

**A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ SZEMÉLYEK
JOGVÉDELME
A FOGYATÉKOSJOGI ENSZ-EGYEZMÉNYBEN**

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

**A FOGYATÉKOSSÁG ÉS AZ ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁS
FOGALMÁRA**

VALAMINT

**AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK, AZ EURÓPA TANÁCS ÉS AZ
EURÓPAI UNIÓ KAPCSOLÓDÓ ESETJOGÁRA**

Doktori értekezés

dr. Mikola Orsolya Irén

Témavezetők:

Dr. Kovács Péter, D.Sc

Könczei György, D.Sc.

kutatóprofesszor
PPKE JÁK,
Nemzetközi Közjogi Tanszék

intézetigazgató egyetemi tanár
ELTE BGGYK,
Fogyatékoság és Társadalmi Részvétel
Intézet

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	7
1. Bevezető gondolatok	8
2. A kutatás alapvetései és kérdései.....	10
3. Az értekezés struktúrája	13
4. A kutatás módszertana	14
I. rész	
A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény elméleti megalapozása.....	16
1.1. Egyenlőségi modellek és hátrányos megkülönböztetés	19
1.2. Fogyatékoságtudományi modellrendszer	24
II. rész	
A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez vezető út, értelmezése és tartalma.....	30
II.1. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez vezető út	32
II.2. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambuluma által felidézett nemzetközi szerződések és dokumentumok	40
II.3. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény tartalma.....	48
II.3.1. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambuluma és általános rendelkezései	51
II.3.2. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény speciális cikkei	57
II.3.2.1. Hozzáférhetőség, egyetemes tervezés és észszerű alkalmazkodás	61
II.3.2.2. Oktatáshoz és a munkához való hozzáférés, illetve a személy szabadsága és biztonsága	64
II.4. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény végrehajtásának ellenőrzése.....	69
II.4.1. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága és szerepe	72
II.4.2. A Fakultatív Jegyzőkönyv szerepe	75
III. rész	
A fogyatékoság fogalmának fejlődése az Amerikai Egyesült Államok, az ENSZ-egyezmény, az Európa Tanács és az Európai Unió joggyakorlatán keresztül.....	80
III.1. A fogyatékoság fogalma és fejlődése az Amerikai Egyesült Államokban.....	82
III.2. A fogyatékoság fogalma a Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezményben és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának értelmezésében	87
III.3. Az Európa Tanács fogyatékosjogi védelme.....	92
III.3.1. Az Európai Szociális Karta és a fogyatékoság fogalmának értelmezése	93
III.3.2. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének fogyatékosjogi védelme és kapcsolódó esetjoga.....	97
a) Sterilizáció, megfelelő orvosi ellátás hiánya, abortusz lehetősége.....	105
b) Halálhoz való jog	107
c) Az élet egyéb szakaszai, területei	110
III.4. Az Európai Unió fogyatékosjogi védelme és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény	113
III.4.1. Az Alapjogi Charta, az Európai Unió működéséről szóló szerződés, az Európai Unióról szóló szerződés.....	115
III.4.2. Diszkriminációs Irányelvek	116
III.4.3. A fogyatékoság fogalma és az Európai Unió esetjogának evolúciója.....	123
a) A kapcsolat alapján történő diszkrimináció	124
b) Orvosi szempontú fogyatékoságértelmezés.....	127
c) A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatása a luxemburgi bíróság gyakorlatára	129
d) Korlátozottságból fakadó fogyatékoság	131
e) A betegség és fogyatékoság fogalmának további elhatárolása	134

IV. rész**Az észszerű alkalmazkodás fogalmának fejlődése és iránya az Amerikai Egyesült Államok, az ENSZ-egyezmény, az Európa Tanács és az Európai Unió**

joggyakorlatának a fényében	136
IV.1. Az észszerű alkalmazkodás gyökere	138
IV.1.1. Az észszerű alkalmazkodás amerikai egyesült államokbeli eredete	140
IV.1.2. Kérés nélküli alkalmazkodás	145
IV.2. Az észszerű alkalmazkodás fogalma a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága gyakorlatában	147
IV.3. Az Európai Tanács eseteinek észszerű alkalmazkodási irányai.....	155
IV.3.1. Az észszerű alkalmazkodás az Emberi Jogok Európai Egyezménye gyakorlatában	157
a) Fogvatartás és az észszerű alkalmazkodás megjelenése.....	157
b) Az oktatáshoz való jog és az észszerű alkalmazkodás	160
c) Fizikai környezethez való hozzáférés.....	161
IV.3.2. Az észszerű alkalmazkodás a Szociális Jogok Európai Bizottságának gyakorlatában	164
IV.4. Az észszerű alkalmazkodás fogalma az Európai Unió jogában	165
IV.4.1. Az észszerű alkalmazkodás fogalom uniós esetjogi fejlődésének kezdete	167
a) A munkaidő csökkentése, mint észszerű alkalmazkodás	167
b) Megtorpanás: az észszerű alkalmazkodás előírásának hiánya	170
c) Az észszerű alkalmazkodás további értelmezése	170

V. rész

A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás kapcsolata –	172
a továbbfejlődése előtti kihívások	172
V.1. A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás kapcsolata	174
V.2. Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség „kontrollja”	177
V.3. Lehetséges út: az észszerű alkalmazkodás, mint emberi jog.....	181
V.4. Kitekintés a fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás magyarországi helyzetére	184

Befejezés

1. Általános következtetések.....	190
2. A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás fogalmának értelmezése a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatására.....	191
3. A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás viszonyának kihívásai.....	195
4. Észszerű alkalmazkodással a tényleges egyenlőségért.....	196
5. Zárógondolatok és remények.....	197

Bibliográfia

R Ö V I D Í T É S E K

Az alábbiakban a munkámban leggyakrabban hivatkozott jogforrások kerülnek megnevezésre.

A Magyarország által ratifikált egyezmények esetén a hivatalos fordítás szerinti szöveget használom, a munkámban később jelezve az esetleges fordítási problémákat.

<i>A munkámban használt elnevezések</i>	<i>Hivatalos megnevezés, hivatkozás</i>
Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény	Fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezmény, <i>Convention on the Rights of Persons with Disabilities</i> (CRPD). Elfogadva 2006. december 13. G.A. Res. 61/611, U.N. GAOR, 61st Sess., U.N. Doc. A/RES/61/611 (2006), Hatályba lépésének ideje: 2008. május 3. Magyarország a Fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyvet a 2007. évi XCII. törvénnyel hirdette ki.
Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága	Fogyatékosokkal Élő Személyek Jogairól szóló Bizottság
Americans with Disabilities Act, ADA	Americans with Disabilities Act of 1990, ADA Amendments Act of 2008. 42 USCA § 12101. 1990. július 26-ától hatályos.
Emberi Jogok Európai Egyezménye, EJEE	' <i>International Covenants on Human Right</i> ', UN General Assembly, Draft International Covenant on Human rights and measures of implementation: future work of the Commission on Human Rights, 4 December 1950, A/RES/421. Magyarország az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet az 1993. évi XXXI. törvénnyel hirdette ki.
Európai Szociális Karta, ESZK	Council of Europe, ' <i>European Social Charter (Revised)</i> ', 3 May 1996, ETS 163. (ESCR) Magyarország a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről szóló 2009. évi VI. törvénnyel hirdette ki.
A szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény	United Nations, ' <i>Vienna Convention on the Law of Treaties</i> ', 23 May 1969, United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331. Magyarország a szerződések jogáról szóló, az 1969. évi május hó 23. napján, Bécsben kelt szerződést az 1987. évi 12. törvényerejű rendelettel hirdette ki.
Faji antidiszkriminációs egyezmény	UN General Assembly, ' <i>International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination</i> ', 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, Hatályba lépésének ideje: 1969. január 4. Magyarország a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezményt az 1969. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdette ki.
Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, PPJNE	UN General Assembly, ' <i>International Covenant on Civil and Political Rights</i> ', 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171. Hatályba lépésének ideje: 1976. március 23. Magyarország az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdette ki.
Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, GSZKJNE	UN General Assembly, ' <i>International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights</i> ', 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3. Hatályba lépésének ideje: 1976. január 3. Magyarország az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát az 1976. évi 9. törvényerejű rendelettel hirdette ki.
Női diszkriminációs egyezmény	UN General Assembly, ' <i>Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women</i> ', 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13 Hatályba lépésének ideje: 1981.

	szeptember 3. Magyarország a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezményt az 1982. évi 10. törvényerejű rendelettel hirdette ki.
Kínzás elleni egyezmény	UN General Assembly, ' <i>Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i> ', 10 December 1984, United Nations, Treaty Series, vol. 1465, p. 85. Hatályba lépésének ideje: 1987. június 26. Magyarország a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezményt az 1988. évi 3. törvényerejű rendelettel hirdette ki.
Gyermekjogi egyezmény	UN General Assembly, ' <i>Convention on the Rights of the Child</i> ' 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3. Hatályba lépésének ideje: 1990. szeptember 2. Magyarország a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdette ki.
Migráns munkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény	UN General Assembly, ' <i>International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families</i> ' 18 December 1990, A/RES/45/158. Hatályba lépésének ideje 2003. július 1. Magyarország nem ratifikálta az egyezményt.
Faji Irányelv	A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról HL L 180, 19/07/2000 22-26.
Foglalkoztatási Keretirányelv	A Tanács 2000/78/EK irányelve (2000. november 27.) a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról OJ L 303, 2000.12.02. 16-22.
Esélyegyenlőségi Irányelv	Az Európai Parlament és a Tanács 2006/54/EK irányelve (2006. július 5.) a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról (átdolgozott) OJ L 204/23, 26/07/2006 23-26.
Z. ügy	C-363/12. Z. kontra A Government Department és The Board of management of a community school 2014. március 18-án hozott ítélet. [ECECLI:EU:C:2014:159]
Kaltoft ügy	C-354/13 Karsten Kaltoft nevében eljáró Fag og Arbejde (FOA) és a Billund Kommune nevében eljáró Kommunernes Landsforening (KL). 2014. december 18-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:2463]
HK Danmark ügy	C-335/11 és C-337/11. sz. egyesített ügyek. Jette Ring nevében eljáró HK Danmark kontra Dansk almennyttigt Boligselskab és Lone Skouboe Werge kontra Dansk Arbejdsgiverforening képviselőiben Pro Display A-S. 2013. április 11-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2013:222]
Coleman ügy	C-303/06. sz. S. Coleman kontra Attridge Law és Steve Law. 2008. július 17-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2008:415]
Chacón Navas ügy	C-13/05. sz. Sonia Chacón Navas kontra Eures Colectividades SA ügyben 2006. július 11-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2006:456]

B E V E Z E T É S

„Mert nem úgy, hogy másoknak könnyebbségük, néktek pedig nyomorúságtok legyen, hanem egyenlőség szerint; e mostani időben a ti bőségetek pótolja amazoknak fogyatkozását; Hogy amazoknak bősége is pótolhassa a ti fogyatkozásokat, hogy így egyenlőség legyen;”

/Korintusiaknak írt II. levél 8,13-14/

1. Bevezető gondolatok

A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény¹ a XXI. század első, átfogó emberi jogi dokumentuma, amely mind a polgári és politikai, mind a gazdasági, szociális és kulturális jogokat védi,² közvetlenül a fogyatékossgal élő emberekre³ vonatkozólag. Míg korábban egyes emberi jogi dokumentumokból, nemzetközi egyezményekből volt csak levezethető a jogvédelem, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény közvetlen védelmet jelent a fogyatékossgal élő emberek számára. Mostanáig⁴ százhetvennégy állam ratifikálta, tizenhárom pedig már aláírta, s mindössze tizenegy állam nem tett még semmilyen lépést e nemzetközi egyezmény elfogadásának irányában.

A világ össznépeségének közel tíz százaléka, 650 millió ember él valamilyen fogyatékossgal, ebből az Európai Unióban 37 millióan, a világ legnagyobb kisebbségét alkotva, mely az (el)öregedő társadalom⁵ miatt egyre csak növekedni fog.⁶ Gazdasági

¹ A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény), Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Elfogadva 2006. december 13. G.A. Res. 61/611, U.N. GAOR, 61st Sess., U.N. Doc. A/RES/61/611 (2006), Hatályba lépésének ideje: 2008. május 3. Szimbolikus jelentőségű, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata létrejöttének 60. évfordulójának évében került elfogadásra.

² Arlene S. Kanter: The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Implications for the Rights of Elderly People Under International Law. *Georgia State University Law Review* Vol. 25. No. 3. (2008) 554.

³ Szóhasználatát tekintve céloim és törekvésem a fogyatékossgal élő emberek kifejezést használni, mely angolul *'people with disabilities'*, szemben a fogyatékos emberekkel, *'disabled people'*. Bár előbbi elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban, utóbbi az Egyesült Királyságban használatos, s „politikailag korrekt” megnevezés, nézőpontom szerint emberekről beszélünk, akik elsősorban emberek, s mellesleg az adott kontextusban fogyatékossgal élők, melyre az ún. *'people first'*-mozgalmak is ráerősítenek.

⁴ Az adatok frissítésének ideje 2017. július 30. napja. Forrás: <http://indicators.ohchr.org/> A Fakultatív Jegyzőkönyvet pedig 91 állam ratifikálta és 28 írta alá.

⁵ Erre utal Geelhoed főtanácsnok a Chacón Navas ügyben hozott ítélet kapcsán is. C-13/05. sz. *Sonia Chacón Navas kontra Eures Colectividades SA* ügyben 2006. március 16-án kelt Geelhoed főtanácsnok indítványa. [ECLI:EU:C:2006:184] 55. pont.

szempontból a fogyatékossgal élők „eltartása” többletkiadást jelent, az orvosi modellt tükrözve a „betegeket”⁷ el kell tartani, miközben megfelelő módosítások, változtatások, hozzáállás révén lehetőség lenne mindenki számára biztosítani a teljes társadalmi részvételt, az oktatástól kezdve a munkavállaláson át, felülírva azt a koncepciót, miszerint a fogyatékossgal élő személyek szükségszerűen a családjuktól, barátaiktól, a jóléti államtól függenek, s az ő „személyes tragédiájuk” az egész társadalom terhe.⁸

Kezdetben a jóléti államok elsősorban a társadalombiztosításról szóló jogszabályokon keresztül a munkabaleset által okozott maradandó fogyatékossgal élőket védték, majd a szociális juttatások biztosításával egyfajta létbiztonságot kívántak létrehozni. A második világháború után pedig elterjedt az a nézet, hogy a fogyatékossgal nem eredményezhet indokolatlan hátrányos megkülönböztetést az életben, melyet kiegészítettek az orvostudomány fejlődésének eredményei, így a fogyatékossgal kapcsolatos foglalkozási korlátozottság javíthatóvá vált,⁹ s megjelent az észszerű alkalmazkodás fogalma.

A fogyatékossgal élő személyek jogaiért való harcban kiemelkedő szerepet játszottak és játszanak a fogyatékossgatudományt, 'disability studies'-t¹⁰ folytató tudósok és aktivisták. A fogyatékossgatudomány kiemelkedő szerepet játszott a betegség és fogyatékossgal fogalmának tisztázásában, a kapcsolódó fogyatékossgmodellek kialakításában, s célja a fogyatékossgal kapcsolatos, elsősorban társadalmi tapasztalatok megértése.¹¹ Ezen alapulva fejlődött ki, fejlődött tovább a kritikai fogyatékossgatudomány, 'critical disability studies', mely már le akarja bontani a kategorizálást, elsősorban a fogyatékossgal élő ember tapasztalatait veszi alapul és nagy jelentőséget tulajdonít a technológiai fejlődésnek, mely nagyrészt elminálhatja a fogyatékossgat.

Jogi munkám is, mintegy a „fogyatékossgatudomány szolgálóleánya”¹²: elsősorban a fogyatékossgal élő személyekért és személyekről szól, szem előtt tartva, hogy pusztán a jogi szabályozás útján nem lehet a fogyatékossgal élő embereknek biztosítani az emberi jogaik teljes élvezetét, ezt közös gondolkodással, párbeszéden keresztül kell megvalósítani.¹³ Ennek egy kiváló terepe a hazai fogyatékossgatudományi szellemi

⁶ UN CRPD Committee: *Consideration of reports submitted by States parties under the article of the Convention. Initial report of States parties due in 2012 European Union. 3 December 2014.* CRDP/C/EU/19. oldal 17. pont.

⁷ Elizabeth F. Emens: *Disabling Attitudes: U.S. Disability Law and the ADA Amendments Act* *American Journal of Comparative Law* Vol. 60. No. 205. (2012) 105.

⁸ Colin Barnes – Geof Mercer: *Disability*. Cambridge, Polity, 2004. 1.

⁹ Ld.: Chacón Navas ügyben készült főtanácsnoki indítvány 58. pont.

¹⁰ 'disability studies'. Ld.: bővebben: Könczei György – Hernádi Ilona: *A fogyatékossgatudomány „térképei”*. In: *A felelet kérdései között – Fogyatékossgatudomány Magyarországon*. ELTE BGGYK, Budapest, 2015.10-32., Gary L. Albrecht: *American Pragmatism, Sociology and the Development of Disability Studies*. In: Colin Barnes – Mike Oliver – Len Barton: *Disability Studies Today*. Cambridge, Polity 2002. 18-38., Lennard J. Davis: *The Disability Studies Reader*. New York, Routledge, 2006., Dan Goodley – Geert Van Hove: *Another Disability Studies Reader? People with Learning Difficulties and a Disabling World*. Antwerpen, Grant, 2005., David Johnstone: *An Introduction to Disability Studies*. London, David Fulton, 2001.

¹¹ A Nemzetközi Fogyatékossgatudományi Társaság 1998-as meghatározásán alapulva. In: Könczei – Hernádi i.m. 19.

¹² Hoffman István: *A jogtudomány mint a fogyatékossgatudomány „szolgálóleánya” – jogtudományi kutatások a fogyatékossgatudomány komplex vizsgálatának szolgálatában.* *Carissimi*. 2016/4. 10.

¹³ UN Handbook i.m. 77.

műhely, a Fogyatékossgtudományi Doktori Műhely, melynek kutatói¹⁴ képviselik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény átfogó, az élet minden területét érinteni kívánó, az érintettek, ún. „participatív kutatótársak”¹⁵ bevonása révén megvalósított kutatási módszert.

A fogyatékossgtudomány jogtudományra is áterjedő újítása az a nézőpont, mely a fogyatékossgal élő embereket már nem kúrálendő, gyógyítendő betegeknek tekinti, hanem a környezetet, annak minden aspektusát összefüggéseiben értelmezi. Ehhez hasonlóan számomra is a fogyatékossgtudomány azt az átfogó és átható szemléletmódot jelenti, mely alapjaiban határozza meg munkámat, ugyanakkor jogi keretek közé szorítva. A fogyatékossgtudományért akadémiai szintéren való küzdelem nem lehatárolható: a civiljogi mozgalmakban gyökerezik, az érintettek jogokért való harcában, s a politikai színterekig, egészen a jogalkotásig nyúlik. Szoros és közös küzdelem, mely az Amerikai Egyesült Államokban indult és terjedt át Európába, hangsúlyozva az önálló élethez és a társadalomban való teljes részvételhez való jogot. Ezen felül a fogyatékossgtudomány nem elhatárolható; szoros összefüggéseket, kapcsolódásokat mutat más területekkel is, többek között a jogtudománnyal is.

2. A kutatás alapvetései és kérdései

Munkám *fő célja* a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény holisztikus szemléletének érzékeltetése, nemzetközi jogi és nemzetközi helyzetének, kapcsolatainak, gyökereinek bemutatása, mind az európai, mind az Amerikai Egyesült Államok vonatkozásában, középpontba helyezve az uniós szűrőn keresztül értelmezett és továbbgondolt fogyatékossg és észszerű alkalmazkodás fogalmát, mind a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottságának, mind az Emberi Jogok Európai Bíróságának, mind az Európai Unió Bíróságának és az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága¹⁶ releváns esetjogának bemutatása és kritikai elemzése révén. Az értekezés alapvetően a téma monografikus feldolgozását célozza. Célom, hogy kontextusba helyezzem a fogyatékossg és az észszerű alkalmazkodás fogalmát, bemutassam annak változását és fejlődését Az Európa Tanácshoz való csatlakozás után huszonnégy évvel, az Európai Unióhoz való csatlakozást követő tizenhárom évvel, a terjedelmi korlátokra tekintettel nem kívánok foglalkozni az Emberi Jogok Európai Bíróságának és az Európai Unió Bíróságának alapvető ismereteivel, döntéshozatali rendszerével. Az egyes jogesetek a fogyatékossg és az észszerű alkalmazkodás területeinek bemutatása céljából kerültek kiválasztásra.

¹⁴ Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karának Fogyatékossgtudományi Doktori Műhelye.

¹⁵ A „*semmit rólunk, nélkülünk*” eszmeiségét tökéletesen bemutatja, hogy a kutatásokba érintetteket, ún. participatív kutatótársakat is bevonnak.

¹⁶ Konzekvensen, minden kontextusban a legfelső bíróság kifejezést kívánom használni, hivatkozva Jakab András kommentárjára, amelyben kifejti, hogy a „legfelsőbb” változata a legfelső nemzeti fellebviteli fórumnak azért terjedt el, mert anno Rákosi Mátyás és Farkas Mihály a szovjet alkotmány hibás magyar fordítását használta. Jakab András: *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég, 2009. 52.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kiemelkedő és átható hatású a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában, felismerve és elismerve az alapvető emberi jogukat a társadalomban való teljes és egyenlő részvételre, az élet minden területén. Habár maga a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatályát tekintve az élet minden területére, többek között az oktatásra, foglalkoztatásra, munkavégzésre, szolgáltatásokhoz való hozzáférésre is kiterjed és áthatja azt, az Európai Unióban és az Amerikai Egyesült Államokban is a fogyatékossgal kapcsolatos kérdése elsősorban a munkavállalás és foglalkoztatás vonatkozásában szabályozott. E relációban sajátos helyet foglal el az észszerű alkalmazkodás fogalma és kötelezettsége, mely – jelen szabályozás szerint – előfeltételezi a fogyatékossgal élő személyek részvételét, illetve valamilyen fajta korlátozottságot a mindennapi életben való teljes részvétel során.

A fogyatékossgal élő személyek hasznos, tudni és tenni akaró tagjai a társadalomnak, akiket mindazok a jogok megilletnek, mint mindenki mást. Ezt erősíti a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szociális, emberi jogi modellje, melynek értelmében a fogyatékossgal élő embert nem a társadalmi juttatások és szánalom tárgyaként, hanem az önmagáért kiállni képes, aktív alanyként jeleníti meg,¹⁷ ahol a fogyatékossgal élő személyek részvételét a társadalmi korlátokból származik.

Ezt azonban nemcsak elismerni kell, hanem a korlátokat lebontani, melynek kiemelkedő nemzetközi szintű eszköze a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, melyben az oktatás és a munkavállalás is kiemelt helyet foglal el. Az ehhez való hozzáférés biztosításával a fogyatékossgal élő emberek nem a társadalom terhei, nem a sajnálat tárgyai lesznek. A munkavállalás fontossága „magként” képviseli, hogy a fogyatékossgal élő ember számára ez milyen kiemelt jelentőséggel bír, melynek egyik „mankója” az *észszerű alkalmazkodás*.

Az észszerű alkalmazkodás a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szerint azon elengedhetetlen és megfelelő módosításokat és változtatásokat jelenti, amelyek nem jelentenek aránytalan és indokolatlan terhet, s adott esetben szükségesek, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek alapvető emberi jogainak és szabadságainak a mindenkit megillető, egyenlő mértékű élvezetét és gyakorlását, melynek megtagadása jogellenes hátrányos megkülönböztetést jelent.¹⁸

Így a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény tágan értelmezi az észszerű alkalmazkodást, hiszen mintegy hídként jelenik meg a fogyatékossgal élő személyek alapvető emberi jogainak és szabadságainak biztosításában. Ugyanakkor az Európai Unió Foglalkoztatási Keretirányelvének¹⁹ értelmében ennek jelenleg csak a foglalkoztatás és munkavégzés vonatkozásában van jelentősége. Az Európai Unió ezáltal egyrészt kiemeli és ráerősít a munkavállalás fontosságára a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában, másrészt viszont azoknak a fogyatékossgal élő embereknek, akik munkavállalásra nem képesek, nem jelent védelmet, s nem teszi kötelezővé az észszerű alkalmazkodást, harmadrészt

¹⁷ Joseph P. Shapiro: *No Pity. People with Disabilities Forging a New Civil Rights Movement*. New York, Three Rivers Press, 1993.

¹⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk: „Meghatározások”.

¹⁹ A Tanács 2000/78/EK irányelve (2000. november 27.) a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról OJ L 303, 2000.12.02. 16-22. (Foglalkoztatási Keretirányelv)

pedig leszűkíti azt csak a fogyatékossgal élőkre és csak a munkavállalás vonatkozásában.

Megítélésem szerint problémás az észszerű alkalmazkodás Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménybeli és esetjogi megjelenése: hiszen az észszerű alkalmazkodás a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szerint önálló jog, mely a részes államok számára kötelezettség, ugyanakkor előfeltételezve a fogyatékossgat.

A vizsgált *jogi probléma* összetett. Egyrészt az észszerű alkalmazkodás a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény átfogó, élet minden szegmensére kiterjedő értelmezése ellenére, az Európai Unióban csak a munkavállalás és a foglalkoztatás területén jelenik meg. Másrészt feltételezi a fogyatékossg meglétét, tehát ahhoz, hogy valaki igényelhesse az észszerű alkalmazkodást munkavállalásával kapcsolatban, stigmatizálnia kell magát. Harmadrészt, ha ezek az előfeltételek fenn is állnak, akkor is mentesülhet a kötelezett az észszerű alkalmazkodás teljesítése alól, ha bizonyítja, hogy az számára észszerűtlen. Ezen felül az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének más védett tulajdonsággal, úgy, mint a vallással kapcsolatban történő kiterjesztése további lehetőséget teremtene az egyenlőség megvalósítására, melyet fokozna, ha az nemcsak a foglalkoztatás kapcsán lenne értelmezve, s ha automatikusan „történhetne”. Ezek a jogi problémák megoldást igényelnek. Kutatásom kiindulását a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény jelenti. Ez egyrészt a fogyatékossgal élő személyek átfogó jogvédelme szempontjából kiemelkedő, másrészt az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét nemzetközi szintre emeli, az élet egészét áthatva. Mivel maga az észszerű alkalmazkodás feltétele a fogyatékossg, mind a fogyatékossg és az arra válaszul adott észszerű alkalmazkodás, annak milyensége és alkalmazási területe kérdéses, melyet az esetjog, elsősorban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának, a strasbourgi és luxemburgi bíróságnak az esetei töltenek meg tartalommal.

Kutatásom során kiemelt figyelmet fordítok a fórumok között párbeszédre, mely „bírói párbeszédnek”,²⁰ „*normatív ozmózisnak*”²¹ tekinthető: egymást támogatják, hivatkozzák az egyes nemzetközi, regionális egyezmények és fórumok. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az Amerikai Egyesült Államok esetjogát, illetve az amerikai emberi jogi rendszert is figyelemmel kíséri, ugyanúgy a strasbourgi és luxemburgi bíróság is reflektál a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre és annak eseteire.

Miközben a fogyatékossgal élő személyek jogvédelme nemzetközi szinten 2007-ben került elfogadásra a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben, számos nemzetközi és

²⁰ A bírói párbeszéd, vagy 'judicial dialogue' már önálló kutatási terület. Lsd. pl. Laurence Burgorgue-Larsen: *Les Cours régionales des droites de l'homme. Conclusions Pourt une coopération interrégionale renforcée*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 2002. 231., Amrei Müller: *Judicial Dialogue and Human Rights*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017., F. Javier Ansuátegui Roig: *Human Rights and Judicial Dialogue between America and Europe: Toward a new model of law? The Age of Human Rights Journal*. 2016. No. 6. 24-41., Chronowski Nóra – Csatlós Erzsébet: *Judicial Dialogue or National Monologue? The International Law and Hungarian Courts*. No. 1. *ELTE Law Journal*. (2013) 7-29. Kritikus véleményt hangsúlyoz Drinóczi Tímea: *Többszintű alkotmányosság működésben – alkotmányos párbeszéd Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Pécs, 2015. 43.

²¹ Oddny Mjöll Arnardottir – Gerard Quinn: *Introduction*. In: Oddny Mjöll Arnardottir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009. xvi

regionális dokumentum tartalmaz közvetve vagy közvetlenül a fogyatékossgal élő személyekre vonatkozó rendelkezéseket. Nemzetközi szinten a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben jelent meg az észszerű alkalmazkodás, a fogyatékossgal összefüggésben, a gyökerek pedig az Amerikai Egyesült Államokig vezetnek, mely – bár nem ratifikálta a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt – annak inspirációt szolgált.

Kutatásomat *szűkítően értelmezem*. A hazai fogyatékossg-jogtudományi doktori munkájukban is ezt kutatók – különösképpen gondolva itt Gurbai Sándorra,²² Hadi Nikolettre,²³ Halmos Szilviára,²⁴ Jakab Nórára,²⁵ és Lovász Lászlóra²⁶ – által részletesen taglalt fogyatékossgjogi kérdéseket a kollégák munkáira hivatkozva nem kívánom munkám részletes tárgyává tenni. Írásaikat és doktori disszertációjukat iránymutatónak és sarokpontnak tekintetem, olykor eltérő véleményemet jelezve.

3. Az értekezés struktúrája

Munkám *tematikailag* három nagy egységre bontható. A tematikai tagolás első egysége a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény elméleti megalapozásának és nemzetközi jogi helyzetének, kapcsolatainak ismertetése, melyre az I. és a II. fejezet első felében kerül sor.

A második nagy tematikai egység magának a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek a tartalmi ismertetése, melyre a II. fejezetben kerül sor.

A harmadik nagy egység a III. és IV. fejezet, mely a fogyatékossg és az észszerű alkalmazkodás fogalmát taglalja, alfejezetként az amerikai egyesült államokbeli, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel kapcsolatos, a strasbourgi bíróság és Európai Unió Bíróságának esetjogi, releváns fogalmi értelmezését, előkészítve az utolsó, V. összefoglaló, kritikai fejezetet.

Ez a tagolás, vagyis a fogyatékossg és az észszerű alkalmazkodás fogalmának fejezetenkénti különbontása, adott esetben az esetek tagolódása, elemzésének szabdaltsága tudatos. Célja annak kiemelése és hangsúlyozása, hogy az észszerű alkalmazkodás előfeltétele a fogyatékossg, s nem jelent kötelezettséget az előbbi csoportba való tartozás nélkül.

²² Gurbai Sándor: *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2014.

²³ Hadi Nikolett: *A fogyatékossgal élő személyek alapjogai*. Doktori értekezés. Pécs, PTE ÁJK, 2013.

²⁴ Halmos Szilvia: *A fogyatékossg orvosi és társadalmi modelljének szintézise, különösen a munkajog területén*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2016.

²⁵ Jakab Nóra: *A cselekvőképesség elméleti háttere és munkajogi kérdései*. Doktori értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem ÁJK, 2011.

²⁶ Lovász László: *„Semmit rólunk, nélkülünk!” – A Fogyatékos emberek jogi helyzete Európában, különös tekintettel a fogyatékos emberekre vonatkozó nemzetközi, amerikai egyesült államokbeli és európai uniós jog fejlődésére*. Doktori értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem ÁJK, 2006.

Tartalmi struktúráját tekintve munkám öt fő fejezetre tagolt, melyek előtt egy rövid tartalmi összegzés kap helyet, mintegy vonalvezetőként.

Az *I. rész* a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény elméleti háttérét mutatja be, az egyenlőségi koncepcióktól elindulva a fogyatékosjogi modelleken át, kitérve a fogyatékossgal társadalomalkotó kisebbségi helyzetére. Kiemelkedő alapfogalmaként a szociális és orvosi modellek kerülnek tisztázásra, illetve az egyenlőség egy emberi jogi szempontú értelmezése, mely minden kérdéskör bemutatása során alfaként és ómegaként szolgál.

A *II. rész* a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény nemzetközi jogi, emberi jogi szerződések közötti, nemzetközi közjogi attribútumokra koncentráló helyzetét kívánja bemutatni. Az első alfejezetben kerül sor a fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény nemzetközi jogi helyzetének, nemzetközi közjogi bemutatásának, a Bécsi Egyezményvel való kapcsolatának kifejtésére. A második alfejezetben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez vezető utat, az Ad Hoc Bizottság előkészületeinek eredményét kívánom bemutatni, külön kitérve az előkészítő anyagokra, a *travaux préparatoires*-re. Ezen felül kiemelt szerepe van a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulumában is felidézett és példaként szolgáló nemzetközi egyezményeknek, előkészítve magát a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, mely *legis lata* kerül ismertetésre, kiemelve annak újszerűségét, nyomonkövethetőségét, külön figyelmet fordítva a hozzáférhetőség és az egyetemes tervezés kérdésére, az oktatáshoz és a munkához való hozzáférés szerepére.

A *III. és a IV. rész* az értekezés két fő tengelyét, a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás fogalmának megjelenési és értelmezési formáit tartalmazza. Először a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben szereplő fogalma, relációi, illetve a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága esetjogi értelmezése világít rá a fogyatékossgal fogalmának összetettségére és részletességére. Ezek után a strasbourgi bíróság fogyatékossgal kapcsolatos esetjogából válogatva rajzolódik ki az élet minden területét, s egész folyamat befolyásolható fogyatékossgal és kapcsolódó esetjoga. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény fogyatékossgal-értelmezése alapvetésként szolgál az Európai Unió számára, annak szociális, emberi jogi modellnek megfelelő fogyatékosjogi értelmezése mára, a 2010-es Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikációját követve iránytű az Európai Unió esetjogában, figyelemmel a tengerentúli, amerikai egyesült államokbeli joggyakorlatra is. Az egyes esetjogok különválasztásának, a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás két részletben való tagolásának célja az egymásnak, jelenlegi formájában komplementerként való alkalmazásának hangsúlyozása.

Az *V. fejezet* a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás felvetődő kérdéseit, problémáit, anomáliáit és a lehetséges fejlődési irányokat kívánja bemutatni, kritikusan szemlélve a fogyatékossgal fogalmának értelmezését, az észszerű alkalmazkodás kérdését és megjelenését.

4. A kutatás módszertana

Kutatási módszeremre, anyaggyűjtésemre elsődlegesen a klasszikus, jogi kutatómunka jellemző. Az értekezés megírása során főként angol nyelvű irodalmat használtam fel,

természetesen nem megfélelkezve a magyar nyelvű fogyatékos- és jogtudomány kiemelkedő és úttörő szerzőiről sem. Ahol pedig lehetséges volt, német nyelvű szerzők írásaira is támaszkodtam. Az első két fejezetre elsősorban a normatív, a harmadik, negyedik és ötödik fejezetre pedig a kritikai analízis jellemző, mely mind az esetválasztáson, mind a vizsgálat szemléletmódján keresztül megjelenik.

Különös jelentőséggel bír a *jogösszehasonlítás*, mely a nemzetközi jogi egyezmények közül kiemelt Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény alapján az Európai Unió, az Amerikai Egyesült Államok és az Európa Tanács joga és esetein keresztül jelenik meg. Ezt maga a téma és témaválasztás is indokolja: egyrészt a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény az amerikai fogyatékosjogi törvényből, az *Americans with Disabilities Act*-ből²⁷ táplálkozott, másrészt az Európai Unió maga, mint regionális szervezet ratifikálta a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, harmadrészt pedig a luxemburgi és a strasbourgi bírósága is figyelemmel kíséri és követi az egyes fórumok esetjogát, mintegy párbeszédet folytatva.

Az egyes platformok eseteinek kiválasztása során az elsődleges szempontom az volt, hogy a fogyatékos fogalmának fejlődése, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatása és az észszerű alkalmazkodás fogalma megjelenjen, s kirajzolódjon, tükröződjön az a fejlődési ív, fejlődési irány, amelynek egyik fő mozgatórugóját a szociális, emberi jogi modell jelentette, elsődlegesen a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény interpretálásán keresztül.

A klasszikusabb módszerek mellett, a témaválasztás is lehetővé teszi és megköveteli a személyes, jogtudományra nem jellemző interjúk során nyert információk beépítését. Az interjúalanyok esetében a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény átfogó szemléletét tükrözve a szakértőket, civil szervezeteket és érintetteket jelentik.²⁸

Munkám során arra teszek kísérletet, hogy a fogyatékos és az észszerű alkalmazkodás fogalmát és a felmerülő kérdéseket tisztázzam, s megpróbáljam feloldani a fogyatékos fogalmának szükségességét, s kitágítani az észszerű alkalmazkodásnak az élet minden területére kiterjedő biztosításának lehetőségét. Ezáltal eliminálva a fogyatékos és a fogyatékossgal élő személyek felé irányuló paternalisztikus felfogást, mely fényében az állam számára megoldandó terhet, „szociálpolitikai feladványt”²⁹ jelentenek.

²⁷ Americanst with Disabilities Act of 1990. Pub. Law 101-336. § 1. 108th Congress, 2nd session (ADA) 1990. július 26-ától hatályos. Módosítva ADA Amendments Act of 2008. 42 USCA § 12101. (ADAAA). Hatályos: 2009. január 1-jétől. Pub. L. No. 110-325, 122 Stat. 3553 (2008) Codified at 42 U.S.C. § 12101 et seq

²⁸ Az interjúk a *Jogi Fórum* internetes portálon, illetve a szerző blogján, a *thepeoplewithdisabilities.wordpress.com*-on kerültek közlésre, a munka lezárásáig megjelent interjúk a holisztikus szemlélet jegyében: Könczei Györggyel, Lovászy Lászlóval (nemzetközi szakértővel), Borza Beátával (hazai szakértővel), Földesi Erzsébettel, Verdes Tamással (civil szervezetek képviselőivel), Dan Goodley-val (a kritikai fogyatékossgtudomány brit képviselőjével), Kádár Andrással (jogvédővel).

²⁹ Gombos Gábor: *A Fogyatékos Személyek Jogairól Szóló Egyezmény*. 2006. december 13.

I. RÉSZ

A FOGYATÉKOSJOGI ENSZ-EGYEZMÉNY ELMÉLETI MEGALAPOZÁSA

E fejezet elsődleges célja a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény elméleti gyökereinek bemutatása, az egyenlőségi koncepciók és fogyatékosjogi szemléletmódok, modellek ismertetése, melyek fő szerepe a orvosi modelltől a szociális modellre történő paradigmaváltásban van.

E szemléletmód megváltozása egyrészt a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kialakításában, másrészt pedig annak hatásában óriási jelentőséggel bír, mind a fogyatékossg, mind az észszerű alkalmazkodás jelenlegi fogalma szempontjából.

A fogyatékossgal élő emberek jogokkal való felruházásig, a szánalom tárgyaiból a jogok alanyává válásig hosszú útnak kellett eltelnie.³⁰ A fogyatékossgal élő személyek egyenlőségért való küzdelme a XX. század második felére, a polgári jogi mozgalmak mintájára alakult, a világban eltérő módon és időben, közvetlenül az Amerikai Egyesült Államok 1950-60-as évei feminista és faji egyenlőségért küzdő emberi jogi mozgalmából kifejlődve,³¹ az 1970-es években jelent meg az önálló életvitel mozgalommal kiegészülve,³² de az XIX. század végi eugenika elleni tiltakozásban gyökerezve.

Az eugenika célja alapvetően az emberi fajtanemesítés, mely Európában a hitleri Németországban volt jelen, az Amerikai Egyesült Államokban pedig a jó gének meghatározása faji, etnikai és származási, osztályszintre tartozott.³³ Az eugenika felfogásának eltorzulásának eredményeképpen a fogyatékossgal élő embereket intézményekbe zárták és sterilizálták.³⁴ Ezek mellett az Amerikai Egyesült Államokban az világháborúkat követően fogyatékossgal élővé vált veteránok jelentettek jelentős erőt a mozgalmakhoz.

A fogyatékosjogi mozgalmak általános céljaként jelent meg a marginalizált, kirekesztett ember hatalommal való felruházása, az *'empowerment'*, egyrészt, hogy dönthessenek a saját életükről, másrészt pedig hogy a velük kapcsolatos folyamatokba bele is tudjanak szólni a „semmit rólunk, nélkülünk!” elvnek³⁵ megfelelően. A mozgalmak manifesztálódását a fogyatékossgal élő ember szempontjából az 1990-es *Americans with Disabilities Act* jelentette, mely mellett nemzetközi szinten is meghirdette az ENSZ a fogyatékos emberek évét 1981-re és évtizedét az 1983-1992 közötti időszakra.

Az emberi jogok fogyatékos-specifikussága, egyéb, védett tulajdonságok, mint a faj, származás, nem, vallás, kor³⁶ kifejezett védelmének kialakulásában egytől egyig kiemelt

³⁰ Ld.: részletesebben: Doris Zames Fleischer – Frieda Zames: *The Disability Rights Movement: From Charity to Confrontation*. Philadelphia, Temple University Press, 2012.; Shapiro: i.m., Henri-Jacques Stiker: *A History of Disability*. Michigan, University of Michigan Press, 1997.; Kim E. Nielsen: *A Disability History of the United States*, Beacon Press, 2012.; Elsbeth Bösl – Anne Klein – Anne Waldschmidt: *Disability History. Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte. Eine Einführung*. Bielefeld, Transcript, 2010.; Nick Watson – Alan Roulstone – Carol Thomas: *Routledge Handbook of Disability Studies*. New York, Routledge, 2012.; Gary L. Albrecht – Katherine D. Seelman – Michael Bury: *Handbook of Disability Studies*. Thousand Oaks, Sage, 2001.

³¹ Kálmán Zsófia – Könöczey György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest, Osiris. 2002. 55.

³² *'independent living'*.

³³ Edwin Black: *War against the weak: Eugenics and America's Campaign to Create a Master Race*. New York, Dialog, 2012. 63-86.

³⁴ Ezt az amerikai Legfelső Bíróság is kötelezővé tette az 1927-es *Buck v. Bell* eset által. (*Buck v. Bell* (1927) 274 U.S. 200)

³⁵ Ez az irány már megjelent a *Nőjogi antidiszkriminációs és a Gyermejjogi egyezményekben* is. UN General Assembly, *'Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women'*, 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13. Hatályba lépésének ideje: 1981. szeptember 3. (CEDAW). Magyarország a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezményt az 1982. évi 10. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (Női antidiszkriminációs egyezmény) UN General Assembly, *'Convention on the Rights of the Child'* 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3. Hatályba lépésének ideje: 1990. szeptember 2. (CRC) Magyarország a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdette ki. (Gyermejjogi egyezmény)

³⁶ Amennyiben elfogadható egy hierarchia az egyes védett tulajdonságok között, melyen a faj van a legmagasabb szinten, alatta a nem, vallás, a fogyatékossgal a korral együtt szerepel legalsóbb pozícióban.

szerepet játszott a társadalom és az érintettek öntudatra ébredése, a felvilágosodása és a jogaikért való küzdelem. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a korábbi modelleken és irányokon túllép. Az alábbiakban a hátrányos megkülönböztetéssel és egyenlőségi modellekkel kapcsolatos egyes elméleteket és új irányokat kívánom bemutatni, különös figyelmet fordítva a fogyatékossgal élő személyek helyzetére.³⁷

I.1. Egyenlőségi modellek és hátrányos megkülönböztetés

Az alárendeltségből való kitörés alapjául az emberi egyenlőség, az azonosság és így az azonos jogok elismerése szolgált.³⁸ Az egyenlőség elve a demokratikus társadalmak alapvető feltétele, mely nyilvánvaló következménye a hátrányos megkülönböztetés tilalmának,³⁹ a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény „vezérmotívumát”⁴⁰ jelentve.

A hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve az egyenlőség felé való törekvés statikus részét képezi, hiszen ez megvalósulni csak dinamikus eszközök által tud, mely társadalmi újrászervezéssel működik.⁴¹ Míg az egyenlőség az adott személy alanyi joga, mely feltételezi a hátrányos megkülönböztetés tilalma keretében környezete részéről ennek tiszteletben tartását,⁴² a hátrányos megkülönböztetéssel⁴³ egymás komplementerei, hiszen az egyenlőség biztosítása a diszkrimináció tilalmának megvalósításával lehetséges.⁴⁴ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény fő célja a fogyatékossgal élő személyek „tényleges

Helen Meenan: *Equality Law in an Enlarged European Union. Understanding the Article 13*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 342. Állítását vitatja például az alábbi könyvében Mark Bell: *Anti-Discrimination Law and the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 211. 'race and ethnic origin, sex, religion and belief'. Az uniós esélyegyenlőségi irányelvek is tükrözik ezt a hierarchiát, mely az USA-ban szintűgy megtalálható. Howard azonban úgy gondolja, hogy mindez csak egy politikai párbeszéd eredménye az EU-ban. Bővebben lsd: Erica Howard: The Case for a Considered Hierarchy of Discrimination Grounds in the EU Law. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* Vol. 13. No. 4. (2007) 445-470.

³⁷ Az egyenlőség elvével kapcsolatos teóriákat lsd. Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2008. 365-370.

³⁸ Kiemelkedő szerepet játszottak a feministák ennek elismertetésében, ugyanakkor ez az irány még mindig csak a formális egyenlőséget jelentette.

³⁹ Evadere Grant: Dignity and Equality, *Human Rights Law Review*. No. 2. (2007) 300., Christopher McCrudden: *Equality and Non-Discrimination*. In: David Feldman (ed.): *English Public Law*. Oxford, Oxford University Press, 2004. 581-668.

⁴⁰ Oddny Mjöll Arnardóttir: *A Future of Multidimensional Disadvantage Equality?* In: Arnardóttir – Quinn i.m. 41.

⁴¹ Evelyn Ellis: *The Principle of Equality of Opportunity Irrespective of Sex: Some Reflections on the Present State of European Community Law and Its Future Development*. In: Alan Dashwood – Siofra O'Leary: *The Principle of Equal Treatment in EC Law*. Cambridge, Sweet & Maxwell, 1997. 180.

⁴² Weller Mónika: *Emberi jogok és európai integráció*. Budapest, Athenaeum, 2000. 249. Idézi: Szemesi Sándor: *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*. Budapest, Complex, 2009. 25.

⁴³ Kerülöm annak elhatárolását, hogy a hátrányos megkülönböztetés és a diszkrimináció meghatározását összevegyem. Ld.: bővebben: Szemesi i.m. 24.

⁴⁴ Ez az Amerika-közi Emberi Jogi Bíróság által is kimondott: Advisory Opinion on Juridical Condition and Rights of the Undocumented Migrants, OC-18/03, Inter-American Court of Human Rights (IACrHR), 17 September 2003 para. 83.

egyenlőségének”⁴⁵ megvalósítása, kapcsolatot teremtve minden egyéb joggal, „sajátságos híd szerepet”⁴⁶ betöltve, egységet teremtve.⁴⁷

Ez a megközelítés továbblép a „*formális egyenlőségen*”,⁴⁸ mely alapvetően az egyenlő bánásmódról, a jog azonos módon történő biztosítására fókuszál,⁴⁹ hogy a hasonló, vagy azonos helyzetben lévőket ugyanolyan módon, különbségtétel nélkül és az eltérő helyzetben lévőket ne azonos módon kezelje, követve az arisztotelészi irányokat,⁵⁰ semleges szabályokat.⁵¹

Ezt tartalommal az egyenlő bánásmód⁵² tölti meg,⁵³ mely azonban nem elég az esetlegesen meglévő különbségekből eredő korlátok lebontására, melyek adott esetben gátat jelentenek a teljes társadalmi részvételben.⁵⁴ Nem veszi figyelembe a különböző szociális-gazdasági körülményeket, a különbözőségekből eredő szükségleteket, csak a bánásmód egyenlőségére koncentrál, eredményére tekintet nélkül, s inkább az egyenlőtlenséget erősíti, mint az egyenlőséget segíti. A formális egyenlőség, annak igénye, hogy mindenkit azonos módon kezeljenek, egyenlő bánásmódot alkalmazva mindenkivel szemben, eredményét tekintve nem eredményez egyenlőséget, mivel a tényleges egyenlőséget más jelenti: azt, hogy mindenki a saját szükséglete szerint tud a társadalmi folyamatokban részt venni.

A formális egyenlőség alkalmazása jellemezte a nemzetközi emberi jogi egyezményeket, melynek jó ismertetőjegye a hátrányos megkülönböztetés alapjainak exemplifikatív jellegű felsorolással történő megjelenítése. Ez elsősorban az 1970-es évek közepéig volt

⁴⁵ 'substantive equality'.

⁴⁶ Anna Lawson: *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and European Disability Law: A catalyst for cohesion?* In: Arnardottir – Quinn i.m. 103.

⁴⁷ Janet E. Lord – Rebeca Brown: *The Role of Reasonable Accommodation in Securing Substantive Equality for Persons with Disabilities: The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. (2009) 1. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slkC8t>

⁴⁸ 'formal equality'.

⁴⁹ 'equality in rights', Aart Hendriks: Disabled persons and their right to equal treatment: allowing differentiation while ending discrimination. *Health and Human Rights*. Nr. 2. (1995) 157-159.

⁵⁰ 'treat like cases as like', 'treat like people alike'. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, V.3. 1131a10-b15; *Politics*, III.9.1280 a8-15, III. 12. 1282b18-23 (Pontos hivatkozás: Stanford Encyclopedia of Philosophy), 'comparable situations to be treated equally and non comparable situations not to be treated identically' Ld.: Evelyn Ellis – Philippa Watson, *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford University Press, 2012. 130. Az arisztotelészi kérdés kapcsán felmerül, hogy tulajdonképpen mit is jelent pontosan a 'like people', s egyesek kiemelik, hogy további pontosítás nélkül nem értelmezhető. Ld.: Richard Wollheim – Isaiah Berlin: Equality. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Nr. 56. (1956) 281.

⁵¹ Ld.: bővebben az egyenlőség-elméleteket: Frivaldszky János: *Az emberi jogok természetjogi megalapozásának kortárs problémáiról: A legújabb olasz jogfilozófiai irodalom tükrében*. In: Orosz András Lóránt (szerk.): *Emberi jogok a Katolikus Egyház életében és jogában*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 30., Frivaldszky János: *Természetjog és emberi jogok*. Budapest, PPKE JÁK, 2010. Hobbes elméletében megjelenik az egyenlőség progresszív elgondolása, mely szerint a természetjog mindenkire azonos módon vonatkozik, mely függvényében mindenki egyenlő módon vehet részt a társadalomban. Gearty, Conor: Can Human Rights Deliver Real Equality? 5th Annual LAG Lecture, London, 2007. november 19.

⁵² 'equal treatment'.

⁵³ Szemesi i.m. 29., Kárpáti József – Bihary László – Kádár András Kristóf – Farkas Lilla: *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény magyarázata*. Budapest, Másság Alapítvány, 2006. 6.

⁵⁴ Ld.: Sandra Fredman: *Discrimination law*. Oxford, Hart Publishing, 2002. 14.

jellemző,⁵⁵ amikor a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem még nem volt önálló,⁵⁶ s anyagi jogi rendelkezésekhez társult, így elsősorban a személyes karakterizáló jegyek alapján tiltotta a hátrányos megkülönböztetést, nem a társadalmi korlátok lebontására helyezve a hangsúlyt. Bár egyes fordulatokban megjelenik a közvetlen hátrányos megkülönböztetés tilalma, illetve a jog egyenlő védelme, ezek azonban az egyenlőség tényleges megvalósulását nem jelentik. Egyrészt problematikus, hogy a formális modell esetén szükséges egy másik, az összehasonlítás alapját jelentő megfelelő személy, másrészt pedig igényel egy általános sztenderdet is, mely általában a nem fogyatékossgal élő személyt jelenti, melyből kifolyólag a hátrány inkább felerősödik, minden pozitív eredmény nélkül.

A formális egyenlőség lényegében a orvosi modellel párhuzamosan érvényesült az 1970-es évek közepét megelőzően, mely ugyanúgy nem reflektált a környezetre és az abból származó kihívásokra, s alapvetően az *asszimilációt* igényelte, figyelembe nem véve a különböző karakterű embereket. Nemzetközi emberi jogi szempontból erre az „univerzális azonosság”⁵⁷ jellemző, mely egy egyetemes egyenlőségi elvet alkalmaz mindenkire, figyelembe nem véve az alkalmazkodási szükségleteket, a fogyatékossgal élő ember számára lehetőséget nem teremtve a teljes és hatékony társadalmi részvételre. Az emberi jogi dokumentumok nagyrésze a példálózó jellegű, nem kimerítően felsorolt⁵⁸ védett tulajdonsági alapokkal érzékelteti a formális egyenlőséget.

A fogyatékossgal élő emberek nagyon színes csoportot alkotnak, speciális igényekkel, mely önmagában is az egyenlő bánásmód nehézségét jelenti, s a fogyatékossgal fogalmi meghatározását, lehatárolását is nehezíti.⁵⁹ Az egyenlő bánásmód követelménye feltételezi, hogy máshoz képest az adott egyének is ugyanolyan bánásmódban részesüljenek, tehát, hogy az összehasonlítható helyzetben lévők egyformán legyenek kezelve. A fogyatékossgal mind kialakulása, mind típusa tekintetében diverz: az ember egész élete során kialakulhat, az érintett személy közrehatása, kontrollja nélkül. Lehet tartós vagy átmeneti, látható vagy láthatatlan, mely körülményekből is következik a fogyatékossgal definíciójának nehézsége, másrészt pedig az azonos, egyenlő módú bánásmód problémája, hiszen mindenki különböző, melyre szükséges és megfelelő válasz az illeszkedő módosítás, változtatás.⁶⁰

Ebben a rendszerben az észszerű alkalmazkodás az egyenlő bánásmód szükségszerű eszközeként jelenik meg, mely hordozza az egyenlő lehetőségek,⁶¹ a társadalomban való azonos részvétel megteremtésének lehetőségét, az egyenlő bánásmód, egyenlő lehetőségek és a tényleges egyenlőség megvalósítását,⁶² ahol az eredmény, a tényleges egyenlőség a

⁵⁵ Oddny Mjöll Arnardóttir: *A Future of Multidimensional Disadvantage Equality*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 47.

⁵⁶ Ennek kiváló példája az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, és az PPJNE illetve GSZKJNE, melyek a későbbi fejezetekben kerülnek részletesebben ismertetésre.

⁵⁷ 'universal sameness', Oddyn Mjör Arnardóttir: *A Future of Multidimensional Disadvantage Equality*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 47.

⁵⁸ 'open-ended list'.

⁵⁹ Amennyiben feltételezzük, hogy ez a meghatározás szükséges.

⁶⁰ Ez a gondolatmenet Lucy-Ann Buckley 2015. március 2-án, Galway-ban elhangzott prezentációján alapul.

⁶¹ 'equal opportunity'.

⁶² Gerard Quinn – Lisa Waddington – Eilionoir Flynn (ed.) *European Yearbook of Disability Law* (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 190.

legfontosabb, a társadalom kontextusában, a szociális modell révén. Habár kétségtelen, hogy a formális egyenlőség a közvetlen diszkriminációt tiltja, eredményét tekintve inkább az egyenlőtlenséget erősíti.

Ezzel szemben a „*tényleges, szubsztantív egyenlőség*” már az eredményre is hangsúlyt fektet, melyhez a megfelelő támogatást, tevőleges magatartást kívánja biztosítani, túllépve a formális, alapvető, „állami” kötelezettségeken, célul kitűzve a marginalizálódott csoportok fő irányába való visszacsatolását, a teljes társadalmi részvétel eléréseért,⁶³ melyben pusztán az egyenlő bánásmód már nem is feltétlen elégséges. Hiszen van, ahol többlet erőfeszítésekre, még pozitívabb diszkriminációra van szükség, azért, hogy az egyenlőség,⁶⁴ a teljes és egyenlő társadalmi részvétel megvalósuljon.⁶⁵ Ebben az esetben a közvetett hátrányos megkülönböztetés mérsékelt hatáskörén belül marad,⁶⁶ mellyel a hátrányos megkülönböztetés leplezett formáit fel lehet fedezni. A *tényleges egyenlőség* megköveteli az államtól, hogy *tényleges lépéseket* eszközöljön a teljes társadalmi részvétel biztosítása céljából a korlátok lebontása által, melynek egyik eszköze az észszerű alkalmazkodás.⁶⁷ Habár ez nem eredményez társadalmi szintű változtatásokat, mégis kulcseleme a *tényleges egyenlőségnek*, mivel elismeri a különböző karakterizáló elemeket és biztosítja az egyedi szükségleteit a fogyatékossgal élő embereknek adott körülmények között is.

A *tényleges egyenlőség* modelljének koncepciója már továbblép azokon a hibákon és hiányosságokon, melyek a formális egyenlőségre még jellemzőek voltak, hiszen bár előbbi a jogok elismerése által megteremti az egyenlőség lehetőségének kereteit, nem valósítja meg célját, hiszen egyrészt túl általános, másrészt nem aktív, nem segíti elő a fogyatékossgal élő személyek csoportjának a fizikai, szociális és attitűdbeli korlátainak lebontását az élet minél nagyobb szegmensére kiterjedve, sem a munkahelyen, sem az oktatás területén.

A *tényleges egyenlőséget* az egyenlő lehetőségek⁶⁸ megteremtése révén lehet megközelíteni, melynek szintúgy eszközét jelentheti az észszerű alkalmazkodás, mely kötelezettség Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménybe való belefoglalása kifejezi megtételének fontosságát, a *tényleges egyenlőség* megvalósítása felé, mintegy túlmutatva a hátrányos megkülönböztetésen, a diszkrimináció tilalmán, az egyenlőséget garantálva, a

⁶³ Sandra Fredman: Providing equality: Substantive equality and the positive duty to provide. *South African Journal of Human Rights*. Vol. 21. No. 2. (2005) 167.

⁶⁴ Sandra Liebenberg – Beth Goldblatt: The interrelationship between equality and socio-economic rights under South Africa's transformative constitution. *South African Journal of Human Rights*. Vol. 23. No. 2. (2007) 342.

⁶⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General comment No.5.: Persons with disabilities. 11th Sess. (1994) E/1995/22 9. pont.

⁶⁶ Maria Ventegodt Liisberg: *Disability and Employment: A Contemporary Disability Human Rights Approach Applied to Danish, Swedish and EU Law and Policy*. The Netherlands, Intersentia, 2011. 28-29. In: Andrea Broderick: *The Long and Winding Road to Equality and Inclusion for Persons with Disabilities, The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. The Netherlands, Intersentia, 2015. 35.

⁶⁷ Janet E. Lord – Rebecca Brown: *The Role of Reasonable Accommodation in Securing Substantive Equality for Persons with Disabilities: The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. In: Marcia H. Rioux – Lee Ann Basser – Melinda Jones (ed.): *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Policy*. The Hague, Martinus Nijhoff, 2011. 277.

⁶⁸ 'equal opportunities'.

tényleges egyenlőség modelljének kiterjesztett, szisztematikus és strukturált ⁶⁹ értelmezésén, mely a *transzformatív egyenlőségen* keresztül biztosítható. A transzformatív egyenlőség, már-már túllép a tényleges egyenlőségen, mely magát a hátrányos megkülönböztetést okozó rendszert és a marginalizált csoportot érintetlenül hagyja, a társadalom által konstruált korlátok, sztereotípiák, negatív szokások és gyakorlat felszámolására törekszik, mely nehezíti a marginalizált csoportok számára a társadalmi részvételt, miközben a változást eredményező pozitív lépéseket is elvárja. ⁷⁰ A transzformatív egyenlőség elérése az erők újraosztását és a források átszervezését igényli, központi szerepet adva a hozzáférhetőségnek és az egyetemes tervezésnek.

A jogalkotás szempontjából az egyenlőségi modellek terén az 1990 utáni időszak hozott fordulatot, amikor megjelentek az egyes hátrányos megkülönböztetési alapot figyelembe vevő egyezmények. Ez az Arnardóttir által csak *multidimenziós hátrány modelljének* nevezett irány, melyre a még fokozottabb hátrányos megkülönböztetés elleni védelem, a fokozottabb tudatosság általi érdekérvényesítési faktor jellemző. Ennek megfelelően mostanra tudatos az asszimmetrikus „erők”, a társadalmi előnyök és hátrányok figyelembe vétele, s tudatosan kívánják elérni az egyenlőséget, a tényleges egyenlőséget, a rossz gyakorlatok lebontása mellett. Intenzitását tekintve sokkal erősebb és tudatosabb fellépésről van szó, ahol a pozitív aktusok, tevőleges magatartások kiemelt szerepet élveznek. ⁷¹

⁶⁹ Andrew Byrnes: *Article 1*. In: Marsha A. Freeman – Christine Chinkin – Beate Rudolf (ed.): *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*. New York, Oxford University Press, 2012. 56.

⁷⁰ Sandra Fredman: *Beyond the Dichotomy of Formal and Substantive Equality: Towards a New Definition of Equal Rights*. In: Christina Boerefijn: *Temporary Special Measures: Accelerating De Facto Equality of Women under Article 4 (1) UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Antwerp, Intersentia, 2003. 115.

⁷¹ Oddny Mjöll Arnardóttir: *A Future of Multidimensional Disadvantage Equality?* In: Arnardóttir – Quinn i.m. 47-64.

I.2. Fogyatékoságtudományi modellrendszer

A fogyatékosággal élő személyek jogával kapcsolatos egyenlőség megvalósítása szempontjából a fogyatékoságtudományi modellrendszerből⁷² a orvosi és a szociális modell megkülönböztetése bír alapvető fontossággal, egy lépéssel tovább is lépve, elérve az emberi jogi modellt, hiszen nemzetközi jogi keretek között biztosítja a fogyatékosággal élő személyek számára az emberi jogokat.⁷³ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szellemiségének szemléletváltását az jelenti, hogy a fogyatékoság kérdését nem orvosi, hanem társadalmi alapokra fekteti, ahol az emberek nem sajnálat tárgyai, hanem jogok alanyai, felelősséget ruházva a környezetre a cselekvésre készítés céljából. Ennek elérése a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egy kiemelkedő vívmánya, elérve a fogyatékoság emberi jogi modelljét.

Az *orvosi*, vagy *medikális modell* esetén a fogyatékosággal élő ember „kár”,⁷⁴ maga a gond, a probléma, a szánalom tárgya, amelyet kúrálni kéne,⁷⁵ amennyiben pedig nem kezelhető, akkor izolálni kell.⁷⁶ Ebben a szemléletmódban a fogyatékoság, korlátozottság van a középpontban, amelyen változtatni lenne szükséges, hogy a fogyatékosággal élő ember a „normális” emberekhez minél inkább hasonlónak váljon. Ez a modell a fogyatékoságot egy funkcionális korlátozottságnak tekinti, mely valamilyen fizikai, mentális vagy érzékszervi csökevényesség eredménye, melyből kifolyólag kevesebb lehetőség áll fent a fogyatékosággal élő személy számára, hogy a többiekhez hasonló, azonos szintű, normális életet éljen.⁷⁷ A fogyatékosággal élő emberek stigmatizáltak, helyzetük „személyes tragédiának”⁷⁸ tekintett, kevesebbnek minősül,⁷⁹ mint másoké, életük alapvetően függ az épektől,⁸⁰ „problémájuk” pedig orvosi, így annak megfelelően kezelendő. Nincs figyelembe véve a strukturális egyenlőtlenség és a hozzáférhetőség hiánya, még inkább erősítve a társadalomból való kirekesztődést.

⁷² Szóhasználatát tekintve Könczei György és Hernádi Ilona foglalta így össze a fogyatékoságtudománnyal és fogyatékosjogi elméletekkel kapcsolatos modellrendszert. Ld.: Az értelmileg akadályozott gyerekekről és felnőtről alkotott mentális kép történeti, kulturális változásai az elzáró intézményrendszer fejlődéstörténetének tükrében. Jgypk.hu

⁷³ Kanter, Arlene S.: *The Development of Disability Rights under International Law: From Charity to Human Rights*. New York, Routledge, 2014.

⁷⁴ Elizabeth F. Emens *Disabling Attitudes: U.S. Disability Law and the ADA Amendments Act*. [2012] *60 American Journal of Comparative Law* 65.

⁷⁵ 'pity', 'misfortune'. Elizabeth F. Emens: *Disabling Attitudes: U.S. Disability Law and the ADA Amendments Act American Journal of Comparative Law* Vol. 60. No. 205. (2012) 101.

⁷⁶ Ennek tökéletes példája az intézményesítés.

⁷⁷ Colin Barnes: *Disabled People in Britain and Discrimination*. London, Hurst and Co., 1991.

⁷⁸ 'personal tragedy'. Barnes – Geof i.m. 2

⁷⁹ 'less than a whole'. Dartington 1981 In: Len Barton, *Overcoming Disabling Barriers: 18 Years of Disability and Society* (Routledge, 2006) 25

⁸⁰ Safilios-Rothschild 1970 Hivatkozta: Barnes – Geof i.m. 12.

Ezzel szemben⁸¹ a *szociális, vagy társadalmi modell*⁸² a fogyatékossgal kapcsolatos korlátozásokat egy, a társadalom által kreált problémának tekinti,⁸³ mely alapvetően a társadalomtól és az általa kialakított korlátokból ered, s ezek azok a korlátok, amelyek kizárják a fogyatékossgal élő személyt a társadalomban való teljes, minél teljesebb részvételből. Ennek megfelelően nem a fogyatékossgal élő egyént kéne kúrálni, hanem a társadalom korlátait lebontani.⁸⁴

E két fő modellt az alábbiakkal lehetne összefoglalni:

<i>Medikális, orvosi modell</i>		<i>Szociális, társadalmi modell</i>
Korlátozottság	Fókuszban	Társadalmi közeg, környezet
Orvosi diagnózis	Hangsúlyozott	Egyén és a társadalom kapcsolata
Egyén korlátozottsága	Középpontban	Társadalmi korlátok
Kezelendő, gyógyítandó probléma	Hozzáállás	Előítélet, diszkrimináció kezelendő
Orvosi, pszichológiai, rehabilitációs szolgáltatások	Válaszutak	Korlátok lebontása

A táblázatot a szerző készítette Michael Oliver és Tom Shakespeare táblázata alapján.⁸⁵

Bowe a társadalomban való teljes részvétel hat korlátját különbözteti meg: építészeti, oktatási, foglalkoztatási, jogi, hozzáállásbeli és személyes,⁸⁶ melyek egy elnyomott kisebbségi csoportot eredményeznek,⁸⁷ mellyel kapcsolatban a szociális modell célja,⁸⁸ hogy a társadalom lebontsa az önmaga által teremtett korlátokat.⁸⁹ A társadalmi modell keretében a kirekesztés a hátrányos megkülönböztetés egy formája, mely lebontása ellen küzdeni kell a lehetőségek növelése által, mely révén a fogyatékossgal élő ember még inkább a társadalom részévé válik. A szociális modell elsősorban a társadalmi konstruktivizmusból táplálkozott, s az 1970-es évek fogyatékosjogi mozgalmainak jelentett táptalajt.

Az egyenlőség elve a szociális modell középpontja, s az adott személy oldaláról elsősorban a képesség, míg a társadalom szempontjából az egyenlő hozzáférés és a

⁸¹ Ld.: részletesebben: Köncei György (szerk.): *A Fogyatékossgal definíciói Európában: Összehasonlító Elemzés*. Fogyatékossgtudományi Tanulmányok III. Budapest, ELTE-BGGYK, 2009. 23.

⁸² 'social barriers model' Finkelstein 1993. Hivatkozva: Michael Bury – Jonathan Gabe: *Sociology of Health and Illness: A Reader*. London, Routledge, 2003. 286., 'social-contextual approaches'. Tom Shakespeare szerint nem pusztán szociális modellről, hanem annál többről szükséges beszélni, amelyet a szociális-kontextuális megközelítés jobban kifejezhet. In: Tom Shakespeare, *Disability Rights and Wrongs*. London, Rutledge, 1999. 28 Ezzel alapvetően egyetértek, ugyanakkor mégis célszerűbb a szociális modell fogalmának használata, hiszen jelenleg az a közérthető.

⁸³ A szociális modell is, függően a különböző társadalmi körülményektől, másképpen kerül értelmezésre. Megkülönböztetett például a brit, az északi ('nordic', beleértve Norvégiát, Finnországot, Svédországot, Dániát és Izlandot) és az észak-amerikai modell. Ld.: bővebben Rannveig Traustadóttir: *Disability Studies, the Social Movements and Legal Developments*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 9-16.

⁸⁴ Richard Rieser: *Disability Equality – Medical and Social Model*. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjgGps>

⁸⁵ Ld.: Rannveig Traustadóttir: *Disability Studies, the Social Movements and Legal Developments*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 8.

⁸⁶ Frank Bowe: *Handicapping America: Barriers to Disabled People*. New York, Harper Collins, 1978.

⁸⁷ Dimitris Anastasiou – James M. Kauffmann: *The Social Model of Disability* *Journal of Medicine and Philosophy* Vol. 38. Nr. 4. (2013) 442.

⁸⁸ Tom Shakespeare: *The social model of disability*. In: Lennard J. Davis i.m. 214-221.

⁸⁹ A szociális modell a '70-es évek társadalmi konstruktivista elméleteiből táplálkozva vált a fogyatékosjogi mozgalmak alapjává.

fogyatékossgal élő emberi jogainak biztosítása áll a középpontban. A hátrányos megkülönböztetés ellen rendszerszinten küzd azáltal, hogy az „épek” általi elvárásokat, struktúrákat lebontja, hiszen ebben a rendszerben már maga a kirekesztés hátrányos megkülönböztetést valósít meg, s a középpontban az áll, hogy az egyenlőtlenségek lebontásával hogyan lehet a fogyatékossgal élő ember számára a „többségi” társadalomban való minél teljesebb részvételt biztosítani.

Ez a szemléletmód az, amely segíti megérteni a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatosan felmerülő aggályokat, az erre egyik válaszlehetőségként adható észszerű alkalmazkodást, mint az egyenlőség elérésének egyik eszközét.

A szociális modellben tükröződő paradigmaváltása mellett a fogyatékossgal élő emberek jogaival kapcsolatban a *fogyatékosjogi-emberi jogi megközelítés*⁹⁰ kiemelten hangsúlyozandó, mely kifejezésre jut a szociális modell által okozott nézőpont-váltásban, és kiindulópontját jelenti az általam vizsgált joganyagoknak, lényegét pedig összefoglalja a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény célja.⁹¹ Középpontjában az egyenlő lehetőségek és a hátrányos megkülönböztetés tilalma áll, kiemelve a fogyatékossgal élő emberek egyenlő méltóságát és egyéni autonómiáját.⁹²

A fogyatékosjogi emberi jogi megközelítés középpontba helyezi az inklúziót, részvételt, hozzáférhetőséget, különbözőséget, melynek elemei a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 3. cikkében is megjelennek. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága megerősítette, hogy az emberi jogi fogyatékosjogi elmélet megköveteli a részes államoktól, hogy figyelembe vegyék a fogyatékossgal élő személyek különbözőségét, illetve a korlátozottsággal élő egyének és a fizikai és attitűdbeli korlátokkal rendelkező környezetét.⁹³

Az emberi jogi modell összekapcsolódik az *egyetemes megközelítéssel*⁹⁴ abban a tekintetben, hogy nem hasonlítja össze a fogyatékossgal élőket a „normálisnak tekintett” emberrel, hanem a diverzitás egy értékének tekinti azt. A szociális modellhez hasonlóan szintén nagy szerepet szán a társadalomnak, az államnak, hangsúlyozva, hogy a fogyatékossgal az élet bármely szakaszában megtörténhet, tekintet nélkül az adott személyre. Az egyetemes megközelítés meghaladja a hagyományos egyenlőségi

⁹⁰ 'disability human rights approach'. Maria Ventegodt Liisberg: *Flexicurity and Employment of Persons with Disability in Europe in a Contemporary Disability Human Rights Perspective*. In: Lisa Waddington – Gerard Quinn – Eilionoir Flynn *European Yearbook of Disability Law* (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 146-147. Megjegyzendő, hogy az emberi jogi megközelítés nem korlátozható, szűkíthető le csak a fogyatékossgal élő emberekre. Sokkal inkább keretet biztosít az emberi jogi fejlődésnek, mely a nemzetközi emberi jogi sztenderdeken alapul, s az emberi jogok elősegítése és védelme vezérli.

⁹¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikk: „Cél”.

⁹² Megjegyzendő, hogy már a 2000-es évek elején kifejtésre került az emberi jogi megközelítés lényege, szociális modellről való különbözősége, de lényegében nem került elhatárolásra. Erre tesz kísérletet Theresia Degener. Az értekezésem és az európai uniós intézmények szempontjából nem megyek azonban az ő irányába. Theresia Degener: *Challenges and Compliance of the UN CRPD*. In: Dorothy Estrada-Tanck (ed.): *Human Right of Persons with Disabilities in International and EU law. EUI Working Papers AEL*. No. 1. (2016) 15.-37

⁹³ UN CRPD Committee, Individual Communication, *S.C. v. Brazil*, Comm. No. 10/2013, Decision adopted the 12th Session of the Committee, CRPD/C/12/D/10/2013, para. 6.3.

⁹⁴ 'universalist approach'.

megközelítést, hiszen mindenkire alkalmazandó, nem csak egyes kisebbségi csoportokra,⁹⁵ habár ez a mindenkire való kiterjesztés lehetősége utópikus törekvésnek is tűnhet.⁹⁶

A fogyatékosjogi emberi jogi és egyetemes modellekkel ellentétben a *kisebbségi jogi megközelítés*, hiszen annak alapja a kategorizálás, a csoportképzés, mely alapján meghatározásra kerül, hogy az egyes csoportra jellemző tulajdonságok alapján hogyan kell védelmet nyújtani.

Nem felejthető el, hogy a fogyatékossgal élő emberek jelentik a világ legnagyobb kisebbségét,⁹⁷ melyet a fogyatékosjogi, civiljogi küzdelmek során hangsúlyozottan ki is emeltek, kölcsönözve a nemzeti kisebbségektől, kifejezve egy kollektív meghatározó, csoportalkotó tényezőt, erősítve a közös fellépést a jogokért való harc során.⁹⁸ Maga a kisebbség fogalmilag nehezen határozható meg,⁹⁹ s akár, ahogy a hátrányos megkülönböztetés esetén a védett tulajdonságok alapja, szintúgy nem leszűkíthető és meghatározható. Az erősödő jogokért való harcban a fogyatékossgal élő emberek, mint kisebbség, felismerték politikai erejüket és a közös fellépés hatását, betagolva önmagukat a védett tulajdonságot alkotó, különösen sérülékeny csoportok közé, párhuzamot vonva a faj alapján hátrányosan megkülönböztetett csoportokkal, felhasználva a faj és a nem mint védett tulajdonságok védelmi mintáit, hiszen „*a fogyatékossgal élő emberek is egy, történelmileg is hátrányos megkülönböztetést elszenvedő, politikailag erőtlenséget, társadalmilag kitaszított csoportot alkotnak*”.¹⁰⁰

Ez a folyamat az Amerikai Egyesült Államokból indult, amely az európai kisebbségi mintát és a saját faji és nemi hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelmének folyamatait és tapasztalatait használta fel, felismerve azt, hogy míg egy egyénnel szembeni hátrányos

⁹⁵ Jerome Bickenbach: *Minority rights of universal participation: The politics of disablement*. In: Melinda Jones – Lee Ann Basser Marks (ed.): *Disability, Diversity-Ability and Legal Change*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1999.

⁹⁶ Rosemary Kayess – Philip French: Out of darkness into light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities *Human Rights Law Review*. Vol. 8. No. 1. (2008) 10.

⁹⁷ 'Some facts about persons with disabilities'. 1. pont

⁹⁸ Adams – Reiss – Serlin i.m. 122., Pap András László: *Dogmatism, Hypocrisy and the Inadequacy of Legal and Social Responses Combating Hate Crimes and Extremism*. In: Stewart Michael: *The Gypsy 'Menace': Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London, Columbia University Press, 2012. 295-311.

⁹⁹ Megjegyzendő, hogy ez a nehézség tudományos nehézség is, ugyanakkor nincs is feltétlen meg a meghatározáshoz szükséges egységes politikai akarat. Baka András: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a kisebbségek nemzetközi jogi védelme. *Acta Humana*. 1992/8. 4., Bruhács János – Bokorné Szegő Hanna: A kisebbségek védelme és a nemzetközi jog. *Acta Humana*. 1993/12-13. 64-81., Bruhács János: *A kisebbségek védelmének nemzetközi jogi szabályozása az ENSZ keretében*. In: Szalayné Sándor Erzsébet: *Tanulmányok a nemzeti kisebbségek védelméről*. Pécs, JPTE-ÁJTK, 1988. 175-251., Herczegh Géza: A kisebbségek védelmének kérdése a nemzetközi jogban. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*. 1991/1. 88-93., Herczegh Géza: A nemzeti kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. *Magyar tudomány*. 1990/4. 376-384., Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségi kérdés előzményei és összefüggései a nemzetközi jogrendben. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*. 1998/1. 129-150., Szalayné Sándor Erzsébet – Kende Péter – Bretter Zoltán – Matei Liviu: Kisebbségvédelem: önrendelkezés. *Kisebbségkutatás*. 1994/1. 70-73., Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 11-15.

¹⁰⁰ Sandra Fredman: *Disability Equality and the Existing Paradigm*. In: Anna Lawson – Caroline Gooding (ed.): *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*. Oxford, Hart Publishing, 2005. 204-205.

megkülönböztetés csak egy életelemmé válik, ugyanezt, ha emberek milliói tapasztalják, az társadalomtörténet.¹⁰¹

E praktikus és jogérvényesítő ok mellett, melyet a fogyatékossgal élő emberek a jogaikért való harcban tudtak használni, fontos belső kohéziós erőt jelentett az ilyen fajta önmeghatározás: a kisebbségként való definiálás a fogyatékossgal élő emberek diverz csoportját összefogta, erősítette, tovább növelve a társadalom aktív szereplőiként való jelenlétüket a orvosi szemlélet ellenében. Miközben a fogyatékossgal élő emberek, s a fogyatékossg, mint védett tulajdonsággal rendelkező csoporthoz tartozás nem azonos az európai értelemben vett kisebbségvédelemmel, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény is él a kisebbségbe való sorolással a legteljesebb jogvédelem elérése érdekében.¹⁰²

A kisebbségi jogi megközelítés tisztán elmozdul az orvosi modelltől, hiszen hangsúlyozza a fogyatékossg politikai és társadalmi aspektusait, ugyanakkor számtalan problémás terület jellemzi, hiszen ahhoz, hogy valaki az adott kisebbségi kategóriába tartozzon s annak következtében jogvédelmet kérjen, bizonyítania kell a karakterizáló elemét, mely problémás lehet akkor, ha az adott személy nem rendelkezik a tiszta csoportalkotó elemekkel. Elég csak arra gondolni, hogy nincs két egyforma fogyatékossgal élő személy.

Nem kifejezetten a fogyatékossgal kapcsolatos, de számos eleméből kifolyólag nem elhanyagolható az emberi jogi modellhez hasonló *képesség*-modell,¹⁰³ mely egyrészt a funkciókra, másrészt pedig az emberben rejlő lehetőségekre koncentrált, kiemelve az állam kötelezettségét a fogyatékossgal élő emberek szükségletei vonatkozásában, mely révén ugyanarra válnak képessé, mint mások. Mintegy a forrásoktól teszi függetlenné az állam kötelezettségét. A diverzitást, az emberi heterogenitást az egyenlőség lényegeként emeli ki, az egyetemes és az emberi jogi megközelítéshez hasonlóan, biztosítani kívánja a mindenki számára azonos feltételeket a képességeik kiteljesítéséhez, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel harmóniában.

Bár a fogyatékossgal élő személyek köre sem el- és lehatárolható, észrevehető egy, a XXI. század technikai fejlesztései és lehetőségei által teremtett új kategória, mely más megközelítésbe helyezi a fogyatékossg kérdését, túlmutatva a „mindenki más” kategóriáján, „szuperembereket” kreálva. A különféle bionikai eszközök révén megalkotott műeszközök és művétagok révén a fogyatékossg orvosi modellje köszön

¹⁰¹ Paul K. Longmore: *Why I burned my book and other essays on disability*. Philadelphia, Temple University Press, 2003. 39.

¹⁰² Úgy, mint jogvédelmi eszköz, kétségtelenül szükséges a kisebbségkénti meghatározottság, ezzel szemben a fogyatékossgal élő embereké, ahogy a kisebbség fogalma sem el- és lehatárolható.

¹⁰³ *'capability approach'*, mely Amartya Sen és Martha Nussbaum nevéhez kötődik. Az alapmegközelítés hasonló, de lényeges eltérések vannak a két elmélet között. Sen az elméletét először az „alapvető képességek elméleteként” mutatta be *Equality of What?* című elgondolásában (Stanford University: Tanner Lectures on Human Value, Delivered at Stanford University, May 22, 1979) 1979-ben, mely során kritizálta az utilitarista jólétet és egyenlőséget, majd a 80-as, 90-es években ezen alapulva kidolgozta a képesség elméletet. Míg Sen törekedett egy általános keret kidolgozni, hogy mit jelent a minőségi élet, egyéni szabadság, Nussbaum elsősorban a normatív igazságosságra és az emberi méltóság tiszteletben tartására koncentrált. Fontos szemléletbeli különbség, hogy Sen nem nyújtott egy listát a fő képességekre vonatkozólag, s ezt kritizálta is, míg Nussbaum összeszedte ezeket (Ld.: Martha C. Nussbaum: *Women and Human Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. 5.).

vissza, ráerősítve a fogyatékossgal élők diverzitására, megosztást okozva egyrészt a fogyatékossgal élő személyek fogyatékossg-típusai között, másrészt pedig a különböző anyagi és technikai lehetőségek között, többszörös rétegződést eredményezve, s megnehezítve a szociális modell érvényesülését.

Így a fogyatékossg orvosi és szociális modelljéhez képest egy bionikai modell is megjelenik, amely emberképe a fogyatékossgal élő, technikai vívmányokkal egyes területeken „szuperképességekkel” felruházható személy. Itt a fogyatékossgal élő emberek két csoportra osztódnak: akik kaphatnak valamilyen eszközt és akik nem. Ez alapvetően már jóval korábban, akár a szemüveg megjelenésével,¹⁰⁴ a bot használatával megállapítható és alkalmazható kategóriává alakult, mely irány a XXI. század technikai fejlődése függvényében még magasabbra tört: szuperképességek elérése is lehetséges, amennyiben az anyagi és technikai háttér rendelkezésre áll. Ez vetítődik előre a később ismertetett strasbourgi bíróság *Sentges v. Netherlands*¹⁰⁵ ügyében, ahol egy drága művégtagra lett volna szükség, melynek támogatása az állam kötelezettsége lett volna, ezt azonban nem fedezték. Ez egyrészt a fogyatékossghoz gyakran kapcsolódó szegénységet még inkább hangsúlyozza, másrészt a világ különböző államainak a társadalmi különbségei ilyen szempontból is megvilágítást nyernek, s a hozzáférhetőség is új értelmet, új értelmezést nyerhet.¹⁰⁶ Megteremtve a „szuperemberek szuperképességeit”, akár a fogyatékossg megszüntetését is el lehet érni: akár már kezdetben a genetikai állomány módosításával, akár később, a fizikai fogyatékossghoz kapcsolódó eszközök használatával. A realitás talaján állva azonban a fogyatékossg változó fogalmáról szükségszerű elmondani, hogy jogi szempontból a jelenleg adott válaszok a „klasszikus” értelemben vett fogyatékossg-fogalmat kiüresítik, a kezdetben szenzációnak számító, mára azonban természetes szemüveghez hasonlóan továbblépnek: remélhetőleg a megfelelő alkalmazkodás révén egyetemesen, mindenki számára azonos módon hozzáférhetővé teszik az élet minden területét.

¹⁰⁴ Dan Goodley – Bill Hughes – Lennard Davis: *Disability and Social Theory: New Developments and Directions*. New York, Palgrave Macmillan, 2012. 174.

¹⁰⁵ *Sentges v. Netherlands* (ECHT no. 27677/02. 2003. július 18-ai ítélet.) Ld.: c) Fizikai környezethez való hozzáférés.

¹⁰⁶ Ezt hangsúlyozza többek között Nicolas Huchet, aki elérhető áron kíván mozgatható ujjakkal rendelkező kezet készíteni megfizethető, 3-dimenziós nyomtató segítségével. Ld.: a részleteket: Disability & Technology, TEDxCibeles 2015. augusztus 25.

II. RÉSZ

A FOGYATÉKOSJOGI ENSZ-EGYEZMÉNYHEZ VEZETŐ ÚT, ÉRTELMEZÉSE ÉS TARTALMA

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ötven cikkén keresztül deklarálja a fogyatékossgal élő emberek jogait, reflektálva a különböző élethelyzetekre, az élet minden területét, teljes egészét áthatva. A végrehajtásáért felelős Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága ellenőrzi és segíti a minél hatékonyabb érvényesülését, mely még nagyobb szerepet a Fakultatív Jegyzőkönyv által nyer.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambuluma megidéri mindazon egyezményeket, melyek magával az egyezménnyel a legszorosabb kapcsolatban állnak, annak háttérét jelentik, s melyek egészen a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményig az általános jogvédelmet jelentették a fogyatékossgal élő emberek számára.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény nem teremt új jogokat a fogyatékossgal élő emberek számára, csak kifejezetten és kimondottan nekik és róluk szól, nem csak közvetett módon, még a orvosi modell szemléletmódját megjelenítve, hanem reflektálva az esetlegesen sajátos élethelyzetekre és szükségletekre, a szociális modellt és emberi jogi megközelítést tükrözve, jogi kötéserővel rendelkezve.

Az alábbi fejezet a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez vezető, a Preambulumban is megjelenő nemzetközi dokumentumok mellett az Európa Tanács és az Európai Unió fogyatékosjogi jogvédelmét is bemutatja, általános keretbe helyezve a fogyatékossgal élő személyeket középpontba helyező egyezményt.

II.1. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez vezető út

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény¹⁰⁷ a XXI. század első, nemzetközi szintű, jogi kötőerővel bíró emberi jogi dokumentuma, amely csak a fogyatékossgal élő személyekről, személyeknek szól,¹⁰⁸ „betömve” az ENSZ egyenlőségi jogi „fekete lyukát”¹⁰⁹ és az első olyan nemzetközi jogi dokumentum, amely tartalmazza az észszerű alkalmazkodás koncepcióját.¹¹⁰ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény nem keletkeztet új jogokat, hanem azokat a fogyatékossgal élő emberek vonatkozásában értelmezi, s kifejezi a mögötte meghúzódó emberképet, a fogyatékossgal élő ember képét, aki nem alárendelt, hanem egyenrangú, aktív lény.¹¹¹ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény lehetőséggel bírt progresszív újítások, változások bevezetésére az emberi jogok területén: a hátrányos megkülönböztetés kontextusában összeköti a polgári, politikai és a gazdasági, társadalmi és kulturális jogokkal.¹¹² Míg a nemzeti jog szerepe alapvető és megkérdőjelezhetetlen a fogyatékossgal élő személyek jogainak garantálása szempontjából, a nemzetközi jog növekvő szerepe ezen jogok előmozdítása során elsősorban nemzetközi szinten (felismert, mivel zsinórmértéket jelentenek, a megvalósítás azonban nemzeti, tagállami hatáskör. A nemzetközi közjog decentralizált természetének megfelelően az államok maguk értelmezhetik a jogot, amelyhez a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény esetén a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága ad iránymutatást.

Az első lépések megtétele egy, a fogyatékossgal élő emberek jogait biztosító nemzetközi egyezmény irányába már 1971-ben megtörtént, amikor is a Közgyűlés elfogadta a „*Mentálisan visszamaradott emberek jogairól szóló nyilatkozatot*”.¹¹³ Ebben nagy hangsúlyt kap a „mentálisan visszamaradott” emberek fejlesztésének elősegítése, és az integrálásuk előmozdítása, felhívva mind a nemzeti, mind a nemzetközi szervezetet a változtatásra. Már az 1970-es években elismerik a fogyatékossgal élő személyek

¹⁰⁷ UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities: resolution / adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106 (CRPD) UN General Assembly, Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 13 December 2006, A/RES/61/106, Annex II (CRPD OP) Magyarország a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyvet a 2007. évi XCII. törvénnyel hirdette ki. (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, CRPD)

¹⁰⁸ Michael Ashley Stein – Janet E. Lord: Monitoring the Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Innovations, Lost Opportunities, and Future Potential. *Human Rights Quarterly*. Vol. 32 No. 689. (2010) 18.

¹⁰⁹ Wouter Vandenhoele: *Non-Discrimination and Equality in the View of the UN Human Rights Treaty Bodies*. Antwerp/Oxford, Intersentia. 2005. 2.

¹¹⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. bekezdés: „*Meghatározások – észszerű alkalmazkodás*”.

¹¹¹ A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény. *Fogyatékossgal és Társadalom*. 2009/1. 23.

¹¹² Amita Dhanda: Constructing a new human rights lexicon: Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Sur. Revista Internacional de Derechos Humanos*. Vol. 5. No. 8. (2008) E révén az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának egysége újra megjelent, mely annak fényében vitatott, hogy bár valóban megjelennek a különböző generációkhoz tartozó jogok, aránytalanok egymáshoz képest.

¹¹³ 'Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons', General Assembly Resolution 2856 (XVI), 1971. dec. 20.

mindenki máshoz hasonló jogát az önmegvalósításra,¹¹⁴ a megfelelő orvosi ellátásra, fizikai terápiára és az oktatásra, fejlesztésre, melyen keresztül a lehetőségeiknek maximumát el tudják érni.¹¹⁵ Kimondják, hogy a mentálisan visszamaradott személyeknek is joguk van a gazdasági biztonságra és a megfelelő életszínvonalra, s hogy mindezt hasznos munkával, képességeinek megfelelő foglalkoztatással érik el,¹¹⁶ megjelenítve ezzel egyfajta képességeikhez igazított foglalkoztatást, leszűkítve ugyanakkor még csak a pszichoszociális fogyatékossgal élő emberekre, annak körének pontos meghatározása nélkül.

Ezt követte néhány évvel később a „*Fogyatékos emberek jogainak nyilatkozata*”,¹¹⁷ mely már meghatározta a fogyatékos ember fogalmát és kifejezetten jogokat nevesített. E szerint a „fogyatékos ember” alatt olyan személyt kell érteni, aki veleszületett, vagy szerzett, fizikai vagy mentális képességeiből fakadóan képtelen önmagát ellátni, részben vagy egészben a „normál” egyén szükségleteit biztosítani és/vagy társadalmi életét élni.¹¹⁸ Újra megerősítésre került a jogok diszkriminációmentes élvezete, tekintet nélkül fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti és társadalmi származásra, jövedelemre és bármilyen egyéb helyzetre tekintettel, amely akár a fogyatékossgal élő személyre vagy az ő családjára jellemző.¹¹⁹ Az előző nyilatkozathoz hasonlóan nyomatékosították a fogyatékos ember mindenkivel azonos jogait, mely a társadalom teljes egészét át kell, hogy hassa.

A Közgyűlés 1976. december 13-án hozott döntést egyrészt a „*Fogyatékos emberek jogairól szóló nyilatkozat*”¹²⁰ végrehajtásáról – felszólítva a tagállamokat és a nemzetközi szervezeteket a korábban kimondott jogok és elvek megvalósítása céljából konkrét lépések megtételére politikájukon és programjaikon keresztül,¹²¹ másrészt pedig az 1981-es évet szimbolikusan a „Fogyatékos emberekért” nemzetközi évnéki kiáltotta ki, témájaként az egyenlőséget meghatározva,¹²² melyet később kiterjesztettek a teljes társadalmi részvételre is,¹²³ a „Fogyatékos személyek nemzetközi évi”-ére módosítva az elnevezést. 1977. december 16-án megalakították az ünnepi év tanácsadó testületét,¹²⁴ mely munkáján alapulva 1982. december 3-án a Közgyűlés elfogadta a fogyatékossgal élők akciótervét,¹²⁵ melyen felül meghirdették az ENSZ fogyatékossgal élők évtizedet az

¹¹⁴ Uo. 1. pont.

¹¹⁵ Uo. 2. pont.

¹¹⁶ Uo. 3. pont.

¹¹⁷ 'Declaration on the Rights of Disabled Persons', General Assembly Resolution 3447 (XXX), 1975. dec. 9.

¹¹⁸ Uo. 1. pont.

¹¹⁹ Uo. 2. pont. Megjegyzendő, hogy már itt felismerésre kerül a családi kapcsolatok fontossága, s a fogyatékos ember családi kapcsolatainak hatása.

¹²⁰ 'Implementation of the Declaration on the Rights of Disabled Persons', General Assembly Resolution 31/82., 1976. dec. 13.

¹²¹ Uo. 1-2. pont.

¹²² 'International Year for Disabled Persons', General Assembly Resolution 31/123., 1976. dec. 16.

¹²³ 'International Year of Disabled Persons', General Assembly Resolution 34/154., 1979. dec. 17.

¹²⁴ 'International Year for Disabled Persons', General Assembly Resolution 32/133., 1979. dec. 16., 4. pont. „advisory committee”.

¹²⁵ 'World Programme of Action concerning Disabled Persons', General Assembly Resolution 37/52., 1982. dec. 3.

1983 és 1992 közötti időszakra.¹²⁶ Az akcióterv a fogyatékossgal élő emberek egyenlő és teljes részvételét hirdette a társadalmi életben, minden államban, tekintettel annak fejlettségi szintjére.¹²⁷ Már 1987-ben, az első átfogó nemzetközi értékelés során megfogalmazódott egy nemzetközi emberi jogi egyezmény készítésének igénye a fogyatékossgal élő emberek védelmére, melyért a civil szervezetek is lobbiztak, ekkor azonban még nem volt elég a fellépésük egy emberi jogi szerződés létrehozásához. 1992. október 14-én a Közgyűlés december 3-át a fogyatékossgal élők világnapjának kiáltotta ki,¹²⁸ elismerve a tudatosságnövelő és cselekvésösztönző évtized sikerességét, fenntartva és ösztönözve a további lépéseket.

Az ENSZ fogyatékossgal élők évtizede végének közeledtével 1990. május 24-én a Gazdasági és Szociális Tanács feljogosította a Szociális Fejlődési Bizottságot egy kormányzati szakértőkből álló munkacsoport létrehozására, mely feladata egy általános szabályrendszer kidolgozása volt a fogyatékossgal élő gyermekek, fiatalok és felnőttek egyenlő esélyeinek, lehetőségei megteremtésének feltérképezésére.¹²⁹ Ekkor az ENSZ-ben azonban még mindig nem volt elég nagy „étvágy”¹³⁰ arra, hogy egy nemzetközi szinten jogi kötőerővel rendelkező dokumentumot hozzanak létre.

Ugyanakkor a törekvések eredményeképpen született meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előtti, legnagyobb jelentőségű, de jogi kötőerővel nem rendelkező „Általános szabályok a fogyatékossgal élő emberek azonos lehetőségeinek biztosításáért”¹³¹ című munka, megteremtve nemzetközi szinten is az Amerikai Egyesült Államokból átvett civiljogi elgondolást. Az Általános Szabályokban már megfogalmazták az államok azon kötelezettségét, hogy minden szükséges forráson keresztül garantálniuk kell mindenki számára az azonos részvétel lehetőségét. Ezen felül már megjelenik mind a hozzáférhetőség,¹³² mind az észszerű alkalmazkodás¹³³ garantálásának kiemelkedő jelentősége.

Az Általános Szabályok alapvető eszközévé és hivatkozási alapjává váltak az ENSZ-nek az állami fogyatékosjogi és emberi jogi fellépés kikényszerítésére, mely jelentőségét mutatja az is, hogy számtalan állam szabályozási rendszerének kialakítása során ezt vette alapul. Az Emberi Jogi Bizottság 2000. április 25-én ennek felidézésével hívta fel az ENSZ emberi jogi főbiztosát, hogy vizsgálja felül a rendelkezésre álló eszközöket a fogyatékossgal élő személyek emberi jogi védelme megerősítése céljából.¹³⁴

¹²⁶ 'Implementation of the World Programme of Action concerning Disabled Persons', General Assembly Resolution 37/53., 1982. dec. 3.

¹²⁷ UN Handbook i.m. 9.

¹²⁸ 'International Day of Disabled Persons', General Assembly Resolution 47/3., 1992. okt. 14.

¹²⁹ 'Resolutions and Decisions of the Economic and Social Council' 1990/26

¹³⁰ Gerard Quinn – Eilonor Flynn: Transatlantic Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 36. Megjegyzendő, hogy a *Gyermekek jogi egyezmény* előkészítő folyamatai is igen elhúzódtak.

¹³¹ *Általános szabályok a fogyatékossgal élő emberek azonos lehetőségeinek biztosításáért*, 'Standard Rules on Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities', General Assembly Resolution 48/96, 1993. dec. 20. (Általános Szabályok). Az Általános Szabályokban mind a tényleges, mind a transzformatív egyenlőség megjelenik.

¹³² Általános Szabályok 5.

¹³³ Általános Szabályok 7.

¹³⁴ 'Commission on Human Rights, Economic and Social Council Resolution' 2000/51.

2001 augusztusában a rasszizmus, a faji diszkrimináció, az idegengyűlölet és az ezekkel kapcsolatos intolerancia elleni világkonferencián javaslatot tettek arra, hogy a Közgyűlés dolgozzon ki egy átfogó és előremutató nemzetközi konvenciót a fogyatékossgal élő személyek jogainak és méltóságának a védelmében, kiváltképp olyan hátrányosan megkülönböztető gyakorlatok vonatkozásában, melyek ellenük szólnak és hatnak rájuk.¹³⁵

Mindezek a szttenderdek 2001 decemberében összesítésre kerültek az „*Emberi jogi kérdések, beleértve az alternatív megközelítést az emberi jogok és alapvető szabadságok hatékony élvezetéért történő fejlesztéseknek*”¹³⁶ című dokumentumban, melynek keretében a Közgyűlés megalakította az *Ad Hoc Bizottságot* egy teljes és átfogó nemzetközi egyezmény előkészítése céljából, mely a fogyatékossgal élő személyek védelmét és segítését szolgálja, az átfogó szemléleten és a szociális fejlesztéseken, az emberi jogokon és a hátrányos megkülönböztetés tilalmán alapulva, figyelembe véve az Emberi Jogi Bizottság, a Szociális Fejlődés Bizottság, és a Világkonferencia ajánlásait a rasszizmusról, faji diszkriminációról, az idegengyűlöletről és a kapcsolódó intoleranciáról.¹³⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény keletkezésében, szövegezésében, ellenőrzésében kiemelkedő szerepet játszottak és játszanak a civil szervezetek, melyek száma az első ülésen harminc, a hetedikén pedig már négyszázhatvankilenc volt.¹³⁸ Ennek fényében a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény már nem kizárólag államok közötti tárgyalások révén megszüvegezett nemzetközi jogi dokumentum, hanem egy, a civilek, az érintettek által is megvitattott egyezmény, tükrözve a „semmit rólunk, nélkülünk!” elvet.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előkészítő anyagai, a *travaux préparatoires*-ek elsősorban az annak előkészítésére létrehozott Ad Hoc Bizottság¹³⁹ munkáját tartalmazzák, melynek mandátumát az ENSZ Közgyűlés 2002 és 2005 között négyszer újította meg a fogyatékossgal élő emberek jogait és méltóságát védő nemzetközi egyezmény előkészítéséhez.¹⁴⁰ Az Ad Hoc Bizottság több mint negyven állam képviselőit és több mint négyszáz nem kormányzati, illetve kormányközi szervezetet ölelt fel, melyek öt éven keresztül dolgoztak. E munkának nagy lökést adott az egyesült államokbeli *Americans with Disabilities Act* korábbi elfogadása,¹⁴¹ illetve a nemzeti szinten meginduló szabályozások.¹⁴²

¹³⁵ 'Report of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance.' A/COND.189/12. I. fejezet, 180. pont.

¹³⁶ 'Human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms', 2001. dec. 19., Agenda item 119 (b).

¹³⁷ UN General Assembly, 'Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities', General Assembly Resolution 56/168., 2001. dec. 19.

¹³⁸ Hivatkozva Jakab i.m. 22-24.11. l.ábjegyzetére.

¹³⁹ UN General Assembly, 'Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities', General Assembly Resolution 56/168., 2001. dec. 19. 1. pont.

¹⁴⁰ 'Ad Hoc Committee on a comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly resolution 57/229, 2002. dec. 18., 58/246 2003. dec. 23., 59/198 2004. dec. 20., 60/232 2005. dec. 23.

¹⁴¹ Bár a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény számára kiemelkedő példa volt az ADA, az Amerikai Egyesült Államok a mai napig nem ratifikálta azt, mellyel kapcsolatban már a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előkészítő tárgyalásának második alkalmán kifejtették, hogy nem kívánják elkötelezni magukat, mivel az az amerikai fogyatékosjogi védelmen nem javítana. Ralph F. Boyd (United States Assistant Attorney General for Civil Rights) Statement, Second Session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and promotion of the Rights of Persons with Disabilities. New York,

Az első ülés alatt¹⁴³ az Ad Hoc Bizottság meghatározta a különböző képviselők részvételi feltételeit, és javaslatot tett a Közgyűlés felé.¹⁴⁴ Tematika szerint osztották fel a munkát, a jogi eszközök fajtája és hatálya, a más emberi jogi nemzetközi szerződésekhez való viszonya, az ENSZ általános szabályok és elvek, polgári, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jogok, párbeszéd és ellenőrző mechanizmusok szerint.¹⁴⁵

A második ülésen¹⁴⁶ megalakítottak egy munkacsoportot,¹⁴⁷ melynek célja a tervezet előkészítése és bemutatása volt, mely a részes államok és a megfigyelők irányába a tárgyalási alapot jelentette. A munkacsoport huszonegy kormányzati tagból,¹⁴⁸ tizenkettő nem kormányzati szerv képviselőjéből állt, akik részben fogyatékossgal élő személyek voltak, tekintettel a diverzitásra, egyenlő ország- és régióelosztásra, illetve szükséges volt még egy képviselőre a Nemzetközi Koordinációs Bizottsághoz delegált egy nemzeti emberi jogi szervezetnek.¹⁴⁹ Kiemelendő, hogy már ekkorra létrejött a fogyatékos szervezetek egy összefogása, a nemzetközi fogyatékos csoport, mely a civil szakértőket kívánta felölelni.¹⁵⁰

A panelbeszélgetések során a fogyatékossgal élő emberek jogainak természetét, struktúráját, részeit és a monitorozó rendszerét, a létező emberi jogi egyezmények példaértékűségét vették górcső alá, annak fényében, hogy mi tudná kellően hangsúlyozni az emberi jogokat és a társadalmi fejlődést.¹⁵¹ Eszerint három nemzetközi egyezménytípust lehet megkülönböztetni. Az egyik a holisztikus szemléletű, ilyen például a *Gyermekek jogairól szóló egyezmény*, mely követésével a fogyatékossgal élő emberek jogai tágran kerülnének meghatározásra. A másik modell a hátrányos megkülönböztetés tilalmának modellje, melyet *Nőjogi antidiszkriminációs egyezmény* és *A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény*¹⁵² követ. Eszerint nem szükséges új jogok kifejlesztése azért, hogy a sajátos feltételek és a fogyatékossgal élő személyek szükségletei felölelésre kerüljenek, az egyezménynek sokkal inkább az általános emberi jogokat kell garantálnia. A harmadik a hibrid modell, mely a hátrányos megkülönböztetés tilalmának és az egyenlőség modelljének az

2003. június 16-27. 7. bekezdés. Az Amerikai Egyesült Államok magatartása a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kapcsán megszokott: a legtöbb emberi jogi egyezményhez nem csatlakoztak.

¹⁴² Az USA mellett Kanada és Spanyolország volt az első ország, melyet az Egyesült Királyság, Svédország, Izrael és Ausztrália követett.

¹⁴³ Első ülés: 2002. július 29-e és augusztus 9-e között.

¹⁴⁴ 'Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities', General Assembly 2002. aug. 27.

¹⁴⁵ Uo. 8. pont.

¹⁴⁶ Második ülés: 2003. június 16-a és 27-e között.

¹⁴⁷ 'Report of the Working Group to the Ad Hoc Committee', General Assembly, 2004. január 27., A/AC.265/2004/WG/1 15. pont.

¹⁴⁸ Hét ázsiai, hét afrikai, öt amerikai és Karib-térségi, öt nyugat-európai és három kelet európai delegált.

¹⁴⁹ Uo. 2. pont.

¹⁵⁰ Gombos (2006) 6.

¹⁵¹ Uo. Annex 2. Panel I. 3. bekezdés.

¹⁵² UN General Assembly, 'International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination', 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, Hatályba lépésének ideje: 1969. január 4. (CERD) Magyarország a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezményt az 1969. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (Faji antidiszkriminációs egyezmény)

egyvelege, a létező jogi garanciák biztosításával, a fogyatékossgal élő emberek szükségleteire kihegyezve.¹⁵³ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény – a munkám végére látható módon – ezt a harmadik, hibrid modellt követte.

Már kezdetben megjelent a speciális szakértői testület alapításának gondolata, illetve az észszerű alkalmazkodás, hozzáférhetőség és az egyetemes tervezés fontossága, melyek révén, a korlátok elbontásával az egyenlőség létrejön.¹⁵⁴ Kiemelésre került, hogy a fizikai környezethez, az információhoz, kommunikációhoz való hozzáférés joga, az ezeknek a biztosítását segítő egyetemes tervezés általános elvének végrehajtása különös jelentőséggel bír. Ezen felül a hozzáférhetőség segíti a hátrányos megkülönböztetés tilalmának leküzdését, lebontja a szegregációt, megszünteti a gazdasági marginalizálódást és egyéb emberi jogi jogsértéseket.¹⁵⁵

Központi kérdés volt a fogyatékossg fogalmi meghatározásának szükségessége az egyezmény személyi hatályának meghatározása szempontjából. Felidézésre került a régi rendszer, az eltérés-korlátozás-fogyatékossg meghatározása, mely egy tágabb irányba haladt, elmozdulva a biológiai koncepciótól a szociális szemlélet felé, mely számára szükséges a „helyi”, nemzeti koncepció, tekintettel a különféle szociális-kulturális közegekre.¹⁵⁶ A munkacsoport tevékenységének¹⁵⁷ eredményeképpen elkészült egy átfogó tervezet, melyet az Ad Hoc Bizottság jelentéséhez¹⁵⁸ csatoltak.¹⁵⁹

A harmadik ülés¹⁶⁰ keretében kezdődött meg a tervezet megvitatása, elsősorban a munkacsoport által előkészítettek alapján, majd ezt kommentálva elkészítették a szövegtervezet első változatát,¹⁶¹ majd a negyedik ülés¹⁶² keretében az első olvasatot és tekintették át a speciális cikkek vázlatát.¹⁶³

Az ötödik,¹⁶⁴ hatodik¹⁶⁵ és hetedik¹⁶⁶ ülés során az Ad Hoc Bizottság a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény cikkeinek megfelelő kialakításáért informális párbeszédet folytatott,

¹⁵³ Gombos Gábor: *A Fogyatékos Személyek Jogairól Szóló Egyezmény*. 2006. December 13. 6. Uo. 3. bekezdés.

¹⁵⁴ Uo. 13. o. 2. bekezdés.

¹⁵⁵ Uo. 3. bekezdés.

¹⁵⁶ Uo. 14. o. 6. bekezdés.

¹⁵⁷ 2004. január 5-e és 16-a között találkoztak.

¹⁵⁸ 'Report of the Working Group to the Ad Hoc Committee', General Assembly 2004. jan. 27.

¹⁵⁹ Uo. 11. pont.

¹⁶⁰ Harmadik ülés: 2004. május 4-e és 24-e között.

¹⁶¹ 'Report of the third session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly, 2004. június 9.

¹⁶² Negyedik ülés: 2004. augusztus 23-a és szeptember 3-a között.

¹⁶³ 'Report of the fourth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly, A/59/360

¹⁶⁴ Ötödik ülés: 2005. január 24-e és február 4-e között. 'Report of the fifth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly, 2005. február 23.

¹⁶⁵ Hatodik ülés: 2005. augusztus 1-je és 12-e között. 'Report of the sixth of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly.

majd a nyolcadik ülés után¹⁶⁷ levonta a következtetéseket és elfogadta a Fogyatékosjogi egyezmény és fakultatív jegyzőkönyv szövegének első változatát.¹⁶⁸ Ezen felül létrehoztak egy csoportot, mely a tervezet technikai ellenőrzését végezte.¹⁶⁹ céljuk az volt, hogy az egyezmény szövegének egységességét biztosítsák, az egyes verziókat harmonizálják, az ENSZ hivatalos nyelvei szerint egységesítsék, majd, ezek befejeztével jelenteniük kellett az Ad Hoc Bizottság felé a nyolcadik ülés újbóli összehívásakor. Erre 2006. december 5-én került sor, amikor is az Ad Hoc Bizottság javaslatot tett a Közgyűlés felé a Fogyatékossgal élő emberek jogairól szóló egyezmény és a Fakultatív Jegyzőkönyv tervezetének elfogadására.¹⁷⁰

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt és a Fakultatív Jegyzőkönyvét az ENSZ Közgyűlése 2006. december 13-án fogadta el, 2007. március 20-án nyitották meg aláírásra,¹⁷¹ s a huszadik megerősítést követő harmincadik napon,¹⁷² 2008. május 3-án vált hatályossá, a Fakultatív Jegyzőkönyvével azonos időben,¹⁷³ a részes államokban új igényalapot jelentve a fogyatékossgal élő emberek és az az ő ket képviselő szervezetek számára. 2008. november 3-án a részes államok konferenciájának kezdetén¹⁷⁴ a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága¹⁷⁵ is megválasztásra került, a fogyatékossgal élő személyek még fokozottabb és hatékonyabb védelme érdekében.

Ezt az irányt követi és ismeri el az Európai Unió is, mely regionális integrációs szervezetként¹⁷⁶ csatlakozott a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez, mely az első olyan

¹⁶⁶ Hetedik ülés: 2006. január 16-a és február 3-a között. *'Report of the seventh sessions of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities'*, respectively A/AC.265/2006/2

¹⁶⁷ Nyolcadik ülés: 2006. augusztus 14-e és 25-e között.

¹⁶⁸ *'Report of the eighth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities'*, A/AC.265/2006/4 and Add.1.

¹⁶⁹ Uo. 13. pont.

¹⁷⁰ *'Final Report of the eighth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities'*, A/61/61

¹⁷¹ Kiemelendő, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kapta a legtöbb aláírást az aláírásra való megnyitás első napján, s ezzel a második leggyorsabban ratifikált, és a leggyorsabban megtárgyalt emberi jogi egyezmény címét jegyezheti. Az aláírásra való megnyitás napján nyolcvankettő ország írta alá a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, negyvennégy pedig a Fakultatív Jegyzőkönyvet. Bővebben: UN Enable, Factsheet on Persons with Disabilities.

¹⁷² A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 45. cikkének megfelelően.

¹⁷³ A Fakultatív Jegyzőkönyv tíz ratifikálás után vált hatályossá, annak 13. cikke 1. pontja szerint. A Fakultatív Jegyzőkönyvet külön meg kell erősíteni az aláíró államoknak és a regionális integrációs szervezeteknek a 11. cikkével összhangban.

¹⁷⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 4. pont, 40. cikk.

¹⁷⁵ Részletesebben későbbi fejezetben. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága.

¹⁷⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 44. cikk szerint ez olyan szervezetet jelent, melyet egy adott régió szuverén államai hoztak létre, és amelyre tagállamai a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által szabályozott kérdésekben hatáskört ruháztak rá. Külön nyilatkozat szükséges a hatáskörök terjedelmére vonatkozólag.

emberi jogi szerződés, amelyet jogi személyként aláírt,¹⁷⁷ általános háttérrel nyújtva az Európai Unió tagállamainak.¹⁷⁸

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez vonatkozásában vitathatatlan jelentőséggel bírt a fogyatékosokkal élő emberek aktív részvétele annak előkészítése, elfogadása, végrehajtás ellenőrzése során, hiszen a „semmit rólunk, nélkülünk!”¹⁷⁹ elvnek megfelelően nem lehet úgy jogot alkotni, hogy maguk az érintettek nem szólnak bele.¹⁸⁰ Ezáltal a részvétel által válik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egy „látható, azonosítható, nem csak egy általános emberi jogi dokumentummá”.¹⁸¹

¹⁷⁷ Ld.: részletesebben: Alexander Hoefmans: *The EU Disability Framework under Construction: New Perspectives through Fundamental Rights Policy and EU Accession to the CRPD*. In: Lisa Waddington – Gerard Quinn – Eilionoir Flynn: *European Yearbook of Disability Law* (3rd) Antwerp, Intersentia, 2012. 35-58.

¹⁷⁸ A megfelelő fenntartásokkal összhangban.

¹⁷⁹ 'Nothing about us, without us' amerikai civiljogi mozgalmak mottója. Vanhala, Lisa: *Making Rights a Reality? Disability Rights Activists and Legal Mobilization*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

¹⁸⁰ Pl. a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 33. cikk 3. pontja, amely hangsúlyozza, hogy a CRPD ellenőrzési folyamataiba be kell vonni a civil társadalmat, különösen a fogyatékosokkal élő személyeket és az őket képviselő szervezeteket. Kiemelendő, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előkészítése során mind tartalmilag, mind eljárásában főszerepet játszottak az NGO-k és a nem állami szereplők. Ld.: Grainne De Burca: *The EU in the negotiation of the UN Disability Convention*. *European Law Review*. Vol 35. No. 2. (2010) és Michael Ashley Stein: Jacobus tenBroek: *Participatory Justice, and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. *Texas Journal on Civil Liberties & Civil Rights*. Vol. 13. (2010) 167.

¹⁸¹ Lawson, Anna: *Disability and Equality Law in Britain*. Oxford, Hart Publishing, 2008. 18.

II.2. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambuluma által felidézett nemzetközi szerződések és dokumentumok

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulumában¹⁸² felidézi mindazokat az emberi jogi és antidiszkriminációs egyezményeket,¹⁸³ amelyek a háttérrel jelentik, kiemelve számos, az egész dokumentumot átható értéket,¹⁸⁴ elővezetve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljának meghatározását.¹⁸⁵ Ezen szerződések és dokumentumok, bár általánosságban tartalmazznak a fogyatékossgal élő emberekre is alkalmazható rendelkezéseket, nem kifejezetten reflektáltak azokra a problémákra, mellyel a fogyatékossgal élő emberek általában szembesültek.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a fogyatékossgal élő emberekről szól, az ő védelmüket szolgálja, miközben a felidézett emberi jogi egyezmények nemigen tartalmaztak kifejezett rendelkezést a fogyatékossgal élő emberekről, csak az ún. „egyéb” diszkriminációs ok révén kerültek védelem alá. Ez alól az egyedüli kivételt a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény mintájaként szolgáló *Gyermekjogi egyezmény* jelenti, ahol kifejezetten védelmet élveznek a fogyatékossgal élő gyermek.

Az általános egyezmények közül az *ENSZ Alapokmánya* kerül említésre.¹⁸⁶ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által is megidézettek a belefoglalt alapelvek, kiemelve az emberiség valamennyi tagjának veleszületett méltóságát, értékét, egyenlő és elidegeníthetetlen jogát.¹⁸⁷ Az ENSZ Alapokmányban az ENSZ egyik célja is kimondásra kerül, mely összetettsége megjelenik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben is, vagyis: „gazdasági, szociális, kulturális vagy emberbaráti jellegű nemzetközi feladatok megoldása útján, valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása révén nemzetközi együttműködést létesítsen”.¹⁸⁸

A tagállamok számára kötelezettséggé jelenik meg a hátrányos megkülönböztetés tilalma, de ekkor még csak a faj, nem, nyelv és vallás, mint védett tulajdonságok kerülnek említésre, az ENSZ részéről a jogvédelem elősegítésének felelősségével,¹⁸⁹ mely hatásában kiemelt jelentőséggel bír, hiszen nemzetközi szintre emelte az emberi jogok védelmét.

¹⁸² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum a-d) cikk.

¹⁸³ Az egyezmények a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulumában szereplő sorrendben kerülnek ismertetésre.

¹⁸⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum e)-y) cikk.

¹⁸⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikk „Cél”.

¹⁸⁶ Louis B. Sohn: The new international law: protection of the rights of individuals rather than states. *The American University Law Review*. Vol. 32. No. 1. (1982) 1.

¹⁸⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum a).

¹⁸⁸ ENSZ Alapokmány 1. cikk 3. bekezdés.

¹⁸⁹ Uo. 55. cikk c) pont.

Az ENSZ Alapokmánya mellett, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által is kiemelt „emberi jogok nemzetközi törvényét”¹⁹⁰ alkotja az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* és az *Emberi Jogok Nemzetközi Egyezségokmányai*,¹⁹¹ amelyekbe foglaltak hátrányos megkülönböztetés nélkül megilletnek mindenkit.¹⁹²

Az EJENY – mint az közismert – az első átfogó emberi jogi okmány, minden ember védelmére kiterjedő, nemzetközi dokumentum,¹⁹³ mely a nemzetközi emberi jogi védelemben kiemelt jelentőséggel bír.¹⁹⁴ Bár eredetileg jogilag nem kötelező formában jött létre, egyesek szerint referenciává, sokak szerint kötelező erővel rendelkező szokásjoggá vált azáltal, hogy az ENSZ Alapokmányában az államok kötelezik magukat: előmozdítják az emberi jogok általános tiszteletben tartását, melyet az EJENY tölt meg tartalommal.¹⁹⁵ Ezt elősegítette az is, hogy az ENSZ-ben hosszú ideig szünetelt az egyezségokmányok kidolgozása, az ENSZ-tagok számára azonban szükséges volt az emberi jogi kötelezettségek meghatározása, s az EJENY megfelelően felhasználható volt hivatkozási alapként.¹⁹⁶ Az egyenlőség elve és a megkülönböztetés tilalma, fontossága hangsúlyozásaképpen az elején kapott helyet,¹⁹⁷ s az első cikke tömören összefoglalja azt, amire később a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény épült, kifejezett utalás nélkül a fogyatékossgal élő emberekre:

„Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek.”¹⁹⁸

Ezen felül kimondja, hogy:

„Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a (jelen) Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.”¹⁹⁹

Az általános meghatározás mellett később kimondva is megjelenik a fogyatékossg, mint „körülmény”, mely esetén is fennáll a jog a saját és a család számára biztosítandó egészségnek és jólétnek biztosítására alkalmas életszínvonalhoz,²⁰⁰ s itt a fogyatékossg a

¹⁹⁰ Finszter Géza: Nemzetközi törvény az emberi jogokról. *Belügyi Szemle*. 1989/4. 73-78.

¹⁹¹ Polgári és politikai, illetve gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányai. Az egyezségokmányok kötelezettséget keletkeztetnek a részes államok számára.

¹⁹² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény b).

¹⁹³ Thomas Buergenthal: *Nemzetközi emberi jogok*. Budapest, Helikon, 2001. 39.

¹⁹⁴ Ld.: bővebben: Kardos Gábor: A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*. 1998/4. 5-9., Kukorelli István: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának jelentősége, mai üzenete. *Acta Humana*. 1999/34. 4-10., Weller Mónika: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége. *Állam- és Jogtudomány*. 1998/3-4. 317-330.

¹⁹⁵ Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex, 2014. 459. Ld.: részletesebben az erre vonatkozó elméleteket: Buergenthal i.m. 38-41.

¹⁹⁶ Buergenthal i.m. 39.

¹⁹⁷ 1. és 2. cikkek. Hasonló helyen került kiemelésre a GSZKJNE-ban és a PPJNE-ban is.

¹⁹⁸ EJENY 1. cikk.

¹⁹⁹ EJENY 2. cikk.

²⁰⁰ EJENY 25. cikk.

betegség, özvegyiség és öregség mellett jelenik meg, mint független körülmény, mely a létfenntartási eszközt ellehetetleníti, mintegy az orvosi és a paternalisztikus modellt tükrözve.²⁰¹

Az EJENY-t követően arról is döntöttek, hogy egy általános emberi jogi szerződés megfogalmazása mellett szükséges egy kötelező Egyezségokmány elkészítése. Ez a terv a részes államok könnyebb konszenzusának megteremtése érdekében kettévált, két szerződés megkötésére oszlott.²⁰² Egyrészt a gazdasági, szociális²⁰³ és kulturális jogokra vonatkozó GSZKJNE-re, másrészt pedig a polgári és politikai jogokat tartalmazó PPJNE-re. Ezek két irányú jogvédelme a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben egyesült,²⁰⁴ így nem véletlen, hogy magát a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt a világ fogyatékossgal élő emberei függetlenségi nyilatkozatának is tekintik.²⁰⁵

A polgári és politikai jogok²⁰⁶ esetén az állam elsődleges feladata a tartózkodás, mintegy „negatív” jogként, így amennyiben az állam indokolatlanul beavatkozik, akkor lehetőség van a nemzetközi felülvizsgálatra, mely révén egy egyetemes mérce alakítható ki. A passzív szerep mellett azonban aktív, pozitív, tevőleges kötelezettsége is van,²⁰⁷ például az előfeltételek megteremtése esetén. Ezek közé a jogok közé tartozik az élethez való jog, a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalma, a személyes szabadsághoz és biztonsághoz, a közösségi és politikai életben való részvételhez és a diszkriminációmentességhez való jog.

A gazdasági,²⁰⁸ szociális²⁰⁹ és kulturális²¹⁰ jogok esetén az állam elsődleges feladata a szolgáltatások garantálása, melyeket „pozitív” jogként is emlegetnek, hiszen az állam számára cselekvést, aktív magatartást írnak elő.²¹¹ Mértékére azonban már nem lehet egy egységes színvonalat megállapítani, mivel az az adott állam rendelkezésére álló gazdasági erőforrásain múlik.²¹² Gazdasági, szociális és kulturális jogokat tartalmaz az oktatáshoz, munkához, egészséghez és a megfelelő életszínvonalhoz való jog. Ez a két fő csoport, a

²⁰¹ A XX. század közepén elsősorban az általános jólét biztosítása volt a fogyatékossgal élő személyek kapcsán biztosítandó cél, mely csak ezt követően terjedt ki annak felismerésére, hogy a társadalomban való teljes részvételt szükséges biztosítani.

²⁰² Ezen dokumentumokra, illetve mind az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára, mind az PPJNE-ra és az GSZKJNE-re még mind a formális egyenlőségi modell volt jellemző: lásd mindegyik 2. cikkét.

²⁰³ Fontos megjegyezni, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény gazdasági, társadalmi és kulturális jogok kifejezését használja, míg a hivatalos magyar fordítás szociális jogok kifejezéssel él. Értekezésemben mindkét formát egyformán használok, előnyben részesítve a „társadalmi” kifejezést a „szociális”-sal szemben.

²⁰⁴ PPJNE 2. és 3. cikkek.

²⁰⁵ Gerard Quinn: Closing: Next Steps - Towards a United Nations Treaty on the Rights of Persons with Disabilities, In: Peter David Blanck (ed.): *Disability Rights*. Burlington, VT: Ashgate Pub., 2005. 519, 541.

²⁰⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény p) pont.

²⁰⁷ Ennek megfogalmazása általában a „mindenkinek joga van” fordulattal történik.

²⁰⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény m), v), y), 2. cikk 3. bekezdés, 4. cikk 2. pont, 32. cikk 1. pont d).

²⁰⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény m), 2. cikk 3. bekezdés, 24. cikk 3. pont, 26. cikk 1. pont, 28. cikk 2. pont.

²¹⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény v), y), 2. cikk 3. bekezdés, 4. cikk 2. pont, 30. cikk 1., 3., 4. pont.

²¹¹ Kardos Gábor: *Üres kagylóhéj? A szociális jogok nemzetközi védelmének egyes kérdései*. Budapest, Gondolat, 2003.

²¹² Itt a „törekszik” fordulat használatos.

pozitív és negatív jogok jutnak kompromisszumra a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben, melynek nemcsak a teljes szövegében, hanem az egyes cikkeken belül is vegyülnek.²¹³

A két egyezségokmány általánosságban tiltja²¹⁴ a hátrányos megkülönböztetést, nevesítetten fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyoni helyzetre, születésre tekintettel,²¹⁵ kifejezetten nem említve a fogyatékoságot.

E hasonlóság mellett azonban számos különbség kiemelendő, mely gyökere onnan ered, hogy a polgári és politikai, illetve gazdasági, szociális és kulturális jogok biztosítása más és más módon valósulhat meg: előbbiek biztosítása kevesebb erőforrást igényel, míg az utóbbiak jelentősebb kiadást vonnak maguk után. E mellett előbbiek azonnal elvárhatóak és kikényszeríthetőek, hiszen pusztán garantálásuk révén létrejön az az alap, amire való hivatkozás szükséges, míg utóbbiak csak tervek, programok által megvalósíthatóak, fokozatosan, figyelembe véve a hátteret, így a GSZKJNE kötelező ereje természetesen más jellegű.²¹⁶

A GSZKJNE nem tartalmazza kifejezetten a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést cikkében, ugyanakkor az „egyéb státusz” kitételébe beleérthető, illetve ezt mondta ki a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága is 5. számú általános kommentjében is,²¹⁷ összekötve a PPJNE-nak szabályozásával, ahol a 2. és 26. cikk vonatkozik a diszkriminációra. Ennek keretében egyrészt hangsúlyozzák az állam tevékeny magatartásának fontosságát a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetés lebontására, másrészt kimondják, hogy az magában foglal minden különbségtételt, kirekesztést, korlátozást vagy előnyben részesítést és az észszerű alkalmazkodási kötelezettség elutasítását, mely a gazdasági, társadalmi vagy kulturális jogok élvezetét vagy gyakorlását lehetetlenné teszi vagy korlátozza.²¹⁸

Ez a komplexitás az emberi jogok generációjának a vegyítését, mintegy három generációs egyesítést jelenti, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ebben az esetben az egyes generációk nem váltják fel egymást.²¹⁹ Hiszen alapvetően megkülönböztetendő az első generációs polgári és politikai jogok, a második generációs gazdasági, szociális és kulturális, illetve a harmadik generációs jogok csoportja, mely utóbbi kifejezést az új emberi jogokra is használják, ahova a komplex védelmet igénylő fogyatékosággal élő emberek is tartoznak.²²⁰

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben felidézett még a *Faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezmény*,²²¹ és a *Kínzás és*

²¹³ Gombos Gábor: *A Fogyatékos Személyek Jogairól Szóló Egyezmény*. 2006. december 13.

²¹⁴ Ehhez hasonló jogvédelmet tartalmaz a Kínzás elleni egyezmény 1. cikk (1) bekezdése.

²¹⁵ A PPJNE 2. cikk 1. bekezdésében, az GSZKJNE pedig a 2. cikk 2. bekezdésében.

²¹⁶ Bayer Judit – Kállai Gábor: *Az emberi jogok alapjai*. Budapest, L'Harmattan-Zsigmond Király Főiskola, 2012. 129.

²¹⁷ CESCR GC No.5.

²¹⁸ Itt is megjelenik az észszerű alkalmazkodás.

²¹⁹ Kardos (2003) i.m. 25.

²²⁰ Kende – Nagy – Sonnevend – Valki i.m. 455.

²²¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény p).

*más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni*²²² nemzetközi egyezmény.²²³

A *Faji antidiszkriminációs egyezmény* a faji diszkrimináció tilalmának kifejezésére hivatott, melyet úgy határoz meg, mint „bármely olyan különbségtétel, kizárás, megszorítás vagy előnyben részesítés, amelynek alapja a faj, a szín, a leszármazás, a nemzetiségi vagy etnikai származás” és amelynek célja vagy eredménye „politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális téren vagy a közélet bármely más terén az emberi jogok és alapvető szabadságok elismerésének, egyenrangú élvezetének vagy gyakorlásának megsemmisítése vagy csorbítása”.²²⁴ Meghatározta a pozitív diszkrimináció fogalmát is, mely abban az esetben, ha faji megkülönböztetés kiküszöbölését szolgálja, nem tekinthető tiltott megkülönböztetésnek.²²⁵

Kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni nemzetközi egyezmény értelmében kínzásnak minősül minden „szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedély kiváltása céljából alkalmazott, értesülés, vallomás kicsikarás célját szolgáló magatartás, mely tiltott, illetve a hatály feltétele, hogy azt közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségében eljáró személy okozza, vagy ő ösztönzi, illetve hagyja jóvá.”²²⁶ A kínzás fogalmát a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, az utaláson túl, a 15. cikkében²²⁷ is konkretizálja, kitérve az orvosi vagy tudományos kísérletekre, melyek a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában gyakorivá válhatnak,²²⁸ illetve az intézményekbe zárt fogyatékossgal élő emberekkel való bánásmód kapcsán is kiemelt jelentőséggel bírhatnak.²²⁹

A speciális egyezmények egy-egy csoportot, nőket, gyermekeket, migráns munkavállalókat védenek, melyek adott esetben átfedésben is lehetnek a fogyatékossgal élő emberekkel, de alapvetően nem ő ket célozzák. A *Nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény*²³⁰ a *Gyermek jogairól szóló nemzetközi egyezmény*²³¹ és a *Migráns munkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény*²³² hatása a Fogyatékosjogi ENSZ-

²²² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 15. cikke: „A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma”.

²²³ UN General Assembly, 'Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment', 10 December 1984, United Nations, Treaty Series, vol. 1465, p. 85. Hatályba lépésének ideje: 1987. június 26. (CAT) Magyarország a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezményt az 1988. évi 3. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (Kínzás elleni egyezmény)

²²⁴ Faji antidiszkriminációs egyezmény 1. cikk 1. bekezdés.

²²⁵ Faji antidiszkriminációs egyezmény 1. cikk 4. bekezdés.

²²⁶ Kínzás elleni egyezmény 1. cikk 1. bekezdés.

²²⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 15. cikk: „A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma”.

²²⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 15. cikk 1. pont. Ld.: bővebben: Amrita Mukherjee: *Special Issue: Torture Prevention and Disability*. New York, Routledge, 2012.

²²⁹ Ibid. 47.

²³⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 3. cikk g), 6. cikk: „Fogyatékossgal élő nők”.

²³¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 7. cikke: „A fogyatékossgal élő gyermek”, 8. cikk 2. pont, 23. cikk, 24. cikk 2. pont a), 3. pont c), 30. cikk 5. pont d).

²³² UN General Assembly, 'International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families' 18 December 1990, A/RES/45/158, Hatályba lépésének ideje 2003. július

egyezmény egyes cikkeiben megtalálható. A Faji és Nőjogi antidiszkriminációs, valamint a Gyermekjogi és Migráns munkavállalók védelméről szóló egyezmény külön szereppel bír és adott esetben kiemelt jelentőséget kaphat a fogyatékossgal élő ember faji, nemi, életkori hátrányos megkülönböztetésével kapcsolatosan, a többszörös hátrányos megkülönböztetés esetén.

A Női antidiszkriminációs egyezmény kifejezetten a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem mozgatórugója, melyet úgy határoz meg, mint „nemi hovatartozás miatti megkülönböztetés, kizárás vagy korlátozás, mely csorbítja a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, polgári vagy bármely más területen fennálló emberi jogoknak és szabadságjogoknak nők általi gyakorlását”,²³³ s konkrét lépések megtételére szólítja fel a részes államokat a nők hátrányos megkülönböztetése leküzdésére, az egyenlő jogok megteremtése céljából.

A *Gyermekjogi egyezmény*²³⁴ a hátrányos megkülönböztetés tilalmának vonatkozásában kimondja, hogy minden gyermeknek joga van a faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti, nemzetiségi vagy társadalmi származás, vagyoni helyzet, cselekvőképtelenség,²³⁵ születési vagy egyéb helyzet szerinti hátrányos megkülönböztetés tilalmára.²³⁶ Ezen felül ez a 23. cikkében tartalmaz kimondottan a fogyatékossgal élő személyekre vonatkozó rendelkezéseket.²³⁷

E szerint:

„1. Az Egyezményben részes államok elismerik, hogy a szellemileg vagy testileg fogyatékos gyermeknek emberi méltóságát biztosító, önfenntartását előmozdító, a közösségi életben való tevékeny részvételét lehetővé tevő, teljes és tisztességes életet kell élnie.

2. Az Egyezményben részes államok elismerik a fogyatékos gyermeknek a különleges gondozáshoz való jogát, és a rendelkezésükre álló forrásoktól függő mértékben, az előírt feltételeknek megfelelő fogyatékos gyermeknek és eltartóinak, kérelemre, a gyermek állapotához és szülei vagy gondviselői helyzetéhez alkalmazkodó segítséget biztosítanak.

1. (CMW) Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qAp56R> (Migráns munkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény) Magyarország nem ratifikálta az egyezményt.

²³³ Női antidiszkriminációs egyezmény 1. cikk.

²³⁴ Ld.: bővebben Bokorné Szegő Hanna: A gyermek védelme a nemzetközi jogban. *Acta Humana*. 1992/9. 3-15., Gárdos Attila – Vajda Éva: *A gyermek jogainak védelme a nemzetközi jogban*. In: Trencsényi László: *Jelentés a gyerekek helyzetéről Magyarországon*. 1993. Budapest, 1994. 11-81., Kecskeméti Edit: A gyermek jogairól szóló egyezmény végrehajtása. *Acta Humana*. 1992/9. 16-24., Kisida Erzsébet: A gyermek jogairól szóló egyezmény érvényesítése. *Magyar Közigazgatás*. 1994/2. 113-116., Somfai Balázs: A Gyermek jogairól szóló egyezmény egyes rendelkezései hazai jogszabályokban. *Jura*. 2010/1. 155-161., Sharon Detric: *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1999., Thomas Hammarberg: *The Rights of Disabled Children – The UN Convention on the Rights of the Child*. In: Theresia Degener – Yolán Koster-Dreese: *Human Rights and Disabled Persons. Essays and relevant human rights instruments*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1995. 147.

²³⁵ Megjegyzendő, hogy bár a magyar fordítás cselekvőképtelenséget tartalmaz, angolul a fogyatékossgág kifejezést használják.

²³⁶ Gyermekjogi Egyezmény 1. cikke.

²³⁷ Gyermekjogi Egyezmény 23. cikke.

3. Tekintettel a fogyatékos gyermek sajátos szükségleteire, a 2. bekezdés értelmében nyújtott segítség a gyermek szüleinek vagy gondviselőinek anyagi erőforrásait figyelembe véve, lehetőség szerint ingyenes, és úgy kell alakítani, hogy a fogyatékos gyermek valóban részesülhessen oktatásban, képzésben, egészségügyi ellátásban, gyógyító-nevelésben, munkára való felkészítésben és szabadidő-tevékenységben oly módon, hogy ezek biztosítsák személyisége lehető legteljesebb kibontakoztatását kulturális és szellemi területen egyaránt.

4. Az Egyezményben részes államok a nemzetközi együttműködés szellemében előmozdítják a fogyatékos gyermekek megelőző egészségügyi ellátásával, orvosi, pszichológiai és funkcionális kezelésével, a gyógyító-nevelés módszereivel és a szakképzési intézményekkel kapcsolatos információk cseréjét és terjesztését, valamint az adatok hozzáférhetőségének biztosításával lehetővé teszik a részes államok számára, hogy ezeken a területeken javíthassák lehetőségeiket és szakismereteiket, bővíthessék tapasztalataikat. Ebben a tekintetben különösen figyelembe veszik a fejlődő országok szükségleteit.”²³⁸

A Migráns munkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény a migráns munkavállalók különös kiszolgáltatottságára kívánt reagálni, ugyanakkor, mivel a külföldiek belföldi jogi helyzete az államok szuverenitásába tartozó kérdés, nehezen ér el jelentős hatást. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kapcsán azonban mindenképpen említést érdemel, hiszen a migránsok számos esetben fogyatékossgal élők is, felerősítve a kiszolgáltatottságukat.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kiemelkedő jelentősége az emberi jogok egységes védelmében, a fogyatékossgal élő emberek polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogainak egy dokumentumban, nemzetközi szintű garantálásában áll, új modellt adva az emberi jogi védelemnek. Ezáltal megtöri az addigi dichotómiát, felhívva a nemzetközi közösség figyelmét az újragondolásra.²³⁹ Összetettsége kiemeli a fogyatékossgal élő emberek helyzetének lényegét és fontosságát, mely összetettség a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény összes cikkelyén keresztül húzódik, érzékeltetve, hogy az egyes jogokat nem lehet egymástól elválaszthatónak tekinteni.²⁴⁰

Ahhoz, hogy mind hazai, mind nemzetközi szinten hatékony legyen a fogyatékossgal élő emberek jogvédelme, az emberi jogi megközelítés alkalmazása szükséges, mivel az ad kellő keretet és az kombinálja megfelelően az antidiszkriminációs jogalkotás polgári és politikai jogait, egy teljes gazdasági, szociális és kulturális spektrummal, melyet a többi emberi jogi külön-külön szerződés biztosít.²⁴¹

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és az általa hivatkozott nemzetközi jogi, kötéőerővel bíró, illetve a „háttérben” lévő, a fogyatékossgal élő személyek számára jogvédelmet

²³⁸ Gyermekjogi egyezmény 23. cikke.

²³⁹ Kanter (2008) i.m. 554.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Michael Ashley Stein – Penelope J.S. Stein: Beyond Disability Civil Rights. *Hastings Law Journal*. Vol. 58. No. 1203. (2007) 1205–06.

nyújtó dokumentumok közül kiemelendő számos, az ENSZ szakosított szerveinek²⁴² – így például a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek²⁴³ – dokumentuma.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek „*A munkavállalásból és foglalkoztatásból eredő hátrányos megkülönböztetésről szóló 111. számú egyezménye*”²⁴⁴ már az 1960-as évek végén tartalmazta a hátrányos megkülönböztetés fogalmát, jóllehet, általánosítva, külön a fogyatékoság alapján történő diszkriminációt nem nevesítve, de az egyenlő bánásmódot és az egyenlő lehetőségek biztosítását elősegítve.²⁴⁵ „*A szakmai rehabilitációról és a foglalkoztatásról szóló 159. számú egyezménye*”²⁴⁶ az 1980-as években a fogyatékosággal élő személyek munkavállalását kívánta elősegíteni, előírva a nemzeti politika kialakítását foglalkozási rehabilitáció és a foglalkoztatás elősegítése vonatkozásában,²⁴⁷ végigkísérve az egész munkavállalói folyamatot, ezáltal a fogyatékos személyek „fő áramlatba”²⁴⁸ helyezésével”.²⁴⁹ A fogyatékos ember fogalma is meghatározásra kerül az egyezmény kontextusában, mégpedig olyan személyként, akinek egy elismert fizikai vagy mentális korlátozottság eredményeképpen lényegesen csökkent a kilátása munkahely megszerzésére, megtartására és előrelépésre,²⁵⁰ s aki számára a fő cél a megfelelő munkavállalás lehetőségének biztosítása, mellyel integrálódni, reintegrálódni van lehetősége a társadalomba.²⁵¹ Maga az észszerű alkalmazkodás fogalma nem, de egyfajta kezdeménye megjelenik, ugyanis ott, ahol lehetséges és megvalósítható, a meglévő munkavállalók vonatkozásában a szükséges változtatásokat el kell végezni.²⁵²

²⁴² Meg kell említeni az ENSZ Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezetét, az UNESCO-t, a téma szempontjából azonban csak a fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás munkajogi értelmezésével kapcsolatos dokumentumokat említem itt, illetve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kapcsolódó cikkeinek elemzésénél, de e mellett a szakosított szervek közé tartozik még az Egészségügyi Világszervezet (WHO) – melynek fogyatékoság-fogalmára is utalni fogok –, és az Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO). Ezek az ENSZ-szel kapcsolatban álló kormányközi szervek, s az emberi jogok előmozdítása tekintetében kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ld.: bővebben: Bán Tamás: Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet együttműködése az emberi jogok nemzetközi védelmében. *Acta Humana*. 1996/22-23. 63-73.

²⁴³ 'International Labour Organisation' (ILO).

²⁴⁴ 'ILO Discrimination (Employment and Occupation) Convention', 1958, No. 111. ILC, Hatályos: 1960. jún. 15-től (111. sz. egyezmény). Kifejezetten hivatkozza a 2000/78/EK Foglalkoztatási Keretirányelv (4) Preambulumbekkezdésében. Erre az egyezményre hivatkozik a strasbourgi bíróság is a *I.B. v. Greece* ügyben. (*I.B. v. Greece* ECHR no. 552/10. 2013. október 3-ai ítélet.) III.3.2. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének fogyatékosjogi védelme és kapcsolódó esetei: c) Az élet egyéb szakaszai, területei.

²⁴⁵ Uo. 1. cikk.

²⁴⁶ 'ILO Convention concerning Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons)', 1983, No. 159. ILC, Hatályos: 1985. jún. 20-tól. (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 159. sz. egyezmény).

²⁴⁷ Uo. 2. cikk.

²⁴⁸ A fő áram a 'mainstreaming' kifejezéssel azonos, mely a fogyatékosággal élő személyeket a társadalom minden szintjére kiterjedőleg integrálja, beleértve a döntéshozatali folyamatok minden szintjét.

²⁴⁹ *Fogyatékoság-politikai szakismeretek. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 2009. 25.

²⁵⁰ Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 159. sz. egyezmény.

²⁵¹ Uo. 1. cikk 2. bekezdés.

²⁵² Uo. 7. cikk: '...wherever possible and appropriate, be used with necessary adaptations'.

II.3. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény tartalma

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a korábban ismertetett emberi jogi egyezmények, dokumentumok fogyatékosjogi szempontból releváns cikkeit felölelő, átfogó²⁵³ egyezmény, mely sajátossága azon a(z) – újbóli, de fogyatékossgal-központú – felismerésen alapul, hogy a jog elismerése és garantálása a társadalmi változás, fejlődés eszköze.²⁵⁴ Egyrészt ennek kiemelése szempontjából, másrészt pedig az értekezés vonatkozása miatt egyes cikkek önálló ismertetése elkerülhetetlen, különösképpen az általánosan alkalmazandó, az egész Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt „átható”, illetve az oktatással és munkavállalással, a hozzáférhetőséggel, észszerű alkalmazkodással, egyetemes tervezéssel kapcsolatos cikkek esetén. Fontos megjegyezni, hogy a két kulcsfogalom, a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás és annak megjelenési formái az értekezés későbbi fejezeteiben kerülnek részletesen elemzésre.

A fogyatékossgal fogalmának meghatározásához hasonlóan magának az egyezménynek a címe is vita tárgyát képezte.²⁵⁵ A nagy többség egy rövidebb megnevezést preferált, míg mások a cím rövidítését a könnyebb érthetőség miatt támogatták,²⁵⁶ egyesek a túlzott formálisságot elleneztek,²⁵⁷ mely nem is fejezi ki igazán, hogy miről kíván szólni. Ennek megfelelően többen a fogyatékossgal élő emberek jogaiért,²⁵⁸ míg mások a fogyatékossgal élő emberek jogairól²⁵⁹ szóló egyezmény kifejezést használták, előbbi mintegy konstitutív, utóbbit deklaratív értelemben. Hollandia az Európai Uniót képviselve egy sokkal hosszabb variációt vetett fel, mely lényegében tartalmazta volna az általuk javasolt célját az egyezménynek. Eszerint a megnevezés „Nemzetközi egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok teljes és egyenlő élvezetéről a fogyatékossgal élő embereknek”.²⁶⁰ Egyiptom egy köztes megoldást javasolt, ahol megjelenne az egyenlőség kifejezése is, de az uniós javaslatához képest rövidebb lett volna.²⁶¹ Végül, a magyar fordításban a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény, vagyis *'Convention on the Rights of Persons with Disabilities'* cím mellett döntöttek, mely egyrészt megjeleníti a fogyatékosügy mozgalma azon irányát, mely szerint az ember az első és a fogyatékossgal másodlagos, másrészt pedig tükröződik az, hogy a

²⁵³ *'Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities'*, General Assembly Resolution 56/168., 2001. dec. 19.

²⁵⁴ *'Overview of International Legal Frameworks For Disability Legislation'*, UN enable. Internetes elérhetőség: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm>

²⁵⁵ Daily Summary 2004. augusztus 23. Internetes elérhetőség: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahc4sumtitle.htm>

²⁵⁶ Új-Zéland.

²⁵⁷ Új-Zéland, Jemen.

²⁵⁸ *'on the rights for persons with disabilities'*. Jemen, Bahrain, Marokkó.

²⁵⁹ *'on the rights of persons with disabilities'*. Új-Zéland, Kína, Thaiföld, Libanon, Dél-Afrika, Orosz Federáció, Costa Rica, Kenya, Guetamala, Tanzánia, Mali, Kanada, Burkina Faso.

²⁶⁰ *'International Convention on the Full and Equal Enjoyment of all Human Rights and Fundamental Freedoms by People with Disabilities'*. Ezzel a felfogással, vagyis a lényegkiemeléssel a Koreai Köztársaság és India is egyetértett.

²⁶¹ *'International Convention on the Equal Rights of Persons with Disabilities'*.

fogyatékossgal élő személyek milyen aktív részesei voltak a róluk és értük készülő egyezmény létrehozásának.

Az alábbi táblázatban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény cikkei kerülnek felsorolásra.

<i>A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény cikkei</i>	
<i>Preambulum</i>	
<i>Bevezető cikkek</i>	
1.: <i>Cél</i>	
2.: <i>Meghatározások</i>	
<i>Általánosan alkalmazható cikkek:</i>	
3.: <i>Általános alapelvek</i>	
4.: <i>Általános kötelezettségek</i>	
5.: <i>Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség</i>	
6. - 7.: <i>Fogyatékossgal élő nők és A fogyatékossgal élő gyermekek</i>	
8.: <i>A tudatosság növelése</i>	
9.: <i>Hozzáférhetőség</i>	
<i>Speciális cikkek:</i>	
10.: <i>Az élethez való jog</i>	
11.: <i>Veszélyhelyzetek és humanitárius szükségállapotok</i>	
12.: <i>A törvény előtti egyenlőség</i>	
13.: <i>Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés</i>	
14.: <i>A személy szabadsága és biztonsága</i>	
15.: <i>A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma</i>	
16.: <i>Mentesség a kizsákmányolástól, erőszaktól és visszaélésektől</i>	
17.: <i>Az egyén integritásának védelme</i>	
18.: <i>A mozgásszabadság és az állampolgárság szabadsága</i>	
19.: <i>Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás</i>	
20.: <i>Személyes mobilitás</i>	
21.: <i>A véleménynyilvánítás és a szólás szabadsága, valamint az információhoz való hozzáférés</i>	
22.: <i>A magánélet tiszteletben tartása</i>	
23.: <i>Az otthon és a család tiszteletben tartása</i>	
24.: <i>Oktatás</i>	
25.: <i>Egészségügy</i>	
26.: <i>Habilitáció és rehabilitáció</i>	
27.: <i>Munkavállalás és foglalkoztatás</i>	
28.: <i>Megfelelő életszínvonal és szociális védelem</i>	
29.: <i>A politikai életben és a közéletben való részvétel</i>	
30.: <i>A kulturális életben, üdülési, szabadidős és sporttevékenységben való részvétel</i>	
31-40.: <i>Végrehajtással, végrehajtás ellenőrzésével kapcsolatos cikkek</i>	
34.: <i>Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága</i>	
40-50.: <i>Zárócikkek</i>	

A táblázatot a szerző készítette, dőlttel kiemelve a később részletesebben bemutatott cikkeket.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény komplexitásának kifejezésekképpen munkámban törekszem nem élesen elválasztani az egyes cikkeket, kiemelve az egymásra való hatásukat és viszonyukat, azonban – lényegében a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának rendszerét²⁶² követve – három fő részt különböztetek meg:

- A Preambulumot és a bevezető cikkeket. (1-4. cikk)

²⁶² A. Általános elvek és kötelezettségek (1-4. cikk) B. Speciális jogok (5-30. cikk) C. Speciális kötelezettségek.

- A speciális jogokat tartalmazó cikkeket, melyek az élet egészére kihatnak. Ezen belül kiemelésre kerül az észszerű alkalmazkodás, a hozzáférhetőség és az egyetemes tervezés. (5-30. cikk)
- A végrehajtásra vonatkozó rendelkezések, kiemelve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságot és a Fakultatív Jegyzőkönyvet.

Általánosságban strukturálisan a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a Preambulumra, a bevezető cikkekre (1. és 2. cikk), az általánosan alkalmazható cikkekre (3-9. cikk), a speciális cikkekre (10-30. cikk), a végrehajtással és a végrehajtás ellenőrzésével kapcsolatos cikkekre (31-40. cikk) és a záró cikkekre (41-50. cikk) osztható.

Fontosnak tartom az egyezmény átfogó jellegének hangsúlyozása szempontjából a főbb témaköröket is meghatározni a cikkek kapcsán, mely ugyanakkor nem tükrözi kellően, hogy a 3-9. cikkek általános, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egészét átható cikkek:

- az általános fogyatékospolitika az 1., 3., 4., 5. és 8. cikkeken,²⁶³
- a fogyatékossgal élő nőkkel kapcsolatos rendelkezések elsősorban a 6. cikk, de még Preambulum q., s., 3. cikk g. pontja, 8. cikk 1. b. pontja, 16. cikk 1., 3., 4., 5. bekezdése, 23., 25. és 28. cikkben,
- a fogyatékossgal élő gyermekek elsősorban a 7. cikk, de még a Preambulum d., r. pontja, 3. cikk h. pontja, a 4. cikk 3. bekezdése, a 8. cikk 2. bekezdése b. pontja, 16. cikk 5. bekezdés, 18. cikk 2. bekezdés, 23. cikk 3-5. bekezdés, 24. cikk 2. bekezdés a. pontja és a 3. bekezdés c. pontja, a 25. cikk b. pontja, a 30. cikk 5. bekezdés d. pontja cikkeken,
- a fogyatékos személyek védelme és biztonsága a 10., 11., 14., 15., 16., 17. cikkeken,
- az önmeghatározás a 12., 19., 22., 23., 26. cikkeken,
- a szabadság- és részvételi jogok/akadálymentesség a 9., 13., 18., 20., 29. 30. cikkeken,²⁶⁴
- a szolidaritás a 24., 25., 27., 28. cikkeken,
- és a nemzetközi együttműködés a 32. cikkben jelenik meg.²⁶⁵

²⁶³ Jakab Nóra doktori tézisében még a 12. cikket is ide sorolja, hivatkozva arra, hogy az állami politikát nagymértékben meghatározza az, hogy egy adott ország hogyan viszonyul a gondnoksági rendszerhez. Jakab (2011) i.m. 25.

²⁶⁴ Ibid. Uo. 27.

²⁶⁵ Theresia Degener: Welche legislativen Herausforderungen bestehen in Bezug auf die nationale Implementierung der UN-Behindertenkonvention in Bund und Ländern? *Behindertenrecht, Fachzeitschrift für Fragen der Rehabilitation*. Vol. 2. No. 34. (2009) 36-51.

II.3.1. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambuluma és általános rendelkezései

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambuluma felidéri a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény keretét és háttérét alkotó egyéb nemzetközi egyezményeket, illetve meghatározza azokat az alapvető elveket, melyek keretet és kiindulási alapot jelentenek. Ezek a szakaszok szoros kapcsolatban vannak, mintegy párbeszédet folytatnak a bevezető cikkekkkel.

Kiemelendő a Preambulum e) cikke, mely a fogyatékoság változó fogalmát és a szociális modellt eleveníti meg, mely később kerül részletesen bemutatásra.

A végső formát tekintve az 1. cikk a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény célját határozza meg, melyet a 2. cikkben a meghatározások követnek. Ezek a szakaszok konkretizálják a fogyatékoság fogalmát, a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést, az észszerű alkalmazkodást és az egyetemes tervezést. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt előkészítő tárgyalások során kérdéses volt, hogy szükséges-e a „Cél” egy különálló cikkben történő meghatározása, mely bár nem egyedülálló az emberi jogi dokumentumok között, mégsem ily módon konkretizált. Ennek a megoldásnak a célja a nyomatékosítás, melyet az „előmozdít, véd és biztosít” triász is kiemel, érzékeltetve, hogy a részes államnak aktívan kell fellépnie a fogyatékosággal élő emberek jogainak biztosításáért. Ez a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény lényegi, elemi célja, az egész egyezményt áthatva, melyhez fenntartás nem fűzhető.²⁶⁶ Ennek a célnak a fényében eleget kell tenni a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikkében szereplő kötelezettségeknek.²⁶⁷

E szerint a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény

„célja valamennyi emberi jog és alapvető szabadság teljes és egyenlő gyakorlásának előmozdítása, védelme és biztosítása valamennyi fogyatékosággal élő személy számára és a velük született méltóság tiszteletben tartásának előmozdítása.”²⁶⁸

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény²⁶⁹ célján keresztül megjelenik az egyezmény központi eleme, az egyenlőség. Más nemzetközi egyezményektől eltérően, melyek egészében hivatkoznak az emberi méltóságra, abból vezetik le az egyes jogokat, itt külön

²⁶⁶ Ez a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 46., „Fenntartások”-ról szóló cikkében is nyomatékosításra kerül.

²⁶⁷ Hasonló megoldás található a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (Európa Tanács, 1992, ETS No. 148.) vagy az Európai Szociális Karta esetén is, ahol a „cél” érdemi és nem csak általános meghatározás.

²⁶⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikk: „Cél”.

²⁶⁹ Megjegyzendő, hogy magát a méltóság kifejezést a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben összesen kilenc helyen alkalmazzák: Preambulum a), h) és y), 1, 3 (a), 8. (1) (a), 16 (4), 24 (1) (a) és 25 (d) cikkeken, illetve már kezdetben, az előkészítő folyamatok során szerepelt a tervezett megnevezésben a méltóság szó: 'International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities'.

kerül megjelenítésre az egyenlőség, mintegy a fogyatékossgal élő emberek jogait és méltóságát támogatva, mellérendelt viszonyban.²⁷⁰

Kezdetben az egyezmény tervezete az egyezmény céljaként a teljes, hatékony, az emberi jogok és alapvető szabadságok élvezetére kiterjedő jogok biztosítását tűzte ki. A munkacsoportból többen is hangsúlyozták, hogy a nemzetközi együttműködést itt is ki kéne emelni, azonban mások úgy gondolták, hogy ez önmagában nem cél, s elegendő a Preambulumbekzdésnek tartalmaznia.²⁷¹ Egy másik javaslat szerint az egyezménynek védeni és támogatni kell a fogyatékossgal élő emberek jogait, mely a végső szövegben a „biztosítani” fordulattal egészült ki.²⁷²

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljának meghatározásával kiemeli annak sajátosságát, hiszen a fogyatékossgal élő embereknek, emberekért szól, „hatalommal felruházva őket”.²⁷³ Ezáltal elismerésre kerül mindaz az erőfeszítés és fogyatékosjogi mozgalom, mely megelőzte és végigkíséri, áthatja a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, bevonva már az előkészítő munkálatokba, az egyezmény textúrájának létrehozásában és az ellenőrzésbe a fogyatékossgal élő személyeket, a „Semmit rólunk, nélkülünk!” elvét tükrözve. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény célja az egyenlőség, „társadalmi egyenlőtlenségek” révén a Preambulum egyes pontjaihoz is hozzákapcsolódik, hiszen a fogyatékossgal élő személyek legtöbbször szegénységben²⁷⁴ élnek, illetve rávilágít arra a számtalan korlátra, amivel szembesülni kényszerülnek.²⁷⁵ Ezen felül kiemelésre kerül, hogy a fogyatékossgal alapján történő hátrányos megkülönböztetés az emberi személy veleszületett méltóságának és értékének megsértését jelenti.²⁷⁶

A célt a tervezetben még az általános, alapvető elvek követték,²⁷⁷ de a végső változatban második helyen a meghatározások szerepeltek. A tervezetben a meghatározások között – még kikristályosodott definíció nélkül – szerepelt a hozzáférhetőség, a kommunikáció, a fogyatékossgal, a fogyatékossgal élő ember, a fogyatékossgal alapuló hátrányos megkülönböztetés, a nyelv, az észszerű alkalmazkodás, az egyetemes tervezés és az inkluzív tervezés, melyek meghatározását a később vitatott egyes cikkek tartalmától tették függővé.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikke szerint a „fogyatékossgal alapján történő hátrányos megkülönböztetés” feltételezi a fogyatékossgal megállapíthatóságát, melyen a

²⁷⁰ Dinah Shelton (szerk.): *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 315.

²⁷¹ Uo. Preambulum i) bekezdés.

²⁷² Uo. 1. cikk.

²⁷³ 'empowerment'. Valentin Aichele: Die UN-Behindertenrechtskonvention und ihr Fakultativprotokoll, Ein Beitrag zur Ratifikationsdebatte. Deutsches Institut für Menschenrechte, *Policy Paper*. Berlin, No. 9. (2008) 4., Heiner Bielefeldt: *Zum Innovationspotential der UN-Behindertenrechtskonvention*. Deutsches Institut für Menschenrechte, Essay No. 5. (2009) 4., Amita Dhanda: Constructing a new human rights lexicon: Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Sur. International Journal on Human Rights*. Vol. 5. No. 8. (2008) 44. Hivatkozta Jakab i.m. 19.

²⁷⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum m), t) pontja.

²⁷⁵ Uo. e), k) pont.

²⁷⁶ Uo. h) pont.

²⁷⁷ Ez a jelenlegi 3. cikkben szerepel.

különbségtétel alapul, s amelynek következtében a fogyatékossgal élő személyt korlátozza. E szerint hátrányos megkülönböztetés:

„A *fogyatékossgal alapján történő hátrányos megkülönböztetés* a fogyatékossgal alapuló bármilyen különbségtételt, kizárást vagy korlátozást jelent, amelynek célja vagy hatása valamennyi emberi jog és alapvető szabadság másokkal azonos alapon történő elismerésének, élvezetének vagy gyakorlásának csorbítása vagy semmibe vétele a politikai, a gazdasági, a szociális, a kulturális, a civil élet terén, vagy bármely egyéb területen. Ez a hátrányos megkülönböztetés minden formáját magában foglalja, egyebek között az *észszerű alkalmazkodás* megtagadását.”²⁷⁸

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény – ellenben mind az uniós, mind az amerikai egyesült államokbeli szabályozással – nem kimondottan különbözteti meg²⁷⁹ a közvetett és közvetlen diszkriminációt, sokkal tágabban határozza meg azt, körülírva és kitérve minden különbségtételre, kizárásra vagy korlátozásra. Ugyanakkor a meghatározásban megjelenik mind a fogyatékossgal szociális modellje, mind a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény átfogó szemlélete és az élet minden területére való kihatás, ezen felül az észszerű alkalmazkodás fogalma is.

A Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény általánosan alkalmazható cikkei a 3-9. cikkek, melyek minden speciális rendelkezéssel kapcsolatban állnak, áthatva az egész egyezményt. Ezek nyolc alapelve nyugszanak, melyek fényében értelmezendő a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény minden egyes cikke. Ezt az „*Általános alapelvek*”-ről szóló 3. cikk tartalmazza:

- „a) a veleszületett *méltóság*, az egyéni *autonómia* tisztelete, beleértve a saját döntés meghozatalának szabadságát és a személyek függetlenségét;
- b) a hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség;
- c) teljes és hatékony társadalmi részvétel és befogadás;
- d) a fogyatékossgal élő személyek *különbözőségének tisztelete* és elfogadásuk az emberi sokszínűség,²⁸⁰ valamint az emberiség részeként;
- e) esélyegyenlőség;
- f) hozzáférhetőség;
- g) a nők és férfiak közötti egyenlőség;
- h) a fogyatékossgal élő gyermekek formálódó képességeinek tisztelete, és a fogyatékossgal élő gyermekek identitásuk megőrzéséhez fűződő jogának tiszteletben tartása.”²⁸¹

Ez a nyolc alapelv – az emberi jogi egyezményekkel összhangban – összefoglalja és kiemeli a fogyatékossgal élő személyek legfőbb problémáit, kihívásokat,²⁸² s azt a „lencsét” jeleníti meg, melyen keresztül a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény cikkei

²⁷⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. bekezdés: „*Meghatározások*”.

²⁷⁹ Ugyanakkor a 2. cikk 4. bekezdés „*célja vagy hatása*” kifejezésben érzékelhető a különbség.

²⁸⁰ Megjelenik a sokszínűség, diverzitás gondolata.

²⁸¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 3. cikk „*Általános alapelvek*” a-h) pontja.

²⁸² Kiemelném, hogy a jelenleg Magyarországon is bevezetni tervezett DRPI (*Disability Rights Promotion International*), végrehajtást ellenőrző modell is ezeket veszi alapul. A DRPI lényege, hogy egyrészt a jogszabályi változásokat, másrészt a média-megjelenéseket, harmadrészt pedig a fogyatékossgal élők hangját hallatja.

értelmezendők.²⁸³ Amennyiben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény tartalma a kérdéses, a szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi Egyezmény²⁸⁴ értelmében a 3. cikk a 4. cikkel, az „Általános kötelezettségekkel” együtt olvasva értelmezendő,²⁸⁵ keretet adva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikkében kiemelt „Cél”-jének. Ennek fényében a tárgyaló államok egyértelműen tisztában vannak az értelmezés irányával, vagyis valamennyi emberi jog és alapvető szabadság teljes és egyenlő gyakorlásának előmozdításával, védelmével és biztosításával, valamennyi fogyatékossgal élő személy számára, és a velük született méltóság tiszteltetésének elősegítésével.²⁸⁶ Látszólagos a részes államok döntési szabadsága arról, hogy a kötelezettségeket milyen módon teljesítik. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény csak a „szükséges, megfelelő intézkedések megtételét” rögzíti,²⁸⁷ ugyanakkor az, hogy mit jelent pontosan a megfelelő és szükséges, a részes államoknak a joga eldönteni: a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának felülvizsgálatával számolni kell, amely a részes államok jelentéseire javaslatokat fogalmaz meg a kötelezettségek teljesítése vonatkozásában,²⁸⁸ s övé az utolsó szó annak eldöntésében, hogy minden megfelelő lépést megtettek-e.²⁸⁹

A tervezetben ezek az általános cikkek rögtön az egyezmény célját követték, jelentős részük a végső szövegben is megjelenik,²⁹⁰ kiegészülve még három elvvel, a hozzáférhetőséggel, a nők és férfiak közötti egyenlőséggel és a fogyatékossgal élő gyermekek jogainak figyelembe vételével, illetve egyes esetekben a törekvések befejezésével. A nemek közötti egyenlőség hangsúlyozása, és a gyermekek védelme

²⁸³ Gerard Quinn: *The Human Rights Frame on Disability – Key Concepts, Definitions and Principles*. 2016. Peking, munkaanyag. 39.

²⁸⁴ UN General Assembly, 'Vienna Convention on the Law of Treaties', 23 May 1969, United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331.

²⁸⁵ Richard Gardiner: *Treaty Interpretation*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 37-38., Jean Allain: *Treaty Interpretation and the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Belfast, School of Law, Queen's University of Belfast on behalf of Disability Actions's Centre on Human Rights of People with Disabilities, 2009. 9.

²⁸⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikke: „Cél”.

²⁸⁷ Ld.: pl. Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5. cikk 3. pont „Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség”: „Az egyenlőség előmozdítása és a hátrányos megkülönböztetés eltörlése érdekében a részes államok minden megfelelő lépést megtesznek, így biztosítva az észszerű alkalmazkodást.”; 19. cikk „Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás”: „Az Egyezményben részes államok elismerik a fogyatékossgal élő személyek egyenlő jogát a közösségben való élethez és másokkal egyenlő szabad döntéshez való jogát; minden szükséges és hatékony intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő személyek teljes mértékben élvezhessék e jogaikat és a teljes közösségi befogadást és részvételt...”; 30. cikk 1. pont: „A részes államok elismerik a fogyatékossgal élő személyek azon jogát, hogy másokkal azonos alapon vegyenek részt a kulturális életben, és minden szükséges intézkedést megtesznek annak biztosítására...” és 3. pont: „A részes államok a nemzetközi joggal összhangban minden szükséges lépést megtesznek annak biztosítására, hogy a szellemi tulajdonjogokat védő jogszabályok ne jelentsenek észszerűtlen vagy megkülönböztető akadályt a fogyatékossgal élő személyek kulturális anyagokhoz történő hozzáféréseivel szemben”. (Az idézetekben, dőlt betűtípussal történő kiemelés a szerzőtől.)

²⁸⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikk 1. pontja: „A részes államok jelentései”.

²⁸⁹ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23.

²⁹⁰ A)-e) pontok: a) veleszületett méltóság, egyéni autonómia tisztelete, beleértve a saját döntés meghozatalának szabadságát és a személyek függetlenségét; b) a hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség; c) teljes és hatékony társadalmi részvétel és befogadás; d) a fogyatékossgal élő személyek különbözőségének tisztelete és elfogadásuk az emberi sokszínűség, valamint az emberiség részeként; e) esélyegyenlőség.

mellett meglepőnek is tűnhet, hogy nincs utalás a fajra vagy a korra, mint védett tulajdonságra.²⁹¹ A már itt megjelenő hátrányos megkülönböztetés, mind közvetett, mind közvetlen módon, tiltott²⁹² és fő cél az esélyegyenlőség biztosítása.²⁹³ Ezzel kapcsolatban az Ad Hoc Bizottság egy tagja kifejtette, hogy az egyenlőség nem pusztán a mindenkinek azonos módon történő kezelését jelenti, hanem, hogy megfelelő módosításokkal kell elérni a tényleges egyenlőségét, mely a diszkrimináció leküzdésének kulcsa,²⁹⁴ s ennek egy eszköze az észszerű alkalmazkodás is.

Az alapelvek szorosan kapcsolatban állnak az általánosan alkalmazható cikkekkel is, melyek közül kiemelendő a 4. cikk az „Általános kötelezettségekről”. Az általános kötelezettségek, úgy, mint a jogok „általános tiszteletben tartása”,²⁹⁵ vagy minden „szükséges eszköz megtétele”,²⁹⁶ a legtöbb emberi jogi szerződésre jellemző. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény azonban túllép ezen, hiszen a részes államok kötelezettségeként írja elő a fogyatékossgal élő emberek jogai biztosításának „teljes megvalósítását”, illetve a „valamennyi fogyatékossgal élő személy” fordulatban megerősítik, hogy bármilyen differenciálás nélkül védik a fogyatékossgal élő emberek jogait. Ezek a kötelezettségek egyrészt jogalkotást, másrészt kutatást, fejlesztést jelentenek – kifejezetten ügyelve az egyetemes tervezés elveit követő árukra, szolgáltatásokra, eszközökre és létesítményekre, – a hozzáférhetőséget biztosítva.

Ebben a cikkben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egyértelműen elismeri a fogyatékossgal élő személy méltóságát,²⁹⁷ a közösségben éléshez való jogát,²⁹⁸ a jogképességének gyakorlását és a teljes jogú és egyenlő élvezetét a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által biztosított jogoknak. A társadalmi részvételhez és befogadáshoz hozzákapcsolódik az esélyegyenlőség és a hozzáférhetőség biztosítása, a diverzitás tisztelete és elfogadása, az emberiség részeként, külön hangsúlyozva a nők²⁹⁹ és férfiak közötti egyenlőségét és a fogyatékossgal élő gyermekek³⁰⁰ védelmét. Ezek keretében a részes államok számára írják elő a kötelezettségeket,³⁰¹ melyek konkretizálására az egyes rendelkezésekben kerül sor.

A PPJNE-hez és a GSZKJNE-hoz hasonlóan itt is megkülönböztetésre kerülnek a polgári és politikai jogok és kötelezettségek, melyek azonnali hatállyal bírnak, míg bizonyos gazdasági, szociális³⁰² és kulturális jogok csak fokozatosan kerülnek megvalósításra. Ez a

²⁹¹ Külön felhívja erre Anna Lawson a figyelmet. Lawson (2008) i.m 28. Ld.: még Helen Meenan: *Disability and Age: Achieving Freedom for All*. The Human Rights of People with Disabilities: Extending Freedom to All, London School of Economics Center for the Study of Human Rights, London, 2006.

²⁹² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 3. cikk b) pont és az 5. cikk.

²⁹³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 3. cikk e) pont.

²⁹⁴ Henri-Paul Normandin, Ambassador of Canada, 'Statement to the General Assembly on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities', 2006. december 13.

²⁹⁵ 'universal respect', Faji antidiszkriminációs egyezmény 1. preambulumbekzdése.

²⁹⁶ 'all appropriate measures', Női antidiszkriminációs egyezmény 2. cikk.

²⁹⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikk „Cél”.

²⁹⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 19. cikk „Önálló életvitel és a közösségben való befogadás”, institucionalizáció elkerülése.

²⁹⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 6. cikk „Fogyatékossgal élő nők”.

³⁰⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 7. cikk „A fogyatékossgal élő gyermekek”.

³⁰¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk „Általános kötelezettség”.

³⁰² Ld.: Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény: 24. cikk: „Oktatás”, 25. cikk: „Egészségügy”, 26. cikk: „Habilitáció és rehabilitáció”, 27. cikk: „Munkavállalás és foglalkoztatás”, 28. cikk: „Megfelelő

megkülönböztetés a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk (2) bekezdésében válik igazán egyértelművé:

„Tekintettel a gazdasági, társadalmi és kulturális jogokra minden részes állam vállalja, hogy a rendelkezésre álló erőforrásai felső határáig, és, szükség esetén, a nemzetközi együttműködés keretében, intézkedéseket tesz ezen jogok teljes megvalósításának fokozatosan történő elérése érdekében, fenntartás nélkül, a nemzetközi joggal összhangban, a jelen Egyezményben foglalt kötelezettségek haladéktalan alkalmazására.”³⁰³

Alapvetően a részes államnak – mint az emberi jogi egyezmények javarészában – három kötelezettsége van: tiszteletben tart, véd vagy teljesít.³⁰⁴ Ennek fényében a részes államoknak minden szükséges lépést meg kell tenniük egyrészt a már megfelelő jogi keret biztosításával;³⁰⁵ másrészt a már meglévő, fennálló jogi szabályozás módosításával, törlésével;³⁰⁶ harmadrészt pedig a fogyatékossgal élő emberek jogainak általános figyelembevétel és előmozdításával.³⁰⁷ Fontos kikötés, hogy semelyik cikket nem lehet „csökkentően” értelmezni – mely szintén minden emberi jogi egyezményben szerepel –, tehát amennyiben a nemzeti és egyéb nemzetközi jog magasabb védelmet biztosít, az az irányadó.³⁰⁸ A részes államok feladata megfelelő képzések,³⁰⁹ speciális szolgáltatások nyújtásának biztosítása,³¹⁰ az infrastrukturális változásokkal egyetemben.³¹¹ Kiemelt fontosságú a fogyatékossgal élő szervezetekkel való együttműködés,³¹² a fogyatékossgal élők és képviselőik bevonása az ellenőrzésbe,³¹³ és a tudatosságnövelő

életszínvonal és szociális védelem” és 30. cikk: „*A kulturális életben, üdülési, szabadidős és sporttevékenységekben való részvétel*”.

³⁰³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 2. pontja: „*Általános kötelezettségek*”.

³⁰⁴ Ezt a felosztást tartalmazza. UN Handbook i.m. 20.

³⁰⁵ Ld.: Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk (1) bekezdés: „*Általános kötelezettség*”; 15. cikk 2. pont: „*A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma*”; 16. cikk 1. és 5. pont: „*Mentesség a kizsákmányolástól, erőszaktól és visszaélésektől*”; 27. cikk 1. pont: „*Munkavállalás és foglalkoztatás*”.

³⁰⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 1. pont b) bekezdés.

³⁰⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 1. pont c) bekezdés.

³⁰⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 4. pont.

³⁰⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 1. pont (i) bekezdés; 9. cikk 2. pont (c) bekezdés: „*Hozzáférhetőség*”; 13. cikk 1. pont: „*Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés*”; 20. cikk (c) bekezdés: „*Személyes mobilitás*”; 24. cikk 4. pont: „*Oktatás*”; 25. cikk (d) bekezdés: „*Egészségügy*”; 26. cikk 2. pont: „*Habilitáció és rehabilitáció*”.

³¹⁰ 4. cikk 1. pont (h) bekezdés); 7. cikk 3. pont: „*A fogyatékossgal élő gyermek*”; 9. cikk 1 és 2. pont (e-f): „*Hozzáférhetőség*”; 16. cikk 2. és 4. pont: „*Mentesség a kizsákmányolástól, erőszaktól és visszaélésektől*”; 19. cikk (b) bekezdés: „*Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás*”; 20. cikk (b) bekezdés: „*Személyes mobilitás*”; 21. cikk (c) bekezdés: „*A véleménynyilvánítás és a szólás szabadsága, valamint az információhoz való hozzáférés*”; 23. cikk 2. pont: „*Az otthon és a család tiszteletben tartása*”; 25. cikk: „*Egészségügy*”; 26. cikk: „*Habilitáció és rehabilitáció*”; 27. cikk 1. pont (e) bekezdés: „*Munkavállalás és foglalkoztatás*”; 28. cikk 2. pont (a-c) bekezdés: „*Megfelelő életszínvonal és szociális védelem*”; 29. cikk (a) bekezdés (iii) szakasz: „*A politikai életben és közéletben való részvétel*”; 30. cikk 1. pont (c) bekezdés és 5. pont (e) bekezdés: „*A kulturális életben, üdülési, szabadidős és sporttevékenységekben való részvétel*”; 32. cikk 1. pont (d) bekezdés: „*Nemzetközi együttműködés*”.

³¹¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 9. cikk 1. pont (a) bekezdés: „*Hozzáférhetőség*”; 24. cikk 4. pont: „*Oktatás*”.

³¹² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 1. pont c) bekezdés.

³¹³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 33. cikk: „*Nemzeti szintű teljesítés és ellenőrzés*”.

kampányok előmozdítása,³¹⁴ mely a „Tudatosság növeléséről” szóló 8. cikk révén részletesen is kifejtésre kerül, mely együttműködés a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény alapkövét is jelentette.

II.3.2. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény speciális cikkei

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény speciális cikkei szoros kapcsolatban állnak az általánosan alkalmazható cikkekkkel, s a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény bevezető rendelkezésein és Preambulumán nyugszanak, egységet alkotnak a végrehajtást segítő és ellenőrző cikkekkkel, garantálva a fogyatékossgal élő személyeknek azon jogokat, hogy mindenki máshoz hasonlóan, önállóan élhessenek, közösségekben,³¹⁵ lakóhelyüket és lakótársaikat szabadon megválasztva,³¹⁶ mozgásszabadságukat,³¹⁷ mobilitásukat³¹⁸ gyakorolva, a hozzáférhetőség biztosításával.³¹⁹ Néhány közülük proaktív cikkeket³²⁰ tekintett, mint például a tudatosság növelése³²¹ és a hozzáférhetőség biztosítása.³²²

A 3. cikk általános alapelvei szerint a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény cikkei az egyenlőség és hátrányos megkülönböztetés tilalma, a emberi méltóság, az egyéni autonómia és a szabadsággal kapcsolatos jogok, a részvételt garantáló jogok, az interszekcionalitás és az egyezmény egészét átható szempontok szerint is rendezhetőek.³²³

átható cikkeik	egyenlőség és hátrányos megkülönböztetés tilalma	emberi méltóság	egyéni autonómia és a szabadságjogok	részvételt garantáló jogok	interszekcionalitás	transzverzális cikkeik
2., 3., 8., 9. cikk	5. cikk	10., 11., 15., 16., 17., 25., 28. cikk	12., 14., 18., 19., 21., 22., 23. cikk	13., 24., 27., 29., 30. cikk	6., 7. cikk	20., 26. cikk

A táblázatot a szerző készítette, Gerard Quinn (*The Human Rights Frame on Disability – Key Concepts, Definitions and Principles*. 2016. Peking) munkaanyaga alapján 43-46.

Ezen speciális rendelkezések közül kiemelendő az 5. cikk, az „Egyenlőség és a hátrányos megkülönböztetéstől való mentességről”, mely az általános alapelvek közül a 3. cikk b) pontjára visszacsatolás. Az 1. pontjában kimondja és megerősíti a többször garantált³²⁴ törvény előtti egyenlőséget, mely mindenkit hátrányos megkülönböztetés nélkül megillet.

³¹⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 8. cikk 2. pont (a) bekezdés: „A tudatosság növelése”

³¹⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 19. cikk „Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás”

³¹⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 19. cikk a).

³¹⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 18. cikk „A mozgásszabadság és az állampolgárság szabadsága”.

³¹⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 20. cikk „Személyes mobilitás”.

³¹⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 9. cikk „Hozzáférhetőség”.

³²⁰ 'proactive rights'. In: David P. Forsythe: *Encyclopedia of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 30.

³²¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 8. cikk „A tudatosság növelése”.

³²² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 9. cikk „Hozzáférhetőség”.

³²³ Gerard Quinn: *The Human Rights Frame on Disability – Key Concepts, Definitions and Principles*. 2016. Peking, munkaanyag. 43-46.

³²⁴ Vö. pl. EJENY 7. cikke, PPJNE 3. cikk, Női antidiszkriminációs egyezmény 3. cikk, Faji antidiszkriminációs egyezmény 5. cikk.

Az angol nyelvű hiteles szövegben fontos jelentőséggel bír, hogy az egyenlőség „*equal before and under the law*” formában kerül kifejtésre, mely a megszokott fordulatokhoz képest hangsúlyozottabban érzékelteti és emeli ki az egyenlőséget: nemcsak a törvény előtti egyenlőséget, hanem a törvénynek való alárendeltséget, ugyanakkor ezen a szakaszon inkább a formális egyenlőség irányát erősítve. Ugyanakkor e mellett megjelenik a hátrányos megkülönböztetés tilalma, mintegy ellensúlyozva a törvény által teremtett egyenlőséget, hangsúlyozva, hogy a szigorú antidiszkriminációs szabályozás szükséges, míg maga a tényleges egyenlőség egy társadalmi cél, mely megvalósításával egyenlő lehetőségek jönnek létre.

A 2. pont a részes államok azon kötelezettségét mondja ki, mely keretében meg kell tiltani a fogyatékossgal alapján történő bármiféle hátrányos megkülönböztetést, illetve garantálni kell a kellő jogvédelem biztosítását.³²⁵ Az, hogy a fogyatékossgal alapján történő hátrányos megkülönböztetést, és nem magának a fogyatékossgal élő embernek a hátrányos megkülönböztetését tiltja, fontos szemléletbeli különbség, kiterjesztő értelmezés, mely előrevetíti a kapcsolat alapú fogyatékosjogi védelmet is,³²⁶ illetve védelmet jelent akkor is, ha valaki valójában nem is rendelkezik a védett tulajdonsággal, azonban annak feltételezése miatt mégis sérelmet szenved.

A 3. pontban megjelenik az észszerű alkalmazkodás, mint elérendő cél, az egyenlőség megvalósításának és a hátrányos megkülönböztetés eltörlésének eszköze, melyért a részes államoknak minden szükséges lépést³²⁷ meg kell tenniük.³²⁸

A 4. pontban kimondásra kerül, hogy minden olyan lépés, „különleges intézkedése”,³²⁹ ami a tényleges egyenlőséget segíti elő, nem jelent hátrányos megkülönböztetést.

Ezen, tényleges egyenlőséget megteremtő lépések megtételéhez szorosan kapcsolódik a „*Tudatosság növeléséről*” szóló 8. cikk, mely kiemelt és sajátos jelentőséggel bír a fogyatékossgal élő személyek mindenki máshoz azonos módon történő életéhez. Ez már megjelent korábban az „*Általános szabályok a fogyatékossgal élő emberek azonos lehetőségeinek biztosításáért*” szóló dokumentumban is, mint az egyenlőség megvalósítását előmozdító eszköz,³³⁰ de szerepel a Női antidiszkriminációs egyezmény³³¹ és a Faji antidiszkriminációs egyezmény³³² cikkeiben is. Egyrészt egy, a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos általános ismeretnövelést, az attitűdváltást és változtatást kívánja előmozdítani, a sztereotípiákat lebontani, melyek eléréséhez példaként különböző

³²⁵ Hasonló jogvédelem jelenik meg más egyezményeknél is, mint PPJNE 2. cikk, 26. cikk, GSZKJNE 2. cikk, Női antidiszkriminációs egyezmény 2. cikk, Gyermekjogi egyezmény 2. cikk.

³²⁶ 'disability by association', mely megjelenik a *Coleman* ügyben. C-303/06. sz. *S. Coleman kontra Attridge Law és Steve Law*. 2008. július 17-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2008:415] 55. pont. Ld.: bővebben: Dagmar Schiek – Lisa Waddington – Bell Mark (ed.): *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Non-discrimination Law*. Oxford, Hart, 2007. 166-167.

³²⁷ 'all appropriate steps'. Hasonló jelentéstartalommal bír a Női antidiszkriminációs egyezmény.

³²⁸ Ez egyrészt jelenthet folyamatos, másrészt pedig általános támogatást. Ld.: bővebben: UN Handbook i.m. 66-67.

³²⁹ 'specific measures'. Felmerült még a 'special measures' szóhasználat is, de az érzékeny szövegkörnyezetre tekintettel nem az került be a végső változatba.

³³⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 27. cikk.

³³¹ Női antidiszkriminációs egyezmény 5. cikk.

³³² Faji antidiszkriminációs egyezmény 7. cikk.

intézkedések is ismertetésre kerülnek, úgy, mint a média szerepe és a tudatosságnövelő tréningek alkalmazása. Másrészt megjelenik a kapcsolódó, nem- és koralapú hátrányos megkülönböztetés koncepciója is.³³³

A fogyatékosághoz, mint védett tulajdonsághoz társulhat például a nem és a kor kérdése is, legyen szó akár fiatal vagy idős korról. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény az interszekcionalitás lehetőségét — a Preambulumán³³⁴ kívül is – külön kiemelve védi, horizontálisan terjeszkedve a 6. cikkében a „*Fogyatékosággal élő nőt*”,³³⁵ a 7. cikkében pedig a „*Fogyatékosággal élő gyermekeket*”. Az interszekcionalitás fogalmát a faji megkülönböztetés vonatkozásában Kimberley Crenshaw használta először, s úgy írta le, mintha egy kereszteződésben több autó is egymásba szaladna, így több oldalról is balesetet szenved az adott védett tulajdonsággal rendelkező személy. Mind a nők, mind a gyermekek eleve sokkal védendőbb helyzetben vannak, biológiai adottságaikból kifolyólag is,³³⁶ fogyatékoságuk esetén pedig még fokozottabban eshetnek szexuális bűncselekmények áldozatául.

A 9. cikk a „*Hozzáférhetőség*” kérdését tárgyalja, mely az élet valamennyi területére kiterjedő, mind a köz-, mind a magánszférára esetén alkalmazandó, hiszen az önálló életvitelt kívánja garantálni a fizikai környezethez, közlekedéshez, információhoz, kommunikációhoz,³³⁷ szolgáltatásokhoz való hozzáférés révén. Mindezek során kiemelkedő a magánélet,³³⁸ otthon és család tiszteletben tartása.³³⁹ Az alapvető környezet, az ahhoz való hozzáférés mellett kiemelendő a megfelelő életszínvonal szükségessége,³⁴⁰ az egészségügyi ellátás,³⁴¹ rehabilitáció,³⁴² mellett az oktatás,³⁴³ mely fontos

³³³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 8. cikk 1. pont b) bekezdés.

³³⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum p) bekezdése: „*aggodalommal tekintve azon fogyatékosággal élő személyeket körülvéő nehéz körülményekre, akik faj, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai és más vélemény, nemzeti, etnikai, őslakos vagy társadalmi származás, vagyon, születés, életkor vagy más helyzet alapján a hátrányos megkülönböztetés többszörös vagy súlyosabb formáival szembesülnek*”.

³³⁵ UN CRPD Committee, General comment No.3. (2016) Art. 5.: Women with disabilities. CRPD/C/GC/3 26 Aug 2016.

³³⁶ Kimberley Crenshaw: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*. Vol. 1989. No. 1. (1989) 139.

³³⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 21. cikk „*A véleménynyilvánítás és a szólás szabadsága, valamint az információhoz való hozzáférés*”.

³³⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 22. cikk „*A magánélet tiszteletben tartása*”.

³³⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 23. cikk „*Az otthon és a család tiszteletben tartása*”.

³⁴⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 28. cikk „*Megfelelő életszínvonal és szociális védelem*”. : részletesebben: Gombos Gábor: 'Article 28: Adequate Standard of Living and Social Protection' c. előadását, mely 2016. június 10. napján hangzott el az EDF (*European Disability Forum*) 'Work forum on the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in the EU and the Member States' fórumán Brüsszelben. A 28. cikk, bár gazdasági-társadalmi joggal kapcsolatos, így a megvalósítása folyamatosan történhet, nem jelenti azt, hogy a lényegi, mag tevékenység teljesítésével késlekedhet a részes állam. Gombos kiemeli, hogy a cikk tartalma kicsit „hektikus”, egyrészt kifejezi a megfelelő életszínvonalhoz való jogot, másrészt pedig a szociális védelemhez való jogot, mely két komponens szorosan összekapcsolódik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a fogyatékosággal élő emberek megkérdőjelezhetetlenül többletkiadásokkal terheltek, így szorosan összekapcsolódik a szegénység problémájával. Ezen felül hangsúlyozza, hogy a szociális védelemhez való jog mindenki joga.

³⁴¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 25. cikk „*Egészségügyi ellátás*”.

³⁴² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 26. cikk „*Habilitáció és rehabilitáció*”.

³⁴³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 24. cikk „*Oktatás*”.

előfeltétele a munkavállalás lehetőségének.³⁴⁴ A munkavállalás pedig – megítélésem szerint – az önálló életvitel alfája és ómegája, hiszen ez teszi élővé és valóssá a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szemléletének megvalósítását, melyben a fogyatékossgal élő emberek nem a döntések tárgyai, hanem azok alakítói.

Mindezen jogok mellett kiemelendő a politikai és közéletben való részvétel biztosítása,³⁴⁵ a törvény előtti egyenlőség,³⁴⁶ az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés³⁴⁷ és a személy szabad biztonsága.³⁴⁸ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény többségében nem teremtett, nem alkotott új jogot, hanem egyrészt kimondta azokat, másrészt pedig a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában közvetlenül alkalmazandónak tüntette fel.

Munkámban elsődlegesen a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodással, illetve ezzel kapcsolatosan a hozzáférhetőséggel, egyetemes tervezéssel, illetve oktatással, munkavállalással és a szabadságvesztéssel kapcsolatos cikkeket kívánom a középpontba helyezni.

³⁴⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 27. cikk „*Munkavállalás és foglalkoztatás*”.

³⁴⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 29. cikk „*A politikai életben és közéletben való részvétel*”.

³⁴⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 12. cikk, A törvény előtti egyenlőségről a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága általános megjegyzések (General Comment) révén is kifejtette véleményét. UN CRPD Committee, General comment No.1. (2014) Art. 12.: Equal recognition before the law. CRPD/C/GC/1 19 May 2014., Gombos Gábor – Kőnczei György – Bíró Endre – Kovács Melinda – Gurbai Sándor – MDAC: Bizonyítási kísérlet és kommentár a 12. cikkelyhez, avagy a cselekvőképesség problémája. *Fogyatékossgal és társadalom*. 2009/1. 49-55., „*A törvény előtti egyenlőség*”. Ld.: bővebben: Gurbai Sándor – Kovács Melinda: *Gondolatok a fogyatékossgal élő emberek jogairól, az ENSZ Egyezmény 12. cikkéről és a vonatkozó magyar jogszabályokról*. Budapest, ÉFOÉSZ, 2007., Jakab i.m. 28-33., UN CRPD Committee, UN CRPD Committee GC No.1.

³⁴⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 13. cikk „*Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés*”.

³⁴⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14. cikk „*A személy szabad biztonsága*”.

II.3.2.1. Hozzáférhetőség, egyetemes tervezés és észszerű alkalmazkodás

A hozzáférhetőség kérdése már a 3. cikkben, az „Általános alapelvek” között megjelenik, így a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egészét áthatva, a mindenki számára biztosított hozzáférhetőség által garantálva az emberi jogokat. A 9. cikk pedig részletesen szabályozza:

„1. A fogyatékossgal élő személyek önálló életvitelének és az élet valamennyi területén történő *teljes körű részvételének* lehetővé tétele érdekében a részes államok megfelelő intézkedéseket tesznek, hogy másokkal azonos alapon biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek számára a *fizikai környezethez, a közlekedéshez, az információhoz és kommunikációhoz, beleértve az információs és kommunikációs technológiákat és rendszereket, valamint más, nyilvánosan hozzáférhető vagy rendelkezésre álló lehetőségekhez és szolgáltatásokhoz való hozzáférést, mind városi, mind vidéki területeken.*

Ezek az intézkedések, amelyek magukban foglalják a hozzáférési akadályok és korlátok beazonosítását és felszámolását, többek között a következőkre vonatkoznak:

- a) épületek, utak, közlekedés és más bel- és kültéri létesítmények, így iskolák, lakóházak, egészségügyi létesítmények és munkahelyek;
- b) információ, kommunikáció és egyéb szolgáltatások, köztük az elektronikus szolgáltatások és segélyhívó szolgáltatások.

2. A részes államok szükséges intézkedéseket hoznak továbbá:

- a) a nyilvánosság számára nyitva és rendelkezésre álló létesítmények és szolgáltatások hozzáférhetősége érdekében bevezetett minimális szabványok és irányelvek alkalmazásának fejlesztésére, hatályba léptetésére és ellenőrzésére;
- b) annak elősegítésére, hogy a nyilvánosság számára nyitva és rendelkezésre álló létesítményeket és szolgáltatásokat kínáló magánjogi jogalanyok figyelembe vegyék a hozzáférhetőség valamennyi aspektusát a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában;
- c) az érdekelt felek számára képzés támogatására a fogyatékossgal élő személyek esetében felmerülő hozzáférhetőség kérdéseiről;
- d) az épületekben és más, a nyilvánosság számára nyitva és rendelkezésre álló létesítmények esetében a Braille, illetve könnyen érthető és olvasható jelzések biztosítására;
- e) az élő segítségnyújtás formáinak és a közvetítők biztosítására, ideértve az útmutatókat, olvasókat/olvasóprogramokat és szakképzett jelnyelvi tolmácsokat az épületek és a nyilvánosság számára rendelkezésre álló lehetőségek hozzáférhetőségének elősegítése érdekében;
- f) más megfelelő segítségnyújtási és támogatási formák előmozdítására a fogyatékossgal élő személyek információhoz való hozzáféréseinek biztosítása érdekében;
- g) a fogyatékossgal élő személyeknek az új információs és kommunikációs technológiákhoz és rendszerekhez való hozzáféréseinek, beleértve az Internetet is, előmozdítására;
- h) akadálymentes információs és kommunikációs technológiák és rendszerek tervezésének, fejlesztésének, előállításának és terjesztésének korai szakaszban

történő elősegítésére annak érdekében, hogy ezek a technológiák és rendszerek hozzáférhetővé tétele minimális költséggel járjon.”

A cikk feloleli és felidéli az önálló életvitel, a teljeskörű részvétel és a mozgásszabadság biztosításának fontosságát, s felsorolja, hogy a részes államokban milyen intézkedéseknek kell megvalósulni és ezért a részes államoknak milyen lépéseket kell tenni.

A cikk hatályát tekintve túlmutat a korábban ismert hozzáférhetőséghez való jog kimondásán. Míg például a *Faji antidiszkriminációs egyezmény* a helyekhez és a szolgáltatásokhoz, például a közlekedéshez, szállodákhoz, éttermekhez, színházakhoz való hozzáférést biztosítja,³⁴⁹ a *Női antidiszkriminációs egyezményhez* hasonlóan,³⁵⁰ a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ennél szélesebb körű és részletesebb jogokat garantál.

Az összetett cikk jelentőségét a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága is kifejtette: a fogyatékossgal élő személyek független életvitelét az élet minden területén segíti a hozzáférhetőség megvalósulása. Mind a fizikai környezetet, beleértve a köz- és magánépületeket, mind a kommunikációt, kiemelve a műsorszórást,³⁵¹ az internet hozzáférhetőségét,³⁵² melyek hiánya a hátrányos megkülönböztetéssel összefüggésében diszkriminációt valósít meg, s ez ellen a részes államoknak mindent meg kell tenniük, megvalósítására való törekvésük alapvető kötelezettségük.³⁵³

A hozzáférhetőség szorosan összekapcsolódik az észszerű alkalmazkodás és az egyetemes tervezés fogalmával. Az egyetemes tervezés olyan elvet, megvalósítást jelent, mely alapvetően a termékek, a környezet, a programok és szolgáltatások olyan módon történő tervezését jelenti, melyek így az emberek számára a lehető legnagyobb mértékben hozzáférhetővé válnak, különösebb adaptálás, speciális tervezés nélkül, s együttesen alkalmazhatók egyéb támogató eszközökkel és technológiákkal.³⁵⁴

Az egyetemes tervezés ennek megfelelően mind a hozzáférhetőséghez, mind az észszerű alkalmazkodáshoz kapcsolódó elgondolás, ugyanakkor, ha minden területen alkalmazható lenne, lényegében eliminálhatná azokat: az egyetemes tervezés elve szerint alkotott környezet, aszerint felépített élet semmilyen különösebb adaptálást nem igényel.³⁵⁵ A hozzáférhetőséghez hasonlóan proaktív szemlélet jellemzi, s alkalmazkodása tekintetében mindenkinek, nem csak a fogyatékossgal élő személyeknek használható. Megfelelő tervezési elveket követve pedig az észszerű alkalmazkodás individuális jellegét is alkalmazni tudja. Céljukat – a mindenki mással azonos módon élvezhető jogok biztosítását – tekintve azonos a hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás is, módszerüket tekintve azonban különbözőek.

³⁴⁹ Faji antidiszkriminációs egyezmény 5. cikk f) pont.

³⁵⁰ Női antidiszkriminációs egyezmény 7. cikk.

³⁵¹ UN CRPD Committee, Concluding observations on the initial report of Germany CRPD/C/DEU/CO/01 2015. május 13. 22. pont.

³⁵² UN Handbook i.m. 79.

³⁵³ UN CRPD Committee, General comment No.2. (2014) Art. 9.: Accessibility. 22 May 2014. CRPD/C/GC/2. 25. pont.

³⁵⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 5. bekezdés.

³⁵⁵ Ld. bővebben: Földesi Erzsébet: *Ésszerű alkalmazkodás a foglalkoztatásban*. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar. 2010. 10.

A hozzáférhetőség csoportokhoz, az észszerű alkalmazkodás pedig egyénekhez kapcsolódik: a hozzáférhetőség biztosítása általános előírás, *ex ante*, feltétel nélküli kötelezettség.³⁵⁶ Ennek megfelelően a részes államoknak mindenféle külön kérés nélkül kötelezettsége a hozzáférhetőség biztosítása, proaktív módon. Azokban az esetekben, amikor pedig a hozzáférhetőség általános biztosítása révén sem valósítható meg a hozzáférés a fogyatékossgal élő személy számára, ott az észszerű alkalmazkodás elve szükséges, az adott egyén igényeihez szabva.

<i>Hozzáférhetőség</i>	<i>Észszerű alkalmazkodás</i>
általános, elérendő sztenderd	individualizált
<i>ex ante</i> kötelezettség	<i>ex nunc</i> kötelezettség
proaktív	reaktív
fokozatosan megvalósítandó	azonnal megvalósítandó

A táblázatot a szerző készítette az általánosan megfogalmazható állítások, jellemzők alapján.

Az észszerű alkalmazkodás alapja az egyén szüksége, igénye, mely vonatkozásában a kötelezettség nem általános, hanem *ex nunc* hatállyal bír, ami azt jelenti, hogy attól végrehajtandó, amint az adott fogyatékossgal élő személy vonatkozásában megjelenik az igénye. Ebben az esetben a hozzáférhetőség elérendő sztenderdként jelenik meg, melyet nem lehet előírásnak tekinteni, az elérendő cél az egyén igényeinek való megfelelést jelenti, figyelembe véve a méltányosság és az önállóság elvét.³⁵⁷ Ennek megvalósításával kapcsolatos kötelezettség azonban nem okozhat jelentős, túlzott terhet, megvalósítása azonban azonnali kell, hogy legyen.³⁵⁸ A hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás esetét tökéletesen szemlélteti a strasbourgi bíróság *Guberina v. Croatia* ügye,³⁵⁹ mely esetén az adott ingatlan hozzáférhetőségének hiányára utalt az egyéni kérelem, melyre így az észszerű alkalmazkodás szabályai alkalmazandók.

³⁵⁶ UN CRPD Committee GC No.2. 25. pont.

³⁵⁷ Uo. 27. pont.

³⁵⁸ Uo. 25. pont.

³⁵⁹ *Guberina v. Croatia*, ECHR no. 23682/13. 2016.03.22., Ld. később IV.3. Az Európai Tanács eseteinek észszerű alkalmazkodási irányai című fejezetben.

II.3.2.2. Oktatáshoz és a munkához való hozzáférés, illetve a személy szabadsága és biztonsága

Az életben való önálló részvétel feltétele a megfelelő oktatáshoz, majd e révén a munkavállaláshoz való hozzáférés. Ennek nyilvánvaló előfeltétele a hozzáférhetőség³⁶⁰ és az észszerű alkalmazkodás. Az oktatásról külön a 24. cikk,³⁶¹ a munkavállalásról a 27. cikk rendelkezik. Az alábbiakban ezek a cikkek kerülnek értelmezésre, elsősorban a hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás kapcsán.

Az oktatásról szóló cikk első pontjában a fogyatékossgal élő ember számára biztosítandó jogok kerülnek kiemelésre, a hátrányos megkülönböztetés garantálásával, egy, az oktatás minden szintjén inkluzív oktatási rendszert biztosítva, míg a második pontban a részes államok kötelezettségei, úgy, mint az oktatáshoz való hozzáférés biztosítása, az egyéni igényekhez történő észszerű alkalmazkodás garantálása,³⁶² s a szükséges segítség biztosítása. A harmadik pont az államok intézkedéseit, illetve a megfelelő oktatók garantálását emeli ki. Az ötödik pont pedig az észszerű alkalmazkodást hangsúlyozza az oktatáshoz való hozzáférés kontextusában is:

- „1. A részes államok elismerik a fogyatékossgal élő személyek oktatáshoz való jogát. E jog hátrányos megkülönböztetés nélküli, az egyenlő esélyek alapján történő megvalósítása céljából a részes államok befogadó oktatási rendszert biztosítanak minden szinten, továbbá élethosszig tartó tanulási lehetőséget nyújtanak az alábbiakra figyelemmel (...)
2. E jog érvényesítése során a részes államok biztosítják az alábbiakat: (...)
- c) gondoskodnak az egyén igényeihez történő *ésszerű alkalmazkodásról*;
5. A részes államok biztosítják, hogy a fogyatékossgal élő személyek hátrányos megkülönböztetés nélkül és másokkal azonos alapon férnek hozzá az általános felsőfokú oktatáshoz, a szakképzéshez, felnőttoktatáshoz és élethosszig tartó tanuláshoz. E célból biztosítják az *ésszerű alkalmazkodást* a fogyatékossgal élő személyek számára.”

Az oktatáshoz való jog biztosítása kapcsán két fő elem emelendő ki: az egyik a hátrányos megkülönböztetés tilalma és az észszerű alkalmazkodás biztosítása, a másik pedig a szegregált és kirekesztő oktatási rendszer felszámolása az inkluzív oktatás biztosításával.³⁶³ Kiemelt probléma a szegregáció, melynek következtében a fogyatékossgal élő gyermekek nem tudnak mindenki máshoz hasonlóan részt venni az oktatásban, s sok esetben az inkluzív oktatásnak még nincsenek meg a jogi,³⁶⁴ gyakorlati

³⁶⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 9. cikk: „Hozzáférhetőség”.

³⁶¹ Az oktatás vonatkozásában az ENSZ egyik szakosított szerve, az UNESCO is fogalmazott meg észrevételeket, az ún. Salamancai tézisek keretében, 1994-ben, elsősorban az iskolai integrációt szorgalmazva.

³⁶² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 25. cikk 2. pont c) bekezdés.

³⁶³ Ezt hangsúlyozza a Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: *Thematic study on the rights of persons with disabilities to education*. A/HRC/25/29 2013. para 70.

³⁶⁴ UN CRPD Committee, Concluding observations on the initial report of Germany CRPD/C/DEU/CO/01 2015. május 13. 46. pont.

feltételei, mely utóbbi jelenti a fizikai környezet és oktatási anyagok, másrészt a tanítók, oktatók felkészítését. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kiemelte, hogy az észszerű alkalmazkodás és az egyetemes tervezés elve különösen fontos és mozgatórugója az inkluzív oktatás megteremtésének,³⁶⁵ melyet a 24. cikk 5. pontja c) részében az észszerű alkalmazkodás újból, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5. cikk 3. pontjához való visszacsatolásával meg is erősít.

Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség mellett szorosan kapcsolódik az oktatáshoz a hozzáférhetőségről szóló 9. cikk, melynek fontosságát a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága is kiemelte,³⁶⁶ beleértve a jelnyelv, a Braille-írás és egyéb megfelelő leiratok alkalmazását, biztosítva a kommunikációt a vakok,³⁶⁷ siketek, siketvakok számára. Illetve az oktatók számára is szükséges a megfelelő eszközök garantálása, az oktatás megfelelő biztosítása céljából.³⁶⁸ Ezen felül a környezet akadálymentesítésére is gondolni kell, úgy, mint a mellékhelyiségek, játszóterek, étkező helyiségek hozzáférhetővé tétele, beleértve az iskolába, iskolából való közlekedést is.³⁶⁹

Ugyanakkor az oktatáshoz való jog a gazdasági, szociális, kulturális jogok közé tartozik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 2. bekezdésének értelmében, melynek megfelelően a megvalósítása folyamatos és a részes állam elérhető forrásainak függvénye,³⁷⁰ mely azonban nem jelenti azt, hogy a részes állam a kötelezettséget elodázhathatja. Ellenkezőleg: a cikk teljes megvalósítása felé kell törekedniük hatékonyan és eredményesen,³⁷¹ számos más cikkel is összekapcsolódva.³⁷²

Az oktatás, a folyamatos tanulás, a megfelelő képzettség a munkavállalás előfeltétele,³⁷³ mely a fogyatékossgal élő emberek szegénységének csökkentésében, a nyílt munkaerőpiacra való fellépésében,³⁷⁴ még több munkahely teremtésében kiemelkedő

³⁶⁵ UN CRPD Committee, Concluding observations on the initial report of Ukraine CRPD/C/UKR/CO/01 2015. október 2. 44-45. pont.

³⁶⁶ UN CRPD Committee, General comment No.2. (2014) Art. 9.: Accessibility. CRPD/C/GC/2 11 April 2014. para 39.

³⁶⁷ Ennek egy fontos eszköze a Marrakeshi Szerződés, mely a szerzői jogi jogvédelmen felülemelkedve biztosítja a hozzáférést. WIPO Diplomatic Conference: Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons who are blind, visually impaired, or otherwise print disabled. VIP/DC/8 REC. Marrakesh, Marokkó, 17-28, 2013. 2016. szeptember 30. napjától hatályos. Hasonló célokat fogalmazott meg a Gyermekjogi egyezmény Bizottsága is: CRC Committee, General Comment No. 16. on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights. CRC/C/GC/16 15 March 2013 para 58.

³⁶⁸ UN CRPD Committee, Concluding observations on the initial report of Hungary CRPD/C/HUN/CO/01 2012. október 22. 41-42. pont.

³⁶⁹ Uo. para 24.

³⁷⁰ Katarina Thomasevski: Globalizing what: Education as a Human Right or as a Trade Service? *Indian Journal of Global Legal Issues*. Vol. 12. No. 1. (2005) 1-79.

³⁷¹ Ezt erősíti meg a UN CRPD Committee General Comment No.4. (2016) Art. 24.: Right to inclusive education. CRPD/C/GC/4 26 Aug 2016. 40. para (2016), illetve a CESCR GC No. 3.

³⁷² Ezt emeli ki a UN CRPD Committee GC No. 4. 41-58. bekezdés, utalva a 3., 6., 7., 8., 9., 12., 16., 19., 21., 25., 26., 27., 29. és 30. és 32. cikkekre.

³⁷³ Kamal Lamichhane: *Disability, Education and Employment in Developing Countries*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

³⁷⁴ Jody Heymann – Michael Ashley – Gonzalo Moreno: *Disability and Equity at Work*. Oxford, Oxford University Press. 2014.

szereppel bír,³⁷⁵ mellyel az önálló életvitelt, a független életet³⁷⁶ és a megfelelő életszínvonalat³⁷⁷ megteremthetik, összhangban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljaival:

„1. A részes államok elismerik a fogyatékossgal élő személyek munkavállaláshoz való jogát, másokkal azonos alapon; ez magában foglalja egy, a fogyatékossgal élő személyek számára nyitott, befogadó és hozzáférhető munkaerő-piacon szabadon választott és elfogadott munka révén nyerhető megélhetés lehetőségének jogát.

A részes államok védik és segítik a munkához való jog érvényesülését - ideértve azokat is, akik a munkavégzés ideje alatt váltak fogyatékosná -, azáltal, hogy megteszik a szükséges lépéseket, akár törvényalkotás útján is, annak érdekében, hogy többek között:

a) megtiltsanak mindennemű, a fogyatékossgal alapján történő, a munkavállalás bármely formájával kapcsolatos hátrányos megkülönböztetést, beleértve a munkaerő-toborzás, az alkalmazás és a foglalkoztatás feltételeit, a foglalkoztatás folytonosságát, a szakmai előmenetelt, valamint a biztonságos és egészséges munkakörülményeket;

b) a fogyatékossgal élő személyek méltányos és kedvező munkafeltételekhez való jogát másokkal azonos alapon védjék, beleértve az esélyegyenlőséget és az azonos értékű munkáért járó azonos díjazást, a biztonságos és egészséges munkakörülményeket, beleértve a zaklatás elleni védelmet és a sérelmek orvoslását;

c) biztosítsák, hogy a fogyatékossgal élő személyek másokkal azonos alapon gyakorolhassák munkaügyi és szakszervezeti jogaikat;

d) biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek számára, hogy hatékonyan hozzáférjenek az általános szakmai és pályaválasztási tanácsadói programokhoz, a közvetítői szolgáltatásokhoz, valamint a szakképzéshez és továbbképzésekhez;

e) előmozdítsák a fogyatékossgal élő személyek elhelyezkedési és előrelépési lehetőségeit a munkaerőpiacon, valamint segítséget nyújtsanak a munkahely felkutatása, megszerzése, megtartása és a munkához való visszatérés során;

f) támogassák az önfoglalkoztatás, a vállalkozás, a szövetkezetek fejlesztésének és az egyéni vállalkozás elindításának lehetőségeit;

g) fogyatékossgal élő személyeket foglalkoztassanak a közszférában;

h) megfelelő politika és intézkedések révén elősegítsék a fogyatékossgal élő személyek magánszektorban történő alkalmazását, amelybe beletartozhatnak megerősítő programok, ösztönzők és egyéb intézkedések;

i) biztosítsák, hogy a *munkahelyen észszerű elhelyezés* (helyesen: észszerű alkalmazkodás) legyen biztosítva a fogyatékossgal élő személyek számára;

j) elősegítsék a fogyatékossgal élő személyek munkatapasztalat-szerzését a nyílt munkaerőpiacon;

k) támogassák a fogyatékossgal élő személyeknek szóló szakképzési és szakmai rehabilitációt, a munkában tartási és munkába való visszatérést segítő programokat.

2. A részes államok biztosítják, hogy a fogyatékossgal élő személyeket ne tarthassák rabszolgasorban vagy szolgaságban, valamint, hogy – másokkal

³⁷⁵ UN CRPD Committee, Concluding observations on the initial report of Mexico CRPD/C/MEX/CO/01 2014. október 27. 52. pont.

³⁷⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 19. cikk: „*Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás*”.

³⁷⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 28. cikk: „*Megfelelő életszínvonal és szociális védelem*”.

azonos alapon – részesüljenek a kényszer- vagy kötelező munkával szembeni védelemben.”

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény széleskörűen kíván a munkához való jogról szólni, mely az egyik legalapvetőbb jog: garantált az EJENY 23. cikkében,³⁷⁸ az GSZKJNE 6. cikkében³⁷⁹ és kiemelt az Európai Szociális Karta II. rész első cikke³⁸⁰ által is.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kiemeli, hogy a hátrányos megkülönböztetés tilalma kiterjed a munkavállalás teljes folyamatára, egészen a kiválasztási eljárás kezdetétől fogva.³⁸¹ Az intézkedések, szükséges lépések példálózó jelleggel kerülnek felsorolásra, megjelenítve az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvét, az egyenlőség elvének teljeskörű érvényesülését, mely a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatban különös jelentőséggel bír: számtalan esetben a fogyatékossgal összekapcsolódik a szegénységgel,³⁸² ördögi kört teremtve. Egyrészt azért, mert a fogyatékossgal költséges, akár gyógyszer, akár eszközök, ellátás szempontjából, másrészt azért, mert a fogyatékossgal élő személy nem minden esetben képes mindenki máshoz hasonlóan munkát végezni. Esetenként szükséges ellátása mindenképpen többletkiadást, bevételkiesést jelent, attól függően, hogy fogadott személy, vagy családtag látja-e el.

Mindezek miatt a fogyatékossgal élő embereket a munkáltatók félnek foglalkoztatni, egyrészt azért, mert tartanak a többletkiadásoktól, másrészt a többlettehertől, s a még mindig uralkodó sztereotípiákat veszik alapul, s sokkal inkább a fogyatékossgat, mintsem az embert veszik figyelembe. A tapasztalatok és a kutatások azt mutatják, hogy a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatása számos pozitívumot von maga után. Egyrészt az adott személy vonatkozásában, aki foglalkoztatásának örül, motivált, ezáltal jól teljesíti munkáját, mely a munkáltatója számára pozitívum. Másrészt a munkatársakkal érintkezve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében lebontja az attitűdbeli korlátokat is, s rájuk is motiváló erővel hathat. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ennek

³⁷⁸ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 23. cikk: „1. Minden személynek joga van a munkához, a munka szabad megválasztásához, a méltányos és kielégítő munkafeltételekhez és a munkanélküliség elleni védelemhez. 2. Az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül egyenlő bért van joga. 3. Mindenkinek, aki dolgozik, olyan méltányos és kielégítő fizetéshez van joga, amely számára és családjá számára az emberi méltóságnak megfelelő létet biztosít és amelyet megfelelő esetben a szociális védelem összes egyéb eszközei egészítenek ki. 4. Minden személynek joga van a pihenéshez, a szabad időhöz, nevezetesen a munka időtartamának ésszerű korlátozásához, valamint az időszakonkénti fizetett szabadsághoz.”

³⁷⁹ GSZKJNE 6. cikk: „1. Az Egyezségokmányban részes államok elismerik a munkához való jogot - amely magában foglalja mindenkinek azt a jogát, hogy lehetősége legyen az általa szabadon választott vagy elfogadott munka útján való megélhetésre -, és megfelelő lépéseket tesznek e jog biztosítása érdekében. 2. Az Egyezségokmányban részes államok által a jog teljes megvalósítása érdekében teendő intézkedések magukban foglalják a műszaki és szakmai tanácsadási és képzési programok, eljárásmodok és módszerek kidolgozását, amelyek az állandó gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, valamint a teljes és termelő foglalkoztatottság elérését szolgálják, olyan körülmények között, amelyek biztosítják az egyének alapvető politikai és gazdasági jogait.”

³⁸⁰ Európai Szociális Karta 1. cikk: „A munkához való jog”.

³⁸¹ Ld.: például az *A.F. v. Italy* ügyet No. 9/2012. UN CRPD Committee 2015. május 19. CRPD/C/13/D/9/2012

³⁸² Nidhi Singal: Introduction. Disability, poverty and education: implications for policies and practices. *International Journal of Inclusive Education*. Vol. 15. No. 10. (2011) 1047., Arne H. Eide – Benedicte Ingstad: *Disability and Poverty. A global challenge*. Bristol, Policy, 2011.

változását is elő kívánja mozdítani³⁸³ a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatásával.³⁸⁴ E során a hátrányos megkülönböztetés tilalma különös jelentőséggel bír, hiszen a munkaerőpiacon a munkáltató a munkavállalót maga válassza meg a képesítése és képessége alapján, figyelembe véve az adott személy fogyatékossgát és a számára szükséges észszerű alkalmazkodást. Ennek meghatározása során fontos és több esetben felmerülő szempont a betegség és a fogyatékossg elhatárolása,³⁸⁵ mely a munkáltató kötelezettségének meghatározása során kiemelt jelentőséggel bír.

Maga a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény pont a munkavállalás kapcsán kapcsolható az Európai Unió szabályozásához, éspedig a Foglalkoztatási Keretirányelvhez, mely csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán írja elő az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét. A rendelkezés egészét és terjedelmét tekintve érzékelhető a munkavállalás fontossága és szerepe a fogyatékossgal élő személy életében, számtalan kihívást jelentve a részes államok számára is.

Ezekén felül az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége az oktatás és a munkához való hozzáférés mellett még kifejezetten „*A személy szabadsága és biztonsága*” című a 14. cikk 2. pontjában található. Maga a személy szabadságának és biztonságának a joga az egyik legrégebbi emberi jogi szabály, mely többek között megjelenik az PPJNE-ban³⁸⁶ és az EJEE-ben is. Ez a fogyatékossgal élő személyek esetén, mint különösen védendő és kiszolgáltatott csoport – pont a kiszolgáltatottságukból fakadóan – különösen jelentős, hiszen számtalanszor fosztják meg őket – különösen intellektuális fogyatékossg esetén – személyes szabadságuktól és zárják intézményekbe vagy kórházba, zárt osztályra, akarataik ellenére,³⁸⁷ bár ezt a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kifejezetten így nem mondja ki.³⁸⁸ Ebben a cikkben, mintegy megerősítve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény általános rendelkezését, mondják ki az észszerű alkalmazkodás a kötelezettséget a fogvatartás során, mely nem is elsősorban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának,³⁸⁹ hanem a strasbourgi bíróságnak az esetjogában jelenik meg.

³⁸³ Számos esetben különféle kvótákat alkalmaznak a közzsférában, illetve a közepes és nagy cégeknél, illetve állami oldalról támogatásokat is kaphatnak a munkáltatók, ezáltal mintegy „hidat” képeznek a szociális-jóléti modell és a nyílt munkaerőpiac között.

³⁸⁴ Ld.: részletesebben: Jakab Nóra: *A munkavállalói jogalanyiség munkajogi és szociális jogi kérdései, különös tekintettel a megváltozott munkaképességű és fogyatékos személyekre*. Miskolc, Bíbor, 2014.

³⁸⁵ Ld. később a strasbourgi bíróság *I.B. v. Greece* és a luxemburgi bíróság *HK Danmark* ügyet.

³⁸⁶ PPJNE: 9. cikk 1. bekezdés: „Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Senkit sem lehet önkényesen őrizetbe venni vagy letartóztatni. Senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani.”

³⁸⁷ Értekezésemben elsődlegesen csak az észszerű alkalmazkodással közvetlenül kapcsolatos részekre térek ki.

³⁸⁸ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14. cikk a meglévő emberi jogi keretben értelmezendő: a Kínzás elleni egyezmény és annak Fakultatív Jegyzőkönyve lefedi ezeket.

³⁸⁹ Fogvatartás kérdése és a 14. cikk (2) bekezdésének sérelme csak az *X. v. Argenina* ügyben merült fel a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága előtt. Lsd. részletesebben: IV.2. Az észszerű alkalmazkodás fogalma a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága gyakorlatában.

II.4. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény végrehajtásának ellenőrzése

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kiemelendő sajátossága és keletkezésének újdonsága a fogyatékossgal élő embereket képviselő civil szervezetek szerepvállalása, mely nemcsak a kialakítását övezte, hanem a végrehajtására vonatkozó ellenőrzésére is jellemző. Ez az ellenőrzés egyrészt nemzetközi szinten a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága, másrészt nemzeti szinten a részes államok által kijelölt koordinációs pontok³⁹⁰ és az általuk készített jelentések és a civil szervezetek árnyékjelentései³⁹¹ révén valósul meg. Ezen felül, amennyiben a részes állam ratifikálja a Fakultatív Jegyzőkönyvet, akkor az további két lehetőséget ad Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának a végrehajtás ellenőrzésére: egyrészt az egyéni panaszt, másrészt pedig a vizsgálati eljárást.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikálásával a részes államok a „*Preambulum*”-mal és az egész Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban, az általános kötelezettségeken túl³⁹² kötelezettséget vállalnak arra, hogy összegyűjtik a megfelelő információkat, a szükséges statisztikai és kutatási adatokat.³⁹³ Ez kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen ezek függvényében lehet kellően helyesen vizsgálni az irányokat. Emellett nemzetközileg együttműködnek³⁹⁴ a nemzeti szintű teljesítésben és ellenőrzésben a koordinációs pontok kialakításával, s a civil társadalmat is kellőképpen bevonják a kötelező jelentések elkészítésébe.³⁹⁵

Végrehajtás és monitorozás fő eszközei:

1. kormányzaton belüli koordinációs pont(ok), kormányzati koordinációs mechanizmus
2. független nemzeti ellenőrző mechanizmus(ok)
3. civil társadalom bevonása

Az ábrát a szerző készítette.

Ez a triász, amit a koordinációs pontok, mechanizmus létrehozása, a független nemzeti ellenőrző rendszer és a civil társadalom bevonása jelent, fontos az emberi jogi szerződések szempontjából, áthatva a társadalom egészét a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljainak minden szinten történő megvalósítása érdekében.³⁹⁶ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény végrehajtásának eredményessége attól függ, hogy ezeket nemzeti szinten milyen módon, milyen intézményi rendszerben valósítják meg.

A részes állam kormányzatán belüli koordinációs pontokra vonatkozólag 2014-ben került megfogalmazásra néhány kulcsfontosságú elem, úgy, mint a kormányzati területek több

³⁹⁰ 'focal points'.

³⁹¹ 'shadow reports'.

³⁹² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk.

³⁹³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 31. cikk.

³⁹⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 32. cikk.

³⁹⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 33. cikk.

³⁹⁶ Theresia Degener: *Challenges and Compliance of the UN CRPD*. In: Dorothy Estrada-Tanck (ed.): *Human Right of Persons with Disabilities in International and EU law. EUI Working Papers AEL*. No. 1. (2016) 9.

szinten való megjelenítése, egy fő koordinációs pont irányításával, figyelembe véve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény elveit. Ezen felül különösen fontos, hogy a koordinációs pont is meghallgassa a civilek hangját, rendszeresen konzultáljon a fogyatékossgal élő emberek szervezeteivel.³⁹⁷ Ezen felül a kormányközi koordinációs mechanizmus is kiemelten fontos, bár sajnos nem kötelezően létrehozandó, mivel az a záloga, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a kormányzat minden szintjén megfelelő módon érvényesüljön.

Második elemként az államon belüli független ellenőrző mechanizmusok³⁹⁸ jelentik a garanciát, akik megfelelő módon segítik, védik és ellenőrzik a végrehajtást, a civil társadalom bevonása mellett, előkészítve a harmadik, fő elemet, a civil társadalmi kontrollt. Ennek a fontossága a 4. cikk 3. pontjában, az „Általános kötelezettségek” között már megjelenik, s visszaköszönt a „Nemzetközi együttműködések”-ről szóló 32. cikkben is, melynek célja a nemzetközi együttműködések és jó gyakorlatok révén az egyezmény minél hatékonyabb megvalósítása.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt előkészítő Ad Hoc Bizottság számtalan, a végrehajtásra és a végrehajtás ellenőrzésére vonatkozó tervezetet dolgozott fel, melyek a résztvevő államok, fogyatékossgal élő személyek szervezetei, nem kormányzati szervek és nemzeti emberi jogi szervezetek által kerültek előterjesztésre, s tükrözték azokat a kritikákat, amelyek az akkori emberi jogi szerződések ellenőrzésével kapcsolatban megfogalmazódtak.³⁹⁹

Két fő modell javaslata merült fel: az egyik a végrehajtás ellenőrzési kötelezettségeket egy, akár már meglévő nemzetközi emberi jogi szervezetre bízta volna, megalapítva az ENSZ Fogyatékosági Ombudsman pozícióját, a meglévő fogyatékosjogi szervezeteknek való jelentési kötelezettség mellett, míg a másik modell, a meglévő szerződések mechanizmusaihoz hasonlóan egy új szervet kívánt létrehozni, mely kifejezetten a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény érvényesítésével foglalkozik.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Conference of States Parties to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities: *National Implementation and Monitoring. Note by the Secretariat: Matters relating to the Implementation of the Convention.* New York, 10-12 June 2014.

³⁹⁸ Ennek során követni kell a Párizsi Alapelvetket. (UN General Assembly: Principles relating to the status of national institutions, UN Doc. A/Res/48/134. 1993. dec. 20.) A Párizsi Alapelvek a nemzeti emberi jogi intézmények felépítéséről, hatásköréről szól, kiemelve annak függetlenségét és pluralitását. Ld.: bővebben Haász Veronika: Nemzeti Emberi Jogi Intézmények Európában – Pódiumbeszélgetés. *Európai Tükör.* 2010/3. 102-109., Haász Veronika: A nemzeti emberi jogi intézmények akkreditációja. *Miskolci Jogi Szemle.* 2012/2. 124-134.

³⁹⁹ Philip Alston – James Crawford (ed.) *The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring.* Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 383-402. Nem szabad elfelejteni, hogy már 1989-ben komoly diskurzusok voltak az emberi jogi szervezetek megreformálásával kapcsolatban. Ld.: Effective Implementation of International Instruments on Human Rights, Including Reporting Obligations Under International Instruments on Human Rights, U.N. GAOR, 44th Sess., U.N.Doc. A/44/688 (1989).

⁴⁰⁰ Ld.: Monitoring Implementation of the International Human Rights Instruments: An Overview of the Current Treaty Body System, U.N. OHCHR, Ad Hoc Comm. on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 5th Sess., U.N. Doc. A/AC.265/2005/CRP.2 (2005); Expert Paper on Existing Monitoring Mechanisms, Possible Relevant Improvements and Possible Innovations in Monitoring Mechanisms, U.N. OHCHR, Ad Hoc Comm. on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 7th Sess., U.N. Doc. A/AC.265/2006/CRP.4 (2006).

A legjelentősebb problémák közé tartozott a jelentési kötelezettségek nehézsége és összemosódása, a jelentéseken alapuló kötelezettségekkel kapcsolatos teendők lehatárolása és a kései jelentések következményei. Egyesek az addigi rendszert erőtlennek, megalapozatlannak, meghatározatlannak, „fogatlannak” és politikailag manipulálnak nevezték,⁴⁰¹ megváltoztatását sürgették,⁴⁰² így nem meglepő, hogy sokan úgy vélték, egy új monitorozó szerv jelenti majd a megoldást. Sajnos, mivel az ezekről folyó tárgyalások egészen az utolsó ülésig tolódtak, a szükség- és célszerűség felülírta az innovatív újítást.⁴⁰³

Ugyanakkor a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény alkotói világosan látták, hogy az államok jelentős részének egyáltalán nincsen fogyatékosjogi szabályozása, ahol pedig van, ott is elsősorban az orvosi modellt alkalmazzák,⁴⁰⁴ így nyilvánvaló volt, hogy az új ellenőrző mechanizmusnak több lesz a feladata, mint a jog puszta ellenőrzése: egyrészt technikai segítséget kell nyújtania a megfelelő joganyagok elkészítéséhez, illetve ott, ahol már rendelkeznek valamilyen fajta fogyatékosjogi szabályozással, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel való harmónia megteremtését kell segíteni.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Peter Uvin: *Human Rights and Development*. Bloomfield, Kumarian, 2004. 140.

⁴⁰² Claire O'Brien – Michael O'Flaherty: Reform of UN Human Rights Treaty Monitoring Bodies: A Critique of the Concept Paper on the High Commissioner's Proposal for a Unified Standing Treaty Body. *Human Rights Law Review*. Vol. 7. No. 1. (2007) 141, 144.

⁴⁰³ Érdemes megjegyezni, hogy hasonló változtatásról már volt szó a Kínzás elleni egyezmény 1984-es tárgyalása folyamán, melyeknél a nyugati államok jelentős nyomást gyakoroltak a minél hatékonyabb fellépés érdekében a kommunista országokkal szemben.

⁴⁰⁴ Michael Ashley Stein – Penelope J. S. Stein: Beyond Disability Civil Rights. *Hastings Law Journal* Vol. 58. No. 1203. (2007) 1203

⁴⁰⁵ Vö. Janet E. Lord: *Disability Rights and the Human Rights Mainstream: Reluctant Gatecrashers?* In: Clifford Bob (ed.): *The International Struggle for New Human Rights*. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2009. 83-92.

II.4.1. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága és szerepe

Az előkészítő folyamatok kezdetén a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának szánt szerep az akkori rendszer hiányosságait kívánta kiküszöbölni. A teljes innováció elmaradt: végül kompromisszumos megoldás született, a tervezett, radikális fejlesztésekhez⁴⁰⁶ képest kisebbek voltak megfigyelhetők.⁴⁰⁷ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a többi emberi jogi bizottsághoz hasonló, eszközrendszerét és erejét tekintve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményen alapul.⁴⁰⁸ Tagjait a részes államok titkos szavazással választják a részes államok jelölése alapján a részes államok konferenciájának ülésén,⁴⁰⁹ számos körülményt figyelembe véve, mint például a megfelelő földrajzi elosztást, a jogrendszerek képviselőit, a kiegyensúlyozott nemi képviselőket és a fogyatékossgal élő szakértők részvételét.⁴¹⁰

Létszáma a hatvanadik megerősítés óta elérte a maximális tizennyolc főt, azaz a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt ratifikáló államok számának növekedésével tizenkettőről hat fővel, tizennyolcra növekedett.⁴¹¹ Ahhoz, hogy érvényes legyen a megválasztásuk, a részes államok kétharmadának részvétele szükséges, s az válik a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága tagjává, aki a legtöbb szavazatot kapja és az abszolút többséget birtokolja. A megválasztott tagok nagy erkölcsi tekintélyű személyek, elismert szakértelemmel és tapasztalattal rendelkeznek a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által érintett területeken, s a Bizottságban személyes minőségükben járnak el.⁴¹² A hatékony jogérvényesítést szolgálja az a rendelkezés is, hogy a Bizottság tagjai közé fogyatékossgal élő személyeket is válasszanak, hiszen ők még jobban tudják képviselni a fogyatékossgal élő emberek érdekeit.⁴¹³

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény bizottsági tagjainak első választására a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatálybalépése utáni hat hónapban, 2008. október 31-e

⁴⁰⁶ Kiválóan prezentálja a diskurzusokat Gerard Quinn: *Resisting the 'Temptation of Elegance': Can the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Socialise States in Rights Behaviour?* In: Arnardóttir – Quinn i.m. 215, 224–229. A hezitálást mutatja az is, hogy kezdetben csak a nemzeti szintű végrehajtás ellenőrzéséről beszéltek, nem volt szó nemzetközi ellenőrzésről. Draft Art. 25, Monitoring: National Implementation Framework Report, U.N. OHCHR, Ad Hoc Comm. on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, U.N. Doc. A/AC.265/2004/WG/CRP.4/Add.1, Add.2, Add.4, Add.5 (2004) 112. számú lábjegyzet.

⁴⁰⁷ PPJNE 41. cikk és Kiegészítő Jegyzőkönyve 5. cikk; Kínzás elleni egyezmény 17. cikk és Kiegészítő Jegyzőkönyve 19. cikk; Női antidiszkriminációs egyezmény 17. cikk; Faji antidiszkriminációs egyezmény 8. cikk.

⁴⁰⁸ Rhona K. M. Smith: *Text and Materials on International Human Rights*. New York, Routledge, 2003. 184.

⁴⁰⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 5. pont.

⁴¹⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 4. pont.

⁴¹¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 2. pont.

⁴¹² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 3. pont.

⁴¹³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 4. pont.

és november 3-a között került sor,⁴¹⁴ ahol az akkor még tizenkét tagból álló Bizottságot négy évre megválasztották, mely négy év egyszer meghosszabbítható. Az első tagok esetén, a mandátum felénél, két év után a Bizottság tagjainak felét, sorshúzás útján lecserélték. Amennyiben valamely tag meghal, lemond, vagy bármilyen okból nem képes ellátni a feladatait, akkor az őt kijelölő részes állam kinevez a hátralévő megbízási idő kitöltésére egy megfelelő szakértőt.⁴¹⁵ A tagok jelölésére az ENSZ Főtitkára írásban felhívja a részes államokat legalább négy hónappal a választásokat megelőzően, melyre két hónap áll rendelkezésre.⁴¹⁶

A gyakori rotációs rendszer célja a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága függetlenségének és aktivitásának megőrzése. A bizottsági tagok a meglévő emberi jogi bizottságokhoz hasonló elkötelezettséggel bírnak: a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szellemében védeniük, támogatniuk és biztosítaniuk kell az emberi jogok és alapvető szabadságok teljes és hatékony érvényesülését. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága maga határozza meg eljárásrendjét,⁴¹⁷ s költségei az ENSZ forrásaiból kerülnek fedezésre, a Közgyűlés által megállapított feltételek és módozatok szerint⁴¹⁸

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának feladatai:

1. időszakonkénti jelentések vizsgálata
2. ajánlások megfogalmazása a zárókövetkeztetések révén
3. általános ajánlások, iránymutatások, javaslatok elkészítése
4. egyéni panaszok vizsgálata a Fakultatív Jegyzőkönyv alapján
5. vizsgálat lefolytatása a Fakultatív Jegyzőkönyv alapján

Az ábrát a szerző készítette.

A Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény Bizottságának elsődleges, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményből fakadó feladata, végrehajtásának ellenőrzése, és a részes államok időszakonkénti kötelező jelentéseinek ellenőrzése. A jelentéstétel az egyezmény hatálybalépését követő két éven belül egy átfogó jelentés révén,⁴¹⁹ majd azt követően négyévente, illetve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának kérésére kötelező.⁴²⁰ A jelentések azon tartamát, amit az első átfogó jelentésben benyújtottak, nem kell megismételniük,⁴²¹ ugyanakkor az esetleges, kötelezettségek teljesítését befolyásoló tényezőket és nehézségeket ismertethetik.⁴²² A jelentésekre vonatkozólag a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága irányelveket határoz meg, illetve a jelentés elmaradása esetén, a részes állam felszólítása után esetén az ENSZ Főtitkár felé jelentéstételi kötelezettsége van. Amennyiben ez elmarad és ennek a részes állam a felszólítás utáni három hónapban sem tesz eleget, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény

⁴¹⁴ First election of the members of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities - Elections 2008.

⁴¹⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 9. pont.

⁴¹⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 6. pont.

⁴¹⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 10. pont.

⁴¹⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 34. cikk 12. pont.

⁴¹⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikk 1. pont.

⁴²⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikk.

⁴²¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikk 4. pont.

⁴²² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikk 5. pont. Ezek a többi ENSZ-egyezmény kapcsán is hasonló elven működnek.

Bizottsága a rendelkezésre álló információk alapján maga is eljárhat.⁴²³ A jelentéseket minden esetben nyilvánossá⁴²⁴ teszik minden részes állam számára, amelyekhez fűzött javaslatok és általános ajánlások is elérhetővé válnak.⁴²⁵ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szellemiségének megfelelően a civil szervezetek részvételének és a fogyatékossgal élő emberek bevonásának kiemelkedő szerepe van,⁴²⁶ s általánosságban a civil szervezetek árnyékjelentésen keresztül reflektálnak a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény végrehajtására. 2013-tól pedig bevezetésre került az egyszerűsített jelentéstételi eljárás, melyet 2014-től kezdődően – az azt elfogadó országok⁴²⁷ számára – az időszakonkénti jelentés tétele során kell alkalmazni.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a részes államok jelentéseire reagálva zárószövevényeket von le – a már bevett, ENSZ gyakorlatnak megfelelően –, illetve bizonyos esetekben általános iránymutatást ad a kiemelten fontos kérdésekről. Eddig a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény „A törvény előtti egyenlőség”-ről szóló 12.⁴²⁸, a „Hozáférhetőség”-ről szóló 9.,⁴²⁹ a „Fogyatékossgal élő nők”-ről szóló 6.⁴³⁰ és az „Inkluzív oktatáshoz való jogról” szóló 24.⁴³¹ cikk kapcsán fogalmaztak meg általános iránymutatásokat.

Ezen felül a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény biztosítja a részes államok meghatározott időnkénti találkozását, hogy értékelni tudják a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény érvényesülését. Ezek a találkozók az ún. részes államok konferenciát⁴³² jelentik, melyek minimum két évente, illetve meghatározott időközönként⁴³³ – az első alkalom a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatálybalépése utáni hat hónapban volt –, zajlanak.⁴³⁴

Az ENSZ szakosított intézményei és szervezetei⁴³⁵ is szoros kapcsolatban állnak a Bizottsággal a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény még hatékonyabb végrehajtása céljából. Felkérhetők hatáskörükbe tartozó jelentések elkészítésére⁴³⁶ s szükség esetén

⁴²³ UN CRPD Committee: *Rules of procedure*. Rule 40.CRPD/C/1. 2014. june. 5.

⁴²⁴ A jelentések az alábbi internetes linken keresztül elérhetőek: <http://bit.ly/2rjjJhB> (ohchr.org-on belül a 'States parties reports' menüpont alatt. 2016. április 26. napján 93 részes állam nyújtotta be jelentését.)

⁴²⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 36. cikk 4. pont.

⁴²⁶ Helen Keller – Geiler Ulfsteint – Leena Grover: *UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 22.

⁴²⁷ Ezt eddig Argentína, Ausztrália, Ausztria, El Salvador, Kína, Magyarország, Paraguay, Peru, Spanyolország és Tunézia fogadta el.

⁴²⁸ UN CRPD Committee, General comment No.1. (2014) Art. 12.: Equal recognition before the law. CRPD/C/GC/1 19 May 2014.

⁴²⁹ UN CRPD Committee, General comment No.2. (2014) Art. 9.: Accessibility. 22 May 2014. CRPD/C/GC/2.

⁴³⁰ UN CRPD Committee, General comment No.3. (2016) Art. 6.: Women with disabilities. CRPD/C/GC/3 26 Aug 2016.

⁴³¹ UN CRPD Committee, General comment No.4. (2016) Art. 24.: Right to inclusive education. CRPD/C/GC/4 26 Aug 2016.

⁴³² 'conference of state parties'.

⁴³³ A Mexikói Tervezet volt az első olyan tervezete az egyezménynek, amely széleskörűen tartalmazta a részes államok konferenciájának elgondolását. Comprehensive and Integral International Convention to Promote and Protect the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, Working Paper by Mexico, U.N. GAOR, Ad Hoc Comm., 1st Sess., U.N. Doc. A/AC.265/WP.1 (2002)

⁴³⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 40. cikk.

⁴³⁵ 'UN Specialized Agencies and Organs'.

⁴³⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 38. cikk a) pont.

konzultációra.⁴³⁷ A Bizottság elszámolási kötelezettséggel tartozik a Közgyűlés és a Gazdasági és Szociális Tanács felé: két évente jelentést kell benyújtaniuk a tevékenységükről, ezen felül a javaslatokat és ajánlásokat tehetnek a részes államoktól kapott információk alapján.⁴³⁸

Azon államok tekintetében, akik ratifikálják a Fakultatív Jegyzőkönyvet, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága hatáskörrel bír egyéni panaszok megvizsgálására és közös vizsgálatra is. Működése óta tizenegy esetet vizsgált, melyekből nyolc esetben állapították meg az Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény megsértését, három esetet elfogadhatatlannak ítélték, s háromban nem találtak jogsértést.

II.4.2. A Fakultatív Jegyzőkönyv szerepe

A részes államoknak lehetőségük van a *Fakultatív Jegyzőkönyv* ratifikálására is,⁴³⁹ mely a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény minél hatékonyabb végrehajtását szolgálja, ezen felül további garanciákat nyújt: egyrészt az egyéni panasztételi⁴⁴⁰ lehetőség⁴⁴¹ révén, másrészt pedig a részes állammal közös vizsgálat⁴⁴² által.⁴⁴³

Az egyéni panasztétel opciója lehetővé teszi, hogy magánszemélyek, vagy egyes csoportok panasszal éljenek, tekintettel arra, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egyes rendelkezései által teremtett kötelezettséget megsértette a részes állam.

A vizsgálati lépések az EJEB – illetve az ENSZ-ben az 1966-os egyezségokmányokhoz fakultatívan tett vállalásához kötött – eljárásához hasonló szakaszokra oszthatók. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága először az ügy elfogadhatóságáról kell, hogy döntsön, mely során a Fakultatív Jegyzőkönyvben előírtaknak megfelelően kell eljárni. Alapvető annak vizsgálata, hogy a bepanaszolt állam elfogadta-e a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt és a Fakultatív Jegyzőkönyvet, illetve, hogy a panasz által érintett jog vonatkozásában nincs-e fenntartása. Amennyiben az adott cikk kapcsán a részes állammal van fenntartása, annak kapcsán elfogadhatatlannak ítélték, de a többi kérdést érdemben

⁴³⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 38. cikk b) pont.

⁴³⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 39. cikk.

⁴³⁹ A Fakultatív Jegyzőkönyv, szemben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel, már tíz ratifikálás/csatlakozás után hatályba lépett, míg az Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény esetén húszra volt szükség.

⁴⁴⁰ Ennek lehetősége fennáll a PPJNE, a Faji antidiszkriminációs egyezmény, a Kínzás elleni egyezmény, a Migráns munkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény, Női antidiszkriminációs egyezmény fakultatív jegyzőkönyveinek aláírása esetén is.

⁴⁴¹ *'individual communications procedure'*. Az elérhető (2014 májusi) adatok szerint összesen tizenkilenc esetben került erre sor: Argentína (1), Ausztrália (10), Brazília (1), Magyarország (2), Nagy-Britannia (2), Németország (1), Olaszország (1), Svédország (1) esetében.

⁴⁴² *'inquiry procedure'*. Ennek lehetősége fennáll a Kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód elleni nemzetközi egyezmény és A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény fakultatív jegyzőkönyveinek aláírása esetén is.

⁴⁴³ A Fakultatív Jegyzőkönyv kiegészítő jellege fokozódik azáltal, hogy az azt önmagukra kötelezőként elismerő államok is kivonhatják magukat a vizsgálati eljárás alól, ennek ellenére az egyéni panasztétel lehetősége fennmarad.

vizsgálhatják.⁴⁴⁴ A panasz befogadásra kerül, amennyiben nem névtelen; korábban még nem vizsgálta a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága, sem egyéb emberi jogi intézmény; nem ellentétes a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egyéb cikkével; kimerítette a nemzeti fórumokat és a panaszolt tények a Fakultatív Jegyzőkönyv hatályba lépése után történtek.⁴⁴⁵ Amennyiben a panasz befogadható, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kivizsgálja, melynek keretében a bepanaszolt államhoz fordulnak, mely hat hónapos határidőn belül írásban reagál, végül pedig javaslatokat, ajánlásokat tehet.

Jelenleg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának „esetjoga” még viszonylag kevés esetet tartalmaz, s csak 2012-ben vizsgált először egyéni panaszt.

Ügy neve	Érintett cikkek	Főbb területek, fogyatékossg	
<i>Mr. F. v. Austria</i> ⁴⁴⁶	2, 5, 9, 19, 20	információhoz, közszolgáltatáshoz való hozzáférés, tömegközlekedés, érszerű alkalmazkodás, vak személy	jogsértés (Fakultatív Jkv. 2 d)
<i>A.M. v. Australia</i> ⁴⁴⁷	12, 13, 21, 29	információhoz való hozzáférés, érszerű alkalmazkodás, érszerű károsodás	elfogadhatatlan
<i>A.F. v. Italy</i> ⁴⁴⁸	27	foglalkoztatás (hosszabb betegszabadság után lefokozás)	nincs jogsértés (Fakultatív Jkv. 2 d,e, f)
<i>Marie-Louise Jungelin v. Sweden</i> ⁴⁴⁹	5, 27	foglalkoztatás, érszerű alkalmazkodás	nincs jogsértés
<i>Ms. S.C. v. Brazil</i> ⁴⁵⁰	3 b, e, 4(1)a,b,d,e, 5 (1, 2), 27(1)a,b	foglalkoztatás	elfogadhatatlan (nem merítette ki a hazai jogorvoslatot)
<i>Liliane Gröninger v. Germany</i> ⁴⁵¹	3, 4, 5, 8, 27	foglalkoztatás	jogsértés
<i>X. v. Argentina</i>	9, 10, 13, 14 (2), 15 (2), 17, 25, 26	fogvatartás, hozzáférhetőség, orvosi kezelés, rehabilitáció, érszerű alkalmazkodás	jogsértés
<i>Bujdosó v. Hungary</i> ⁴⁵²	12, 29	választáshoz való jog, cselekvőképesség	jogsértés
<i>Nyusti v. Hungary</i> ⁴⁵³	5 (2)(3), 9, 12 (5)	információhoz való hozzáférés,	jogsértés

⁴⁴⁴ *H.M. ügy 7.4.* A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a 9., 10., 14., és 20. cikkel kapcsolatban nem fogadta el a beadványt, mert azt megalapozatlannak vélte.

⁴⁴⁵ Fakultatív jegyzőkönyv 2. cikk (f) pont. Ez alól egy kivétel van, amikor folyamatosan fennáll a jogsértés, tehát olyan esetben, amikor bár a jogsértés a ratifikáció előtt kezdődött, de a hatályba lépése után is tart. Ez történt *Szilvia Nyusti és Péter Takács v. Hungary* esetében is, amikor még a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatálybalépése előtt kezdődött a jogsértés, de az a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és a Kiegészítő Jegyzőkönyv hatályosulása után is folytatódott, így a *ratione temporis* elvárásának megfelelt.

⁴⁴⁶ *F. v. Austria*, CRPD/C/14/D/21/2014. 12th session (17 August-4 September 2015) UN CRPD Committee, 21 September 2015. (F. v. Austria ügy)

⁴⁴⁷ *A.M. v. Australia*, CRPD/C/13/D/12/2013.

⁴⁴⁸ *A.F. vs. Italy* CRPD/C/13/D/9/2012. 13th Session (25 March-17 April 2015) 2015.

⁴⁴⁹ *Ms. Marie-Louise Jungelin v. Sweden* CRPD/C/12/D/5/2011. 12th session (15 September-3 October 2014) UN CRPD Committee, 14 November 2014. (Ms. Jungelin ügy)

⁴⁵⁰ *Mr. S.C. vs. Brazil* CRPD/C/12/10/2013 (12th Session, 15 September-3 October 2014) 2014.

⁴⁵¹ *Liliane Gröninger v. Germany* CRPD/C/D/2/2010 (11th Session 31 March-11 April 2014) 2014.

⁴⁵² *Zsolt Bujdosó and five others v. Hungary* CRPD/C/10/D/4/2011. 10th Session (2-13 September 2013) 2013. október 16.

		észszerű alkalmazkodás, érezékszervi fogyatékoság	
<i>Kenneth McAlpine v. UK</i> ⁴⁵⁴	4 (1), 5(2), 8(1)b, 12(4), 22(1), 27 (1) e)	foglalkoztatás, diabetes mellitus	elfogadhatatlan (<i>rationae temporis</i>) (Fakultatív Jkv. 2 d,e, f)
<i>H.M. v. Sweden</i> ⁴⁵⁵	1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 14, 19, 20, 25, 26, 28	mozgásszabadság, észszerű alkalmazkodás, orvosi kezelés, rehabilitáció	jogsértés Fakultatív Jkv. 2 e)

A táblázatot a szerző készítette az ohchr.org információi alapján

Emellett a Fakultatív Jegyzőkönyv is lehetővé teszi a közös vizsgálatot, melyet a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának kialakult, végső formája tesz lehetővé, tükrözve a nemzeti emberi jogi szervezetek és a Mexikói Tervezet által javasoltakat.⁴⁵⁶ Ez a fajta eljárás először a *Kínzás elleni egyezmény* révén került bevezetésre,⁴⁵⁷ lehetővé téve a szoros kapcsolatot a fogyatékosággal élő emberekkel foglalkozó civil szervezetekkel,⁴⁵⁸ illetve az ENSZ egyéb, szakosított szerveivel,⁴⁵⁹ sürgetve a részes államok jelentéseinek mielőbbi elkészítését.⁴⁶⁰ E szerint a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága hatáskörrel rendelkezik arra, hogy a joghatósága alá tartozó személyektől, azok csoportjától vagy annak nevében beadványt átvegyen és megvizsgáljon a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény rendelkezéseinek feltételezett megsértésével kapcsolatban.⁴⁶¹

Hasonlóan más, ENSZ emberi jogi egyezmény eljárásához, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kapcsolatban áll, párbeszédet folytat⁴⁶² a bepanaszolt állammal és kölcsönösen együttműködnek.⁴⁶³ A panasz elfogadását követően a Bizottság bizalmas formában a bepanaszolt állam tudomására hozza azt, melyre hat hónapon belül írásos magyarázat, vagy nyilatkozatot érkezik, felvilágosítást adva az esetről és a szolgáltatott esetleges jogorvoslatról.⁴⁶⁴ A beadvány elfogadását követően, de még az érdemi döntést

⁴⁵³ *Szilvia Nyusti, Péter Takács and Tamás Fazekas v. Hungary* CRPD/C/9/D/1/2010. 9th Session (15-19 April 2013) 2013, Szilvia Nyusti and Péter Takács (represented by counsel, Tamás Fazekas, Hungarian Helsinki Committee) CRPD/C/9/D/1/2010, 10th session (2 to 13 September 2013) 2013.

⁴⁵⁴ *Kenneth McAlpine v. The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* CRPD/C/8/D/6/2011. 8th session (17-28 September 2012) 2012.

⁴⁵⁵ *H.M. v. Sweden* CRPD/D/7/3/2011. 7th session (16-20 April 2012) 2012. május 21. (H.M. ügy).

⁴⁵⁶ Proposal on Monitoring Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions, 6th Sess., Ad Hoc Comm. (2005) (Asia Pacific Tervezet); Mexikói Tervezet. E tervezetek szerint a nemzeti emberi jogi szervezetek felruházhatnak egy bizottságot kollektív panasz gyűjtésével a fogyatékosággal élő személyek részéről, s ennek hatása kétségtelenül megjelenik a Fakultatív Jegyzőkönyvben és a részes államok konferenciáján, mely az egyik legnagyobb innovációnak számít.

⁴⁵⁷ Kínzás elleni egyezmény 20. cikk, illetve megjelenik a Női antidiszkriminációs egyezmény Fakultatív jegyzőkönyvének 8-9. cikkében, a Gyerekjogi egyezmény Fakultatív jegyzőkönyvének 13-14. cikkeiben és a GSZKJNE Fakultatív jegyzőkönyvének 11. cikkében.

⁴⁵⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 3. pont., 33. cikk 3. pont, 34. cikk 3. pont, 35. cikk 4. pont.

⁴⁵⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 38. cikk a).

⁴⁶⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 36. cikk 2. pont.

⁴⁶¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 1. cikk 1. pont.

⁴⁶² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 3. cikk szerint a Bizottság bármely, hozzá benyújtott beadványt bizalmas formában a Részes Állam tudomására hoz.

⁴⁶³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 37. cikk.

⁴⁶⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 3. cikk.

megelőzően bármely időpontban „sürgős megfontolás céljából”,⁴⁶⁵ a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága saját diszkrecionális jogát használva,⁴⁶⁶ kérheti az érintett államot, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket az állítólagos jogsértés megszüntetése, a „jövátéhetetlen károk megelőzése” érdekében.⁴⁶⁷ Ez azonban nem befolyásolja a beadvány elfogadhatóságának,⁴⁶⁸ az ügy érdemének kérdését.⁴⁶⁹ Ezek zárt üléseken kerülnek megvizsgálásra, mely után a Bizottság javaslatokat és ajánlásokat fogalmaz meg.⁴⁷⁰ Mivel a közös eljárásra vonatkozó részletszabályokat a Fakultatív Jegyzőkönyv tartalmazza, így csak az azt külön ratifikáló államok esetén⁴⁷¹ alkalmazandó.⁴⁷²

Joghatását tekintve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának döntése sem rendelkezik bírósági ítélettel egyenértékű kötelező erővel. Csak egy olyan eljárásról lehet beszélni, melynek eredményeképpen a Bizottság döntése egy nem kikényszeríthető döntést hoz, s amennyiben jogsértést állapítanak meg, a vizsgált állam számára ajánlások kerülnek megfogalmazásra, mely, bár jogi kötőerővel nem bír, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljait és elveit képviselve továbbfejleszti, életrekelte azt.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságához fordulás megfontolandó, figyelembe véve azonban azt, hogy a többi ENSZ-dokumentum által létrehozott szervezethez hasonlóan a Bizottság csak kvázi bíróság, és az általa hozott döntés nem bír jogi kötőerővel, ellenben a strasbourgi vagy amerikai közti, illetve a nemzeti bírósággal. Ezen felül megjegyzendő, hogy még jogsértés megállapítása esetén sem lehet a jogorvoslatot ellenőrizni, vagy az államot a kérelmező javára kártérítés fizetésére kötelezni. Ennek fényében szükséges a megfelelő fórumot kiválasztani, figyelembe véve az előfeltételeket, az eljárás várható hosszát, az elérhető forrásokat.

	<i>Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága</i>	<i>EJEB</i>	<i>Egyéb fórumok*</i>	<i>Amerikai közti Emberijogi Bizottság*</i>	<i>Afrikai Emberi Jogok Bizottsága*</i>
Kérelmező	egyének, egyének csoportja – maguk vagy képviselőik útján	egyének – jogi képviselő szükséges	egyének (Kínzás elleni, Nőjogi antidiszkriminációs egyezmény), csoportok (Faji antidiszkriminációs egyezmény)	egyének, egyének csoportja – maguk vagy képviselőik útján	egyének, egyének csoportja – maguk vagy képviselőik útján
Szubsztantív jogok	mind a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális	polgári és politikai jogokra vonatkozik	polgári és politikai jogok (Kínzás elleni egyezmény), polgári, politikai, gazdasági, szociális, kulturális	polgári és politikai jogokra vonatkozik (csak ez a rendelkezés tartalmaz gazdasági,	mind a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogokat lefedi

⁴⁶⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 4. cikk 1. pont.

⁴⁶⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 4. cikk 2. pont.

⁴⁶⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 4. cikk 1. pont.

⁴⁶⁸ Az elfogadhatatlanság eseteit a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyv 2. cikke tartalmazza.

⁴⁶⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 4. cikk 2. pont.

⁴⁷⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve 5. cikk.

⁴⁷¹ A Bizottság nem vehet át olyan panaszt, amely olyan államot érint, amely a Fakultatív Jegyzőkönyvnek nem részese. Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyv 1. cikk 2. pont.

⁴⁷² Magyarország az első között ratifikálta 2007. március 30-án, illetve július 20-án, mind a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, mind az Fakultatív Jegyzőkönyvet, fenntartások nélkül.

A Fogytékosjogi ENSZ-egyezményhez vezető út, értelmezése és tartalma

	jogokat lefedő		jogok (Nőjogi, Faji antidiszkriminációs egyezmény)	szociális jogokat)	
Elfogadhatóság feltétele	nincs időbeli korlát a nemzeti fórumok kimerítését követően	nemzeti fórumok kimerítését követő 6 hónapon belül be kell nyújtani a kérelmet	nincs időbeli korlát a nemzeti fórumok kimerítését követően, kivéve (Faji antidiszkriminációs egyezmény)	nemzeti fórumok kimerítését követő 6 hónapon belül be kell nyújtani a kérelmet	nincsen szigorúan meghatározva
Eljárás átlagos hosszúsága	1,5-3 év	5-6 év	2-4 év	6 év	2,5-3,5 év
Jogi védelem	Fogyatékossgal élő emberek	Nincs a fogyatékossgal élő személyek joga, a fogyatékossg a középpontban	Csak néhány eset vonatkozik a fogyatékossgal élő személyek jogaira.	Nincs a fogyatékossgal élő személyek joga, a fogyatékossg a középpontban	Nincs a fogyatékossgal élő személyek joga, a fogyatékossg a középpontban

*Az egyes fórumok munkáiban elsősorban terjedelmi okok miatt nem kerülnek részletesen bemutatásra, a szemléletetés és összehasonlítás céljából azonban szerepelnek a táblázatban.

Az alábbi táblázatot a szerző készítette az IDA Factsheet on the Optional Protocol to the CRPD 8-9. oldalán található táblázatot alapul véve. Internetes elérhetőség: ilga.org/wp.../Factsheet-on-the-Optional-Protocol-to-the-CRPD.doc

III. RÉSZ

**A FOGYATÉKOSSÁG FOGALMÁNAK
FEJLŐDÉSE
AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK, AZ
ENSZ-EGYEZMÉNY,
AZ EURÓPA TANÁCS ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ
JOGGYAKORLATÁN KERESZTÜL**

A fogyatékoság fogalmának⁴⁷³ szükségessége és magának a fogyatékoság szónak, kifejezésnek a használata örökös diskurzus tárgya.⁴⁷⁴

A fogyatékoság fogalma nincs pontosan meghatározva, leszűkítve, hiszen maga a fogalom mindig változásban, átalakulásban, fejlődésben van. Az azonban megkérdőjelezhetetlen, hogy a vizsgált jogi dokumentumok az új egyenlőség modellen,⁴⁷⁵ szociális modellen alapulnak, ahol a fogyatékosággal élő emberek nem tárgyak, nem passzív résztvevők, hanem alanyok, aktív szereplők.⁴⁷⁶

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény megközelítése, meghaladva a orvosi modellt, kiemeli, hogy nem a fogyatékoság maga a probléma, hanem a környezet erre adott válasza.⁴⁷⁷

Ebben a fejezetben a fogyatékoság fogalmának meg(nem)határozottságát, Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménybeli, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának, a strasbourgi bíróság értelmezésének, egyesült államokbeli és uniós esetjogi körülhatároltságát kívánom bemutatni, utalva az észszerű alkalmazkodással való kapcsolatára.

⁴⁷³ Ld.: részletesebben Európára vonatkozólag: Könczei (2009) i.m. 23., Jakab (2011) i.m. 215-223.

⁴⁷⁴ A fogyatékoság fogalma sokszor és sokféleképpen került meghatározásra. Az alábbiakban azonban szigorúan a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, annak Fogyatékosággal Élő Személyek Jogai Bizottságának és esetjogának, a strasbourgi bíróságnak, az egyesült államokbeli értelmezésnek és az Európai Unió Bíróságának esetjogára kívánok fókuszálni, utalva az ismert és meglévő meghatározásokra és elhatárolásokra.

⁴⁷⁵ Liisberg ezt a jelenlegi fogyatékosággal élők emberi jogi modelljének nevezi. Ld.: Maria Ventegodt Liisberg: *Flexicurity and Employment of Persons with Disability in Europe in a Contemporary Disability Human Rights Perspective*. In: Waddington – Quinn – Flynn i.m. 146-147.

⁴⁷⁶ Sandra Fredman: *Human Rights Transformed – Positive Rights and Positive Duties*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 178.

⁴⁷⁷ Paul Hunt: *Stigma: The experience of disability*. London, Geoffrey Chapman, 1966. 146. In: Colin Barnes *The Social Model of Disability: Valuable or Irrelevant?* In: Nick Watson – Alan Roulstone – Carol Thomas: *The Routledge Handbook of Disability Studies*. London, Roudledge, 2012. 12-29.

III.1. A fogyatékoság fogalma és fejlődése az Amerikai Egyesült Államokban

Az amerikai egyesült államokbeli fogyatékosjogi szabályozás alapkövét az 1990-es *Americans with Disabilities Act*⁴⁷⁸ jelenti, mely világos és átfogó képet kíván nyújtani a fogyatékoság alapján történő diszkriminációról,⁴⁷⁹ s mely a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre és kapcsolódó joggyakorlatára is jelentős hatással volt. Az ADA mellett a fogyatékosággal élő személyek jogvédelmében fontos szerepe van a *Rehabilitation Act*-nek,⁴⁸⁰ a Fogyatékosággal élő egyének oktatásáról szóló törvénynek,⁴⁸¹ és a Megfelelő lakhatásról szóló törvénynek,⁴⁸² de a Szavazáshoz való jogról szóló törvényben⁴⁸³ is kiemelt a fogyatékosággal élő személyek szerepe.

Az ADA jelentős és széleskörű társadalmi változások elérését célozta meg, s a világ első, fogyatékosággal élő emberek egyenlőségéről szóló deklarációnak szánták, mely az Amerikai Egyesült Államok fogyatékosággal élő emberek emberi jogi védelmében való vezető szerepét hangsúlyozza.⁴⁸⁴

Az ADA négy fő területre fókuszál: a teljes részvétel, az egyenlő lehetőségek, a független élet és a gazdasági öfenntartás lehetőségének biztosítására.⁴⁸⁵ Ez a védelem hasonló az antidiszkriminációs szabályozás tengelyét jelentő⁴⁸⁶ 1964-es Polgári Jogi Törvényhez,⁴⁸⁷ melyet az intenzív civiljogi mozgalmak kellően megalapoztak – s bár tiltotta a hátrányos megkülönböztetést a faj, nem, vallás, szín és nemzeti származás alapján – kifejezetten a fogyatékosággal élő embereket nem nevesítette.⁴⁸⁸ Az észszerű alkalmazkodás vallási alapon történő kötelezettsége a törvényhez kapcsolódó iránymutatások kapcsán jelent meg, mely azonban túl tág értelmezésre adott lehetőséget, így ezt annak 1972-es módosítása

⁴⁷⁸ Americans with Disabilities Act of 1990. Pub. Law 101-336. § 1. 108th Congress, 2nd session. 1990. július 26-ától hatályos. (ADA). Módosítva ADA Amendments Act of 2008. 42 USCA § 12101. 2009. január 1-jétől hatályos. Pub. L. No. 110-325, 122 Stat. 3553 (2008) Codified at 42 U.S.C. § 12101 et seq.

⁴⁷⁹ ADA Preambulum.

⁴⁸⁰ *Rehabilitation Act* of 1973. Pub.L. 93-112, 87 Stat. 355. 1973. szeptember 26-ától hatályos. Codified as 29 U.S.C. § 701 et seq.

⁴⁸¹ *Individuals with Disabilities Education Act* (IDEA) Pub.L. 101-476, 104 Stat. 1142. 1989.

⁴⁸² Fair Housing Act (Title VIII of the Civil Rights Act of 1968) 42 U.S.C. 3601-3618.

⁴⁸³ Voting Rights Act of 1965. Pub.L. 89-110., 79 Stat. 437.

⁴⁸⁴ George H. W. Bush 1990-es beszéde az aláírási ceremónián.

⁴⁸⁵ Külön kiemeli Senator Tom Harkin. Ld.: a 2016. június 20-án elhangzott, 'Keynote Address: Disability Rights – Looking Back: A US Invention brought about by American Civil Society' című előadás leiratának 13. oldalát. (Harkin előadása.) Hozzátette, hogy a legutolsó terület, a gazdasági öfenntartás biztosítása nem sikerült.

⁴⁸⁶ Gerald Quinn – Eilionor Flynn: Transatlantic Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 31.

⁴⁸⁷ Civil Rights Act. Pub.L. 88-352, 78 Stat. 241. 1964. július 2-ától hatályos. (Polgári Jogi Törvény)

⁴⁸⁸ Külön kiemeli Harkin előadásában, lásd leiratának 7. oldalát.

révén kellett konkretizálni. Ehhez képest az 1973-as *Rehabilitation Act*⁴⁸⁹ igazi áttörést jelentett, hiszen ez tartalmazta 504. cikkében a világon az első fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetési tilalmat, mely mellett az észszerű alkalmazkodás vonatkozásában is továbblépett: megköveteli a munkáltatóktól az észszerű alkalmazkodást és diszkriminációnak minősíti az alkalmazkodás hiányát a foglalkoztatás területén, a köz- és magán-szférában egyaránt.⁴⁹⁰

Az ADA, mely életre keltesének alapját a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés 5. pontja jelentette,⁴⁹¹ kiterjesztette a hátrányos megkülönböztetés elleni védelmet a foglalkoztatásra a nyílt munkaerőpiac vonatkozásában is,⁴⁹² a hátrányos megkülönböztetés tilalmát mind a szövetségi, mind az állami kormányok szolgáltatásai vonatkozásában⁴⁹³ és a közszolgáltatások kapcsán is tiltja.⁴⁹⁴ Az ADA három fő fejezete a foglalkoztatásról, a közszolgáltatásokról és köz által használt, illetve kereskedelmi egységekről és telekommunikációról szól.

Az ADA tiltja a hátrányos megkülönböztetést a munkavégzés vonatkozásában, s kimondja, hogy egy szerv sem különböztethet meg fogyatékosága alapján egy arra megfelelően képzett személyt az állásinterjútól kezdve az egész munkaviszony fennállása alatt.⁴⁹⁵ A megfelelően képzett személy olyan fogyatékosággal élő egyént jelent, aki észszerű alkalmazkodással, vagy anélkül a pozíciójával járó lényeges feladatokat el tudja látni.⁴⁹⁶ Mindazon munkáltató mely legalább tizenöt munkavállalót foglalkoztat, az ADA hatálya alá tartozik. A közintézmények által nyújtott szolgáltatások, programok, mind helyi, mind szövetségi szinten hozzáférhetőek kell, hogy legyenek a fogyatékosággal élő személyek számára, függetlenül attól, hogy szövetségi szintű támogatást kapnak-e vagy sem.⁴⁹⁷ Az ADA végrehajtását tekintve sokrétű.⁴⁹⁸ Ha egy munkavállaló úgy véli, hogy hátrányosan megkülönböztették, akkor a *U.S. Equal Employment Opportunity Commission*-hoz⁴⁹⁹ vagy egy emberi jogi szervezethez fordulhat, mely később keresetet nyújthat be.

⁴⁸⁹ Chai R. Feldblum: Definition of Disability Under Federal Anti-Discrimination Law: What Happened? Why? And What Can We Do About It? *Berkeley Journal of Employment and Labor Law* Vol. 21. No. 1. (2000) 91-165.

⁴⁹⁰ Az amerikai fogyatékosjogi mozgalmak rövid áttekintéséért: The rights of disabled persons in the United States of America. In: Bárd Petra: *The rights of persons living with physical disabilities: United States, the European Union and Germany – A comparative analysis*. Budapest, Central European University, 2007. 91-119.

⁴⁹¹ Ez ekvivalens az 1997-es Amszterdami Szerződéssel, mely az Európai Unió fogyatékosjogi szabályozása alapjául szolgált.

⁴⁹² ADA Title I.

⁴⁹³ ADA Title II.

⁴⁹⁴ ADA Title III.

⁴⁹⁵ 42.U.S.C.§ 12112 (a)

⁴⁹⁶ 42.U.S.C.§ 12112 (8)

⁴⁹⁷ Korábban, az 1973-as Rehabilitation Act keretében csak akkor kellett ezeket a szempontokat figyelembe venni, ha szövetségi szintű forrást kapott a közintézmény.

⁴⁹⁸ J. W. Perry: Study Finds Employers Win Most ADA Title I Judicial and Administrative Complaints. *Mental and Physical Disability Law Reporter*. Vol. 22. No. 3. (1998) 403-407. In: Marilyn J. Field – Alan M. Jette: *The Future of Disability in America*. Washington, D.C, The National Academies Press, 2007. 455.

⁴⁹⁹ Equal Employment Opportunity Commission, EEOC 1965 óta fennálló, szövetségi szintű szerv, mely a munkahelyi diszkrimináció során sérült polgári jogokért küzd a fogyatékoság mellett faj, szín, nemzetiségi eredet, vallás, nem, szexuális hovatartozás, kor, genetikai információ, megtorlás kapcsán.

Az előírásoknak megfelelően észszerűen módosítani szükséges a közintézmények gyakorlatát, eljárását, hogy a fogyatékossgal élő személyek is részt tudjanak venni a tevékenységekben. Ez a fajta módosítás hasonló a foglalkoztatással kapcsolatban megjelenő észszerű alkalmazkodási kötelezettséghez, mely kötelező, kivéve, ha az adott változtatás alapjaiban megváltoztatná a program, szolgáltatás vagy tevékenység jellegét. Ennek a kereteit a bírósági esetjog dolgozta ki. Az *Olmstead v. L.C.* ügy⁵⁰⁰ kapcsán az intézménytelenítés kérdése, mint észszerű módosítás jelent meg. Az ügyben két mentális fogyatékossgal élő nő panaszolta, hogy az állam hátrányosan különböztette meg őket, mivel közösségi elhelyezés helyett intézményekbe zárták őket. Az amerikai Legfelső Bíróság úgy ítélte meg, hogy az intézménybe való elkülönítés nem megalapozott, így az ADA II. címébe foglaltaknak megfelelően a hátrányos megkülönböztetés megvalósult. Ugyanakkor azt is elismerték, hogy az alkalmazkodás nem abszolút: annak eldöntésében, hogy az alkalmazkodás alapjaiban változtatja-e meg az állami mentálegészségügyi programot, nem a módosítás költsége az irányadó.

A közintézmények közé tartoznak mindazon épületek, amely a köz által használtak, úgy, mint a városi épületek, az állami egyetemekhez tartozó kertek, állami sportintézmények, állami színházak, melyek összességét tekintve a fogyatékossgal élők számára hozzáférhetőek kell, hogy legyenek. A szabályozás egyfajta programhoz való hozzáférhetőséget ír elő, melynek hozzáférhetőségi megítélése aszerint változik, hogy új, meglévő, vagy átalakított létesítményről van-e szó. Szigorú szabályozás – mely esetén nincs kimentésre lehetőség – az új létesítmények esetén áll fenn. A közintézmények mellett a közszolgáltatások kiterjednek a javakhoz, szolgáltatásokhoz, szálláshelyekhez, közlekedéshez való hozzáférésre is.

A *fogyatékossg fogalma* az ADA meghatározása szerint három fő esetet foglal magában.⁵⁰¹ Egyrészt egy fizikai vagy mentális „korlátozottság” fennállása, mely lényegesen korlátoz egy vagy több főbb tevékenységet⁵⁰² az életben.⁵⁰³ Másrészt fogyatékossgáról lehet beszélni akkor, amikor valaki valamilyen korlátozottsággal rendelkezőnek minősített. Harmadrészt pedig az, aki egyfajta korlátozottsággal rendelkezőnek tekintett,⁵⁰⁴ vagyis olyan nem átmeneti, tehát hat hónapnál tartósabban fennálló és nem csekély jelentőségű korlátozottsággal rendelkező személy.⁵⁰⁵

Ezt a viszonylagosan tág értelmezést az amerikai Legfelső Bíróság kiemelendő esetjogi „triászán” keresztül leszűkítette a *Bragdon v. Abbott*,⁵⁰⁶ a *Sutton v. United Air Lines, Inc.*⁵⁰⁷ és a *Murphy v. UPS*⁵⁰⁸ ügyekben. Ezek mellett kiemelendő még a *Toyota Motor Manufacturing, Kentucky, Inc. v. Williams*⁵⁰⁹ is, mely következtében sokféle betegséggel,

⁵⁰⁰ *Olmstead v. L.C.* 527 U.S. 581 (1999)

⁵⁰¹ Samuel R. Bagenstos: The Americans with Disabilities Act as Welfare Reform. *William & Mary Law Review*. Vol. 44. No. 3. 2003. 930-936.

⁵⁰² 'major life activities'.

⁵⁰³ 42 U.S.C. § 12112(a).

⁵⁰⁴ 42 U.S.C. § 12102(2). 'attitudinally disabled'-nek nevezi Quinn és Flynn (2012) 40.

⁵⁰⁵ 42 U.S.C. § 12112 (3) (A)-(B) 'Regarded as having such an impairment'

⁵⁰⁶ *Bragdon v. Abbott* 524 U.S. 624 (1998)

⁵⁰⁷ *Sutton v. United Airlines Inc.* 527 U.S. 471 (1999)

⁵⁰⁸ *Murphy v. United Parcel Service* 527 U.S. 516 (1999)

⁵⁰⁹ *Toyota Motors Mfg., Ky., Inc. v. Williams* 534 U.S. 184. (2002)

például diabétesssel, epilepsziával, rákkal, művégtagokkal rendelkező emberek kikerültek a fogyatékosággal élők köréből, mivel nem voltak „elég fogyatékosak”.⁵¹⁰

A *Bragdon v. Abbott* ügyben⁵¹¹ a fő kérdés az volt, hogy egyrészt a HIV-fertőzés fogyatékos-e,⁵¹² másrészt, hogy a reprodukció⁵¹³ hozzátartozik-e az élet fő tevékenységeihez. Sidney Abbottot tünetmentes HIV-fertőzöttként nem látta el a fogászaton Randon Bragdon, s költségesebb, de biztonságosabb kórházi ellátást javasolt számára. Ezt Abbott fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetésnek érezte és pert indított. Az amerikai Legfelső Bíróság az ADA védelme alá tartozónak ítélte a tünetmentes HIV-fertőzéssel rendelkező személyt is, s az élet fő tevékenységre kihatással bírónak ítélték állapotát, hiszen többek között arra tekintettel nem tudja reprodukciós jogát sem gyakorolni. Így a reprodukciós jog hiányát az életben való korlátozottságnak minősítette az amerikai Legfelső Bíróság.

A *Sutton* ügyben az amerikai Legfelső Bíróság leszűkítette az ADA-ben fogyatékosággal élő személyeknek tekintett emberek csoportját és kivonta hatálya alól azokat, akik funkciói orvosi ellátással, gyógyszereléssel vagy segédeszközökkel korrigálhatók. A felperesek szemüveggel korrigálható szemproblémákkal küzdöttek, mely következtében United Airlines-nál a repülőgép pilótákra vonatkozó előírásoknak, feltételeknek nem tudtak megfelelni, ezért visszautasították a jelentkezésüket a pilótaképzésre. Erre figyelemmel pert indítottak a légitársasággal szemben, azt állítva, hogy ők az 1990-es ADA értelmében fogyatékosággal élő személyek, mivel az élet egy fő tevékenységében korlátozva vannak és fogyatékosággal élőknek tekinthetők, tehát a meghatározás harmadik kategóriájába sorolandóak, s ennek fényében hátrányos megkülönböztetést szenvedtek el. A várakozásuk ellenére a bíróság másképp döntött és úgy ítélte meg, hogy ők nem tartoznak bele a védett kategóriába, mivel a korlátozottságuk szemüveg viselésével lebontható, korrigálható, plusz az ő jelentős tevékenységük az életben nincsen lényegesen korlátozva. Ezen felül hozzátették még, hogy nem csak a korlátozottság lehetőségét, hanem az egyén adott szituációját kell vizsgálni, így ezeknek a körülményeknek az ismeretében a felperesek nem voltak jelentősen korlátozva az élet egy fő tevékenységében, hiszen az, hogy ők utasszállító gépet kívántak vezetni, nem minősül annak.

A *Murphy* ügyben a magas vérnyomásról, mint tényleges korlátozó tényezőről, fogyatékoságról kellett döntenie Vaughn Murphy kapcsán, akit egy csomagszállító szolgálat alkalmazott. A foglalkoztatás előfeltétele volt az egészségügyi előírásoknak való megfelelés, amely vizsgálata során tévedésből nem vették észre Murphy magas vérnyomását, mely esetén már alkalmatlannak minősítették volna. Amikor ez kiderült, a munkavállalót elbocsátották. A Legfelső Bíróság vizsgálata során arra jutott, hogy – a Sutton üggyhöz hasonlóan – a betegség tényleges korlátozottságot jelent, ugyanakkor nem

⁵¹⁰ 'not disabled enough'. Elisabeth F. Emens: *Disabling Attitudes: U.S. Disability Law and the ADA Amendments Act* *American Journal of Comparative Law* Vol. 60. No. 205. (2012) 101, 123.

⁵¹¹ A *Bragdon* ügy több szempontból is kiemelendő. Egyrészt, mert ez az első eset, ahol az amerikai Legfelső Bíróság a HIV-fertőzés kérdésével foglalkozik, másrészt azért, mert ez az első ügy, amely az ADA-t értelmezi.

⁵¹² Felidézi az ügyet a HK Danmark ügyben készült főtanácsnoki indítvány 17. lbj.

⁵¹³ Reprodukcióval kapcsolatos fogyatékoság kérdése merül fel a Z. ügyben is.

tekinthető fogyatékossgal élők Murphy, a munka lényegi feladatait el tudta végezni, csak az előfeltételnek nem felelt meg magas vérnyomásából kifolyólag.

A *Toyota Motors* ügyben⁵¹⁴ az amerikai Legfelső Bíróság kifejtette, hogy akkor lehet lényeges korlátozásról beszélni az élet fő tevékenységének vonatkozásában, ha az megakadályozza vagy komolyan visszatartja az egyént egy tevékenység végzésétől. Ebben az esetben Ella Williams kimerítő fizikai munkát végzett a Toyota Motors-nál, majd egy kis idő elteltével komoly orvosi problémája, karfájása jelentkezett. Később elbocsátották, mellyel kapcsolatban Williams úgy nyilatkozott, hogy nem teljesítették irányába az észszerű alkalmazkodás követelményét. A kerületi bíróság egyetértett azzal, hogy a társaság hibázott akkor, amikor nem teljesítette az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, az amerikai Legfelső Bíróság azonban másképp döntött és úgy határozott, hogy az élet fő tevékenysége nem volt korlátozva, csak az, amely a munkaviszonnyal kapcsolatos. Így az amerikai Legfelső Bíróság leszűkítette a fogyatékossgal fogalmát több oldalról is: egyrészt az egyén szemszögéből, másrészt a „lényeges korlátozás” vonatkozásában, harmadrészt pedig az „élet fő tevékenységei”, végül pedig „fogyatékossgal élők tekintett” kitételrel. Habár az ADA célja az észszerű alkalmazkodás kapcsán pont az volt, hogy ellenben a *Civil Rights Act* VII. címében szabályozottakkal, szélesebben alkalmazzák a kötelezettséget, nem a 'de minimis' szabályt alkalmazva, a bírói értelmezés más irányba fejlődött.⁵¹⁵

Erre a precedensjogon keresztüli szűkítésre a Kongresszusnak reagálnia kellett: 2008-ban kiegészítette az ADA-t, megalkotva az *Americans with Disabilities Amendments Act*-et, mely elsődleges célja az volt, hogy az ADA tárgyát egy szélesebb körű⁵¹⁶ védelemre visszaállítsa,⁵¹⁷ így új meghatározást adjon a lényeges korlátok fogalmának,⁵¹⁸ melyet az ADAAA céljaival és rendelkezéseivel összhangban kell értelmezni, egy kiterjedtebb tevékenységi körben az „élet minden területén”.⁵¹⁹

Az ADAAA exemplifikatív listát ad az élet fő tevékenységei vonatkozásában. Megkülönbözteti az általános definíciót, mely tartalmazza például a látást, hallást, étkezést, alvást, sétálást, állást, tanulást, koncentrációt, illetve a fő testrészek funkcióit, az immunrendszer megfelelő működését, a normális sejtnövekedést és az endokrin rendszer működését. Az ADA hatálya alatt egyes bíróságok az élet fő tevékenységeit sokkal szűkebben határolták be, s csak azt vizsgálták, hogy a fogyatékossgal élő személy az élet egynél több területén korlátozottsággal rendelkezik-e. Ezt az ADAAA a szociális modellel összhangban tisztázta,⁵²⁰ s meghatározta, hogy egy korlátozottságnak, ahhoz, hogy fogyatékossgal minősüljön, nem szükséges az élet fő területén kívül mást is korlátoznia, lehet alkalmanként ismétlődő, vagy átmeneti korlátozottság, mint amilyen például az epilepszia és a poszttraumás stressz betegség.

⁵¹⁴ *Toyota Motors Mfg., Ky., Inc. v. Williams* 534 U.S. 184. (2002)

⁵¹⁵ Samuel A. Marcossan: Of Square Pegs and Round Holes: The Supreme Court's ongoing Title VII-zation of the Americans with Disabilities Act. *Journal of Gender, Race and Justice*. Vol. 8. 361. (2004) Marcossan ezzel kívánja érzékeltetni, hogy az ADA elment a vallási észszerű alkalmazkodás irányába.

⁵¹⁶ Az ADAAA szövegezése az észszerű alkalmazkodásra vonatkozólag nem változik, de nyilvánvalóan a tágabb értelmezésre készíti a bíróságokat.

⁵¹⁷ 'by reinstating a broad scope of protection'. 42 U.S.C. § 12101(b)(1).

⁵¹⁸ 'substantially limits'.

⁵¹⁹ 'major life activities'.

520

III.2. A fogyatékoság fogalma a Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezményben és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának értelmezésében

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény – egyesek szerint – „úttörő”⁵²¹ ereje és komplexitása⁵²² a fogyatékosággal élő embereket – nemzetközi jogi keretet alkotva – védi. Bár a fogyatékosággal élő személyek jogairól szól, a fogyatékosággal élő személyek konkrét körét nem határozza meg: a minél szélesebb körű védelem érdekében.

Hosszas tárgyalások, egyeztetések folytak, hogy vajon szükséges lenne-e egy fogyatékoság-fogalom konkretizálása.⁵²³ A legtöbben a meghatározás ellen érveltek, s erre a fő indok az volt, hogy mindenféle definíció szükségszerűen kihagy egyeseket, s felölel másokat.⁵²⁴ Ezen felül a fogyatékoságot magát fogalmilag meghatározni problematikus,⁵²⁵ és az Egyezmény céljai függvényében szükségtelen,⁵²⁶ így mindenképpen a társadalmi modell hangsúlyozása szükséges, kerülve a definiálást.⁵²⁷ Ezt a szükségtelenséget az is erősíti, hogy a különféle államok jogi rendszere és megközelítése más és más,⁵²⁸ mely nehézkes értelmezést eredményezhet, s társadalmanként változó hatállyal bírna. Az egyik akkori fogyatékoság-meghatározás végül a Preambulum e) bekezdésében, nem definícióként, de helyet kapott.⁵²⁹

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikkében, „Cél”-jai között kerül meghatározásra a fogyatékosággal élő személyek csoportja, exemplifikatív módon.⁵³⁰ Eszerint:

„Fogyatékosággal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi,⁵³¹ szellemi⁵³² vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb

⁵²¹ ‘groundbreaking’. Oliver Lewis: *The Expressive, Educational and Proactive Roles of Human Rights: An Analysis of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. In: Bernadette McSherry – Penelope Weller (ed.): *Rethinking Rights-Based Mental Health Laws*. Oxford, Hart Publishing, 2010. 98.

⁵²² Allain i.m. 17. Ezek a jogok „oszthatatlanok, összefüggők és összekapcsoltak”, ‘*indivisible, interrelated and interconnected*’ In: UN General Assembly, ‘Vienna Declaration and Programme of Action’ (12 July 1993) A/CONF.157/23 para 5, 63. ‘*The rights of the disabled person*’.

⁵²³ Arlene S. Kanter: Rights of Elderly under International Law. *Georgia State University Law Review*. Vol. 25. No. 3. (2009) 549.

⁵²⁴ Arlene S. Kanter: The Promise and Challenge of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Syracuse Journal International Law & Commerce*. Vol. 34. No. 287. (2007) 288., In: ‘*Comprehensive and Integral International Convention to Promote and Protect the Rights and Dignity of Persons with Disabilities*’, G.A. Res 56/168, U.N. Doc. A/56/583/Add.2 (Dec. 21, 2001). 292.

⁵²⁵ A kisebbség definiálásának kapcsán is hasonló dilemmák merültek fel, hiszen amennyiben van egy meghatározás, az abból következőleg korlátoz is, s bizonyos esetekben kizárhat másokat, ugyanakkor, ha nincs meghatározás, akkor a kötelezettségek alól való kibújás is könnyebb. Ld.: bővebben: Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris, 1996. 36-40.

⁵²⁶ Állította az Európai Unió. : Daily summary of discussions related to Article 3: Definitions.

⁵²⁷ Uo. Jemen véleménye.

⁵²⁸ Uo. az Oroszországi Föderáció álláspontja.

⁵²⁹ „*Possible Definition of Disability: Discussion Text Suggested by the Chair*”.

⁵³⁰ Exemplifikatív jellege kiemelendő, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljával összhangban, melyet az angol változatok még inkább tükröznek: ‘*include those...*’ fordulatot használva.

akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását.”⁵³³

E meghatározás a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egészével összhangban teljesen eltávolodik a történelmileg is domináns orvosi modelltől a szociális modell irányába, elérve az emberi jogi modellt. Megjegyzendő, hogy korábban az Egészségügyi Világszervezet ⁵³⁴ a fogyatékossg fogalmának meghatározásában, fejlesztésében kiemelkedő szereppel bírt,⁵³⁵ hiszen a 80-as évektől kezdve a társadalmi változásokra reflektálva alakította fogalmát.⁵³⁶ Kezdetben ⁵³⁷ természetszerűleg az orvosi modellt követve, lineárisan, a fogyatékossgot egyfajta károsodást eredményező betegségből eredezteti, mely magánügy, s az életben társadalmi hátrányt okoz.⁵³⁸ Majd a fogyatékosjogi mozgalmak és társadalmi változások eredményeképpen felülírta⁵³⁹ a korábbi elgondolást, sokkal összetettebben, a társadalom és az egyén relációjában értelmezte a fogyatékossgot: megjelent a társadalom és az egyén felelőssége, a környezetben való részvételben, mely hiánya teszi az adott, károsodott embert fogyatékoszá.

Ez az elgondolás jelenik meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben még dominánsabban, hangsúlyozva a társadalom hatásait. A környezet által keltett korlátokra fókuszál, melynek megfelelően ezek a korlátok lebontandóak és lebonthatóak:

„a *fogyatékossg egy változó fogalom* (...), a fogyatékossg a fogyatékossggal élő személyek és az attitűdbeli, illetve a környezeti akadályok *kölcsönhatásának következménye*, amely gátolja őket a társadalomban való teljes és hatékony, másokkal azonos alapon történő részvételben.”⁵⁴⁰

Mivel a korlátozottság a környezetből származik, le is bontható, el is távolítható. Ez a szemléletváltás az amerikai szabályozásban gyökerezik, és messzire hat: a fogyatékossggal élő emberek ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint mindenki más, ugyanolyan mértékben vehetnek részt a társadalomban, annak minden szintjén, akár az

⁵³¹ Az eredeti szövegben angolul az *'intellectual'* fordulattal élnek, melyet a magyar fordítás nem követ, de az értekezésem további részében azt alkalmazom.

⁵³² Az eredeti szövegben angolul a *'mental'* fordulattal élnek, melyet a magyar fordítás nem követ, s mára szakmailag elfogadottabbá vált a pszichoszociális kifejezés, melyet értekezésem további részében alkalmazok.

⁵³³ Nem volt konszenzus ebben a vonatkozásban, pedig az Ad Hoc Committee 7. ülése egészében a fogyatékossg fogalmának kérdésköréről szólt. Comprehensive and Integral Int'l Convention on Prot. and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, U.N. Doc. A/AC.265/2006/2 (Feb. 13, 2006)

⁵³⁴ *'World Health Organisation'*, WHO, az ENSZ szakosított szerve.

⁵³⁵ A WHO meghatározására hivatkozik Jääskinen főtanácsnok a 2015-ös, később elemzett Kaltoft ügyben is. C-354/13 Karsten Kaltoft nevében eljáró Fag og Arbejde (FOA) és a Billund Kommune nevében eljáró Kommunernes Landsforening (KL). 2014. július 17-én kelt Jääskinen főtanácsnok indítványa. [ECLI:EU:C:2014:2106] (Kaltoft ügyben készült főtanácsnoki indítvány) 50. pont.

⁵³⁶ Részletes elemzésért lds. Jakab (2011) i.m. 22-24.

⁵³⁷ WHO 1987.

⁵³⁸ Kálmán – Kőnczei i.m. 82.

⁵³⁹ WHO 1997.

⁵⁴⁰ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum e) bekezdés.

oktatás,⁵⁴¹ akár a foglalkoztatás területén,⁵⁴² akár a kulturális,⁵⁴³ társadalmi és politikai életben.⁵⁴⁴

A fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetés az emberi személy veleszületett méltóságának és mértékének megsértését jelenti,⁵⁴⁵ mely

„bármilyen különbségtételt, kizárást vagy korlátozást jelent, amelynek célja vagy hatása valamennyi emberi jog és alapvető szabadság másokkal azonos alapon történő elismerésének, élvezetének vagy gyakorlásának csorbítása vagy semmibe vétele a politikai, a gazdasági, a szociális, a kulturális, a civil élet terén, vagy bármely egyéb területen. Ez a *hátrányos megkülönböztetés minden formáját* magában foglalja, egyebek között az *észszerű alkalmazkodás megtagadását.*”⁵⁴⁶

A részes államoknak minden szükséges lépést meg kell tenniük, hogy lebontsák a diszkriminációt, s mindenfajta diszkrimináció tiltott.⁵⁴⁷ Összességében a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egy általános keretet ad a fogyatékosággal élők számára, mely fennállása esetén az észszerű alkalmazkodás elmulasztása diszkriminációt valósít meg. A fogyatékoság elismerése pusztán formális egyenlőséget teremt, mely önmagában hatástalan. Azonban az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége megteremti a szubsztantív egyenlőséget, melyet a következőkben ismertetett, bemutatott amerikai és európai uniós szabályozás fejt ki.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága azon államok esetében, melyek a Fakultatív Jegyzőkönyvhöz is csatlakoztak, egyéni panasztételi vizsgálati joggal rendelkezik. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága eddig tizenegy esetről döntött, iránymutatást nyújtva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény cikkei értelmezéséhez. A fogyatékoság kapcsán a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben megjelenő fizikai, intellektuális, pszichoszociális és érzékszervi károsodás az eddigi esetekben is megjelenik: fizikai fogyatékoság *A.F., S.C., X., H.M., Kenneth McAline* és *Liliane Gröninger* fiának ügyében, intellektuális fogyatékoság *Bujdosó*, érzékszervi fogyatékoság, vakság jelenik meg *Mr. F., Marie-Louise Jungelin, Nyusti*, míg siketség *A.M.* esetén jelenik meg.

Az *Ms. S.C. v. Brazil*⁵⁴⁸ ügy,⁵⁴⁹ habár a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága elfogadhatatlannak minősítette *ratione materiae*, a nemzeti jogorvoslat kimerítésének

⁵⁴¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 24. cikk „Oktatás”.

⁵⁴² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 27. cikk „Munkavállalás és foglalkoztatás”.

⁵⁴³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 30. cikk „A kulturális életben, üdülési, szabadidős és sporttevékenységekben való részvétel”.

⁵⁴⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 29. cikk „A politikai életben és közéletben való részvétel”.

⁵⁴⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum h) bekezdés.

⁵⁴⁶ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 3. bekezdés.

⁵⁴⁷ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5. cikk „Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség”.

⁵⁴⁸ Az *Mr. S.C. v. Brazil* ügy 6.3. pontjában hivatkozik az *Amerikaközi egyezmény a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni mindenfajta diszkrimináció leküzdése céljából* (OAS, 'Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities', 7 June 1999, AG/RES. 1608 (XXIX-O/99), mely az első regionális szerződés, amely a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést megfogalmazza, s amely a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez hasonlóan hangsúlyozza, hogy a fogyatékosággal élő embereket mindenki mással azonos emberi jogok és alapvető

hiányára hivatkozva, számos fontos felvetést tartalmaz a fogyatékossg fogalmával kapcsolatban. A kérelmezőt, S.C.-t, hosszabb ideig tartó, baleset utáni térd sérülése miatti betegszabadsága után a munkáltatói lefokozták. Ennek a hátránynak a minősítése miatt S.C. betegségét a fogyatékossg fogalmába tartozónak kívánta, mellyel azonban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága nem értett egyet. Kifejtették, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 1. cikke nem kizárólagosan foglalja magába mindazokat, akik hosszan tartó fizikai, pszichoszociális, mentális vagy érzékszervi károsodással élnek, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személyek teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását. S.C. esetében pedig nem lehet olyan akadályoztatottságról beszélni, amely a társadalmi részvételt aláássa. E révén a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága tudatosította a különbséget a betegség és a fogyatékossg között.⁵⁵⁰

A fogyatékossg nem a betegség „milyenségén”, hanem annak minőségén és fokán múlik.⁵⁵¹ Egy egészségügyi korlátozottság, mely kezdetben betegségnek minősül, fogyatékos állapotot is eredményezhet tartósságából vagy krónikusságából kifolyólag. Az emberi jogi modell tükrében a fogyatékossgal élő személyek sokféleségét figyelembe kell venni,⁵⁵² a lehetséges akadályokkal együtt.⁵⁵³ Ugyanakkor a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben semmit nem lehet úgy értelmezni, hogy esetlegesen más, hatályos nemzetközi jognak, (mint például az Amerikaközi egyezménynek⁵⁵⁴) előnyösebb, hatékonyabb szabályait rontsa. Nem korlátozhatók, csorbíthatók az abban garantált jogok arra hivatkozással, hogy az adott jogokat a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény csak kisebb mértékben ismeri el.⁵⁵⁵ Jelen esetben Brazília részese az *Amerikaközi egyezménynek a fogyatékossgal élő személyekkel szembeni mindenfajta diszkrimináció leküzdése céljából*,⁵⁵⁶ mely a fogyatékossgot tágabban⁵⁵⁷ határozza meg, így a Fakultatív Jegyzőkönyv 1. cikkére hivatkozva, nem zárja ki a kérdés vizsgálatát.

szabadságok illetik meg, mely jogok, beleértve a fogyatékossg alapján történő hátrányos megkülönböztetés tilalmát, minden egyes ember veleszületett méltóságából és egyenlőségéből származnak.

⁵⁴⁹ *Mr. S.C. v. Brazil* CRPD/C/12/10/2013 (12th Session, 15 September-3 October 2014) 2014.

⁵⁵⁰ Ez a szétválasztás megjelenik az Európai Unió Bíróságánál is a *Chacón Navas* ügyben, mely a későbbi fejezetekben kerül kifejtésre. Ld.: III.4.3. A fogyatékossg fogalma és az Európai Unió esetjogának evolúciója b) Orvosi szempontú fogyatékossgértelmezés.

⁵⁵¹ *Ms.S.C. v. Brazil* ügy 6.3.

⁵⁵² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum i).

⁵⁵³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulum e).

⁵⁵⁴ Amerikaközi Emberi Jogi Egyezmény, OAS, 'American Convention on Human Rights', "Pact of San Jose", Costa Rica, 22 November 1969. Ez még nem tartalmazott kifejezett rendelkezést a fogyatékossgal élő személyekre vonatkozólag, de már tartalmazta mindazokat a klasszikus, emberi jogi garanciákat, amelyeket például az EJEE. Ezt egészítette ki a San Salvadori Jegyzőkönyv (OAS, 'Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights', 16 November 1999, A-52.), mely már kifejezetten utalt a fogyatékossgal élő emberekre, kimondva a munkához való jogukat. : bővebben: Raisz Anikó: *Az emberi jogok fejlődése az Emberi Jogok Európai és Amerikaközi Bíróságának kölcsönhatásában*. Mikolc, Novotni, 2010. 144-167., Környei Ágnes: *Regionalizmus az egyetemessé váló emberi jogokban, különös tekintettel az Amerikai Államok Szervezetére*. Acta humana studiosorum – Fialat Kutatók Emberi Jogi Tanulmányai. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 1999. 362.

⁵⁵⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk 4. pont.

⁵⁵⁶ OAS, 'Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities', 7 June 1999, AG/RES. 1608 (XXIX-O/99). Erre hivatkozik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az *Mr. S.C. v. Brazil* ügy 6.3. pontjában.

A *Bujdosó és mások v. Hungary* ügyben marasztalták Magyarországot, a másokkal azonos módon történő politikai jogokhoz való hozzáférés hiánya miatt. A kérelmezőket intellektuális fogyatékoságuk miatt cselekvőképességet részlegesen vagy teljesen korlátozó gondnokság alá helyezték, ebből kifolyólag, mintegy általános következményként, minden egyedi mérlegelés és körülmény vizsgálata nélkül, megfosztották őket a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 12. és 29. cikke által is biztosított politikai életben való részvétel lehetőségétől, a választáshoz való joguktól.⁵⁵⁸ Ezzel kapcsolatban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága közvetetten említette, hogy a jog gyakorlásának biztosításához szükséges a megfelelő segítség nyújtása és az észszerű alkalmazkodás biztosítása, azzal a jog gyakorlásának elősegítése.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ A fogyatékoság fizikai, mentális, vagy érzékszervi, tartós vagy átmeneti jellegű károsodás, mely az adott személy képességét a mindennapi élet lényeges, egy vagy több területén korlátozza, s melyet okozhat vagy fokozhat a gazdasági és szociális környezet. Amerikaiközi egyezmény a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni diszkrimináció leküzdése céljából. 1. cikk

⁵⁵⁸ Ez történt a korábbi, strasbourgi bíróság előtt is járó *Alajos Kiss v. Hungary* esetében is. Ld.: bővebben 667. lbj.

⁵⁵⁹ Bujdosó ügy 10. pont b) (ii).

III.3. Az Európa Tanács fogyatékosjogi védelme

Az emberi jogok európai védelmét az Európa Tanács⁵⁶⁰ regionális kormányközi szervezet látja el,⁵⁶¹ melynek az Európai Unió minden tagállama a tagja. Az ET egyik fő céljának az emberi jogok védelmét, a demokrácia és a jogállam szerepének biztosítását tekinti. Eszközei közül kiemelendő⁵⁶² az Európai Szociális Karta, mely a gazdasági, szociális és kulturális jogokat, és az Emberi Jogok Európai Egyezménye,⁵⁶³ mely a polgári és politikai jogokat védi, hasonló különválasztással élve, mint a GSZKJNE és a PPJNE.⁵⁶⁴

E két dokumentum egymás kiegészítőjeként az élet egész területére kiterjed és védi az emberi jogokat mind a foglalkoztatás, mind a lakhatás, egészség, oktatás és szociális védelem területén, bár nem kifejezetten a fogyatékossgal élő személyekre vonatkozólag. Míg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egésze a fogyatékossgal élő emberek védelmére hivatott, ezen egyezmények egyes cikkei közvetlenül vagy közvetetten jelentenek védelmet: a Módosított Európai Szociális Karta kifejezetten megnevezi a fogyatékossgal élő személyeket, míg az Emberi Jogi Európai Egyezmény csak közvetetten utal rájuk.

⁵⁶⁰ Az Európa Tanács 1949-ben létrehozott nemzetközi szervezet, mely eredeti célja szerint a kontinens parlamentjei közötti politikai, kulturális és emberi jogi együttműködést kívánta fejleszteni, s az emberi jogok, a parlamentáris demokrácia és a jogállamiság védelmét szolgálja.

⁵⁶¹ Mavi Viktor: Az Európa Tanács és az emberi jogok. *Buksz.* 1994/2. 227-230., Marton Kinga – Szauer Csilla: Az Európa Tanács tízéves akcióterve a befogadó társadalom megteremtéséért, valamint a dokumentum hatása a tagállamokra. 1. és 2. rész *Gyógypedagógiai Szemle.* 2007/3-4. 182-189., 261-273., Raisz Anikó: Az Európa Unió hatása az Európa Tanács emberi jogvédelmi rendszerére. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica.* 2006/24. 313-327.

⁵⁶² Meg kell említeni még az alábbi dokumentumokat is, melyek a fogyatékossgal élő emberekre vonatkoznak: 'Recommendation on the Situation of the Mentally Ill' (EC Recommendation No. 818), 'Recommendation on Rehabilitation Policies for the Disabled' (EC Recommendation No. 1185), 'Recommendation on a Coherent Policy for the Rehabilitation of People with Disabilities' (EC Recommendation No. (92) 6), 'Recommendation Towards full social inclusion of people with disabilities' Recommendation 1592 (2003), 'Towards concerted efforts for treating and curing spinal cord injury' - Parliamentary Assembly Recommendation 1560 (2002), 'Towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new technologies' Resolution, ResAP(2001)3, 'Resolution on a Charter on the Vocational Assessment of People with Disabilities' ResAP (1995) 3.

⁵⁶³ Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről, Council of Europe, 'European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms', 4 November 1950, ETS 5. (Emberi Jogok Európai Egyezménye, EJEE).

⁵⁶⁴ Ld.: bővebben: Gyulavári Tamás – Könczei György: *Európai szociális jog.* Budapest, Osiris, 2000.

III.3.1. Az Európai Szociális Karta és a fogyatékoság fogalmának értelmezése

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény létrehozása előtt az Európa Tanács által létrehozott, majd többször módosított *Európai Szociális Karta*⁵⁶⁵ nyújtott általános védelmet a munkavállalás vonatkozásában minden szereplőnek,⁵⁶⁶ az 1996-os módosítás után már kifejezetten említve a fogyatékoság fogalmát,⁵⁶⁷ előmozdítva a fogyatékosággal élő személyek számára is a mindenki mással azonos munkavállalás lehetőségét,⁵⁶⁸ elősegítve az élet minden területén való teljes részvétel biztosítását.⁵⁶⁹

Az Európai Szociális Kartát⁵⁷⁰ 1961-ben írták alá, mely fontos sajátossága, hogy a részes államok, néhány, mindenki számára kötelező cikket – úgy, mint a munkához való jog, gyermekek, fiatalok védelme, társadalombiztosításhoz való jog, szociális és egészségügyi segítséghez való jog, a család védelmének joga, a vendégmunkások védelemhez való joga, a férfiak és nők egyenjogúsága – felül, „à la carte rendelkezésre”⁵⁷¹ választhattak⁵⁷² az egyes kötelezettségek közül, mely kötelezettségvállalásnak⁵⁷³ legalább tíz cikkre vagy negyvenöt számozott bekezdésre ki kell terjednie,⁵⁷⁴ ez a Módosított Európai Szociális Karta esetén⁵⁷⁵ összesen tizenhat cikket vagy hatvanhárom számozott bekezdést jelentet.⁵⁷⁶

⁵⁶⁵ Council of Europe, 'European Social Charter (Revised)', 3 May 1996, ETS 163. A korábbi, 1961-es változat nem tartalmazott lényegi rendelkezést a fogyatékosággal élő személyek vonatkozásában, csak a Szociális Jogok Európai Bizottsága töltötte meg erre vonatkozó tartalommal. Az Európai Szociális Karta eredetileg csak a Módosított Európai Szociális Karta I. rész 15. pontját tartalmazta és a 15. cikk egyes részeit. (Szociális Karta, ESCR). Magyarország 1991-ben írta alá, de csak az 1999. évi C. törvénnyel ratifikálta, a Módosított Európai Szociális Kartát pedig a 2009. évi VI. törvénnyel hirdették ki.

⁵⁶⁶ Ld.: bővebben David Harris – John Darcy: *The European Social Charter*. New York, Transnational, Ardsley, 2001.

⁵⁶⁷ Módosított Európai Szociális Karta I. rész 15. pont „A fogyatékosággal élő személyeknek joguk van a függetlenséghez, a társadalmi integrálódáshoz és a közösség életében való részvételhez.”, 9. cikk „A pályaválasztási tanácsadáshoz való joga”, 10. cikk „A szakképzéshez való joga a fogyatékosággal élő személyeknek is”, 15. cikk „A fogyatékosággal élő személyek joga a függetlenséghez, a társadalmi beilleszkedéshez és a közösség életében való részvételhez”.

⁵⁶⁸ Megjegyzendő, hogy az Európai Szociális Karta elfogadása után az Európa Tanács még egy, a pszichoszociális fogyatékosággal élő személyek függetlenségét előmozdító ajánlást fogalmazott meg, R (99) 4. számmal, a cselekvőképtelen felnőttek jogainak védelméről.

⁵⁶⁹ Council of Europe, 'European Social Charter: Committee of Independent Experts'. 1998. 63.

⁵⁷⁰ Ld.: bővebben: Bérces Kamilla: Az Európai Szociális Karta. *Munkaügyi Szemle*. 1998/6. 7-10., Marton Tamás: Az Európai Szociális Karta. *Munkaügyi Szemle*. 2005/5. 38-42., Kozmáné Szigeti Andrea: A szociális jogok európai egyezménye és magyarországi végrehajtása. Tanulmányok. *DFK-online.sze.hu*. 2009/4. 93-123., Weller Mónika: Az Európai Szociális Karta megerősítése. *Acta Humana*. 1999/37-38. 157-162.

⁵⁷¹ Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2016. 380. 664. pont.

⁵⁷² Ugyanakkor így fenntartást már nem tehetek.

⁵⁷³ Ezeket a kötelező cikkeket nevezik „kemény magnak”, melybe a 15. cikk nem tartozik bele.

⁵⁷⁴ Kende – Nagy – Sonnevend – Valki i.m. 491.

⁵⁷⁵ Ld.: bővebben: Könczei György: Mi is az Európai Szociális Karta? *Fundamentum*. 1998/3. 135-142.

⁵⁷⁶ Módosított Európai Szociális Karta III. rész A. cikk „Kötelezettségvállalások” 1. b-c).

Az 1996-os revízió előtt még az orvosi modell szerint fogalmazták meg a védelmet a „fizikai vagy mentálisan fogyatékos személy”-re vonatkozólag. Ezt a Módosított Európai Szociális Kartában azonban a szociális modellnek megfelelően felülírták. A Módosított Európai Szociális Karta az általánosságban megfogalmazott diszkriminációmentesség esetén nem említi kifejezetten a fogyatékossgot, mint védett tulajdonságot, az csak az E) cikkben, az egyéb státusz között jelenik meg.⁵⁷⁷ Ezt azonban a Szociális Jogok Európai Bizottsága (SZJEB)⁵⁷⁸ az *International Association Autism-Europe v. France* ügyben⁵⁷⁹ megtöltötte tartalommal és kijelentette, hogy a fogyatékossg fogalma is széles körűen értelmezett benne.⁵⁸⁰

A fogyatékossg, mint védett tulajdonság konkrétan a Módosított Szociális Karta 15. cikkben jelenik meg, mely „*A fogyatékossgal élő személyek joga a függetlenséghez, a társadalmi beilleszkedéshez és a közösség életében való részvételhez*” való jog biztosításáról szól.

„Annak érdekében, hogy a Felek biztosítsák a fogyatékossgal élő személyeknek, tekintet nélkül a korukra és fogyatékossguk eredetére, illetve természetére, hogy hatékonyan gyakorolhassák a függetlenséghez, a társadalmi integrálódáshoz való jogot és azt, hogy részt vehessenek a közösség életében, vállalják különösen, hogy:

1. megteszik a szükséges intézkedéseket, hogy a fogyatékossgal élő személyek, ahol csak lehetséges, az általános programok keretén belül kapják meg a pályaválasztási tanácsadást, oktatást és szakmai képzést, és ahol ez nem lehetséges, biztosítják ezt speciális magán vagy állami testületek révén;
2. minden olyan intézkedéssel előmozdítják foglalkoztatásukat, amelyek arra bátorítják a munkáltatókat, hogy a mindennapos munkakörnyezetben alkalmazzanak és tartsanak meg fogyatékossgal élő személyeket és igazítsák a munkavégzési feltételeket szükségleteikhez, vagy pedig, ahol ez a fogyatékossg miatt nem lehetséges, rendezzenek be, vagy hozzanak létre a fogyatékossg szintjének megfelelő védett foglalkoztatást. Bizonyos esetekben ezek az intézkedések speciális elhelyezést és segítő szolgáltatásokat tehetnek szükségessé;

⁵⁷⁷ Módosított Európai Szociális Karta E. cikk: „*Mentesség a diszkriminációtól*”.

⁵⁷⁸ A Szociális Jogok Európai Bizottsága (SZJEB) a Szociális Karta végrehajtásáért felelős, tizenhárom független szakértőből álló testület, akik részére jelentést kell készíteni, melyekre való állásfoglalást a SZJEB az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése és a kormányközi bizottság által véleményezetteti. Ennek eredménye egy vélemény, illetve a részes állam számára egy figyelmeztetés vagy ajánlás, illetve a jelentésekhez fűzött megállapítások, majd az 1995 óta létező kollektív panaszok óta esetjogi rendszer is kialakult.

⁵⁷⁹ *International Association Autism-Europe v. France*, ESC, Complaint no. 13/2002, 2003. november 7-én hozott döntés. Az IAAE állítása szerint Franciaország nem biztosította a megfelelő oktatást az autista felnőtteknek és gyerekeknek, így – bár a szociális jogokat folyamatosan kell garantálni – ennek egy ésszerű időn belül kell megvalósulnia, s ez a francia esetben teljesen hiányzott, sértve a Módosított Európai Szociális Kartát. Az IAAE szerint az oktatáshoz való hozzáférés megteremtése 100 évet venne igénybe az akkori törekvéseknek megfelelően. A SZJEB megállapította, hogy a francia kormány általános hozzáállása jogsértő, nincs biztosítva a fogyatékossgal élő személyek, gyerekek és felnőttek oktatáshoz való joga és a hátrányos megkülönböztetés tilalma. Jóllehet, valóban van egy ésszerű időkeret biztosítva a fejlődésre, Franciaország ezt meghaladta.

⁵⁸⁰ Ez a cikk azonban csak a Módosított Európai Szociális Karta egyéb cikkének sérelme esetén hívható fel.

3. különösen előmozdítják teljes társadalmi integrálódásukat és a közösség életében való részvételüket olyan intézkedések segítségével, beleértve a technikai segédeszközöket is, amelyek célja leküzdeni a kommunikációs és mozgási akadályokat és lehetővé tenni a közlekedéshez, lakáshoz, kulturális tevékenységhez és szabadidőhöz való hozzájutást.”⁵⁸¹

A 15. cikk reflektál mindarra a változásra, fejlődésre, mely a fogyatékoságtudományban végbement, eltávolodva a szegregációtól, az integráció útjára lépve. Ennek megfelelően hangsúlyozásra kerül a hátrányos megkülönböztetés tilalma, még a fogyatékosággal élők közötti különbségtétel-nélküliséget is kiemelve, hogy mindenkire hasonlóan a társadalom teljes részévé válhassanak, mind a fogyatékoság természetére, mind a korra irrelevánsan.⁵⁸² Ehhez hasonló a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény célkitűzése és törekvése is, mely szintúgy megjeleníti a fogyatékosággal élő emberek tárgyából alannyá válását, hogy ugyanannyira a társadalom aktív részei, mint mindenki más.⁵⁸³

A cikk első két bekezdése az oktatás és foglalkoztatás fontosságáról, a harmadik pedig a közösségi életben történő egyenlő bánásmódról szól. A társadalomban való teljes részvétel fontos feltétele a megfelelő oktatásban részesülés és ezen keresztül a munkához való hozzáférés. A második bekezdés kifejezetten a munkavégzésre koncentrál: az államnak segítenie kell a munkához való hozzáférés lehetőségét, ezen felül megjelenik az észszerű alkalmazkodás követelménye is, mintegy a munkához való hatékony hozzáférés előfeltételeként, külön figyelmet fordítva azokra, akik a munkavégzés következtében váltak fogyatékosá.⁵⁸⁴

Az államok mérlegelési joggal rendelkeznek, hogy a hozzáférést hogyan teremtik meg, hiszen a cikk nem ír elő pontos kvótákat, ebből kifolyólag azonban a Szociális Karta Bizottsága számára a megfelelés ellenőrzése nehezebb. Megjelenik a védett munkahely lehetősége, azok számára, akik a nyílt munkaerőpiacra nem vezethetők vissza, de alapvetően ennek céljával, ugyanúgy kimondva az azonos bérezéshez és a szakszervezetben való részvételhez való jogukat.⁵⁸⁵

A harmadik bekezdés a társadalomba történő integráció másik oldalát jeleníti meg, mely a fizikai és kommunikációs akadályok leküzdésének fontosságát hangsúlyozza, vagyis a közlekedéshez, lakhatáshoz, kulturális és sporttevékenységekhez való hozzáférés biztosítását.⁵⁸⁶ Ez mind a köz-, mind a magánszférára vonatkozik, mely teljesítésének hiánya esetén megfelelő következmények kell, hogy társuljanak.

A Módosított Európai Szociális Karta a részes államok számára egy mintát kívánt megalkotni a gazdasági és szociális jogok területén, ahol a foglalkoztatás kulcsszereppel bír.⁵⁸⁷ A foglalkoztatás előmozdítása már a pályaválasztási tanácsadás, oktatás és szakmai

⁵⁸¹ Módosított Európai Szociális Karta 15. cikk.

⁵⁸² *International Association Autism Europe v. France* 48. bek.

⁵⁸³ Ld. már: Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. Rec(92) 6. Of the Committee of Ministers to Member States on a Coherent Policy for People with Disabilities.

⁵⁸⁴ Conclusions 2007, Statement of Interpretation on Article 15. 2.§, 10.§ 12.o.

⁵⁸⁵ Conclusion XCII-2, Czech Republic, 145-146.

⁵⁸⁶ Conclusions 2005, Norway 558.

⁵⁸⁷ Colm O’Cinneide: *Extracting Protection for the Rights of Persons with Disabilities*. In: Arnadóttir – Quinn i.m. 172.

képzés fontosságánál hangsúlyozódik, mely mellett megjelenik az észszerű alkalmazkodás körvonala azáltal, hogy kimondják: a munkavégzési feltételeket a fogyatékossgal élő személy szükségleteihez kell, hogy igazítsák.

Cikkei alapvetően négy fő csoportba oszthatóak. Az első a képzés, foglalkoztatás és azonos lehetőségek csoportja,⁵⁸⁸ a második az egészségről, szociális védelemről és szociális biztonságról szóló,⁵⁸⁹ a harmadik a munkajogi cikkeket felölelő,⁵⁹⁰ negyedik pedig a gyerekek, család és migráció kérdéskörét⁵⁹¹ tartalmazó.

A Módosított Európai Szociális Karta a gazdasági és szociális jogok fontosságát az 1. cikke, „*A munkához való jog*” által is kimutatja, melyre a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény is kiemelt hangsúlyt helyez, illetve ehhez hasonlóan az Európai Unió is csak a munkavállalás és a foglalkoztatás vonatkozásában részletezi a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás kérdését.

⁵⁸⁸ 1., 9., 10., 15., 18., 20., 24. és 25. cikkek.

⁵⁸⁹ 3., 11., 12., 13., 14., 23. és 30. cikkek.

⁵⁹⁰ 2., 4., 5., 6., 21., 22., 26., 28. és 29. cikkek.

⁵⁹¹ 7., 8., 16., 17., 19., 27. és 31. cikkek.

III.3.2. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének fogyatékosjogi védelme és kapcsolódó esetjoga

Az Európa Tanács kiemelkedő dokumentuma az *Emberi Jogok Európai Egyezménye*,⁵⁹² mely célja elsősorban az EJENY-ben szereplő jogok közül a polgári és politikai jogok regionális biztosítása volt,⁵⁹³ mivel létrehozása után világossá vált, hogy egy globális szintű kötelező erejű nemzetközi emberi jogi dokumentum még sokáig várat magára.⁵⁹⁴ A törzsananyag, az eredetileg védett tizenhárom jog később tizenhat kiegészítő jegyzőkönyvvel is bővült,⁵⁹⁵ mellyel egyrészt kitágult a védendő jogok sora, másrészt korszerűsítették a végrehajtó mechanizmusokat.⁵⁹⁶ Az EJEE folyamatosan fejlődik, „élő eszközként”⁵⁹⁷ az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata által.

A biztosított jogok egy része abszolút, tehát semmilyen körülmények között nem korlátozható. Ugyanakkor vannak törvény alapján korlátozható jogok, azonban ez a korlátozás a demokratikus társadalomban elfogadható közcél kell, hogy szolgáljon, s a korlátozó intézkedésnek szükségesnek és arányosnak kell lennie.

A végrehajtásért 1998 előtt a Emberi Jogok Európai Bizottsága és az Emberi Jogok Európai Bírósága volt felelős: a Bizottság végezte az előzetes, elfogadhatósági vizsgálatot, a Bíróság pedig az ügy érdemében döntött. Az ügyek számának gyarapodásával ez azonban igen lelassította a folyamatot és a Tizenegyedik jegyzőkönyvvel megszüntették a Bizottságot, a Bíróságot pedig állandó testületté tették. Ezen a 2004-ben elfogadott, majd 2010-től hatályos Tizenegyedik jegyzőkönyv finomított úgy, hogy a meglévő tanácsi, kamarai és nagykamarai ítélezés mellett az egyesbíráskodást is bevezette az ügyek gyorsítása céljából.

Az elfogadhatóság elsődleges feltétele a nemzeti jogorvoslati fórumok kimerítése, melyet követően hat hónap áll rendelkezésre a kérelem benyújtására, mely kérelemben ez EJEE

⁵⁹² *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről*, Council of Europe, 'European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms', 4 November 1950, ETS 5. (Emberi Jogok Európai Egyezménye, EJEE)

⁵⁹³ Ld.: bővebben: Bán Tamás – Bárd Károly: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog. *Acta Humana*. 1992/6-7. 3-162., Sonnevend Pál: Az emberi jogok európai egyezménye mint Európa emberi jogi alkotmánya In: *Viva vox iuris civilis: tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Szt. István Társulat, Budapest. 2012. 326-341.

⁵⁹⁴ Bayer – Kállai i.m. 158.

⁵⁹⁵ A 15. és 16. jegyzőkönyv még nem alkalmazható. Ezek csak azokat az államokat kötelezik, amelyek aláírták és ratifikálták is azokat. Az EJEE magába foglalja az 1. (5. cikk), 4. (6. cikk 1. bek.), 6. (6. cikk), 7. (7. cikk) Kiegészítő Jegyzőkönyveket.

⁵⁹⁶ Megjegyzendő, hogy az Európai Unió is csatlakozni szándékozik az EJEE-hez, egyrészt az EUSZ 6. cikk (2) bekezdése által, másrészt a Lisszaboni Szerződés az Európai Uniót nemzetközi jogalanyként való megnevezése révén, mely mellett az EJEE 14. kiegészítő jegyzőkönyve is kimondja, hogy az Európai Unió is csatlakozhat az EJEE-hez.

⁵⁹⁷ 'living instrument', melyet a Tyrer ügyben mondtak ki. *Tyrer v United Kingdom*, ECHR (1978) no. 5856/72.

egy vagy több cikkének tagállam által elkövetett sérelmét kell állítani,⁵⁹⁸ mely eldöntése határozattal, az érdemi eljárás pedig ítélettel zárul. Habár ez elsősorban az eljárásban résztvevőkre vonatkozik, az ítélet az összes részes államra nézve kötelezőnek tekintendő, mely végrehajtását a Miniszteri Bizottság ellenőrzi. A kérelem nem lehet névtelen, nem lehet azonos egy másik, a Bíróság vagy más nemzetközi testület által tárgyalt ügygel és nem minősülhet nyilvánvalóan alaptalannak, vagy nem tűnhet a kérelmezési joggal való visszaélésnek. 2010-től új feltétel, hogy nem elfogadható a kérelem, ha a kérelmező nem szenvedett lényeges hátrányt, kivéve, ha az emberi jogok tiszteletben tartása megköveteli az érdemi vizsgálatot, illetve nem lehet olyan ügyet elutasítani, amellyel belföldi bíróság nem foglalkozott érdemben.

A strasbourgi bíróságnak nem célja a részes államok jogának egységesítése, ezért bizonyos mértékig figyelembe veszi a nemzeti jogrendszerek sajátosságait, az eltéréseket, s lényegében csak az utolsó ellenőrzőként jelenik meg az adott jog korlátozásának szükségességi és arányossági megítélésében, biztosítva a kellő mérlegelési szabadságot, mely abban az esetben szűkebb, ha egy, a demokratikus társadalom működése szempontjából alapvető értékről van szó, ugyanakkor eltérő a megítélése az erkölcsi kérdésekhez kapcsolódó eseteknek.

Az EJEE célja a polgári és politikai jogok gyakorlásának biztosítása, mely kifejezett rendelkezést a fogyatékossgal élő személyekre vonatkozólag nem tartalmaz, de általános rendelkezései rájuk is vonatkoznak.⁵⁹⁹ Védelme a hátrányos megkülönböztetés tilalmán keresztül jelenik meg, számos tekintetben szélesebb körű jogokat biztosítva, mint az uniós jog, ugyanakkor maga a fogyatékossgal koncepciója gyengébb, mint a luxemburgi bíróság esetjogának.⁶⁰⁰ A strasbourgi bíróságnak a „fogyatékosok védelme” egyrészt magából az EJEE különálló cikkeiből és a 14. cikkből, illetve a Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyvből⁶⁰¹ származik. A 14. cikk nem szűkíti le a diszkriminációval szembeni védett alapokat, nem egy taxatív listát tartalmaz, hanem csak példálózó jelleggel⁶⁰² felsorol egyes tulajdonságokat, mely rendszert a későbbi Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyv is követte.

A 14. cikk a „*megkülönböztetés tilalmaként*” kimondja, hogy a

„meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy *egyéb helyzet* alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.”

⁵⁹⁸ Az eljárásról ld.: részletesebben: Grád András – Weller Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bírósághoz kért jogorvoslatok kézikönyve*. Budapest, HVG-Orac, 2011. 18-77.

⁵⁹⁹ Loukis G. Loucaides: *The European Convention on Human Rights. Collected Essays*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2007. 95.

⁶⁰⁰ Colm O’Cinneide: *Extracting Protection for the Rights of Persons with Disabilities*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 172.

⁶⁰¹ Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez, Európa Tanács, Róma, 2000. november 4. ETS 177, 2005. április 1. napjától, hatályos 2013. december 1. napjától 18 szerződő fél ratifikálását követően.

⁶⁰² Oddny Mjöll Arnardóttir: *A Future of Multidimensional Disadvantage Equality?* In: Arnardóttir – Quinn i.m. 33.

Ez a felsorolás azonban nem kimerítő, így az EJEE-vel összhangban bármilyen alapon tiltható a fogyatékoság, mely a 14. cikk értelmében az „egyéb helyzet” kategóriájába tartozik.

Ennek értelmezésére először a *Botta v. Italy* ügyben⁶⁰³ került sor, s az elmúlt időszak gyakorlatát tekintve elmozdulni látszik a fogyatékosággal élő panaszok „ínséges” időszakából.⁶⁰⁴ Az exemplifikatív listának a taxatív listával szembeni előnye, hogy nem korlátozza a hátrányos megkülönböztetésnek az alapjait és nem szűkíti le annak lehetőségét, hogy igazolhatóvá váljon egy bizonyos helyzet.⁶⁰⁵ Az EJEE egészét tekintve leginkább a 8., a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogról szóló, ezen felül a 9., a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság védelme, illetve a 12., a házasságkötésről szóló cikkekkkel van kapcsolatban.

A 14. cikk sajátossága, hogy nem teljesen önálló:⁶⁰⁶ abban az esetben lehet hivatkozni rá, ha az eset egyéb körülmények alapján az EJEE más szubsztantív cikkének hatálya alá tartozik,⁶⁰⁷ mintegy „kiegészítőként”,⁶⁰⁸ ugyanakkor nem szükséges, hogy annak sérelme is megállapításra kerüljön,⁶⁰⁹ így ebben a tekintetben önállósággal bír. A belga nyelvi ügyben fogalmazta meg az EJEB, hogy nem korlátozható az alkalmazhatósága pusztán

⁶⁰³ *Botta v. Italy* ECHR no. 21439/93. 1998. február 24-ei ítélet. Az EJEE 8. cikkének értelmezése volt kérdéses, mivel a kérelmező fizikai fogyatékoságából kifolyólag nem tudta használni az akadálymentesítés, hozzáférhetőség hiánya miatt a strandot és így nem tudta megközelíteni a tengerpartot. A strasbourgi bíróság azonban nem találta az említett cikket alkalmazandónak, mivel túl távolinak ítélték a kapcsolatot az állam ezen irányú kötelezettségével.

⁶⁰⁴ Így írta le a Luke Clements a strasbourgi bíróság fogyatékosággal kapcsolatos esetjogát még 2005-ben. Luke Clements – Janet Read: *The dog that didn't bark: The issue of access of rights under the European Convention of Human Rights by Disabled People*. In: Anna Lawson – Caroline Gooding (ed.): *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*. Oxford, Hart Publishing, 2005. 21-35.

⁶⁰⁵ A 14. cikk esetén a strasbourgi bíróság erre épített, míg a Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyvben a már kialakult rendszert viszik tovább.

⁶⁰⁶ A *Belgian Linguistic* (No. 2) 1968.07.23. 1 EHRR 252., vagyis a belga nyelvi ügyet megelőzően a 14. cikk és az EJEE egyéb cikkei közötti kapcsolat kevésbé volt tisztázott: a 14. cikk nem tiltja kifejezetten a hátrányos megkülönböztetést, csak az EJEE által nyújtott jogok és szabadságokkal összefüggésben. Ilyen tekintetben szubszidiárius a szerepe, ugyanakkor nem követeli meg más cikkeknél a megsértését ahhoz, hogy a jogsértés megtörténjen.

⁶⁰⁷ Ilyen szerepe volt a 14. cikknek például a belga nyelvi ügyben 9. bek., a *National Union of Belgian Police v. Belgium* ECHR no. 4464/70. 1975. október 27-ei ítélet. 44. bek., *Marckx v. Belgium* ECHR no. 6833/74., 1979. június 13-ai ítélet. 32. bek., *Van der Musselle v. Belgium* ECHR no. 8919/80., 1983. november 23-ai ítélet. 43. bek., (a hivatkozott ítélet előtt), *Thlimmenos v. Greece* ECHR no. 34369/97. 2000. április 6-ai ítélet. 40. bek., *Abdulazizs, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom* ECHR no. 9214/80., 9473/81., 9474/81. 1985. május 28-ai ítélet. 71. bek., *Inze v. Austria* ECHR no. 8695/79. 1987. október 28-ai ítélet. 36. bek., *Karlheinz Schmidt v. Germany* ECHR no. 13580/88. 1994. július 18-ai ítélet. 22. bek., *Van Raalte v. the Netherlands* ECHR no. 20060/92. 1997. február 21-ei ítélet. 33. bek., *Petrovic v. Austria* ECHR no. 20458/92. 1999. július 8-ai ítélet. 22. bek., *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* ECHR no. 27417/95., 2000. június 27-ei ítélet. 86. bek., *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany* ECHR no. 42527/98. 2001. július 12-ei ítélet. 91. bek., *Rekvényi v. Hungary* ECHR no. 25390/94., 1999. május 20-ai ítélet 67. bek.

⁶⁰⁸ Oddný Mjöll Arnadóttir: *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on the Human Rights*. The Hague, Nijhoff, 2002. 35.

⁶⁰⁹ *Rasmussen v. Denmark* ECHR no. 8777/79. 1984. november 28-ai ítélet. 29. bek.

azokra az esetekre, amikor egy másik cikk kísérő jellegű megsértésére kerül sor, hiszen azáltal a cikk gyakorlati értéke kérdőjeleződne meg.⁶¹⁰

A strasbourgi bíróság a 14. cikkel kapcsolatosan különféle módon járhat el.⁶¹¹ „Eljárásgazdaságossági megfontolásból”⁶¹² legtöbbször csak a szubsztantív cikk sérelme kerül megállapításra, így a kapcsolódó cikket, a hátrányos megkülönböztetés vonatkozásában nem vizsgálják, kivéve, ha egyébként az ügy alapjaiban az egyenlőtlen bánásmód kérdéséről szól.⁶¹³ Az a lehetőség is előfordulhat, hogy bár a szubsztantív cikk maga nem sérült, de a 14. cikkel együtt megállapítható a jogsértés; vagy már eleve a hátrányos megkülönböztetés szempontjait veszi figyelembe, s a szubszidiárius cikket nem vizsgálja külön. Ezek mellett előfordulhat, hogy mind a szubsztantív cikk, mint a 14. cikkel való együttes olvasatának sérelmét kimondják, illetve az is, hogy egyiket sem.

„Önálló” cikk	14. cikk
Jogsértés, megállapítása után a 14. cikket nem vizsgálják	Nem vizsgálják
Nem sérül	Együtt olvasva megállapítható a jogsértés
Nem vizsgálja másodlagosan az önálló cikk sérelmét	Elsődlegesen a hátrányos megkülönböztetés szempontjából vizsgálódik az EJEB
Megállapítható a jogsértés	Együtt olvasva is megállapítható a jogsértés
Nem állapítható meg jogsértés	Együtt olvasva sem állapítható meg jogsértés

A táblázatot a szerző készítette.

A 14. cikk értelmezésével kapcsolatban négy kulcskérdés merül fel. Az első, hogy tartozik-e a hátrányos megkülönböztetés sérelme védett jog, az EJEE más, szubsztantív cikkének hatálya alá. A második, hogy a hátrányos megkülönböztetés állítólagos oka szerepel-e a 14. cikkben. A harmadik, hogy a kérelmező tudja-e magát olyan megfelelő személlyel összehasonlítani, amelyhez képest ő kevésbé kedvező bánásmódban részesült. A negyedik pedig, hogy az eltérő bánásmódot lehet-e objektívan és észszerűen igazolni,⁶¹⁴ arányban áll-e a megvalósítani kívánt céllal.

Az első kérdés vizsgálata során a *belga nyelvi* ügyet szükséges megemlíteni, amelyben az EJEB először vizsgálta a 14. cikk alkalmazási feltételeit és felidézte, hogy bár a 14. cikk nem teljesen független, hiszen hatása alapvetően az EJEE-vel és a Kiegészítő Jegyzőkönyvvel összefüggésben van, azonban a 14. cikk alkalmazásának nem feltétlen előfeltétele, hogy egy vagy több cikke sérüljön, így ilyen értelemben a 14. cikk önálló. Ennek függvényében elegendő, hogyha bármilyen szubsztantív cikk hatálya alá tartozik a jogsértés.⁶¹⁵ A második kérdésben el kell dönteni, hogy a hátrányos megkülönböztetés állítólagos oka szerepel-e a 14. cikkben, mivel az ottani felsorolás csak példálózó jellegű, melyet az „egyéb helyzet” fordulata még inkább kitérít. Ez a *Kjeldsen, Busk Madsen and*

⁶¹⁰ A belga nyelvi ügy ítéletének 1B. rész 10. pontra hivatkozik Kardos Gábor. Kardos Gábor: A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az Emberi Jogok Európai Bíróságának, illetve Bizottságának gyakorlatában. *Jogtudomány Közöny.* 1992/1. 29-33. In: Szemesi i.m. 56.

⁶¹¹ Ld. Szemesi i.m. 55-60.

⁶¹² Karl Josef Partsch: *Discrimination.* In: Ronald Macdonald – Franz Matscher – Herbert Petzold: *The European System for the Protection of Human Rights.* Leiden, Martinus Nijhoff, 1993. 583.

⁶¹³ *Chassagnour and others v. France*, no. 25088/94 1999. április 29-ei ítélet. 89. bek. Hasonlóak kerültek megállapításra pl. a *Dudgeon v. United Kingdom* ügyben no. 7525/76 1981. október 22-ei ítélet.

⁶¹⁴ *Rainey – Wicks – Ovey* i.m. 567.

⁶¹⁵ Uo. 159. bek.

*Pedersen*⁶¹⁶ esetben került értelmezésre, amikor is tisztázták: ahhoz, hogy valaki ebbe a kategóriába essen, a másfajta, eltérő kezelésnek egy olyan egyéni ismertetőjegy kell alapulnia, amely alkalmas arra, hogy más személyektől vagy személyek csoportjától elkülönüljön. Így adott esetben például a fogyatékoság és egészségi állapot megalapozza ezen „egyéb helyzet” alá tartozást.

A harmadik kérdés, hogy fennáll-e egy összehasonlítható helyzet, van-e olyan személy, akihez a kérelmező hasonlítani tudja magát, akihez képest kevésbé kedvező bánásmódban részesült. Lényegében ezáltal a kérdés által kerül meghatározásra, hogy a kérelmező joga sérült-e a 14. cikk értelmében, s van-e olyan, aki hasonló,⁶¹⁷ lényegében hasonló,⁶¹⁸ vagy alapvetően azonos helyzetben van, s akivel szemben kevésbé kedvező bánásmódban részesült. A problémák abból fakadnak, hogy nem könnyű összehasonlítható személyt, csoportot találni, mely a közvetlen diszkrimináció esetén feltétlenül, de adott esetben a közvetett diszkrimináció esetén is szükséges. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a strasbourgi bíróság nem használja kimondottan a közvetlen és közvetett⁶¹⁹ hátrányos megkülönböztetés fogalmát, hanem inkább a tényleges és észszerű igazolhatóságot veszi figyelembe és azt vizsgálja,⁶²⁰ de mindkettő kimondott a kiegészítő jegyzőkönyvek által garantált jogokkal összefüggésben,⁶²¹ mely alapvédelemhez – azoknak, akik csatlakoztak a Tizenkettedik Kiegészítő jegyzőkönyvhöz – egy még általánosabb egyenlőségi előírás is garanciát nyújt.

Az EJEE esetjoga alapján közvetlen diszkrimináció akkor valósul meg, hogy ha valakit eltérően kezelnek hasonló helyzetben lévőkhöz képest, anélkül, hogy az ténylegesen és észszerűen igazolható lenne.⁶²² Közvetett diszkriminációról pedig akkor lehet beszélni, ha egy általános intézkedés aránytalanul hátrányos hatással bír egy bizonyos csoportra nézve, mely hátrányos megkülönböztetésként értelmezhető, még akkor is, ha nem kifejezetten az adott csoportot célozza, de egy olyan helyzetet eredményez, amely valószínűleg az EJEE rendelkezéseivel ellentétes.⁶²³

A pozitív diszkrimináció azonban nem tiltott, sőt az egyenlőség megvalósítása céljából olykor még szükséges is. Ennek megfelelően a 14. cikk nem tiltja a tagállamokat e célból különféleképpen kezelni, mivel a pozitív lépések megtételét a tényleges egyenlőtlenségek leküzdése céljából támogatja is, s úgy véli, hogy bizonyos körülmények esetén az a hiba, ha nem kísérlék meg az egyenlőtlenséget kiküszöbölni, s ez eredményezheti a cikk megsértését.⁶²⁴

⁶¹⁶ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark* ECHR no. 5095/71. 1976. január 7-ei ítélet.

⁶¹⁷ 'similar situations', *Marckx v. Belgium* ECHR no. 6833/74. 1979. június 13-ai ítélet. 32. bek.

⁶¹⁸ 'relevantly similar situations', *Fredin v. Sweden* ECHR no.12033/86. 1991. február 19-ei ítélet. 60. bek.

⁶¹⁹ Azt, hogy ezt is magába foglalja a 14. cikk, a DH ügy alapozta meg kétségek nélkül. *DH and others v. Czech Republic* ECHR no. 57325/00. 2007. november 13-ai ítélet. 175. és 184. bek.

⁶²⁰ Ld.: pl. *Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. United Kingdom* ECHR no. 9214/80, 9473/81, 9474/81. 1985. május 28-ai ítélet. 72. bek.

⁶²¹ Ld.: Partsch, Karl Josef: Discrimination In: Ronald Macdonald – Franz Matscher – Herbert Petzold (ed): *The European System for the Protection of Human Rights*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1993. 572. és Rory O'Connell: Cinderella Comes to the Ball: Article 14 and the Right to Non-Discrimination in the ECHR *Legal Studies* Vol. 29. No. 2. (2009) 211.

⁶²² *Zarb Adami v. Malta* ECHR no. 17209/02. 2000. szeptember 20-ai ítélet. 44 EHRR 43 71. bek.

⁶²³ *DH and Others v. Czech Republic* ECHR no. 57325/00. 2007. november 13-ai ítélet. 47 EHRR 3

⁶²⁴ *Stec and Others v. UK* ECHR 2006. április 12-ei ítélet. 43 EHRR 18 51. bek.

A negyedik kérdés, hogy az eltérő bánásmódot lehet-e objektívan és észszerűen igazolni.⁶²⁵ A *Burden* ügyben⁶²⁶ az EJEK kimondta, hogy a megkülönböztetés diszkriminatív, ha csak nincs egy objektív és észszerű indoka, egy jogos célja – ebben az esetben ki is kell mutatni a kapcsolatot a jogos cél és a sérelmezett magatartás között –,⁶²⁷ vagy, ha nincs egy észszerű kapcsolat az arányosság és az elérendő cél között. Mindemellett pedig a részes államoknak jelentős mérlegelési joguk⁶²⁸ van annak eldöntésében, hogy milyen módon lehet igazolni az azonos helyzetek eltérő kezelését, illetve, hogy eldöntsék, milyen mértékben kezeltek különbözően hasonló helyzetben lévőket, s van-e erre alapjuk,⁶²⁹ hiszen „abszurd” lenne, ha minden eltérő bánásmód diszkriminációnak minősülne.⁶³⁰

A strasbourgi bíróság esetjoga alapján elmondható, hogy a hátrányos megkülönböztetési alapok nem azonosan értékelték,⁶³¹ szinte harmonizálva az amerikai Legfelső Bíróság egyenlő védelméről szóló 14. alkotmánykiegészítésével: bizonyos hátrányos megkülönböztetési alapok alapvetően „gyanúsak” és szigorúan kezelendők.

A *Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyv*⁶³² előkészítése során elsődleges volt egy független jogi alap előmozdítása, mely az EJEK egyenlőségi és hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló cikkét erősíti. A Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyv célja a 14. cikkben megfogalmazott általános védelem hatályának kiszélesítése volt,⁶³³ mely lényegében meg is valósult, hiszen egy általános hátrányos megkülönböztetési tilalmat szélesít ki.

Az 1. cikk „*A megkülönböztetés általános tilalmaként*” az alábbiakat rögzíti:

„1. A törvényben meghatározott jogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez való tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.

2. Hatóság senki ellen nem alkalmazhat megkülönböztetést semmilyen, például az 1. bekezdésben említett alapon.”⁶³⁴

A cikk mind a címében, mind a tartalmában egyfajta elmozdulást jelent a hátrányos megkülönböztetéstől az egyenlő jogok elismerése és biztosítása irányába, melyre a

⁶²⁵ Jacobs, White and Ovey. Bernadette Rainey – Elizabeth Wicks – Clare Ovey: *The European Convention on Human Rights*. (6th ed.) Oxford, Oxford University Press, 2014. 567.

⁶²⁶ *Burden v. United Kingdom* ECHR no.13378/05. 2008. április 29-ei ítélet. 69. bek.

⁶²⁷ Ez azonban nem lehetetlen, mióta a bíróság kimondta, hogy a közpénzekkel való spórolás is lehet jogszerű cél a 14. cikk vonatkozásában. *Andrejova v. Latvia* no. 55707/00, 2009. február 18-ai ítélet, 86. bek, *Bah v. United Kingdom* ECHR no. 5632807. 2011. szeptember 27-ei ítélet.

⁶²⁸ ‘margin of appreciation’.

⁶²⁹ *Sommerfeld v. Germany* ECHRno. 31871/96. 2003. július 8-ai ítélet. 92. bek.

⁶³⁰ *Belgian Linguistic case* (No. 2) 1968. július 23-ai ítélet. 1 EHRR 252 10. bek.

⁶³¹ *Inez v. Austria* ECHR no. 8695/79. 1987. október 27-ei ítélet.

⁶³² 2000 novemberében nyitották meg aláírásra, s 2015. április 1-jén vált hatályossá.

⁶³³ Council of Europe, Explanatory report to the Protocol No. 12. to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series, Rome, 4.XI.2000 para 10.

⁶³⁴ Tizenkettedik kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk.

Preambuluma is ráerősít, hiszen kiemeli, hogy az Európa Tanács e Jegyzőkönyv által további lépéseket tesz azért, hogy minden ember egyenlőségét előmozdítsa és a megkülönböztetés általános tilalma ellen küzdjön. Az 1. cikk elsődlegesen a hatóságokat célozza meg: az állam semmilyen magatartása sem ütközhet a hátrányos megkülönböztetés tilalmába.

Ugyanakkor a Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyv nem helyettesíteni kívánta a 14. cikket, hanem azzal összhangban kíván létezni. Míg utóbbi megköveteli, hogy legyen egy szubsztantív cikkel összefüggés, előbbi a kérelmezőtől csak azt várja, hogy legyen megkülönböztetés a nemzeti jog által előírtakban. Sajnálatos módon azonban nem vizsgáltak túl sok esetet ennek vonatkozásában,⁶³⁵ melyhez hozzájárul az is, hogy kevés állam ratifikálta.

Az EJEE alapvetően nem a klasszikus értelemben védi és képviseli a fogyatékosággal élő emberek jogát: a teljes életben való részvételhez szükséges előfeltételek megteremtése, az állam ez irányú kötelezettsége nem tükröződik és rajzolódik ki. A strasbourgi bíróság a fogyatékoság kérdését, az EJEE egyes cikkei vonatkozásában vizsgálja, erősítve a fogyatékosággal élő személyek jogait,⁶³⁶ érzékelve és reflektálva a fogyatékosággal élő személyek korlátaira. Megjelenik mind a fizikai, mind az intellektuális, pszichoszociális és az érzékszervi fogyatékoság, melyek a strasbourgi bíróság esetjogában az élet bármely szakaszában, bármely helyzettel kapcsolatban felmerülhetnek.

A strasbourgi bíróság egészen 2009-ig, a *Glor v. Switzerland*⁶³⁷ ügyig a fogyatékosággal élő személyekkel kapcsolatban az EJEE egyéb, szubsztantív cikkére, nem a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó 14. cikkre hivatkozott. Általában az esetek az EJEE 3. „A kínzás vagy embertelen, megalázó bánásmód tilalma”, 5., „A szabadsághoz és a biztonsághoz való jog”, és a 8. cikkek, a „Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog” alapján kerültek értelmezésre.

Az ítélet több szempontból is precedens értékű: azon felül, hogy ekkor állapították meg először a 14. cikk „egyéb helyzete” keretében a fogyatékoság sérelmét, itt hivatkozzák először a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, s itt használták először az észszerű alkalmazkodás koncepcióját. E három „elsődleges használat” még inkább kiemeli az ügyet, mely nem a tipikus fogyatékosággal kapcsolatos esetek közé tartozik. Glor cukorbetegsége miatt nem felelt meg a katonai szolgálat előírásainak, így az előszűrést végző orvos katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánította. Ennek ellenére felszólították adófizetésre, mivel a katonai szolgálatot nem teljesítette. Glor úgy vélte, hogy az EJEE 14. cikkét sértve diszkriminálták és kifejtette, hogy neki szándékában állt a katonai szolgálatot teljesíteni, de egészségi állapotára tekintettel ezt nem engedélyezték számára, mely mellett

⁶³⁵ A *Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (ECHR no. 27996/06 and 34836/06., 2009. december 22-ei ítélet.) ügy volt az első, ahol a Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyv alapján született döntés. Azóta még négy másik ügyet vizsgált ez alapján az EJE: *Savez Crkava „Rijec Zivota” and others v. Croatia* (ECHR no. 7798/08, 2010. december 9-ei ítélet), *Maktouf and Damjanovic v. Bosnia and Herzegovina* (ECHR no. 2312/08 and 34179/08, 2013. július 18-ai ítélet), *Zornic v. Bosnia and Herzegovina* (ECHR no. 3681/06, 2014. július 15-ei ítélet) és *Pilav v. Bosnia and Herzegovina* (ECHR no. 41939/07. 2016. június 9-ei ítélet).

⁶³⁶ Ajna Wiesbrock: *Disability as a Form of Vulnerability under EU and CoE law: Embracing the 'Social Model?'* In: Francesca Ippolito – Sara Iglesias Sánchez (ed.): *Protecting Vulnerable Groups: The European Human Rights Framework*. Oxford, Hart, 2015. 76.

⁶³⁷ *Glor v. Switzerland* ECHR no. 13444/04 2009. április 30-ai ítélet.

még adófizetést is róttak rá, mivel fogyatékossgát csekély mértékűnek ítélték (vagyis kevesebbnek, mint negyven százalék), és ilyen esetben adófizetési kötelezettség terheli.

Kiemelendő, hogy a strasbourgi bíróság utalt a fogyatékossgal élő emberek teljes társadalmi integrációjáról szóló, a fogyatékossg szociális modelljét adaptáló az 1592 (2003)-es számú ajánlásra⁶³⁸ és kifejezetten a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre,⁶³⁹ mely kapcsán kifejtette, hogy mind Európában, mind világviszonylatban egyetértés van a tekintetben, hogy a fogyatékossgal élő embereket védeni kell a diszkriminációtól, még abban az esetben is, ha csak csekély mértékű fogyatékossgról van szó.⁶⁴⁰

Jelen esetben mind a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 14., mind a magán- és családi élet tiszteletben tartásáról szóló 8. cikk sérelmét megállapították, kiemelve, hogy a nemzeti hatóságok nem teremtették meg az egyensúlyt a közérdek és a kérelmező jogai és szabadsága között. A kivetett adó céljának és hatásának tükrében nem fogadható el a nemzeti hatóság által teremtett különbségtétel azok között, akik nem felelnek meg a katonai előírásoknak és így nem kell adót fizetniük, illetve azoknak, akik nem felelnek meg, de adót kell fizetniük, mert nincs alapvető és észszerű kapcsolat az elvek és a védendő demokratikus értékek között. Ezen felül a nemzeti hatóságok elmulasztották az észszerű alkalmazkodás lehetőségét biztosítani, mivel nem kerestek megoldást Glor egyéni körülményeire. Ezen felül a strasbourgi bíróság felhívta a figyelmet arra is, hogy adott esetben megfelelő megoldást jelenthetett volna egy fizikailag kevésbé megterhelő pozícióba való helyezése. A Glor ítélet által a strasbourgi bíróság letette az alapkövét⁶⁴¹ a „normatív ozmózisnak”⁶⁴² a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményére való hivatkozással.

A strasbourgi bíróság a fogyatékossg kérdését és kapcsolatait több esetben is vizsgálja, az EJEE számos cikke vonatkozásában, kiemelt szerepet játszva a fogyatékossgal élő személyek, mint különösen sérülékeny, speciális védelmet igénylő csoportok emberi jogainak erősítésében,⁶⁴³ érzékelve és reflektálva a fogyatékossgal élő személyek korlátaira. Megjelenik mind a fizikai, mind az intellektuális, pszichoszociális és az érzékszervi fogyatékossg, melyek a strasbourgi bíróság esetjogában az élet bármely szakaszában, bármely helyzettel kapcsolatban felmerülhetnek.

Az alábbiakban elsősorban nem az EJEE sérelmezett cikkei, hanem az életrszakaszhoz kapcsolódó megjelenési módjai szerint kerülnek bemutatásra az esetek, kifejtve és érzékeltetve, hogy a fogyatékossg az élet teljes folyamán, bármikor kialakulhat. Bár az

⁶³⁸ Parliamentary Assembly, *Towards full social inclusion of persons with disabilities*. Recommendation 1592 (2003).

⁶³⁹ Utóbbi ügy azért is kiemelkedő jelentőségű, mert közvetlenül és kifejezetten hivatkozik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, annak ellenére, hogy még azelőtt történtek az események, hogy a Közgyűlés elfogadta volna az egyezményt, vagy az adott állam, Svédország részese lett volna.

⁶⁴⁰ *Glor v. Switzerland* 53. pont. Így volt ez *Alajos Kiss v. Hungary* (ECHR no 38832/06. 2010. május 20-ai ítélet. 44. pont) és *Jasinskis v. Latvia* (ECHR no. 45744/08 2010. december 21-ei ítélet. 40. pont) ügyek esetén is. Ez megjelenik a luxemburgi bíróság esetjogával kapcsolatban is. Például a *HK Danmark* üggyel kapcsolatban Kokott főtanácsnok utal a 18. lábjegyzetben a Glor ügyre.

⁶⁴¹ MDAC: Three disability 'firsts' in a European Court of Human Rights Case. 2009. június 2.

⁶⁴² Oddny Mjöll Arnardóttir – Gerard Quinn: *Introduction*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. xvi Ebben az esetben a strasbourgi bíróság hivatkozik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, ugyanakkor a luxemburgi bíróság hivatkozik a strasbourgi bíróság esetjogára is.

⁶⁴³ Ajna Wiesbrock: *Disability as a Form of Vulnerability under EU and CoE law: Embracing the 'Social Model?'* In: Ippolito – Sánchez i.m. 76.

EJEE nem kifejezetten a fogyatékosággal élő személyek jogai védelmére hivatott, s nem is a legmegfelelőbb eszköz erre,⁶⁴⁴ a legutóbbi esetjog fényében elmondható, hogy keretein belül választ kíván nyújtani. Az esetjogon keresztül megjelenik a fizikai fogyatékoság, kerekesszék-használat igényével, például *Price, Semikhvostov, Çam, Botta, Sentges, Guberina* esetén, a diabétesz és a HIV-pozitivitás, *Glor és I.B. és Campeanu*⁶⁴⁵ ügyében, érzékszervi fogyatékoság, mind a vakság, siketség, némaság, *Z.H.*, és *Jasinskis*,⁶⁴⁶ mind az intellektuális, pszichoszociális fogyatékoság, *Kuttner, Kiss Alajos* kapcsán, számos észszerű alkalmazkodási és hozzáférhetőségi kérdést felvetve. Fontos kiemelni, hogy a teljesség igényére törekedve kerültek kiválasztásra a strasbourgi bíróság esetei, de elsősorban azt a célt szolgálva, hogy még világosabbá váljon, a fogyatékoság az élet minden területén, számtalan élethelyzetben jelentkezhet, mely mellett a későbbiekben kerülnek bemutatásra az észszerű alkalmazkodással kapcsolatos esetek.

a) Sterilizáció, megfelelő orvosi ellátás hiánya, abortusz lehetősége

A *Gauer and others v. France*⁶⁴⁷ esetében 1995 és 1998 között három fiatal, mentális fogyatékosággal élő, gondnokság alatt álló, de munkahellyel rendelkező nőt sterilizáltattak, tudtuk nélkül. A strasbourgi bíróság, bár eljárásjogi okokból nem fogadta be és nem vizsgálta az ügyet, érdekes és tipikus kérdésekkel szembesült, egy kis szeletét látva a fogyatékosággal élő nők fokozottan kiszolgáltatott helyzetének.

A kérelmezők egyrészt sérelmezték, hogy a sterilizáció a személyes integritásukat sértve, a beleegyezésük nélkül, többek között az EJEE 8. cikkében⁶⁴⁸ garantált, a magánélethez és a családalapításhoz való jogukat megsértve történt, mely a fogyatékoságuk miatti hátrányos megkülönböztetésből származik. Ebben az esetben a szülővé válás, a fogyatékosággal élő személy családalapításhoz való joga volt kérdéses, hiszen a sterilizáció révén ezt tették lehetetlenné, míg a *Spyra and Kranczkowki v. Poland*⁶⁴⁹ ügyben a panaszt egy édesanya és a súlyos fogyatékosággal élő – állandó segítő, folyamatos támogatást és speciális diétát igénylő – fia nyújtotta be. Állításuk szerint a gyermek fogyatékosága a születéskori megfelelő orvosi ellátás hiányából fakadt, kiváltképpen abból, amikor a nővérek nem az általában elvártaknak megfelelően bántak az újszülött gyermekkel. Ezen felül sérelmezték a lengyel hatóságok hatékony eljárásának hiányát annak felderítésében, hogy a gyermek fogyatékosága miből származik. A strasbourgi bíróság úgy találta, hogy az EJEE 8. cikke nem sérült, mivel az akkor nyújtott

⁶⁴⁴ David Pór Björgvinsson: *The Protection of the Rights of Persons with Disabilities*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 159.

⁶⁴⁵ *CLR on behalf of Valentin Campeanu v. Romania*, ECHR no. 2014. július 17-ei ítélet.

⁶⁴⁶ *Jasinskis v. Latvia* (ECHR no. 45744/08. 2010. december 21-ei ítélet) ügyben egy érzékszervi, siketnéma személyt tartottak fogva, aki végül életét vesztette.

⁶⁴⁷ *Gauer and Others v. France* ECHR no. 61521/08. 2012. november 23-ai döntés (nem befogadható)

⁶⁴⁸ 8. cikk: „Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog” “1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”

⁶⁴⁹ *Spyra and Kranczkowski v. Poland* ECHR no. 19764/07. 2012. november 25-ei ítélet.

kezelés az akkori orvosi gyakorlatnak megfelelő volt, s így nem áll fenn az állam felelőssége.

Az *R.R. v. Poland*⁶⁵⁰ esetben azonban megállapították az EJEE 8. cikkének megsértését, amikor egy kétgyermekes várandós anya azt kifogásolta, hogy nem volt időben biztosítva számára a megfelelő terhességi vizsgálatok elvégzéséhez való hozzáférés. A szigorúan szabályozott és mélyen katolikus Lengyelországban visszautasították az abortuszellenes orvosok a terhességgel kapcsolatos vizsgálatok elvégzését, mellyel R.R. megbizonyosodhatott volna arról, hogy a magzat fogyatékossgal rendelkezik-e, s ennek az eredménynek a tükrében dönthetett volna. Feltételezett volt, hogy a gyermek súlyos fogyatékossgal fog születni, azonban a nemzeti szabályok által biztosított határidőn belül egyetlen orvos sem volt hajlandó elvégezni a vizsgálatot. Még olyan is előfordult, hogy bent tartották a kórházban, de közben semmilyen releváns vizsgálatot nem végeztek el. Végül hat hét telt el az első ultrahangos vizsgálat és magzatvizes mintavétel között, amelyből igazolódott a magzat „abnormitása”, ugyanakkor ekkor már túl késő volt a terhesség megszakítására. Így a gyermek végül súlyos fogyatékossgal született.

Ebben az esetben az EJEB úgy találta, hogy sérült az EJEE 8. cikke, mivel a nemzeti jog nem tartalmazott kellően hatékony mechanizmust, mely biztosította volna, hogy a panaszos hozzáférjen a szükséges diagnosztikai szolgáltatáshoz, mely eredmény birtokában megfontoltan tudott volna dönten az abortusz kérdéséről. Nem értettek egyet a lengyel kormánnyal arra vonatkozólag, hogy a terhesség alatti, elhúzott, későn elvégzett genetikai vizsgálatokkal ezt a követelményt teljesítették, mivel az állam kötelessége biztosítani az egészségi szolgáltatásokat és annak eredményeinek függvényében történő szabad döntést.

A 8. cikken felül megállapították a 3. cikk⁶⁵¹ sérelmét is, vagyis, hogy R.R. embertelen, megalázó bánásmódban részesült a vizsgálatért való küzdelem során, s a szenvedése elérte azt a szintet, mely már sérti az EJEE-t, tekintettel arra, hogy R.R. egy különösen sérülékeny helyzetben volt, s mint bármelyik várandós nő, érthető módon stresszes állapotban volt a magzata egészségi állapotával kapcsolatban, s mindent meg akart tudni arról, hogy a gyermeke valóban fogyatékossgal fog-e születni vagy sem. Azon felül, hogy ez lelki gyötrelmeket okozott számára,⁶⁵² veszélyeztette magzata és saját egészségét, családja jövőjét, a felmerülő kérdésekre adandó választ az orvosok mind elutasították.

Ez az eset azonban nem egyedülálló, hiszen pár évvel korábban a *Tysiac v. Poland*⁶⁵³ ügyben egy fogyatékossgal élő nő kérte a terhessége megszakítását egészségügyi állapotának feltételezett romlására tekintettel: súlyos szemproblémája volt. Az abortusz iránti kérelmét elutasították, így gyermeke megszületése után az ő állapota súlyosbodott. Esetében is megállapította a strasbourgi bíróság a EJEE 8. cikkének megsértését.

⁶⁵⁰ *R.R. v. Poland* ECHR no. 27617/05. 2011. május 26-ai ítélet.

⁶⁵¹ 3. cikk: „Kínzás tilalma: Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”

⁶⁵² *R.R. v. Poland* 159. bek.

⁶⁵³ *Tysiac v. Poland* ECHR no. 5410/03. 2007. március 20-ai ítélet.

A születés mellett az élet vége, a halál, a kegyes halál, eutanázia⁶⁵⁴ kérdése különösen kényes a fogyatékosággal kapcsolatban, az élethez való jog, a halálhoz és önrendelkezéshez való jog összecsapásában, hiszen sok esetben a fogyatékosággal élő személynek nem áll módjában élete felett rendelkezni és cselekedni, azon döntése alapján, hogy szeretne-e élni, vagy inkább meghalna. Megkérdőjelezhetetlenül sok etikai és jogi kérdés merül fel,⁶⁵⁵ mellyel kapcsolatban sok esetben a strasbourgi bíróságnak is döntenie kellett.

b) Halálhoz való jog

A *Pretty v. United Kingdom*⁶⁵⁶ ügyben Pretty asszony esetén a hatóságok elutasították azon kérését, hogy férje minden következmény nélkül a halálba segíthesse gyógyíthatatlan motoneurikus betegsége miatt. Pretty a halál mellett teljes tudatában, megfontoltan döntött, hiszen a betegség utolsó stádiuma már emberhez nem méltó, ugyanakkor állapotából kifolyólag életét önállóan nem tudta kioltani.

Pretty többek között hivatkozott az EJEE 3., 8. és 14. cikke mellett az élethez való jogról szóló 2., a gondolat, lelkiismeret és vallásszabadságról szóló 9. cikkekre is. Kiemelte, hogy a 2. cikk által védett élethez való jog nem önmagát az életet védi, hanem az élet mások által történő kioltását, ebbe pedig nem tartozik bele az, hogy ne dönthessen úgy a saját életéről, hogy ő meg kíván halni. Véleménye szerint az, ahogy ő haldoklik, az embertelen, megalázó, a 3. cikket sértő, s az államnak meg kéne akadályozni ennek megvalósulását azáltal, hogy engedélyezik számára a következmények nélküli asszisztált öngyilkosságot. Ezen felül a 8. cikk által védett magán és családi élet tiszteletben tartása magába foglalja a saját testéről való döntési jogot, s a brit jog asszisztált öngyilkosságra vonatkozó általános tilalma sérti a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogát. A 14. cikkben kifejtett diszkrimináció vonatkozásában kifejtésre kerül, hogy azáltal különböztetik meg hátrányosan, hogy ugyanúgy kezelik, mint mindenki mást, pedig az ő körülményei teljesen mások – visszautalva az arisztotelészi egyenlőség-felfogására –: nem gyakorolhatja az elmúláshoz, halálhoz való jogát, nem tud öngyilkos lenni fogyatékosága miatt.

A strasbourgi bíróság a 8. és a 14. cikket vizsgálta, de végül egyik cikk megsértését sem állapította meg. A 8. cikkel kapcsolatban elismerték, hogy a személyes autonómia fontos és alapvető princípium az értelmezés során, s az élet szentségének tagadása nélkül a 8. cikkel összhangban el kell ismerni az életminőség fontosságát, mely Pretty betegsége

⁶⁵⁴ Ld.: bővebben John Keown: *Euthanasia, Ethics and Public Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 193-285., Jobbágyi Gábor: Eutanázia (Kivánatra ölés). *Magyar Bioetikai Szemle*. 2010/1-2. 37-44., Sándor Judit: *Az eutanázia mint politikai kérdés*. In: Filó Mihály: *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*. Budapest, Literatura Medica, 2011. 89-95.

⁶⁵⁵ Ld.: pl. Alison Davis: *A Disabled Person's Perspective on Euthanasia*. Internetes elérhetőség: <http://dsq-sds.org/article/view/512/689>, Susan M. Behuniak: Death with „dignity”: the wedge that divides the disability rights movement from the right to die movement, *Politics Life Science*. Vol.30. No 1. 2011. 17-32., Samuel R. Bagenstos: Disability, life, death, and choice. *Harvard Journal of Law & Gender*. Vol. 29. 2006. 425-463.

⁶⁵⁶ *Pretty v. United Kingdom* ECHR no. 2346/02. 2002. április 29-ei ítélet.

miatt egyre csökken, s hogy nem lehet senkit sem egy emberhez nem méltó életre kényszeríteni. A hátrányos megkülönböztetés vonatkozásában kifejtették, hogy Nagy-Britannia mérlegelési jogkörét gyakorolva nem minősítette másképpen Pretty helyzetét sem, s az állam döntése, vagyis az élet ilyen fajta védelme szükséges és arányos egy demokratikus társadalomban. Kétségtelen, hogy egy ilyen jellegű halálos betegség esetén ez nehéz kérdés, de elsősorban az államnak kell a kockázatot felmérni, hogy engedélyezze-e a támogatott öngyilkosságot, vagy tiltja azt.⁶⁵⁷ A 8. cikk ilyen formában nem foglalja magában az önmeghatározáshoz való jogot, sokkal inkább kapcsolódik a magán- és családi élet tiszteletben tartásához azon a módon, ahogy az adott személy él. Ily formán olykor magába foglalhatja az adott személy teste fölötti rendelkezési jogát, azonban Pretty esetében az élet befejezése nem magánügy, mivel a kérésének jóváhagyása jelentős következményekkel járna, precedenst teremthetne.⁶⁵⁸

Rendhagyó módon első „körben” ezzel ellentétes irányba mozdult a strasbourgi bíróság *Gross v. Switzerland* ügyben,⁶⁵⁹ ahol a strasbourgi bíróság először állapította meg az EJEE 8. cikkének megsértését támogatott öngyilkosság elutasításával kapcsolatban, amikor is a svájci szabályok nem segítettek az öngyilkosságot. Ebben az esetben egy idős – Pretty-hez⁶⁶⁰ hasonló betegségben szenvedő – nő azt sérelmezte, hogy a hatóságok nem teszik lehetővé számára halálos mennyiségű gyógyszer megvásárlását, mellyel fájdalommentesen véget vethetne az életének. Az elutasítás a svájci orvosi etikai elveken alapult, mely szerint öngyilkosság ilyen fajtájú segítségére csak akkor van lehetőség, ha a beteg olyan betegségtől szenved, amely következtében vélhetően néhány napon, héten belül elhalálozik. Ez azonban Gross esetében nem állt fenn, így nem kapta meg a kívánt gyógyszert, s állítása szerint nem tudta gyakorolni a 8. cikk által biztosított jogát, s nem tudta eldönteni, hogy mikor kívánja az életének a végét.

A strasbourgi bíróság befogadta az esetet, ugyanakkor más nézőpontból kellett vizsgálnia: a jogbizonytalanság szempontjából elemezték, mivel úgy vélték, hogy nem kellően egyértelmű a svájci jog, így a bíróság megállapította az EJEE megsértését, ugyanakkor az állam az EJEE 43. cikkének⁶⁶¹ megfelelően a Nagykamarához fordult, hiszen a svájci esetjog kellően tisztázza az asszisztált öngyilkosság eseteit. A Nagykamara a kérdést elfogadhatatlannak ítélte és arra a következtetésre jutott, hogy a kérelmező – aki időközben 2011 novemberében elhunyt – egy igen lényeges kérdésben szándékosan félrevezette a bíróságot, így az elfogadhatóság feltételeiről szóló 35. cikk 3. (a) és 4. bekezdése alapján elfogadhatatlanná kell nyilvánítani ez egyéni kérelmet, melynek következtében a korábbi kamarai ítélet, mely még nem is volt végleges, többé jogilag nem érvényes. Habár végül az asszisztált öngyilkosság tiltása továbbra sem ellentétes az EJEE-vel, mégis egyfajta elmozdulás rajzolódott ki a strasbourgi bíróság részéről, hogy az ember emberi méltósága védelmében élete végéről maga dönthessen.

⁶⁵⁷ Az üggyel kapcsolatban az angol és walesi katolikus püspöki konferencia kifejtette, hogy az emberi élet istentől kapott ajándék, az öngyilkosság és az eutanázia kívül esik az erkölcsileg elfogadható lehetőségeken, melyekkel az emberi szenvedésen és haldokláson könnyíteni lehetne. *Pretty v. United Kingdom* 29. bek.

⁶⁵⁸ John Keown – Robert P. George: *Reasons, Morality, and Law: The Philosophy of John Finnish*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 303.

⁶⁵⁹ *Gross v. Switzerland* ECHR no. 67810/10. 2014. szeptember 30-ai ítélet.

⁶⁶⁰ Szintén súlyos betegség miatt kérték az asszisztált öngyilkosság jóváhagyását a *Haas v. Switzerland* (ECHR no. 31322/07. 2011. június 20-ai ítélet.) ügyben is, ahol szintén elutasították a kérelmet.

⁶⁶¹ 43. cikk 1. pont: „Kivételes esetekben a Kamara ítéletének meghozatalától számított három hónapon belül az ügyben részes bármely fél kérheti az üggynek a Nagykamara elé terjesztését.”

Valamelyest továbblépett a bíróság a *Koch v. Germany* ügyben,⁶⁶² amikor is hasonló kérdés merült fel: halálos mennyiségű gyógyszerrel kívánt egy súlyosan beteg, kvadriplég nő véget vetni az életének. Kérése azonban elutasításra került Németországban, mire az asszony és a férje Svájcba mentek, ahol a feleség segítségével véget vetett az életének. Férje Németországba visszatérve panaszt emelt a németországi elutasítások miatt, azonban hiába. A strasbourgi bíróság, tekintettel a kérelmező és felesége extrém szoros kapcsolatára és arra, hogy a felesége utolsó kívánságában ő segített, úgy ítélte, hogy a szoros kötelékből kiindulva ő is panaszt emelhet, hiszen a németországi hatóságok elutasításai őt is közvetlenül érinték. Így ebben az esetben sérült a kérelmező eljárási joga az EJEE 8. cikkének értelmében, tekintettel arra, hogy a német bíróságok elutasították kivizsgálni a panaszt.

⁶⁶² *Koch v. Germany* ECHR no. 497/09. 2012. július 12-ei ítélet.

c) Az élet egyéb szakaszai, területei

A strasbourgi bíróság előtt is szerepelt munkavállalással kapcsolatos ügy, mely során a HIV-pozitivitással,⁶⁶³ mint fogyatékossgal kapcsolatos kérdés kapcsán állapították meg az *I.B. v. Greece*⁶⁶⁴ ügyben EJEE 8. és a 14. cikkének sérelmét, amelyben a munkavállalót a munkatársak féltelme miatt bocsátották el. Ezen felül hivatkoztak az ILO *111. számú egyezményére* és a 200. számú ajánlására a hátrányos megkülönböztetés kapcsán, kimondva, hogy azáltal, hogy felmondák a munkavállaló viszonyát, a munkáltató fokozta a stigmatizációját egy olyan embernek, aki jóllehet, HIV-pozitív, de betegség semmilyen tünetével nem rendelkezik. Ezen felül a munkatársak reakciójával kapcsolatban megfogalmazta, hogy magatartásuk túlzó és irracionális volt, különösen annak fényében, hogy tudományos bizonyíték nem állt rendelkezésükre. Mindezek fényében a strasbourgi bíróság úgy találta, hogy amennyiben a cég működésében nem okoz fennakadást a HIV-pozitivitás, az önmagában nem jelentheti érvényes alapját a munkaviszony felmondásának.

A strasbourgi bíróság sajnálatos módon ebben az ügyben kifejezetten nem hivatkozott a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, de annak szociális modell-szemléletét, a társadalomból eredő korlátozottságot megjeleníti és a HIV-pozitivitásból eredő korlátozottságot is jelentős hátránnyként, a különösen sérülékeny és előítéletektől szenvedő csoportba tartozóként jeleníti meg, mely kiemelendő érdekességgel bír a munkavállalás kapcsán. Elismerik, hogy a HIV-betegség⁶⁶⁵ nem pusztán orvosi probléma, hanem az egész életre hatással bír, s korlátozottságot jelent a társadalomban való részvétel szempontjából is, mint ahogy ez a munkaviszonyból való elbocsátásban is megjelent.

A betegségekkel kapcsolatos emberi jogi, fogyatékosjogi kérdések életbeli kérdéseinek jelentős köre a választójog korlátozásával, gondnokság alá helyezéssel⁶⁶⁶ kapcsolatos. A *Kiss Alajos v. Hungary* ügyben⁶⁶⁷ a fogyatékossgal élő emberek politikai életben való részvételhez, a szavazáshoz való jog jelenik meg.⁶⁶⁸ Kisst még 1991-ben mániás depresszióval diagnosztizáltak, majd 2005-ben a polgári jogi törvényeknek megfelelően cselekvőképességét korlátozó gondnokság alá került, ennek következtében nem volt lehetősége részt venni a választásokon. Ezt 2006 februárjában észlelte, ugyanis nem

⁶⁶³ Hasonló eset: *CLR on behalf of Valentin Campeanu v. Romania* (ECHR no. 2014. július 17-ei ítélet.), amikor egy mentális fogyatékossgal élő, HIV-pozitív személyt el, akinek az akarata ellenére történő intézetbe zárását végül súlyosan jogsértőnek találták.

⁶⁶⁴ *I.B. v. Greece* ECHR no. 552/10. 2013. október 3-ai ítélet.

⁶⁶⁵ Lsd. hasonló összefüggésben: Csapó Zsuzsanna: *Nemzetközi jogi védőháló a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek oltalmára*. Doktori értekezés, Pécs, 2009. 132.

⁶⁶⁶ MDAC: *European Court of Human Rights upholds the right to vote of persons with disabilities*. 2010. május 20.

⁶⁶⁷ *Alajos Kiss v. Hungary* 38832/06. 2010. május 20-ai ítélet. 44.§. Ebben az ügyben is kiemelendő a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre történő hivatkozás, hiszen az esetkor még nem ratifikálta Magyarország az egyezményt. Ehhez volt hasonló a *Jasinskis v. Latvia* ügy is. 40.§

⁶⁶⁸ Ld.: bővebben: Fiala János: A fogyatékossgal élő személyek választójogának kérdései a Kiss Alajos kontra Magyarország döntés tükrében. *Fundamentum*. 2010/3. 109-117., Gurbai Sándor: A gondnokság alá helyezett személyek választójogának vizsgálata az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Kiss v. Magyarország ügyben meghozott ítélete alapján. *Közjogi Szemle*. 2010/4. 33-41.

szerepelt a választásra jogosultak listáján, mely ellen panasszal élt a választási iroda, illetve a helyi bíróság felé is, ahol 2006 márciusában elutasították az ügyet az Alaptörvényre hivatkozva, vagyis, hogy a cselekvőképességet legalább részlegesen korlátozó gondnokság alá helyezettek nem illeti meg a szavazáshoz való jog.

Így 2006 áprilisában Kiss nem tudta gyakorolni politikai jogait, jogfosztottságát a pszichiátriai állapotán alapuló, a cselekvőképességet részlegesen korlátozó gondnokság alá helyezés okozta, mely aránytalanul megfosztotta ő t a szavazáshoz való jogától, mindenfajta következmények nélkül, diszkriminatívan, alkotmányos alapokon nyugodva.

A strasbourgi bíróság úgy ítélte meg, hogy a szabad választáshoz való jog, az EJEE Első kiegészítő jegyzőkönyvének⁶⁶⁹ 3. cikke sérült, hiszen egyéni bírói döntés nélkül, pusztán a mentális állapot alapján történt a cselekvőképességet részlegesen gondnokság alá helyezés, mely nem legitimálhatja a választáshoz való jog korlátozását. Emellett a strasbourgi bíróság kiemelte, az állam feladata, hogy kellő korlátokat teremtsen az alapvető jogok biztosítása vonatkozásában, kiemelt figyelmet fordítva a társadalom olyan sérülékeny csoportjaira, mint a mentális fogyatékosággal élők, akik számtalan sztereotípiának áldozatai, mindenfajta egyéni megítélés nélkül, hiszen Kiss is egy általános tilalom alapján, egyéni képességeinek megítélése nélkül vált jogfosztottá.⁶⁷⁰

A strasbourgi bíróság fogyatékosággal kapcsolatos esetjoga széles spektrumú, ugyanakkor a jogok garantálása terén alapvetően statikus álláspontot képvisel, mindez még jobban hangsúlyozza, kiemeli a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szükségességét és indokoltságát.

⁶⁶⁹ Első kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez, Európa Tanács, Párizs, 1952. március. 20.

⁶⁷⁰ Vö. Gurbai (2014) i.m. 50.

A fogyatékossgal élő személyek jogvédelme a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben

<i>ügy</i>	<i>fogyatékossg</i>	<i>terület</i>	<i>jogsértés</i>	<i>egyéb kérdések</i>
<i>Gauer v. France</i>	intellektuális fogyatékossg	sterilizáció	eljárásjogi hiányosságok	szülővé válás, kényszersterilizáció, interszekcionalitás
<i>Spyra and Kranczkowki v. Poland</i>	fizikai fogyatékossg	születés során sérült, kvázi élet mint kár	nincs jogsértés	önrendelkezéshez való jog
<i>Tysiac v. Poland</i>	anya egészségi állapotának romlása	terhesség során nem volt megfelelő vizsgálat	8.	önrendelkezéshez való jog
<i>R.R. v. Poland</i>	gyermek fogyatékossga	terhesség során nem volt megfelelő vizsgálat	8., 3.	önrendelkezéshez való jog
<i>Pretty v. UK</i>	fizikai fogyatékossg	eutanázia	nincs jogsértés	önrendelkezéshez való jog, kiszolgáltatottság kérdése
<i>Gross v. Switzerland</i>	fizikai fogyatékossg	eutanázia, asszisztált öngyilkosság	8.	önrendelkezéshez való jog, kiszolgáltatottság kérdése
<i>Koch v. Germany</i>	fizikai fogyatékossg, kvadriplég	eutanázia, asszisztált öngyilkosság	8.	önrendelkezéshez való jog, kiszolgáltatottság kérdése
<i>I.B. v. Greece</i>	HIV-pozitivitás	munkavállalás	8., 14.	környezet hatása
<i>Kiss Alajos v. Hungary</i>	pszichoszociális fogyatékossg	szavazáshoz való jog	1. Kieg. Jkv. 3.	automatikus jogfosztás

A táblázatot a szerző készítette.

A strasbourgi bíróság esetjogán keresztül a fogyatékossg szempontjából kirajzolódik a fogyatékossgal élő személyek, különösen a nők és gyermekek kiszolgáltatottsága. A nők, ahogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 6. cikkében is megjelenik, többszörösen hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve. Fogyatékossg fennállása esetén az ő saját döntésüket mellőzve, önkényesen megfosztják őket attól, hogy minden más nőhöz hasonlóan egyszer anyává, szülővé válhassanak, akár még sterilizálják is őket.

Ugyanakkor, az esetek során megjelenik a fogyatékossg, mint teher, az orvosi szemléletben, amikor maga a fogyatékossgal élő személy sem kívánja az életét, s akár a világra jövedele, mint kár jelenik meg, vagy állapotából fakadóan a halálát kívánja.

Emellett a pszichoszociális fogyatékossg esetén általános kihívás a fogyatékossgal élő személyek automatikus jogfosztásának, cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezésének kérdése, mely következményeképpen az adott személy nem hozhat a saját életével kapcsolatos jó, adott esetben rossz döntéseket, s mint Kiss Alajos esetén, a politikai részvételtől is megfosztják.

III.4. Az Európai Unió fogyatékosjogi védelme és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény

Az Európai Unió a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében az első regionális integrációs szervezetként⁶⁷¹ 2007. március 30-án aláírta, majd 2010. december 23-án ratifikálta⁶⁷² a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt.⁶⁷³

Az emberi jogok történelme mérföldkőhöz érkezett a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Európai Unió általi ratifikációjával,⁶⁷⁴ mely a 2010-2020-as EU Fogyatékosági Stratégiával⁶⁷⁵ együtt kifejezi az Európai Unió eltökélt szándékát, hogy egy korlátozottságmentes Európát hozzon létre, a jog alapú fogyatékoság-megközelítés által, melyben az észszerű alkalmazkodás biztosítása révén a fogyatékossgal élő emberek is ugyanazokat a jogokat tudják élvezni. Az Európai Unió huszonnyolc állama közül huszonhét részes államként maga is ratifikálta a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt,⁶⁷⁶ míg Fakultatív Jegyzőkönyvét csak⁶⁷⁷ tizenhatsz, ⁶⁷⁸ mely ratifikálása azért is célszerű lenne, mert annak révén biztosítottá válna az egyéni panasztétel lehetősége a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága előtt.

Az *Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés*⁶⁷⁹ 216. cikk (2) bekezdésével összhangban az Európai Unió által aláírt egyezmények kötik az Európai Unió

⁶⁷¹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 44. cikk: „Regionális integrációs szervezetek”.

⁶⁷² Megjegyzendő, hogy az Európai Unió a Fakultatív Jegyzőkönyvet nem ratifikálta, mely hiányát a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága meg is jegyezte, s ratifikálására szőlította fel az Európai Uniót. 'Concluding observation on the initial report of the European Union. Committee on the Rights of Persons with Disabilities.' CRPD/C/EU/CO/1. 2015. október 2. 6-7. pont.

⁶⁷³ A Tanács 2010/48/EK határozata (2009. november 26.) a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény az Európai Közösség által történő megkötéséről. HL L 23, 2010.01.27. 35-36.

⁶⁷⁴ 'milestone in the history of human right'. Hangzott el Viviane Reding által. European Commission Vice-President Reding, Press Release, EU ratifies UN convention on disability rights, 5 January 2011. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rD1NP5>.

⁶⁷⁵ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az Európai fogyatékosügyi stratégia 2010–2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt COM(2010) 636 final.

⁶⁷⁶ Már csak Írország ratifikációja hiányzik. Bár a fogyatékosjogi jogvédelemben élen járnak, melynek kiemelkedő alakja Gerard Quinn és az általa létrehozott Centre for Disability Law and Policy (NUI Galway), Írország azt az irányt követi, mely szerint először megvalósítják a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménybe foglaltakat. Abban az esetben, amikor egy nemzetközi egyezmény vonatkozásában az Európai Unió és az egyes tagállamok is külön szerződő felek, akkor az EU tagállamok számára is kötelezőek az EU által vállaltak az unióra ruházott hatáskörök vonatkozásáig, s az EU jog köti a tagállamokat, hogy az adott mértékig fogadjanak el releváns szerződéseket. C-104/81 *Hauptzollamt Mainz v. C.A. Kupferberg & Cie KG a.A.* 1982. október 26-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:1982:362] para. 13.

⁶⁷⁷ Ausztria, Belgium, Horvátország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Litvánia, Magyarország, Málta, Olaszország, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország és az Egyesült Királyság ratifikálta. Megjegyzendő, hogy nem minden tagállamban történik két lépésben az elfogadás, van ahol elég csak aláírni, s már közvetlenül alkalmazandó.

⁶⁷⁸ Announcement, 'EU ratification of Disability Treaty sends strong signal to Member States'.

⁶⁷⁹ Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. 2012/C 326/01. HL C 326/1., 26.10.2012. (EUSZ és EUMSZ)

intézményeit és a tagállamait. A Tanács, a tagállamok és a Bizottság között fennálló magatartási kódex⁶⁸⁰ tartalmazza azokat a szabályokat, amelyek a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény végrehajtásával kapcsolatosan teljesítendőek.⁶⁸¹ Az Európai Unió kompetenciáját a tagállamok által átruházott hatáskör⁶⁸² határozza meg, mely keretén belül cselekedhet az Európai Unióról Szóló Szerződésnek megfelelően. Amely hatáskörök nem átruházottak az Unióra, azok a tagállamoknál maradnak⁶⁸³ az EUSZ 5. cikk (1) bekezdésének megfelelően. A 2010/48/EC Bizottsági Döntés II. számú melléklete tartalmazza azokat a meghatározásokat, amelyeket a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény igényel, s mely meghatározza a szükséges EU kompetenciákat.

Az Európai Unió részéről a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikálása⁶⁸⁴ világos üzenet és kötelezettség önmaga és a tagállamok számára.⁶⁸⁵ A tagállamokat sürgeti a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által meghatározott, szükséges lépések s megfelelő intézkedéseket megtételére, annak átfogó szemléletének megfelelően az élet számos területén, biztosítva a fogyatékossgal élő személyek számára a hátrányos megkülönböztetés mentességét és az oktatáshoz, foglalkoztatáshoz, közlekedéshez, középületekhez, szavazáshoz, politikai részvételhez és a másoknak való kiszolgáltatottságtól független élethez való jogot.⁶⁸⁶

A változtatás vonatkozásában és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szellemében az Európai Uniónak hosszú távon fontos lenne a Foglalkoztatási Keretirányelv hatályát a foglalkoztatás és munkavégzés mellett a többi területre is kiterjeszteni,⁶⁸⁷ ahogy ennek igénye már felmerült a 2008-as irányelv-tervezet kapcsán is. E mellett a tagállamokhoz hasonlóan az Európai Unió is kötelezettséget vállalt a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikálásával, így egyrészt ellenőriznie kell az uniós jogalkotás megfelelőségét, másrészt jelentéstételi kötelezettséggel is tartozik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikkének megfelelően. Az Európai Bizottság el is készítette az első jelentést 2012-ben, melyhez nemzetközi szinten az Európai Fogyatékossgal Élők Fóruma⁶⁸⁸ készítette el az árnyékjelentést,⁶⁸⁹ a civil szervezeteket képviselve. Erre a 36. cikknek megfelelően a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága már az első észrevételeket⁶⁹⁰ meg is tette,⁶⁹¹

⁶⁸⁰ 'Code of Conduct'.

⁶⁸¹ 2010/C 340/08 Code of Conduct between the Council, the Member States and the Commission setting out internal arrangements for the implementation by and representation of the European Union relating to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities OJ C 340, 15.12.2010, p. 11–15

⁶⁸² 'principle of conferral'.

⁶⁸³ Illetve megosztott hatáskörökről is lehet beszélni, lsd. EUMSZ 4. cikk.

⁶⁸⁴ Ezzel összhangban a részes államokhoz hasonlóan a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikkének megfelelően az Európai Unió is jelentést készít(ett) a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága számára, melyen alapulva javaslatokat fogalmaz meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága. Az első jelentés 2014. december 3-án készült el, mire a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága megfigyeléseit 2015. október 2-ára készítette el.

⁶⁸⁵ Az Európai Unió csak egy fenntartással élt: a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 27. cikke a fegyveres erők vonatkozásában nem alkalmazandó.

⁶⁸⁶ Disability Rights: EU and the Ratification of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Press Release. MEMO/10/198. 2010. május 18.

⁶⁸⁷ MDAC, MDAC welcomes European Union ratification of UN Convention on the Rights or Persons with Disabilities, 2011. január 10.

⁶⁸⁸ European Disability Forum (EDF).

⁶⁸⁹ EDF: Alternative Report to the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Brussels, 2014.

⁶⁹⁰ UN CRPD Committee: *Consideration of reports submitted by States parties under the article of the Convention. Initial report of States parties due in 2012 European Union. 3 December 2014.* CRDP/C/EU/1.

melyre az Európai Bizottság válaszolt,⁶⁹² melyet követően a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága levonta a következtetéseket és ajánlásokat fogalmazott meg, általánosan sürgetve a Fakultatív Jegyzőkönyv Európai Unió általi ratifikálását,⁶⁹³ specifikusan pedig a 2008-as irányelv-tervezet elfogadását és az egyes jogok még megfelelőbb megvalósítását, különös figyelemmel az Európai Unió intézményei vonatkozásában.

III.4.1. Az Alapjogi Charta, az Európai Unió működéséről szóló szerződés, az Európai Unióról szóló szerződés

A fogyatékosággal élő személyek védelme egyrészt a hátrányos megkülönböztetés tilalma, az egyenlő bánásmód előmozdítása révén jelenik meg az EUMSZ-ben és az EUSZ-ben, melyekkel azonos szinten szerepel⁶⁹⁴ az Európai Unió Alapjogi Chartája,⁶⁹⁵ mely a Lisszaboni Szerződés⁶⁹⁶ 2009. december 1-jei hatályba lépése óta bír kötéserővel.⁶⁹⁷

Az Alapjogi Charta 21. cikk (1) bekezdése tiltja többek⁶⁹⁸ között a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést:

„Tilos minden megkülönböztetés, így különösen [...] a *fogyatékoság* alapján történő megkülönböztetés.”

Emellett az Alapjogi Charta 26. cikke elismeri a fogyatékosággal élő személyek jogát mindahhoz, ami biztosítja számukra a függetlenséget, a szociális és társadalmi integrációt, s a közösség életében történő teljes részvételt.⁶⁹⁹ Mindezen cikkek csak akkor alkalmazhatók, ha a tagállamok a meghatározott hatáskörök keretében az Európai Unió jogát implementálják,⁷⁰⁰ még akkor is, ha az általános diszkriminációs tilalom levezethető egyrészt az Alapjogi Charta 21. cikk diszkrimináció-ellenes rendelkezéséből, másrészt a tagállamok közös alkotmányos hagyományáiból, harmadrészt pedig az Emberi Jogok

⁶⁹¹ UN CRPD Committee: *List of issues in relation to the initial report of the European Union*. 15 May 2015. CRPD/C/EU/Q/1.

⁶⁹² UN CRPD Committee: *List of issues in relation to the initial report of the European Union. Replies of the European Union to the list of issues*. 8 July 2015.

⁶⁹³ UN CRPD Committee: *Concluding observations on the initial report of the European Union*. CRPD/C/EU/CO/1. 2 October 2015. 7. point.

⁶⁹⁴ Lehoczkyné Kollonay Csilla: *The Lisbon Treaty and the Charter of Fundamental Rights of the European Union*. In: Niklas Bruun – Klaus Lörcher – Isabelle Schoemann: *The Lisbon Treaty and Social Europe*. Oxford, Hart Publishing, 2012. 61-104.

⁶⁹⁵ 2012/C 326/02 Az Európai Unió Alapjogi Chartája OJ C 326, 26.10.2012, 391–407.

⁶⁹⁶ Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról, amelyet Lisszabonban, 2007. december 13-án írtak alá 2007/C 306/01 (Lisszaboni Szerződés)

⁶⁹⁷ EUSZ 6. cikk (1) bekezdése.

⁶⁹⁸ Ezt a *Kaltoft* ügygel kapcsolatosan Jääskinen főtanácsnoki indítványban ki is fejti. *Kaltoft* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 14-27. pont.

⁶⁹⁹ Összhangban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény céljaival.

⁷⁰⁰ EUSZ 6. cikk (1).

Európai Egyezménye által biztosított általános uniós jogelvekből.⁷⁰¹ Ahhoz azonban, hogy az Alapjogi Charta rendelkezése alkalmazható legyen, szoros kapcsolat fennállása szükséges az adott szituáció és az EU jog között.⁷⁰²

Emellett a 2009-ben hatályba lépő Lisszaboni Szerződés is bevezetett a fogyatékossga vonatkozó szabályozást. Az EUMSZ 10. cikke egy ún. „*mainstreaming provision*”,⁷⁰³ mely keretében kimondja, hogy az Unió „politikái és tevékenységei meghatározása és végrehajtása során küzd mindenfajta, többek között *fogyatékossgon alapuló megkülönböztetés ellen*.”⁷⁰⁴

Ez „*A megkülönböztetés tilalma és az uniós polgárság*”-ról szóló részben megerősítésre és konkretizálásra kerül a 19. cikkben, összhangban a korábban említettekkel. Ennek megfelelően:

„A Szerződések egyéb rendelkezéseinek sérelme nélkül a Szerződések által az Unióra átruházott hatáskörök keretén belül a Tanács az Európai Parlament egyetértését követően, különleges jogalkotási eljárás keretében, egyhangúlag megfelelő intézkedéseket tehet a [...] fogyatékossgon alapuló megkülönböztetés leküzdésére.”⁷⁰⁵

Az EUSZ 2. cikkében is kimondja, hogy az Európai Unió az „emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, a jogállamiság, valamint az *emberi jogok* – ideértve a kisebbséghez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”⁷⁰⁶

III.4.2. Diszkriminációs Irányelvek

Kezdetben még nem volt meg az alap a hátrányos megkülönböztetés speciális szabályozására, s nem is volt rá igény, hiszen alapvetően az akkor még Európai Közösség számára a középpontban a piaci együttműködés, gazdasági integráció⁷⁰⁷ kérdése és fontossága, nem pedig az emberi jogok álltak. Az innováció és újítás alapkövét az 1997-es

⁷⁰¹ *Kaltoft* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 19. pont.

⁷⁰² C-206/13. sz. ügy *Cruciano Siragusa kontra Regione Sicilia*. 2013. március 6-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:126] 24. pont. Szalay-Sándor Erzsébet: *EU and ECHR – de Facto and Formal Accession of the EU to the European Convention on Human Rights*. In: Jerzy Jaskiernia (ed.): *Influence on Development of Democracy and Protection of Human Rights*. Warsaw, Wydawnictwo Sejmowe, 2013. 295-307.

⁷⁰³ Lisa Waddington: *From Rome to Nice in a Wheelchair. The Development of a European Disability Policy*. *European Law Publishing*. 2006. 178.

⁷⁰⁴ EUMSZ 10. cikk.

⁷⁰⁵ EUMSZ 19. cikk.

⁷⁰⁶ EUSZ 2. cikk.

⁷⁰⁷ Paul Craig – Gráinne de Búrca: *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 3-6.

Amszterdami Szerződés 13. cikke jelentette,⁷⁰⁸ mely megteremtette a lehetőséget a diszkriminációellenes irányelv elfogadására. Eszerint:

„E szerződés egyéb rendelkezéseinek sérelme nélkül és a szerződés által a Közösségre átruházott hatáskörök keretén belül a Tanács, a Bizottság javaslata alapján és az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően, egyhangúlag megfelelő intézkedéseket tehet a nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, *fogyatékoságon*, koron vagy szexuális irányultságon *alapuló megkülönböztetés leküzdésére*.”⁷⁰⁹

Ebben a cikkben még nem kifejezetten tiltott a hátrányos megkülönböztetés, de kimondásra és elismerésre kerül annak létezése, az az ellen való küzdelem, s megnevezésre kerül számos, hátrányos megkülönböztetési alap,⁷¹⁰ úgy, mint a nem, faj, etnikai alap, vallás, meggyőződés, fogyatékoság, kor, szexuális irányultság, mely egyedi, ún. „gyanús kategória”⁷¹¹ az Amerikai Egyesült Államok alkotmányjogi „gyanús kategória”-jához⁷¹² hasonlíthatóak, melyek a specifikus előírások általános céljaként szerepelnek, ennek korlátozó értelmezése ellentétes, s az ez alapján elfogadott jogszabályokat a 13. cikk fényében kell értelmezni.⁷¹³ Ez a felsorolás példálózó jellegű, csak a szükséges rendelkezésekről szól, s szubszidiárius jelleggel bír.⁷¹⁴ A 13. cikk (1) bekezdése alapját jelenti az irányelveknek, a szubszidiaritás és az arányosság elveinek tiszteletben tartásával, hiszen az Európai Unió közössége nem rendelkezik kizárólagos hatáskörrel a kérdések szabályozására, ugyanakkor szükséges egy, a hátrányos megkülönböztetés ellen védelmet jelentő minimumszabályi meghatározottság, mely mértéke nem haladhatja meg a célkitűzések megvalósításához szükséges mértéket, figyelembe véve a nemzeti hagyományokat.⁷¹⁵

Elsőként a 2000/43/EK *Faji Irányelv* szabályozta a faji- vagy etnikai származási alapon az egyenlő bánásmód kérdését.⁷¹⁶ A *ratione materiae*, tárgyi hatály tekintetében számos területet érintett: a foglalkoztatás, munkavégzés és szakképzés, illetve az ezen kívüleső területeket is, úgy, mint a szociális védelem – beleértve a lakhatást is –, egészségügy,

⁷⁰⁸ Ez jelenleg az EUMSZ 19. cikke.

⁷⁰⁹ Az EK 13. cikk (1) bekezdésének értelmezése a *Coleman ügy* során különös jelentőséggel bírt. Maduro főtanácsnok hivatkozza is az első bekezdését, célját, mely a Foglalkoztatási Keretirányelv alapját képezi, mely tükrében a hátrányos megkülönböztetés tilalmát és az egyenlőség megvalósítását a lehető legtágabban kell értelmezni. Ld.: *Coleman* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 4. lbj.

⁷¹⁰ A *Kaltoft ügy* kapcsán megállapításra került, hogy önmagában a túlsúly nem védett tulajdonság.

⁷¹¹ *Coleman* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 7. pont.

⁷¹² 'suspect classification'. Ld.: többek között: Jack M. Balkin: Plessy, Brown and Grutter: A Play in Three Acts *Cardozo Law Review*. Vol. 26. No. 5. (2005) 102. Ez az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága által alkalmazott legszigorúbb teszt, s ezt a fordítást alkalmazzák a *Coleman* ügyben hozott főtanácsnoki indítványban is.

⁷¹³ A *Coleman* ítélet kapcsán a főtanácsnok felhívja arra a figyelmet, hogy nem kizárható, hogy ezen cikk alapján hozott intézkedések, melyek a hátrányos megkülönböztetést tiltják, magának az intézkedésnek a sérelmét okozzák. Ld.: *Coleman* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 4. lbj.

⁷¹⁴ *Chacón Navas* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 46-47. pontja.

⁷¹⁵ Ezekre tekintettel is a legjobb eszköz az irányelv, mely a minimális mértéket meghatározza, a tagállamok szuverenitását azonban nem sérti.

⁷¹⁶ Evelyn Ellis – Philippa Watson: *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 478.

oktatás, árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés,⁷¹⁷ az élet számos szegmensére hatással bírva. Ebből kifolyólag vertikális irányelvnek is hívják.⁷¹⁸

A későbbi, 2006-ban elfogadott *2006/54/EK Esélyegyenlőségi Irányelv*⁷¹⁹ is hasonlóan széles hatályú,⁷²⁰ míg a *2000/78/EK Foglalkoztatási Keretirányelv* csak a foglalkoztatásra és munkavégzésre koncentrál, a többi diszkriminációs alap mellett, így, szemben a Faji Irányelvvel, ez horizontális irányelvnek tekinthető, hiszen több védett tulajdonságra terjed ki, de kevesebb területet lefedve. Ez a hatálybeli különbség is érzékelteti a hierarchiát a különböző védett tulajdonságok között, melyek „csúcán” a faj és a nemzetiségi eredet áll.⁷²¹

A *ratione personae* vonatkozásában a Foglalkoztatási Keretirányelv taxatív: hitre, vallásra, fogyatékossga, korra és szexuális hovatartozásra, a nemi, faji és etnikai kisebbség alapján történő megkülönböztetésre nem vonatkozik. Általános keretet ad, de szűkebb területet lefedve, mint a Faji Irányelv. Mindenképpen innovatív módon, explicite megnevezi a fogyatékossga fogalmát, hiszen az alapszerződések sem tartalmaztak kifejezett utalást erre vonatkozólag.⁷²² Az irányelveken keresztül számos kötelezettség megfogalmazásra került, ugyanakkor jelentős tér maradt a tagállamoknak annak meghatározására, hogy milyen úton kívánják a kitűzött célokat elérni.

A Foglalkoztatási Keretirányelv célját úgy határozza meg, hogy:

„a valláson, meggyőződésen, *fogyatékossgon*, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló, foglalkoztatás és munkavégzés során alkalmazott *hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem általános kereteinek* a meghatározása az *egyenlő bánásmód elvének* a tagállamokban történő megvalósítására tekintettel.”⁷²³

Elfogadásának elsődleges célja a „gyanús kategóriába” tartozó személyek foglalkoztatás és munkavégzés területén való védelme, biztosítva számukra méltóságukat, autonómiájukat, s hogy nem kerülnek veszélybe nyilvánvaló és közvetlen, vagy árnyalt és kevésbé nyilvánvaló, közvetett diszkrimináció miatt.⁷²⁴

⁷¹⁷ Richard Whittle: The Framework Directive for equal treatment in employment and occupation: an analysis from a disability rights perspective. *European Law Review* Vol. 27. No. 3. (2002) 303-326.

⁷¹⁸ Fejti ki Bárd Petra i.m. 259.

⁷¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/54/EK irányelve (2006. július 5.) a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról. (átdolgozott) OJ L 204/23, 26/07/2006 23-26. (Esélyegyenlőségi Irányelv) Ezt egészíti ki a korábbi, foglalkoztatás és munkavégzés területén kívül szabályozó 2004/113/EK irányelv, a Tanács 2004/113/EK irányelve (2004. december 13.) a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód elvének az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint azok értékesítése, illetve nyújtása tekintetében történő végrehajtásáról. OJ L 373, 21.12.2004, p. 37-43.

⁷²⁰ Kivételt képez az oktatás, média és reklám területe.

⁷²¹ Erica Howard: The Case for a Considered Hierarchy of Discrimination Grounds in the EU Law. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. Vol. 13. No. 4. (2007) 445.

⁷²² Ld.: Waddington (2006) i.m. 178.

⁷²³ Foglalkoztatási Keretirányelv 1. cikk. Kifejezetten hivatkozva: Coleman ügyben hozott ítélet 34. pont.

⁷²⁴ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk. Ld.: Coleman ügyben készült főtanácsnoki indítvány 15. pont, Coleman ügyben hozott ítélet 35. pont.

Így megjelenik a közösségi jog egyik alapvető elve, amely szerint az egyenlőség nem csupán egy politikai eszme és törekvés,⁷²⁵ hanem a Foglalkoztatási Keretirányelv az egyenlőség elvének gyakorlati megvalósulása,⁷²⁶ mely alapjául az emberi méltóság és a személyes autonómia értéke szolgál. Az emberi méltóság minden ember egyenértékűségének elismerését jelenti, s annak deklarálását, hogy egyik élet sem értékesebb vagy kevésbé értékes a másikhoz képest; míg a személyes autonómia az egyén döntésének lehetőségét jelenti, amivel képes irányítani az életét, s ezáltal az autonómia által válik a személyes identitás, méltóság és önbecsülés valósággá.⁷²⁷ Az egyenlőség jog általi megvalósításával lényegében az autonóm élet feltételei lennének biztosítva. A Foglalkoztatási Keretirányelv nem támogatást, „segélyt”, speciális előnyt kíván nyújtani, hanem a hátrányos megkülönböztetést tiltja.

A Faji, Foglalkoztatási és Esélyegyenlőségi Irányelvek szeparáltságából eredő, mind személyi, mind tárgyi különbözőség problematikája alapján felvetődött egy egységesítést célzó, a személyek közötti, vallásra vagy meggyőződésre, fogyatékosagra, életkorra vagy szexuális irányultságra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének a munkaerőpiacon kívüli alkalmazására⁷²⁸ irányuló irányelv létrehozása, mely egységes minimális védelmi szintet jelentene,⁷²⁹ melynek elfogadását sürgette legutóbb a Fogyatékosággal Élő Személyek Jogainak Bizottsága is.⁷³⁰ A 2008-as irányelv-tervezet hatályát tekintve továbblépne a Foglalkoztatási Keretirányelven *ratione materiae* tekintetében, hiszen a Faji Irányelvhez hasonlóan, vertikálisan az élet számos területét, *ratione personae* tekintetében a „védett tulajdonságok” nagyrészét lefedve.⁷³¹

	<i>foglalkoztatás, munkavégzés</i>	<i>szociális védelem, szociális biztonság</i>	<i>egészség- ügy</i>	<i>szociális juttatá- sok</i>	<i>ok- tatás</i>	<i>javakhoz, szolgáltatásokhoz való hozzáférés, lakhatás</i>
faj/nemzetiség	Faji Irányelv (2000/43 ielv.)					
nem	Esély- egyenlőségi Irányelv (2006/54 ielv.)	79/7 ill. Esélyegyenlőségi Irányelv (2006/54 ielv.)				Faji Irányelv (2000/43 ielv.)
szexuális	Foglalkoztatási					

⁷²⁵ C-144/14. sz. *Mangold v. Helm* 2005. november 22-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2005:709] 74. pont.

⁷²⁶ Ld.: C-27/00. és C-122/00. sz. *Omega Air és társai* egyesített ügyekben 2002. március 12-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2002:161] Ld.: még Takis Tridimas: *The General Principles of EU Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007., Alan Dashwood – Siofra O’Leary (ed.): *The Principle of Equal Treatment in EC Law*. Cambridge, Sweet & Maxwell, 1997.

⁷²⁷ Coleman ügyben készült főtanácsnoki indítvány 8-10. pont.

⁷²⁸ Megjegyzendő, hogy annak ellenére, hogy az uniós jog a hátrányos megkülönböztetés tilalmának kimondását a fogyatékosággal élő emberek és a munkavállalás vonatkozásában határozta csak meg, számos országban kiterjesztették a tilalmat. Ld.: részletesebben Lisa Waddington – Andrea Broderick – Anne Poulos: *Disability law and reasonable accommodation beyond employment. A legal analysis of the situation in EU Member States*. European Commission, 2016. 74. 10.

⁷²⁹ A Tanács irányelve a személyek közötti, vallásra vagy meggyőződésre, fogyatékosagra, életkorra vagy szexuális irányultságra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról; Bizottság, COM(2008) 426. 2. (2008-as irányelv-tervezet).

⁷³⁰ ‘Concluding observation on the initial report of the European Union. Committee on the Rights of Persons with Disabilities.’ CRPD/C/EU/CO/1. 2015. október 2. 19. pont.

⁷³¹ Az alábbi táblázatot a Szerző a Sandra Fredman: *Intersectional discrimination in EU gender equality and non-discrimination law*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2016. 63. oldalát alapul véve készítette.

hovatartozás	Irányelv (2000/78 ielv.)
vallás, hit	
fogyatékossgal	
kor	

A táblázatot a szerző készítette Sandra Fredman: *Intersectional discrimination in EU gender equality and non-discrimination law*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2016. 63. oldalán szereplő adatokat alapul véve.

Az egyenlő bánásmód vonatkozásában fontos megkülönböztetni a hátrányos megkülönböztetés formáit. Míg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény átfogóan tilt mindenfajta hátrányos megkülönböztetést, a Foglalkoztatási Keretirányelv a hátrányos megkülönböztetés vonatkozásában differenciál: közvetlen, közvetett hátrányos megkülönböztetés és a zaklatás között,⁷³² nem kiemelve az észszerű alkalmazkodás hiányának diszkriminatív jellegét, mint a megfelelő intézkedés megtételének megtagadását.

Ennek megfelelően *közvetlen hátrányos megkülönböztetésről* akkor lehet beszélni, ha egy személy egy másikhoz képest kedvezőtlenebb elbánásban részesül, részesült vagy részesülni fog, egy hasonló helyzetben lévő személyhez⁷³³ képest,⁷³⁴ esetünkben a fogyatékossga alapján a foglalkoztatása és munkavégzése során. Az erre irányuló szándék irreleváns. A közvetlen hátrányos megkülönböztetés megállapításánál fontos szerepe van az összehasonlítható helyzetben lévő személynek, mely számos esetben nehézkes, különösen a fogyatékossgal élő személy esetén, hiszen nehéz meghatározni, hogy kihez ki viszonyítható, ezért a feltételezhetően összehasonlítható helyzetben lévő személy⁷³⁵ is elegendő.

*Közvetett hátrányos megkülönböztetés*⁷³⁶ akkor áll fenn, ha egy látszólag semleges előírás, feltétel vagy gyakorlat, jelen esetben egy fogyatékos személyt más személyekkel szemben hátrányos helyzetbe hoz. Ebben az esetben tehát nem a bánásmód, hanem annak hatása áll a középpontban. Ez alól kivételt jelent az az előírás, feltétel vagy gyakorlat, amely törvényes cél által objektíve igazolható, és a cél elérésére irányuló eszközök megfelelőek és szükségesek. Illetve, ha bizonyos fogyatékossgal rendelkező személyek vonatkozásában a munkáltatónak vagy bármely más személynek vagy szervezetnek, akire az irányelv vonatkozik, a nemzeti jogszabályok értelmében megfelelő intézkedéseket kell hoznia az 5. cikkben, az észszerű alkalmazkodással kapcsolatosan meghatározott elvekkel összhangban, hogy megszüntesse az ilyen előírásból, feltételből vagy gyakorlatból eredő hátrányokat.⁷³⁷

⁷³² Ebben a vonatkozásban a Foglalkoztatási Keretirányelv a szigorúbb, nevesíti a hátrányos megkülönböztetés formáit.

⁷³³ 'comparator'.

⁷³⁴ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk (2) bekezdés a) pont.

⁷³⁵ 'hypothetical comparator'.

⁷³⁶ Megjegyzendő, hogy a közvetett hátrányos megkülönböztetés fogalmi kitágítása nemrég Nikolova ügyében történt meg, amikor is a Bíróság kimondta, hogy közvetett hátrányos megkülönböztetésről akkor is lehet beszélni, ha a panaszos személy maga nem rendelkezik a védett tulajdonsággal. C-83/14 *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD kontra Komisia za zashtita ot diskriminatsia*. 2015.07.16. [ECLI:EU:C:2015:480]. Ld. részletesebben: Mikola Orsolya: Közvetett diszkrimináció – Az Európai Bíróság kitágította a hátrányos megkülönböztetés fogalmát – A C-38/14. sz. ügy margójára. *Jogi Fórum*. 2015.09.28.

⁷³⁷ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk (2) bekezdés b) pont.

*Zaklatás*⁷³⁸ esetén pedig egy olyan hátrányos megkülönböztetési formáról van szó, amikor nemkívánatos magatartásra kerül sor, esetünkben a fogyatékoság alapján, olyan céllal vagy olyan hatást kiváltva, amely sérti valamely személy méltóságát, és megfélemlítő, ellenséges, lekicsinylő, megalázó vagy sértő környezetet teremt. A tagállamok nemzeti jogukkal és gyakorlatukkal összhangban ebben az összefüggésben határozhatják meg a zaklatás fogalmát.⁷³⁹ Ahogy a közvetlen hátrányos megkülönböztetés esetén, itt sem számít az, hogy a zaklató szándéka mi volt, ugyanakkor ebben az esetben nem várja el az összehasonlítható személy meglétét.

Fontos kiemelni, hogy a hátrányos megkülönböztetésre adott utasítást is hátrányos megkülönböztetésnek kell értékelni,⁷⁴⁰ s alapvetően a Foglalkoztatási Keretirányelvet a átruházott hatáskörök vonatkozásában minden személyre alkalmazni kell, a köz- és magánszféra esetén.⁷⁴¹ Az egyenlőség megvalósítása céljából pozitív intézkedések megtétele is lehetséges, melyről a tagállamok nemzeti szinten dönthetnek.

Ezen hátrányos megkülönböztetési alapok viszonya azonban tisztázandó: a közvetlen hátrányos megkülönböztetés és a zaklatás tilalma kizáró, míg a közvetett hátrányos megkülönböztetés tilalma bevonó mechanizmussal működik, vagyis előbbi esetben a munkáltató nem használhatja fel a védett tulajdonsági alapokat hivatkozási okként, az utóbbi esetben a munkáltató számára kötelezettség, hogy figyelembe vegyék és kielégítsék a meghatározott jellemzőkkel rendelkező egyének szükségleteit.⁷⁴²

Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos kérdéskör fontos eleme és kulcskérdése a bizonyítás, hiszen az általánoshoz képest a *bizonyítási teher* fordított, vagyis aki a hátrányos megkülönböztetésre hivatkozik, kell, hogy olyan tényekre hivatkozzon a fennálló védett tulajdonság alapján,⁷⁴³ amely alapján feltételezhető, hogy a hátrányos megkülönböztetés megvalósult, s akivel szemben hivatkozik, annak kell bizonyítania, hogy az egyenlő bánásmód követelményét nem sértette meg,⁷⁴⁴ s ehhez a nemzeti igazságszolgáltatási rendszereknek⁷⁴⁵ megfelelően meg kell tenni a szükséges intézkedéseket.⁷⁴⁶

A diszkriminációs irányelvek nem alkotnak egységes védelmi rendszert, mely feloldása céljából már 2008-ban megfogalmazódott egy, az EUMSZ 19. cikkének lehetőségeit kihasználó irányelv igénye. Az Európai Bizottság felismerte, hogy az egészségügyhöz, a szociális védelemhez, az oktatáshoz, árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés területe a foglalkoztatással ellentétben nehezen szabályozható egységesen, hiszen ezeken a területeken sokkal erősebben érvényesülnek a nemzeti hagyományok.⁷⁴⁷ S mivel a

⁷³⁸ Zaklatás esete állt fenn például *Coleman* ügyében is, amikor fogyatékosággal élő gyermekét és őt a gyermeke fogyatékosága miatt sértegették. Lsd részletesebben III.4.3. A fogyatékoság fogalma és az Európai Unió esetjogának fejlődése a) A kapcsolat alapján történő diszkrimináció.

⁷³⁹ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk (3) bekezdés.

⁷⁴⁰ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk (4) bekezdés.

⁷⁴¹ Foglalkoztatási Keretirányelv 3. cikk (1) bekezdés.

⁷⁴² *Coleman* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 19. pont.

⁷⁴³ A fennálló védett tulajdonságot a felperesnek kell bizonyítania. Foglalkoztatási Keretirányelv (31) Preambulumbekkezdése.

⁷⁴⁴ Foglalkoztatási Keretirányelv (31) Preambulumbekkezdése.

⁷⁴⁵ Természetesen a tagállamok a felperesre nézve ennél kedvezőbb szabályokat is bevezethetnek.

⁷⁴⁶ Foglalkoztatási Keretirányelv 10. cikk.

⁷⁴⁷ Commission Legislative and Work Programme 2008 COM (2007) 640. 25-26. pontja.

tagállamok diverz csoportot alkotnak, nem szabályozhatóak formalizáltan. Ezen felül a különféle védett tulajdonságok védelme sem egységesíthető, bár az egyértelmű, hogy a közöttük felállított hierarchia szükségtelen.⁷⁴⁸

A 2008-as irányelv-tervezet együtt kívánja a vallás, meggyőződés, fogyatékossgal, életkor és szexuális irányultság kérdését szabályozni, a jelenlegi irányelvek struktúráját követve, s sajnos, számtalan hibáját átvéve.⁷⁴⁹ *Ratione materiae*, tárgyi hatályát tekintve tiltja a hátrányos megkülönböztetést mind a köz-, mind a magánszektorban, nemcsak a munkavállalásra vonatkozólag, hanem a szociális védelem, szociális előnyök, oktatás, árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés területén is.⁷⁵⁰ A hátrányos megkülönböztetés formáit az irányelvekkel összhangban határozza meg, s tesz különbséget közvetett és közvetlen megkülönböztetés, illetve zaklatás között,⁷⁵¹ melyen felül a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban a fogyatékossgal élő személyek számára az észszerű alkalmazkodás biztosításának hiányát a hátrányos megkülönböztetés egy formájának mondja ki.⁷⁵²

A 4. cikk kifejezetten a fogyatékossgal élő személyekkel való egyenlő bánásmódot rögzíti, előzetes jelleggel, biztosítva a hozzáférést a szociális védelemhez, szociális előnyökhöz, egészségügyi ellátáshoz, oktatáshoz és a köz számára hozzáférhető árukhoz, szolgáltatásokhoz, ideértve a lakhatást, közlekedést, ha szükséges, megfelelő módosítások, változtatások révén, mindaddig, amíg aránytalan terhet nem jelentenek.⁷⁵³ Az egyenlő bánásmód megvalósításához szükséges előzetes intézkedések kiemelendők, hiszen az egyenlőség csak így valósítható meg, élve a mérlegelés lehetőségével.⁷⁵⁴

⁷⁴⁸ Ld.: 40. lbj.

⁷⁴⁹ Lisa Waddington: Future prospects for EU equality law: lessons to be learnt from the proposed equal treatment directive. *European Law Review*. Vol. 36. No. 2. (2011) 163., Erica Howard: EU Equality Law: Three Recent Developments. *European Law Journal*. Vol. 17., No. 6. (2011) 785, Mark Bell: *The Principle of Equal Treatment: Widening and Deepening*. In: Craig and De Burca (ed.): *The Evolution of EU Law*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 611. Hivatkozva: Evelyn Ellis – Philippa Watson: *EU Anti-Discrimination Law* (2nd ed.) Oxford, Oxford University Press, 2005. 374.

⁷⁵⁰ 2008-as irányelv-tervezet 3. cikk első bekezdés. A második bekezdés még szűkebbre húzza a hatályát.

⁷⁵¹ 2008-as irányelv-tervezet 2. cikk 2. pont „A hátrányos megkülönböztetés fogalma”.

⁷⁵² 2008-as irányelv-tervezet 12. pont.

⁷⁵³ Ld.: részletesebben kifejtve: V.4. Az észszerű alkalmazkodás fogalma az Európai Unió jogában és V.2. Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség „kontrollja”.

⁷⁵⁴ Mark Bell: Advancing EU Anti-Discrimination Law: the European Commission’s 2008 Proposal for a New Directive. *Equal Rights Review*. Vol. 3. (2009) 7.

III.4.3. A fogyatékoság fogalma és az Európai Unió esetjogának evolúciója

Az Európai Unió – ellentétben az amerikai egyesült államokbeli *Americans with Disabilities Act* szabályozásával – magának a fogyatékoságnak a fogalmát nem határozza meg.⁷⁵⁵ A fogyatékoságot a többi antidiszkriminációs alap között, 2000 óta a Foglalkoztatási Keretirányelv révén szabályozza, kimondva, hogy tilos a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetés.⁷⁵⁶ Ez a megközelítés összecseng a „civiljogi” szemlélettel, mely a fogyatékoságot egy társadalmi konstrukciónak tekinti, s nem helyez hangsúlyt sem a fogyatékosággal élő személyre, sem a fogyatékoság fogalmának meghatározására, helyette középpontba az ellene irányuló hátrányos megkülönböztetést állítja.⁷⁵⁷ A Foglalkoztatási Keretirányelv azonban nem terjed ki az élet minden szegmensére, hanem csak a foglalkoztatás és munkavégzés vonatkozásában jelenti a hátrányos megkülönböztetés tilalmát.⁷⁵⁸

A Foglalkoztatási Keretirányelv hatálybalépése után – sajnálatos módon – az Európai Unió Bírósága, a luxemburgi bíróság kezdetben még az orvosi modellt követve értelmezte a fogyatékoság kérdését és fogalmát a *Chacón Navas* ügyben, mely meghaladására a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2010-es ratifikációja után került sor a *HK Danmark* ügyben, pontosítására pedig a *Z.* ügyben.⁷⁵⁹

A *Coleman* ügy esetén a luxemburgi bíróság kapcsolati alapon,⁷⁶⁰ vertikálisan is kiterjesztette a fogyatékosjogi védelmet, a *Kaltoft* ügyben pedig a bíróság még kifejezettebben követte a szociális modell irányát, hiszen azt mondta ki, hogy amennyiben egy adott személyt hátrány ér a mindennapi életében, esetünkben a túlsúlyából kifolyólag, akkor ő is minősülhet a Foglalkoztatási Keretirányelv hatálya alá tartozó, fogyatékosággal élő személynek.⁷⁶¹

Az Európai Unió fogyatékosjogi esetjoga a Foglalkoztatási Keretirányelv alatt, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel és a releváns jogforrásokkal összhangban értelmezi és tölti meg tartalommal a fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás fogalmát, mely közben a luxemburgi bíróság fogyatékosággal kapcsolatos ügyeiben „akarva-akaratlanul”

⁷⁵⁵ A Foglalkoztatási Keretirányelv nem határozza meg a fogyatékoság fogalmát, s nem is utalja a tagállamok jogára sem, melyből az következik, hogy a közösségi jogi rendelkezést önállóan és egységesen kell értelmezni, összefüggéseire és a szabályozás céljaira tekintettel.

⁷⁵⁶ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk.

⁷⁵⁷ Erre hívja fel a figyelmet *Transatlantic Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability*. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 40.

⁷⁵⁸ Ld.: bővebben a „*Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és az Európai Unió*” című fejezetben.

⁷⁵⁹ C-363/12. *Z. kontra A Government Department és The Board of management of a community school* 2014. március 18-án hozott ítélet. [ECECLI:EU:C:2014:159] (Z., -ügy)

⁷⁶⁰ 'disability by association'.

⁷⁶¹ Peter McTigue: *From Navas to Kaltoft: The European Court of Justice's evolving definition of disability and the implications for HIV-positive individuals*. *International Journal of Discrimination and the Law*. Vol. 15. No. 4. (2015) 241-255.

figyelemmel kíséri az amerikai esetjogot.⁷⁶² Az alábbiakban az Európai Unió Bíróságának esetjogi fejlődése kerül bemutatásra.

<i>ügy</i>	<i>fogyatékossg</i>	<i>terület</i>	<i>egyéb kérdések</i>
<i>Chacón Navas</i>	orvosi modell, betegség/fogyatékossg	foglalkoztatás, munkavégzés	Fogyatékosjogi ENSZ- egyezmény ratifikálása előtt
<i>Coleman</i>	kapcsolat alapú fogyatékossg		észszerű alkalmazkodás megjelenése
<i>HK Danmark</i>	szociális modell, hosszan tartó hátfájás		
<i>Kaltoft</i>	túlsúly, mint fogyatékossg		
<i>Z.</i>	gyermek kihordására való képesség hiánya		

A szerző által készített táblázat.

a) A kapcsolat alapján történő diszkrimináció

Az *S. Coleman kontra Attridge Law és Steve Law* ügy a luxemburgi bíróság korai jogesete közé tartozik, mely során a fogyatékossg fogalma vertikális irányban is kitágult. Ebben az esetben egy édesanya fogyatékossggal élő gyermeke miatt került elbocsájtásra és a luxemburgi bíróságnak tisztáznia kellett, hogy vajon a Foglalkoztatási Keretirányelv hatálya olyan munkavállalókra is alkalmazandó-e, akik maguk nem voltak fogyatékossggal élők, de egy kapcsolat alapján – jelen esetben egy anya-gyermek viszonyban a gyermek fogyatékossga miatt – hátrányos megkülönböztetést szenvedtek el.⁷⁶³

Sharon Coleman titkárnőként dolgozott egy londoni székhelyű ügyvédi irodánál. Munkaviszonya alatt fogyatékossggal élő, különleges és egyedi gondozást igénylő gyermeke született, akit Coleman látott el, majd munkaviszonya kezdete után több mint négy évvel létszámleépítésre hivatkozva megszűnt a munkaviszonya. Coleman keresetet nyújtott be a helyi munkaügyi bírósághoz, sérelmezve, hogy tisztességtelen felmondással szüntették meg munkaviszonyát, s más munkavállalókhöz képest kedvezőtlenebb bánásmódban részesült, mivel fogyatékos gyermekének elsődleges gondozója. Hivatkozott többek között arra, hogy munkába való visszatérésekor nem engedélyezték korábbi pozíciójába való visszatérését, miközben, ha nem fogyatékossggal élő gyermeke lenne, erre minden bizonnyal sor került volna. Ezen felül, nem engedélyezték számára a kollegáihoz hasonló rugalmas munkavégzést, szabadság kivételét, illetve, amikor panasszal élt, közvetetten kényszerítették annak visszavonását, érdemben nem foglalkoztak vele. Mindezek mellett rá és gyermekére sértő, illetlen megjegyzéseket tettek, illetve amikor gyermeke állapota miatt késve érkezett, elbocsájtással fenyegették, miközben a kollégák esetén ilyen fel sem merült.

⁷⁶² Ld.: pl. *HK Danmark* ügy főtanácsnoki indítványának 32. pontja, *Kaltoft* ügy főtanácsnoki indítványának 52. pontja, 48. lábjegyzete.

⁷⁶³ Vö. Noreen O’Meara – Björn Baade: Discrimination by association in EC law – Case C-303/06, *Coleman v. Attridge Law* *Bulletin of International legal developments*. Vol. 19. (2008) 219-220., Aart Hendriks: *The UN Disability Convention and (Multiple) Discrimination: Should EU Non-Discrimination Law be Modeled Accordingly?* In: Gerard Quinn – Lisa Waddington (ed.): *European Yearbook of Disability Law* (2nd Antwerp, Intersentia, 2010. 7-28.

Érvei szerint a Foglalkoztatási Keretirányelv szerinti hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó védelmet nemcsak a fogyatékosággal élő személyekre, hanem azokra is alkalmazni kell, akik fogyatékosággal élő személlyel való kapcsolatuk miatt válnak a hátrányos megkülönböztetés áldozatává. Az alperes munkáltató ellenben leszűkítve, csak a fogyatékosággal élő személyek vonatkozásában tekintette értelmezendőnek a hátrányos megkülönböztetés elleni védelmet.

Az eljáró bíróság előtt a fő kérdés arra irányult, hogy felperes hivatkozhat-e a Foglalkoztatási Keretirányelv megsértésére, így előzetes döntéshozatali eljárás keretében⁷⁶⁴ a luxemburgi bírósághoz fordultak, a következő kérdésekkel:⁷⁶⁵

(I) A Foglalkoztatási Keretirányelv a fogyatékoságon alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalma keretében kizárólag azokat részesíti védelemben a közvetlen hátrányos megkülönböztetéssel és zaklatással szemben, akik saját maguk is fogyatékosak?

(II) Amennyiben az 1. kérdésre adott válasz nemleges, a Foglalkoztatási Keretirányelv védi-e azokat a munkavállalókat, akik nem önmaguk nem fogyatékosággal élők, de egy fogyatékosággal élő személlyel való kapcsolatuk miatt kevésbé kedvező bánásmódban, vagy zaklatásban részesülnek?

(III) Amennyiben egy munkáltató valamely munkavállalóval kevésbé kedvező módon bánik, mint ahogy más munkavállalókkal bánik vagy bánna, s megállapításra kerül, hogy ennek az az alapja, hogy fogyatékosággal élő, ellátást igénylő fia van, akkor minősül-e ez a Foglalkoztatási Keretirányelv egyenlő bánásmód elvét sértő közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek?

(IV) Amennyiben egy munkáltató zaklat valamely munkavállalót, és megállapításra kerül, hogy ennek a fogyatékosággal élő gyermeke az alapja, ez a fajta zaklatás sérti-e az egyenlő bánásmód elvét?

A bírói döntést előkészítő főtanácsnok a négy kérdést egyetlen jogkérdésben foglalta össze: a nem fogyatékosággal élő személyek egy fogyatékosággal élő személlyel való kapcsolatuk miatt, foglalkoztatásukkal összefüggésben részesülhetnek-e közvetlen hátrányos megkülönböztetésben.

Coleman esetében csak a közvetlen hátrányos megkülönböztetés kérdése merül fel, mely vonatkozásában egyértelmű, hogy ha felperes maga lenne fogyatékos, akkor védi őt a Foglalkoztatási Keretirányelv, mely vonatkozásában a főtanácsnok határozottan kifejti, hogy attól még alkalmazandó,⁷⁶⁶ hiszen elég, ha valaki az adott védett tulajdonság miatt részesül hátrányos megkülönböztetésben, a fogyatékoság az oka a hátrányos

⁷⁶⁴ EUMSZ 267. cikke alapján.

⁷⁶⁵ Megjegyzendő, hogy a felperes által állítottak ekkor még csak vélelmezve voltak, ugyanakkor a nemzeti bíróság feladata annak eldöntése és megítélése, hogy az eljárás milyen szakaszában forduljon a Bírósághoz, ezen felül az előterjesztett kérdésekre érkező válasz függvényében a nemzeti bíróságnak lehetősége lesz majd a tényállás felülvizsgálatára. *Coleman* ügyben hozott ítélet 30-31. pont.

⁷⁶⁶ *Coleman* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 21. pont.

megkülönböztetésnek. Tehát az irányelv nem csak akkor kap szerepet, ha maga a felperes fogyatékos, hanem minden esetben, ha a fogyatékossg miatt áll fenn a kedvezőtlenebb bánásmód, melyet ebben az esetben felperes be is tudott bizonyítani.⁷⁶⁷

Ezen felül megvalósul a zaklatás is, mely nemcsak a fogyatékossgal élő munkavállalóval szemben tiltott, hanem az általa gondozott, fogyatékossgal élő gyermeke kapcsán is. Amennyiben bizonyítást nyer, hogy nemkívánatos magatartással folyamatosan zaklatják, hátrányos megkülönböztetést valósítanak meg.

A luxemburgi bíróság a főtanácsnok véleményéhez hasonlóan, azzal egyetértve válaszolt az elé terjesztett kérdésekre. Megállapította a *kapcsolat alapján történő hátrányos megkülönböztetést*, egyrészt a Foglalkoztatási Keretirányelv céljára, másrészt annak 1., 2. cikkének (1) és (2) bekezdésének értelmezésére hivatkozva, mellyel ellentétes döntés esetén az egyenlő bánásmód elve és értelmezése leszűkülne. Ugyanakkor ez nem sértheti a tagállamok jogát, hogy olyan munka-egészségügyi és munkavédelmi rendelkezéseket tartsanak fenn vagy fogadjanak el, vagy olyan rendelkezéseket vagy lehetőségeket teremtsenek, vagy tartsanak fenn, melyek segítik vagy biztosítják a munkahelyi környezetbe való megfelelő beilleszkedést.⁷⁶⁸

Hasonló szisztémával vizsgálták a kapcsolat alapú zaklatás kérdését is, mely esetén tisztázták, hogy a zaklatás is a hátrányos megkülönböztetés egy formája,⁷⁶⁹ melyet szintúgy nem lehet csak magára a fogyatékossgal élő személyre vonatkoztatni.

Ebben az esetben a luxemburgi Bíróság úgy találta, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv céljaiból fakadóan, és az egyenlő bánásmód elvének megfelelően a fogyatékossg fogalmát széleskörűen kell értelmezni,⁷⁷⁰ így a kapcsolat alapú hátrányos megkülönböztetést is védi a Foglalkoztatási Keretirányelv, vertikálisan kitágítva hatályát.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Coleman ügyben készült főtanácsnoki indítvány 24. pont.

⁷⁶⁸ Foglalkoztatási Keretirányelv 7. cikk (2) bekezdés. Coleman ügyben hozott ítélet 40. pont.

⁷⁶⁹ Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk (3) bekezdés. Ugyanakkor a pontos definiálása tagállami hatáskör.

⁷⁷⁰ Ebben az esetben azonban az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége, az erre vonatkozó igény lehetősége fel sem merült. Ennek eshetőségére tér ki Transatlantic Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 45.

⁷⁷¹ Megjegyzendő, hogy a C-83/14. sz. *CHEZ* ügyben, a luxemburgi bíróság magának a hátrányos megkülönböztetésnek a fogalmát tágította ki, s arra vonatkozólag is kimondta a Faji irányelv védelmét, akit, mint kisebbség, a többséghez nem tartozás miatt ért hátrányosan egy intézkedés.

b) Orvosi szempontú fogyatékoságértelmezés

Kifejezetten a fogyatékoság fogalmának első esetjogi értelmezése, a Foglalkoztatási Irányelv hatálybalépése után hat évvel, a *Sonia Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA* ügyben,⁷⁷² még az orvosi, medikális modell alapján történt.⁷⁷³

Chacón Navast hosszan tartó betegsége, az egészségügyi állapota javulásának kilátástalansága miatt, jogellenesen bocsátották el, mely miatt bírósághoz fordult, az egyenlő bánásmód megsértésére és a hátrányos megkülönböztetésre hivatkozva. Így a Bíróságnak azt kellett meghatároznia, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében a „betegség” a fogyatékoság fogalma alá tartozik-e,⁷⁷⁴ mivel a spanyol jog szerint a betegség nem szerepel kifejezetten⁷⁷⁵ a védett tulajdonságok között. Ugyanakkor nem kérdőjelezi meg, hogy a betegség és a fogyatékoság között oksági kapcsolat áll fenn, s hogy a betegség okozhat olyan fogyatkozást, melynek következtében az egyén fogyatékosággal élő lesz. Ennek eldöntése céljából a Bírósághoz fordultak az alábbi kérdésekkel:

(I) A Foglalkoztatási Keretirányelv hatálya, tekintettel annak 1. cikkére, amely a fogyatékoságon alapuló hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem általános keretét hozza létre, kiterjed-e az olyan munkavállaló védelmére, akinek a munkaviszonyát a munkáltató kizárólag a betegsége folytán szüntette meg?

(II) Az erre adott nemleges válasz esetében, ha a Bíróság úgy dönt, hogy a betegséggel kapcsolatos tényállások nem esnek a Foglalkoztatási Keretirányelvben megfogalmazott, a fogyatékoságon alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalmának hatálya alá, tekinthető-e a betegség olyan további ismérvek, amellyel kiegészítendőek azok, amelyek miatt Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében tilos a hátrányos megkülönböztetés?

A fogyatékoság fogalmával kapcsolatban a főtanácsnok is elismeri, hogy egy bizonytalan, folyamatosan változó, fejlődő jogi fogalomról van szó, mely többféleképpen értelmezhető, s nem lehet éles határokat húzni aközött, hogy egyes társadalmakban mi számít fogyatékoságnak. Ennek következtében az is eltérő, hogy mi számít hátrányos

⁷⁷² C-13/05. sz. *Sonia Chacón Navas kontra Eurest Colectividades SA* ügyben 2006. július 11-én hozott ítélet. [EBHT 2006., I-6467.]

⁷⁷³ Lisa Waddington: Saying all the Right Things and Still Getting It Wrong: The Court of Justice's Definition of Disability and Non-Discrimination Law. *Maastricht journal of European and comparative law*. Vol. 22, No. 4. (2015) p. 576-591.

⁷⁷⁴ Chacón Navas ügyben hozott ítélet 75. pont.

⁷⁷⁵ A spanyol nemzeti jog szerint a hátrányos megkülönböztetés alapja a születés, faj, nem, vallási meggyőződés, vélemény, egyéb személyes vagy szociális körülmény lehet. Ld.: spanyol alkotmány 14. cikke. Ebből kifolyólag a főtanácsnok a bizonyítási teherrel kapcsolatban kitér arra, hogy a betegség esetén, mivel nem védett tulajdonság, nem érvényesül a fordított bizonyítási teher, tehát a hátrányos megkülönböztetés tilalmára hivatkozó személynek kell bizonyítani, hogy a felmondás valódi oka nem maga a betegség, hanem az abból eredő hosszú időtartamú vagy maradandó korlátozottság.

megkülönböztetésnek. A fogyatékos fogalmát egy közösségi fogalomnak minősíti, melyet a közösségi jogrendben önállóan és egységesen kellene értelmezni, figyelembe véve a rendelkezés összefüggéseit és a kérdéses szabályozás célját,⁷⁷⁶ ezáltal biztosítva a hátrányos megkülönböztetés egységes értelmezését, s a nemzeti bíróság számára viszonyítási pontokat jelölve, de nem kimerítően és lezárva.⁷⁷⁷ Megkülönbözteti a betegség, hosszan tartó betegség és a fogyatékos fogalmát, s megjeleníti az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét is.⁷⁷⁸ Ezen felül a főtanácsnok a második kérdés vonatkozásában kategorikusan kijelenti, hogy a betegség nem sorolható azon önálló okok közé, melyek alapján tilos a hátrányos megkülönböztetés, s ez még az egyenlőség általános elve alóli kivételként sem értelmezhető.⁷⁷⁹

A luxemburgi bíróság ítéletében az (I) kérdésre válaszul kimondja, hogy az olyan személy, akinek kizárólag betegség miatt szüntették meg munkaviszonyát, nem tartozik Foglalkoztatási Keretirányelv hatálya alá. Ahhoz, hogy aszerint kerüljön megítélésre, *a betegségnek hosszú távon kell hatást gyakorolni az adott személy életére.*⁷⁸⁰ A betegség⁷⁸¹ önmagában nem tekinthető olyan oknak, amellyel kiegészítendőek azok, amelyek alapján történő hátrányos megkülönböztetést tiltja a Foglalkoztatási Keretirányelv, hiszen aszerint a fogyatékos fogalma olyan korlátozottságként értendő, amely különösen valamilyen testi, pszichoszociális vagy lelki ártalmon alapul, és az érintettet akadályozza a szakmai életben való részvételben,⁷⁸² ugyanakkor pontos meghatározása nincsen. A (II) kérdés vonatkozásában pedig elhatárolja a betegséget és a fogyatékoságot, nem lehet a kettőt összemosni, azonosan kezelni.⁷⁸³

Ebben az ügyben a kulcs a fogyatékos fennállásának ideje volt, melyet még a fogyatékos orvosi modellje⁷⁸⁴ alapján ítélték meg, mely irány csak a *HK Danmark ügy* 2013-as ítéletében került meghaladásra, a 2015-ös *Z. ügyben* pedig pontosításra.

⁷⁷⁶ Chacón Navas ügyben készült főtanácsnoki indítvány 64. pont.

⁷⁷⁷ Erre a következtetésre jutottak a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kapcsán is, melynek hatására nem került pontos definiálásra a fogyatékos fogalma, csak rögzítették, hogy egy változó fogalomról van szó.

⁷⁷⁸ Chacón Navas ügyben készült főtanácsnoki indítvány 82. pont.

⁷⁷⁹ Lisa Waddington: Case C-13/05, Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA. *Common Market Law Review*. Vol. 44. No. 2. (2007) 487–499.

⁷⁸⁰ Chacón Navas ügyben hozott ítélet 45. pont.

⁷⁸¹ Az *'impairment'* és a *'disability'* elhatárolása a társadalmi modell vonatkozásában fontos, azonban nem minden nyelvi környezetben lehetséges. A brit modell esetén egyértelmű, míg az északi modellben ez inkább a társadalmi szemléleten keresztül tükröződik, az észak-amerikai pedig a kisebbségi jogokon keresztül történő érdekvédelem került előtérbe. Rannveig Traustadóttir: *Disability Studies, the Social Movements and Legal Developments*. In: Arnadóttir – Quinn i.m. 9-16.

⁷⁸² Chacón Navas ügyben hozott ítélet 43. pontja.

⁷⁸³ Chacón Navas ügyben hozott ítélet 44. pont.

⁷⁸⁴ Lisa Waddington: *Equal to task? Re-examining EU Equality Law in Light of the United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. In: Lisa Waddington – Gerard Quinn – Eilionoir Flynn (ed.) *European Yearbook of Disability Law* (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 190.

169, 185-186.

c) A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatása a luxemburgi bíróság gyakorlatára

A *Jette Ring* nevében eljáró *HK Danmark* kontra *Dansk almennyttigt Boligselskab* és *Lone Skouboe Werge* kontra *Dansk Arbejdsgiverforening* képviseletében *Pro Display*,⁷⁸⁵ három évvel a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Európai Unió által ratifikálás után meghaladta a korábbi, *Navas* ítélet által orvosi modellt, s tükrözte a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szociális modellen alapuló fogyatékosjog fogalmát, megjelenítve az észszerű alkalmazkodás kérdéskörét is.

Az egyesített ügyek⁷⁸⁶ felperesei mindketten dán, női munkavállalók voltak, akiket különböző okból kifolyólag elbocsátottak. *Ring* egy krónikus, degeneratív ízületi gyulladás miatt többször kényszerült betegállományba, állapotát az orvosok kialakultnak ítélték, s arra vonatkozólag, hogy mikor, s egyáltalán tud-e dolgozni teljes munkaidőben, nem tudtak nyilatkozni. Hosszabb betegeskedés után végül munkáltatója rövidebb felmondási idő mellett, bármilyen megoldásra való törekvés nélkül felmondta a munkaviszonyát. *Werge* betegsége egy autóbalesetből származott, mely során ostorcsapásos sérülést szenvedett, melyből maradéktalanul nem tudott felépülni, ezért súlyos fizikai fájdalmai és koncentrációs problémái maradtak.⁷⁸⁷ Mindezek ellenére a baleset után következő közvetlen lábadozási időszakon kívül keveset volt betegszabadságon, mígnem munkáltatója küldte betegállományba, először részmunkaidős foglalkoztatás mellett. Ezt követően *Werge*t munkaképtelennek minősítették, mely várható időtartamát nem lehetett megállapítani, így végül munkáltatója elbocsátotta.

A felperesek a dán hatóságok előtt arra hivatkoztak, hogy fogyatékosjoggal élő személyeknek minősültek, hiszen távollétük alapja nem alkalmi betegség, így a Foglalkoztatási Keretirányelv védelmében észszerű alkalmazkodásban is kellett volna részesülniük. Az alperes munkáltatók ezzel szemben mindkét esetben vitatták, hogy a felperesek egészségi állapota a „fogyatékosjog” fogalma alá tartozna, arra hivatkozva, hogy az ő ket érintő egyetlen károsodás az, hogy nem képesek a teljes munkaidős munkavégzésre.

A dán bíróság az alábbi, fogyatékosjog fogalmához kapcsolódó kérdésekkel fordult a Bíróság felé:

(I) A Foglalkoztatási Irányelv szerinti fogyatékosjog-fogalom hatálya alá tartozik-e az a személy, aki fizikai, mentális vagy pszichológiai sérülés miatt nem, vagy csak korlátozottan képes a munkavégzésre a korábbi, *Chacón Navas*-ügyben hozott

⁷⁸⁵ A felperesek nevében eljáró *HK Danmark*, *Handels og Kontorfunktionærernes Forbund Danmark*, vagyis Kereskedelmi és Irodai Alkalmazottak Dán Szövetsége.

⁷⁸⁶ Bíróság elnöke a 2011. augusztus 4-i végzésével az írásbeli és a szóbeli szakasz lefolytatása, valamint az ítélethozatal céljából egyesítette a C-335/11. sz. és a C-337/11. sz. ügyeket. HL C 269. 2011.9.10., tekintettel az ügyekben felmerült kérdések azonosságára. A Sør- og Handelsret (Dánia) által 2011. július 1-jén benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem – A *Jette Ring* nevében eljáró *HK Danmark* kontra *Dansk almennyttigt Boligselskab* DAB C-335/11. sz. ügyben. HL C 269., 2011.9.10., 31-32.o.

⁷⁸⁷ Kokott főtanácsnok indítványa 17. pont

ítéletben meghatározott időtartamnak, tehát egy hosszabb időnek megfelelő időszakban?

E fogalom hatálya alá tartozik-e a diagnosztizált gyógyíthatatlan betegség által okozott állapot, illetve a diagnosztizált ideiglenes betegség által okozott állapot?

(II) A Foglalkoztatási Irányelv szerinti értelemben tekinthető-e fogyatékosgnak az a megváltozott munkaképesség, amely nem igényel különös vagy más hasonló ellátást, csupán azt jelenti, hogy az érintett személy teljes munkaidőben nem képes a munkavégzésre?

E kérdéseket a luxemburgi bíróság is együttesen vizsgálta, mely eldöntésének alapját a Foglalkoztatási Keretirányelv célja jelentette, mivel az fogyatékossgra vonatkozó fogalmat nem tartalmaz. Utóbbi már a Chacón Navas ügyben meghatározásra került, melyet azonban később a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Európai Unió általi ratifikációja követett, ezáltal már az uniós jog szerves részét képezve. Ennek fényében megállapítható, hogy amennyiben valamely, főleg testi, pszichoszociális vagy lelki ártalmon alapuló betegség – legyen akár gyógyítható, akár gyógyíthatatlan – olyan korlátozottsággal jár, amely – egyéb akadályokkal együtt – akadályozhatja az adott személyt abban, hogy teljes, hatékony és más munkavállalókkal egyenlő szerepet vállaljon a szakmai életben;⁷⁸⁸ illetve ez a korlátozás hosszan tartó, úgy ez a Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében beletartozhat a „fogyatékossg” fogalma alá. Az ugyanakkor, hogy az adott személy csak korlátozottan képes a munkavégzésre, még nem gátolja meg, hogy egészségi állapotát tekintve a „fogyatékossg” kategóriájába essen, mivel a fogyatékossg, mint állapot – a munkáltatók érvelésével szemben – nem jelenti szükségszerűen a munkára való teljes képtelenséget. Tehát attól, hogy egy adott személy csak részmunkaidőben képes a munkavégzésre, még ugyanúgy beletartozhat a „fogyatékos” fogalmába.⁷⁸⁹

Ez az értelmezés összhangban van a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel és a Foglalkoztatási Keretirányelv célkitűzésével is, amely szerint a legfontosabb, hogy a fogyatékos személy hozzáférjen a munkához, nem pedig az – ahogyan azt a munkáltató értelmezte –, hogy teljes munkaidőben, a nem fogyatékosokkal egyenlő mérce alá essen. Lényeges ugyanakkor, hogy a munkáltató által megteendő, arányos alkalmazkodás érdekében hozott intézkedések irrelevánsak a fogyatékossg megállapítása szempontjából, ahogyan a Foglalkoztatási Keretirányelvben a fogyatékossgról szóló klauzula is megelőzi az észszerű alkalmazkodásról szóló cikket.⁷⁹⁰ Ezek az intézkedések tehát következményei, de nem alkotóelemei a fogyatékossgnak.

⁷⁸⁸ Z. ügy 80. pont.

⁷⁸⁹ Nathalie Betsch: The Ring and Skouboe Werge Case: A Reluctant Acceptance of the Social Approach of Disability. *European Labour Law Journal*. Vol. 4. No. 2. (2013) 135-143.

⁷⁹⁰ Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikk.

d) Korlátozottságból fakadó fogyatékoság

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény fényében került értelmezésre a *Karsten Kaltoft nevében eljáró Fag og Arbejde (FOA) és a Billund Kommune nevében eljáró Kommunernes Landsforening (KL)* ügy⁷⁹¹ is, melyben a Bíróság kimondta, hogy amennyiben a mindennapi életben való teljes részvételben korlátozottságot okoz a túlsúly, az is fogyatékoságnak minősül.⁷⁹²

Karsten Kaltoft családinapközi-üzemeltetőként dolgozott egy dániai önkormányzatnál, amely keretében négy gyerekre vigyázott. Már a munka kezdetekor túlsúlyos volt, 172 cm-es magasságához 160 kg súllyal⁷⁹³ rendelkezett, többször, munkáltatói támogatással fogyási célzattal sportolási támogatásban részesült, mely után családi okokra hivatkozva egy éves szabadságot vett ki, majd újra munkába állt. Ekkor a felettes ellenőrző szervek többször felkeresték egészségi állapotának, súlyának ellenőrzése céljából, s meggyőződhetek arról, hogy ez az erőfeszítések és a szabadság ellenére sem változott. Ezek után a szerződésében szereplő négy gyerek helyett csak hármat bíztak a felügyeletére, majd közel 15 éves munkaviszony után az elbocsátása mellett döntöttek, amelyet egy munkáltató általi meghallgatási eljárás előzött meg. A munkaviszony megszűnésének tényéről levélben értesítették, s a csökkenő gyerekszámra hivatkoztak. Azt, hogy miért Kaltoftnak mondtak fel a többi családinapközi-üzemeltető közül, illetve, hogy ebben a túlsúlya is szerepet játszott-e, nem említették, habár a meghallgatási eljárás során túlsúlyossága is téma volt, abban azonban utólag a munkaadóval nem értettek egyet, hogy a felmondás döntésének oka, vagy csak a beszélgetés egy alkérdése volt az.

A csökkenő gyerekszámra történő hivatkozás ellenére Kaltoft úgy vélte, hogy a felmondás oka a túlsúlya volt, mely miatt hátrányos megkülönböztetés érte. E jogellenes diszkrimináció miatt kártérítési pert indított az önkormányzat ellen a dán bíróság előtt, mely előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel fordult a Bírósághoz az alábbi, fogyatékosággal kapcsolatos kérdés értelmezése céljából, többek között az alábbi kérdéssel:

⁷⁹¹ C-354/13 *Karsten Kaltoft nevében eljáró Fag og Arbejde (FOA) és a Billund Kommune nevében eljáró Kommunernes Landsforening (KL)*. 2014. december 18-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:2463]

⁷⁹² Gauthier de Beco: Is obesity a disability? The definition of disability by the Court of Justice of the European Union and its consequences for the application of EU anti-discrimination law *Columbia Journal of European Law* 2016/2 381-401.

⁷⁹³ A WHO meghatározása szerint, mely a Body Mass Indexen alapul (BMI, az adott személy kilógrammban kifejezett testtömegének és méterben kifejezett magassága négyzetének hányadosa), Kaltoft a III. osztályú elhízási csoportba tartozik, a súlyosan, extrém módon, kórosan elhízottak közé. Kérdésként merül fel és aggodalomra ad okot, hogy az adott „határ”, jelen esetben az 50 BMI alatt lévők mi alapján nem esnek az adott kategóriába. Katharina Ó Cathaoir: Is obesity a disability? *EU Law Analysis* 18 February 2014 Online elérhetőség: <http://eulawanalysis.blogspot.hu/2014/07/is-obesity-disability.html>

(IV) ⁷⁹⁴ Tekinthes-e az elhízás fogyatékossgnak, amelyre kiterjed a Foglalkoztatási Keretirányelv által nyújtott védelem, és ha igen, akkor melyek azok a kritériumok, amelyek meghatározóak az elhízásnak a fogyatékossgra vonatkozó védelem alá vonásában?

Fontos megjegyezni, hogy a dán állam egyrészt elfogadhatatlannak ítélte a kérdést, hipotetikus jellegéből kifolyólag, mivel a bemutatott ténybeli elemekből nem következik, hogy Kaltoft nem tudta biztosítani feladatainak ellátását, még kevésbé, hogy a Keretirányelv értelmében fogyatékosnak lehetne tekinteni, másrészt pedig a HK Danmark ügyre hivatkozással maga a nemzeti bíróság is megválaszolhatta volna a kérdést.⁷⁹⁵

A főtanácsnok indítványában hangsúlyozta a kérdések jelentőségét: egyrészt azért, mert ez az első alkalom, hogy ilyen tárgykörben a Bíróság jogvédelmét értelmezni kell,⁷⁹⁶ másrészt pedig azért, mert a túlsúly a modern társadalmak jelentős problémája.⁷⁹⁷ Felidézte a korábbi ítélkezési gyakorlatot, különösképpen a Chacón Navas és a HK Danmark ügyet, melyek a Foglalkoztatási Keretirányelvben található fogyatékossg-fogalmat töltik meg tartalommal, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2010-es ratifikációja óta azzal összhangban. Önmagában egy betegség, vagy akár egy szerv hiányához hasonló anatómiai vagy testi fogyatkozás nem eredményez a Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében fogyatékossgot, amennyiben az nem okoz korlátozottságot az adott személy teljes, hatékony és más munkavállalókkal egyenlő szerepvállalása vonatkozásában. Amennyiben a munkavállaló fogyatékossgal élő személy, a munkáltatót terheli az észszerű alkalmazkodási kötelezettség, mely azonban csak akkor áll fenn, ha az nem jelent aránytalan terhet.

Kaltoft úr foglalkoztatása alatt mindvégig az extrémén túlsúlyos kategóriába tartozott az 54-es testtömeg-indexével, s így az ilyen mértékű elhízás betegségnek minősül, mely betegség önmagában csak abban az esetben fogyatékossg, ha a környezettel kapcsolatos akadályokkal való kölcsönhatás során világosan akadályozza a más munkavállalókkal egyenlő szerepvállalást a szakmai életben. A főtanácsnok ennek fényében úgy véli, hogy a

⁷⁹⁴ Az első három kérdés az elhízás, mint hátrányos megkülönböztetési alap általános uniós jogi tilalmával volt kapcsolatos, melyet sem a főtanácsnok, sem a luxemburgi Bíróság nem állapított meg, így ezekre nem térek ki.

⁷⁹⁵ Ugyanakkor a Bíróság köteles az előterjesztett kérdésekre válaszolni, amennyiben azok az uniós jog értelmezésére vonatkoznak, s a kérdések relevanciájának véelmét csak kivételes esetekben lehet megdönteni (vö. Fransson 40.), illetve a nemzeti bíróság olyan kérdéseket is előterjeszthet, amelynek megválaszolásával kapcsolatban az alapeljárás alperesei szerint nem merül fel észszerű kétely (C-145/10. sz. *Eva-Maria Painer kontra Standard VerlagsGmbH és társai*. 2011. december 1-jén hozott ítélet 64. pont.)

⁷⁹⁶ Az Amerikai Egyesült Államokban maga a túlsúly, a jelentős túlsúly is fogyatékossgnak minősül. : *EEOC v. Resources for Human Decision* (827. F. Supp. 2d 688 E. D. La. 2011. 693-694.) A *Whittaker v. America's Car-Mart, Inc.* esetén a Missouri bíróság is kimondta, hogy az ADA 2008-as módosítása, az ADAAA szerint a túlsúly is fogyatékossgnak minősül, így az alperesek tévesen hivatkoztak a korábbi esetjogra és korábban kiadott Equal Employment Opportunity Commission irányelveire, s hibásan állították, hogy csak abban a ritka esetben tekinthes fogyatékossgnak a jelentős túlsúly, hogy ha az alapja egy mögöttes fiziológiás elváltozás vagy betegség. Kiemelték, hogy pusztán a túlsúly nem vonja maga után a korlátozottságot, de a jelentős túlsúly már átlépi a küszöböt, hogy az fogyatékossgnak számítson. *Whittaker v. America's Car-Mart, Inc.* (Missouri, 1:13-cv-00108).

⁷⁹⁷ Ezzel kapcsolatosan a Bizottság A táplálkozással, túlsúllyal és elhízással kapcsolatos egészségügyi kérdésekre vonatkozó európai stratégiájáról című Fehér Könyvet adott ki. COM(2007) 279.

WHO kategóriái közül csak a III. túlsúly-osztályba tartozóknál feltételezhető a tényleges korlátozottság, mely mind mozgásbeli, mind kedélyállapotbeli problémákkal járhat.⁷⁹⁸

Mindemellett a főtanácsnok hangsúlyozza, hogy nem bír relevanciával az elhízás oka, vagyis az, hogy az adott személy az energialeadáshoz képest túlzott energiabevitel miatt hízott-e el, vagy valamilyen egyéb okból kifolyólag, mivel a fogyatékoság fogalma objektív, s nem függ attól, hogy a személy tevőlegesen hozzájárult-e a keletkezéséhez. Abban az esetben, ha így lenne, akkor például a közlekedésben vagy a sport területén megsérült, szándékos vagy gondatlan kockázatvállalásból fakadóan létrejövő testi fogyatékosággal élők sem tartoznának ide. Ennek megfelelően a főtanácsnok a nemzeti bíróságra bízta a fogyatékosággal kapcsolatos feltételek mérlegelését.

Ezzel összhangban hozta meg a luxemburgi bíróság az ítéletét és kimondta, hogy a munkavállaló elhízása a Foglalkoztatási Keretirányelv értelmében vett fogyatékoságnak tekinthető. Ismételten hangsúlyozta a Foglalkoztatási Keretirányelv célját és egyes rendelkezéseit, mely többek között a fogyatékoságon alapuló hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem általános kereteinek meghatározása a foglalkoztatás és a munkaerőpiac vonatkozásában.⁷⁹⁹

Emellett a luxemburgi bíróság kiemelte, hogy az észszerű alkalmazkodási kötelezettség hiánya, amely a fogyatékoság fennállása esetén a munkáltató kötelessége, nem jelenti a fogyatékoság hiányát, hiszen az nem alkotóeleme a fogyatékoság fogalmának, hanem következménye, így annak hiányából nem lehet a fogyatékoság hiányára következtetni. Ugyanakkor a túlsúlyosság önmagában nem fogyatékoság, csak akkor, ha az érintett munkavállaló elhízása korlátozottsággal jár. Így Kaltoft esetében túlsúlya nem kérdéses, azt azonban a nemzeti dán bíróság feladata eldönteni, hogy ez olyan *jelentős mértékű korlátozottsággal jár-e*, amely miatt fogyatékoságnak tekintendő.⁸⁰⁰ Ennek következtében a Bíróság tovább tágította a fogyatékoság változó fogalmát, a túlsúlyt a fogyatékosággal azonos védelem alá helyezve, megfelelő intézkedéseket követelve, s védve a munkavállalót, nem az okokra, hanem a következményekre helyezve a hangsúlyt, munkajogi szempontból kissé eltávolodva az okok behatárolásától, a megoldási lehetőségekre koncentrálna, összhangban az irányelv céljával, vagyis az egységes kiindulási alap létrehozásával a foglalkoztatási és munkavégzési egyenlőség vonatkozásában.⁸⁰¹

⁷⁹⁸ David L. Hosking: Fat rights claim rebuffed: Kaltoft v Municipality of Billund. *Industrial Law Journal*. Vol. 44. No. 3. (2015) 460-471.

⁷⁹⁹ Foglalkoztatási Keretirányelv 1. cikk.

⁸⁰⁰ Mark Butler: Obesity as a disability: The implications of Kaltoft. *European Journal of Current Legal Issues*. Vol. 20. No. 3. (2014)

⁸⁰¹ Ld.: Mikola Orsolya: Az Európai Bíróság döntése a fogyatékoság fogalmáról – A túlsúly mint fogyatékoság. *Jogesetek Magyarázata* 2015/2. 73-79.

e) A betegség és fogyatékoság fogalmának további elhatárolása

A *Z. v. A Government Department and the Board of Management of a Community School* esetében a luxemburgi bíróság elsősorban az anyaság, szülési szabadság kapcsán a béranyaság és a társadalmi ellátások kérdését vizsgálta, miközben a betegség és fogyatékoság fogalmát még pontosabban elhatárolta: egyértelműen kimondásra kerül, hogy a fogyatékoság az általánosságban vett betegség fogalmával nem vonható össze.⁸⁰²

Z. tanárnóként dolgozott Írországban, s egészségügyi okokból kifolyólag természetes úton nem volt képes egy terhesség kihordására, mivel egy nagyon ritka reprodukciós szervi betegségben szenvedett: nem volt méhe. Z. és férje ezért a költséges béranyaság megoldását választották, annak is azon fajtáját, amikor genetikailag az ő gyermeküket fogja egy harmadik személy kihordani. Így vártak gyermeket, melynek alapján Z. fizetett örökbefogadási szabadságra jelentkezett, azonban csak fizetés nélküli szülői szabadságot ajánlottak fel számára. Ezt Z. neme, családi állapota és fogyatékosága alapján történő hátrányos megkülönböztetésének vélte, s sérelmezte, hogy nem tettek eleget a vele, mint fogyatékosággal élő személlyel szemben fennálló észszerű alkalmazkodási kötelezettségnek és a nemzeti bírósághoz fordult, mely a luxemburgi bíróságtól elsősorban annak megválaszolását kérte, hogy vajon a fizetett szabadság elutasítása megtehető-e egy genetikailag gyermekkel rendelkező, de béranyán keresztül anyává váló nő esetén.

A főtanácsnok úgy ítélte, hogy Z.-t semmilyen nemi alapon történő hátrányos megkülönböztetés nem érte, pusztán az alapján bántak vele másképp, hogy nem kezelték a szülő, vagy az örökbefogadó anya helyzetével azonosan.

Ehhez hasonlóan utasította el a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést is, kiemelve, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv hatálya korlátozott, elsődleges célja, hogy mindenki számára biztosítsák a szakmai életben való teljes és hatékony részvételt, s mivel ebben Z. nem volt akadályoztatva a terhessége kihordására való alkalmatlanság alapján, így az uniós szabályozás nem alkalmazható.

Mindazonáltal a fogyatékoság fogalmába beletartozik az orvosilag gyógyíthatónak és gyógyíthatatlannak minősített minden betegség által okozott kóros állapot, mely különösen valamilyen testi, pszichoszociális vagy lelki ártalmon alapul, mely az adott személyt korlátozhatja a teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalásában és ez a korlátozottság hosszan tartó.

⁸⁰² Megjegyzendő, hogy ebben az esetben a fogyatékoság és a betegség fogalmának elhatárolása viszonylagosan egyszerű volt, hiszen ez fájdalomban és mozgásképtelenségben is megnyilvánuló testi károsodást okoz, azonban – akár későbbi fejlődésnek is irányt mutatóan – kiemelendő, hogy adott esetben egy tünetmentes HIV-fertőzés is jelenthet fogyatékoságot, ahogy az megállapításra is került az amerikai Legfelső Bírósága által a *Bragdon kontra Abbott* ügyben. (524 US 624, 1998.); illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága az I. típusú Diabetes mellitus betegséget is fogyatékoságnak minősítette a *Glor kontra Svájc* ügyben (ECHR, no. 13444/04 2009.04.30.), szemben a nemzeti bírósággal, mely csekély jelentőségűnek ítélte azt.

Így egyrészt e meghatározás foglalkoztatáspolitikai következményei messzire mutatnak, hiszen megerősítést nyer, hogy a fogyatékossgal élő emberek esetében nem alkalmazható ugyanaz a mérce sem a munkaidő, sem a betegszabadság tekintetében; ezen felül pedig a fogyatékossgal élők foglalkoztatása érdekében a munkáltatónak megfelelő, arányos intézkedéseket kell tennie, hogy a munkavállaló munkavégzésében ne szenvedjen hátrányt.⁸⁰³

Továbbá európai értelemben „frissül” a fogyatékossgal fogalma, mely a jogharmonizáció szempontjából is komoly jelentőséggel bír, hangsúlyozva, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény az uniós jog fölött áll,⁸⁰⁴ s a nemzetközi egyezmények hatálybalépésüktől kezdődően integráns részét képezik az uniós jogrendnek.⁸⁰⁵

⁸⁰³ Vö. Könczei György – Komáromi Róbert – Keszei Roland – Vicsek Lilla: A fogyatékos és megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásáról a TOP 200 adatbázis alapján. *Munkaügyi Szemle*. 2002/12. 21-23.

⁸⁰⁴ EUMSZ 216. cikk (2) bek.

⁸⁰⁵ Ld.: C-366/10. sz. *Air Transport Association of America és társai kontra Secretary of State for Energy and Climate Change* ügyben 2011. december 21-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2011:864] 50. pont.

IV. RÉSZ

AZ ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁS FOGALMÁNAK FEJLŐDÉSE ÉS IRÁNYA AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK, AZ ENSZ-EGYEZMÉNY, AZ EURÓPA TANÁCS ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ JOGGYAKORLATÁNAK A FÉNYÉBEN

Az észszerű alkalmazkodás fogalmának nincs egy egységes, általánosan elfogadott értelmezése.⁸⁰⁶ A fogalmat legtöbbször a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez és a Foglalkoztatási Keretirányelvhez hasonlóan értelmezik, esetenként eltérően szövegváltozatot⁸⁰⁷ alkalmazva.

Az észszerű alkalmazkodás a vallási alapú diszkriminációra adott válaszból gyökerezik az Amerikai Egyesült Államokban,⁸⁰⁸ s innen terjedt át a fogyatékossgal élő emberek jogvédelmére, míg az Európai Unióban jelenleg még csak itt nyert teret, s itt is csak a foglalkoztatás és munkavégzés vonatkozásában.

Ebben a fejezetben az észszerű alkalmazkodás gyökereit, értelmezését, az amerikai és európai megvalósulást kívánom bemutatni.

⁸⁰⁶ Waddington, Lisa: When it is Reasonable for Europeans to be Confused: Understanding When a Disability Accommodation is “Reasonable” from a Comparative Perspective. *Comparative Labor Law and Policy* Vol. 29. No. 3. (2008) 318.

⁸⁰⁷ 'due and appropriate adjustment' – Finnország, 'effective accommodation' – Hollandia, 'appropriate accommodation' – Szlovénia, 'reasonable adjustment' – Nagy-Britannia, Ausztrália, Spanyolország.

⁸⁰⁸ Lawson (2008) i.m. 5.

IV.1. Az észszerű alkalmazkodás gyökere

Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség először az Amerikai Egyesült Államok szabályozásában jelent meg az 1973-as *Rehabilitation Act*-ben,⁸⁰⁹ majd az 1990-es *Americans with Disabilities Act*-ben került kifejtésre, alapul szolgálva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek és az egész európai szabályozásnak.

Az észszerű alkalmazkodás uniós kontextusban jelenleg csak a fogyatékossgal, mint védett tulajdonság vonatkozásában, s csak a foglalkoztatás és munkavégzés területén jelent kötelezettséget a Foglalkoztatási Keretirányelv révén. Ehhez képest a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, habár csak a fogyatékossgalra vonatkozólag, de az élet minden területére alkalmazza az észszerű alkalmazkodás fogalmát.

Ezt a fogalmat már az ENSZ 1982-es Világprogramja, a Fogyatékos Emberek Akcióterve⁸¹⁰ is tartalmazta. E szerint a „fogyatékossgal és nem fogyatékossgal élők azonos jogainak az elve magában foglalja azt, hogy minden egyén számára azonos fontossággal bír szükségleteik biztosítása, melyet a társadalmi tervezés révén garantálni szükséges, s a forrásokat úgy kell felhasználni, hogy mindenki számára, egyénileg azonos lehetőségek keletkezzenek a társadalmi részvételre”.

Ez a megközelítés jelent meg később a Fogyatékossgal élő emberek egyenlő lehetőségei Általános Szabályaiban,⁸¹¹ majd a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának 5. számú általános kommentjében,⁸¹² melyek megerősítik, hogy az észszerű alkalmazkodás elutasítása is megvalósíthatja a fogyatékossgal alapján történő hátrányos megkülönböztetést, s olyan hatással járhat, mely megsemmisíti vagy korlátozza a gazdasági, társadalmi vagy kulturális jogok elismerését, élvezetét, vagy gyakorlását.

Az észszerű alkalmazkodás fogalma két fő részre bontható: egyrészt egyfajta módosításra, alkalmazkodásra, másrészt pedig ennek észszerű keretek között történő megvalósítására. Ehhez a két oldalhoz hasonlóan fontosnak vélem az észszerű alkalmazkodásra jogosult és az észszerű alkalmazkodásra kötelezett,⁸¹³ munkajogi kontextusban a munkavállaló és a munkáltató oldala közötti megkülönböztetést és fogalmi párhuzam állítását. A munkáltatónak kötelessége biztosítani az alkalmazkodást a munkavállaló számára, mindaddig, ameddig ez számára nem jelent jelentős, aránytalan terhet. Másrészt pedig a

⁸⁰⁹ Rehabilitation Act of 1973 Pub.L. No. 93-112., Section 504.

⁸¹⁰ 'World Programme of Action concerning Disabled Persons', General Assembly, Resolution 37/52. 1982. december 3., 25. bekezdés.

⁸¹¹ 'Standard Rules on Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities', General Assembly Resolution 48/96, 1993. dec. 20., 25-26. pont. 'Equalization of opportunities'.

⁸¹² CESCR GC No.5. 15. pont.

⁸¹³ Az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége, bár más vonatkozásában is kiemelhető, mégis alapvetően a munkavállalással és foglalkoztással kapcsolatban kívánom elemezni.

munkavállalónak kell kérnie az észszerű (és megfelelő)⁸¹⁴ alkalmazkodást védett tulajdonsága, fogyatékosága alapján. A munkavállaló szempontjából az alkalmazkodás sokkal „erősebb”, dominánsabb pozícióban van, mint az észszerűség, mivel ez látszólag egy szigorú kötelezettséggel terheli a munkáltatót, akinek a munkavállaló egyéni igényeire kell válaszolni, mely a fogyatékoság diverz természete miatt még nehezebb lehet, s ezért nem is lehet kifejezetten egy alkalmazkodási „listát” elkészíteni. Az azonban, hogy mit jelent az észszerűség, mint jelent az észszerű keret a munkáltató számára, s mi jelent már túlzott és aránytalan terhet, nem tisztázott.

Ez a két részre tagolás a legtöbb esetben megtörténik, hiszen ún. kétlépcsős eljárás alkalmazott. Az első lépésként a beazonosítás történik, annak megállapítása, hogy az adott egyén esetén van-e szükség észszerű alkalmazkodásra. A második lépés, mely a megállapítást követi, az, hogy a munkáltatónak ezt a kötelezettséget teljesítenie kell, mindaddig, ameddig az még számára nem jelentős terhet.⁸¹⁵ Az észszerű alkalmazkodás a szubsztantív egyenlőség elérésének az eszköze, ugyanakkor egyéni alapokon nyugszik, szemben a pozitív lépésekkel, 'affirmative action'-nel és a hozzáférhetőség kötelezettségével. Ezen felül nem előnyt, hanem egyenlőséget kívánnak biztosítani az adott egyén egyéni igénye alapján, nem csoportra alkalmazható, általános rendelkezések révén. Mely egyéniségét tekintve előnyös, hiszen alkalmazása esetén egyénre szabott, ugyanakkor pont ebből kifolyólag sokkal kevésbé alkalmazható minden esetben, hiszen fennáll az észszerűtlenség lehetősége.

Az észszerű alkalmazkodás az egyenlőség elérését kívánja, mely kötelezettség először az Amerikai Egyesült Államokban fogalmazódott meg a vallással kapcsolatban, s innen terjedt át a civiljogi mozgalmak kiterjedésével a fogyatékosággal élő emberekre is. Ez az irány az Európai Unióban mindenképpen fordítottan valósulhat meg, hiszen jelenleg még csak a fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatban alkalmazott. A következő fejezet az egyesült államokbeli vallásszabadságig visszanyúló gyökereit és a jelenlegi irányokat kívánja kiemelni.

⁸¹⁴ Ezzel ellentétben az USA-ban ezt utasították vissza a *Vande Zande v Wisconsin Dep't of Administration* 44 F.3d 538 7th Cir. (1995) and *U.S. Airways, Inc. v Barnett* 535 U.S. 391, 122 S.Ct. 1516 U.S. (2002) ügyekben.

⁸¹⁵ Waddington (2008) i.m. 333.

IV.1.1. Az észszerű alkalmazkodás amerikai egyesült államokbeli eredete

Az észszerű alkalmazkodás hetvenes évekbeli fogyatékkal kapcsolatos megjelenésének legtisztább formája az *Americans with Disabilities Act*-ben került megfogalmazásra, mely az 1964-es *Civil Rights Act VII. címéből*⁸¹⁶ és az 1973-as *Rehabilitation Act*-ből⁸¹⁷ táplálkozott.⁸¹⁸ Ezek még azt mondták ki, hogy amennyiben a munkáltató visszautasítja a vallási alapon történő alkalmazkodást, hátrányosan különbözteti meg az adott vallást követő munkavállalóját, amennyiben kérésének megvalósítása nem jelent neki indokolatlan nehézséget.⁸¹⁹ Ezt végül számtalan elutasító szövetségi és amerikai legfelső bírósági ítélet hatására tisztázták a módosított *Civil Rights Act* keretein belül, így mind az állami, mind a magánszféra munkáltatóit kötelezik az észszerű alkalmazkodás biztosítására a leendő és meglévő munkavállalók vallásának gyakorlásának biztosításához, mindaddig, ameddig indokolatlan nehézséget nem jelent a munkáltató üzleti tevékenysége számára.⁸²⁰

Azt, hogy mi minősül indokolatlan nehézségnek, az amerikai Legfelső Bíróság esetein keresztül járta körbe. Korai döntéseiben a minimális költséget⁸²¹ jelentő alkalmazkodás már indokolatlan nehézségnek minősült, így például a *Trans World Airlines, Inc. v. Hardison*⁸²² ügyben nem találták indokoltnak azt, hogy vallási okokból a munkavállaló szabad szombatot igényelhessen, mely bár az előző munkáltató esetén megoldható volt, az új foglalkoztató számára jelentős nehézséget okozott volna. Ez a megítélés már nem lett volna harmóniában az 1990-es ADA észszerű alkalmazkodásra vonatkozó rendelkezéseivel, mely kimondja, hogy indokolatlan terhet jelentős nehézséggel járó cselekmény vagy kiadás jelent.⁸²³

⁸¹⁶ Civil Rights Act. Title VII. Fontos megjegyezni, hogy a vallás vonatkozásában nem előírás, hogy a munkáltató kifejezetten ismerje az észszerű alkalmazkodás szükségességének természetét. Lsd. IV.1.2. Kérés nélküli alkalmazkodás.

⁸¹⁷ Rehabilitation Act of 1973 Pub.L. No. 93-112., Section 504.

⁸¹⁸ Meg kell jegyezni, hogy a vallási alapon történő alkalmazkodási kötelezettség sok vitát és visszás legfelső bírósági értelmezést is kiváltva, de levezethető az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányából, annak Első Kiegészítéséből, közismert nevén a 'Free Exercise Clause'-ból.

⁸¹⁹ *EEOC Guidelines on Discrimination Because of Religion*, 29 CFR §1605.1 (b) 1967. július 10-én lépett hatályba.

⁸²⁰ Civil Rights Act Title VII § 701 (j). Abban az esetben, ha egy állami alkalmazott alkotmányos panasszal él, a bíróság a „közepes szigor” ('*intermediate scrutiny*') alkalmazza, mely szerint az állam csak akkor korlátozhatja a vallási szimbólumok viselését, ha az egy különösen fontos közérdeket sért, ahogy ez történt a *Tenafly Eruv Association v. Borough of Tenafly* (309 F.3d 144, 157, 3rd Cir. 2002) esetben is. Amikor azonban más törvényi alapon áll a panasz, a munkavállaló számára vagy fel kell ajánlani az észszerű alkalmazkodás lehetőségét a vallási gyakorlatra vonatkozólag, vagy biztosítani kell annak gyakorlását, mindaddig, amíg az jelentős nehézséget nem okoz. (Ld.: *Ansonia Board of Education v. Philbrook*, 479 US 60 (1986); *United States v. Board of Education for School District of Philadelphia*, 911 F.2d 882, 886 (3rd Cir. 1990); *Webb v. City of Philadelphia*, 562 F.3d 256 (3rd Cir. 2009).

⁸²¹ '*de minimis cost*'.

⁸²² *Trans World Airlines v Hardison*, 432 US 63 (1977).

⁸²³ ADA (1990) 42 USC § 12111 (10).

Az ADA tiltja a fogyatékoság alapján történő hátrányos megkülönböztetést mind a foglalkoztatás, mind a közszolgáltatások és a közlekedés vonatkozásában, illetve a munkavégzéssel kapcsolatban kimondja az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, mely jelentheti a munkakörnyezet fizikai módosítását, a munkaidő rugalmasságát, megfelelő felszerelés, technológia biztosítását. Az ADA 1990-es elfogadása után kimutatható társadalmi változás zajlott le, mely a fogyatékosággal élő személyek foglalkoztatása kapcsán is érzékelhető volt, de a 2008-as módosítása, a még szélesebb körű értelmezése ellenére is csak inkább a kötelező minimumot jelenti.

Az ADA az uniós keretirányelvénél szélesebben, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel hasonló „rétegek” tekintetében teszi kötelezővé az észszerű alkalmazkodást a munkáltatók számára. Célja a teljes és független, gazdaságilag önfenntartó élet mindenki mással azonos lehetőségének megteremtése a fogyatékosággal élő emberek számára is, s nemcsak az egyenlő bánásmódnak az észszerű alkalmazkodáson keresztüli biztosítása, hanem az azon keresztüli egyenlő esélyek megteremtése.⁸²⁴

Az észszerű alkalmazkodás az ADA meghatározásában azt jelenti, hogy:

„a már meglévő eszközöket a munkavállaló számára könnyen hozzáférhetővé, a fogyatékosággal élő személyek számára használhatóvá kell tenni; a munkavégzést megfelelően kell strukturálni, részmunkaidőt, módosított munkarendet kell alkalmazni, szükség esetén élni kell az áthelyezés, átszervezés lehetőségével, esetlegesen a felszerelést, munkaeszközöket meg kell változtatni, hogy megfelelő változtatás, módosítás legyen, mely kiterjed a szervezeten belüli vizsgálatokra, fejlesztő, tréning anyagokra és policy-kra is, illetve, hogy legyen megfelelő személy, aki biztosítja az egyén számára szükséges változtatást.”⁸²⁵

Az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége csak a fogyatékosággal élő személyek vonatkozásában áll fenn, tágabb értelmében azonban kivételt képeznek a fogyatékosággal élőknek tekintett⁸²⁶ személyek. Az ADA mind a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez, mind az európai uniós észszerű alkalmazkodási fogalomhoz képest egy igen részletes leírást tartalmaz, mely kiemeli, hogy amennyiben annak a munkáltató nem tesz eleget, hátrányosan különbözteti meg az adott személyt, kivéve, ha bizonyítja, hogy az alkalmazkodás „jelentős terhet” jelent számára⁸²⁷ mely nehézségeket okoz az üzleti működésben,⁸²⁸ hiszen az alkalmazkodás nem korlátok nélküli.⁸²⁹ Az észszerű alkalmazkodásra való igényről azonban a munkáltatót tájékoztatni kell,⁸³⁰ mivel, ha az

⁸²⁴ Arlene B. Mayerson – Sylvia Yee: The ADA and Models of Equality. *Ohio State Law Journal* Vol. 62. No. 291 (2001).

⁸²⁵ ADA Sec. 12111. 'Definitions' (9).

⁸²⁶ 'regarded as disabled'.

⁸²⁷ Az ADA az „undue hardship”, a Foglalkoztatási Keretirányelv pedig a „disproportionate burden” kifejezést használja.

⁸²⁸ ADA Sec. 12111. 'Discrimination' (5) (A).

⁸²⁹ Gerard Quinn – Maeve McDonagh – Cliona Kimber: Disability Discrimination Law in the United States, Australia and Canada. *Dublin University Law Journal*. Vol. 15. (1993) 274.

⁸³⁰ Ezzel ellentétben, például a vallási alapon történő észszerű alkalmazkodás igényénél – ahogy később kifejtésre is kerül az *EEOC vs. Abercrombie & Fitch* ügygel kapcsolatban – nem szükséges ilyen jellegű igény.

adott fogyatékossg nem nyilvánvaló, annak elmulasztása esetén a munkáltatót nem terheli felelősség.⁸³¹

Észszerű alkalmazkodást jelent például a már meglévő környezet hozzáférhetővé és használhatóvá tétele, a munkaidő és a munkakör megfelelő módosítása,⁸³² változtatása, akár a munkakezdés időpontjának későbbi időpontban való meghatározása, akár a teljes munkaidő részmunkaidőre való csökkentése, tekintettel az adott munka típusára, a megfelelő eszközök

garantálására. Az indokolatlan nehézség,⁸³³ mint a kötelezettség alóli mentesülési ok azonban nem általánosítható: ennek megállapítása egyéni, a körülményeket figyelembe vevő mérlegelésen kell, hogy alapuljon, mely eldöntésében számos faktor szerepet játszik, mint például a szükséges módosítás természete és költsége, a munkavállaló általános pénzügyi forrásai, az általa foglalkoztatott személyek száma és az ő t terhelő kiadások hatása, a módosítás „elhelyezkedése” és a működésre való hatása.⁸³⁴ A rendelkezések részletezésével a Kongresszus célja az volt, hogy a munkáltató megfelelően mérlegelje a módosítással járó költségeket, s azokat összefüggéseiben vegye figyelembe, felmérve az esetleges külső, pályázható támogatásokat, rehabilitációs hozzájárulásokat, adókedvezményt.

A „jelentős teher” kérdését a nehézségek és költségek fényében vizsgálják négy faktor alapján.⁸³⁵ Az egyik tényező a módosítás fajtája és az azzal kapcsolatos kiadások; a másik a kötelezett összköltségvetési forrása, az alkalmazottak száma, illetve a kiadások és a források hatása az észszerű alkalmazkodási kötelezettséggel érintettre; a harmadik az üzlet mérete és foglalkoztatottak száma függvényébe mérlegelt társadalmi haszon; negyedik pedig a szervezet működési formája, beleértve a munkaerőforrások funkcióját, földrajzi elhelyezkedését, az adminisztrációs és egyéb kiadások nagyságát.⁸³⁶ Még abban az esetben is, ha az alkalmazkodás jelentős tehernek tűnik a munkáltató számára, fel kell ajánlani, hogy a munkavállaló részben vagy egészben maga állja az alkalmazkodás költségét.⁸³⁷ Fontos megjegyezni, hogy a költségelemzés, a bevételek-kiadások mérlegelése irreleváns. Sem törvényi, sem esetjogi példa nincs arra vonatkozólag, hogy egy adott módosítással kapcsolatos mérlegeléssel való bizonyítás indokul szolgálhatna az észszerűtlen teher megállapításához. Sőt, a Kongresszus⁸³⁸ kifejezetten elutasította a költségelemzéssel való bizonyítást annak vonatkozásában, hogy észszerűtlen lenne, ha az a munkavállaló éves fizetésének tíz százalékánál többbe kerülne.⁸³⁹

⁸³¹ *U.S. Airways, Inc. v Barnett* 535 U.S. 391, 122 S.Ct. 1516 U.S. (2002)

⁸³² ADA Sec. 12111. (9).

⁸³³ 'undue hardship'.

⁸³⁴ ADA Sec. 12111. (10).

⁸³⁵ ADA Sec. 12111. 'Definitions' (10) (A).

⁸³⁶ ADA Sec. 12111. 'Definitions' (10) (B).

⁸³⁷ Quinn –McDonagh – Kimber Ibid. (1993) 279.

⁸³⁸ See e.g. 136 Cong. Rec. H2475 (1990), In point The U.S. Equal Employment Opportunity Commission, 'Notice Nr. 915.002' (eoc.gov 17 October 2002) 121. Ennek ellenére például a *Vande Zande v. Wisconsin Dep't of Administration* (44 F.3d 538 7th Cir. (1995) ügyben Posner bíró elutasította a konyhai tér átalakítását vagy a munkakörnyezet megváltoztatását, mivel nem látta egyensúlyban az átalakítást és annak hatását, annak ellenére sem, hogy a módosítás nem emésztett volna fel jelentős költségeket. Sokat bírált ítéletét részletesen vizsgálták az alábbi cikkben: Cass R. Sunstein: Cost-Benefit Analysis without Analyzing Costs or Benefits: Reasonable Accommodation, Balancing, and Stigmatic Harms. *University of Chicago Public Law and Legal Theory Working Paper* Nr. 149. 2007.

⁸³⁹ 136 Cong. Rec. H2475 (1990), 29 C.F. R. pt. 1630 app. § 1630.15 (d) (1997).

Az amerikai Legfelső Bíróság az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének kérdését először a *U.S. Airways, Inc. v Barnett*⁸⁴⁰ ügyben vizsgálta. Robert Barnett a U.S. Airways csomagrakodójaként dolgozott. Munkája közben megsérült a gerince, s orvosa javaslatára kevésbé megterhelő munkakörben, inkább a postázóban volt számára javallott dolgozni. Erre két éven keresztül lehetősége is volt, amikor is a társaság a belső szabályzatot figyelembe véve felszólította, hogy adja át pozícióját. Barnett állapotára tekintettel kérte maradásának jóváhagyását, melynek azonban a munkáltató nem tett eleget. Barnettet elbocsátották, melyre válaszul pert indított, arra hivatkozva, hogy a repülőtársaság nem biztosította számára az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, a szigorú belső szabályzati rendszerre hivatkozva, melytől Barnett esetében indokolatlan terhet jelentő módon el kellett volna térni. Az amerikai Legfelső Bíróság, figyelembe véve a körülményeket, úgy ítélte, hogy bár valóban teher a munkáltató számára az előmeneteli rendszer nem megfelelő követése, így a fogyatékossgal élő munkavállaló előnyben részesítése, az azonban az egyenlőség biztosítása céljából szükséges és esetről esetre meghatározandó, hogy az észszerűtlenség keretei fennállnak-e. Ebben az esetben azonban a többségi vélemény⁸⁴¹ az volt, hogy az előmeneteli rendszer nem előírászerű követése, Barnett pozíciójának megtartása, megvalósíthatja az észszerű alkalmazkodást.

A munkáltatóknak az észszerű alkalmazkodás kérdését esetről esetre meg kell vizsgálniuk egy kétlépcsős eljárásban. Először a munkavállalónak informálnia szükséges a munkáltatót az észszerű alkalmazkodás szükségességéről. Ennek módja nincs konkrétan meghatározva, bármilyen informális mód is elfogadott, melyből az igény világosan kiderül. A munkáltató ennek szükségességére nem kérdezhet rá, egészségügyi állapotra vonatkozó tesztet nem végezhet, hacsak nem biztonsági kérdések merülnek fel. Második lépésként pedig a munkáltatónak az észszerűség kérdését kell megvizsgálnia, hogy jelent-e számára az a kiadás jelentős terhet, s a többi munkavállalóra milyen hatást gyakorol.

Amennyiben egy bizonyos alkalmazkodás jelentős nehézséget vagy költséget jelentene a munkáltató számára, de egy másik típusú alkalmazkodás megfelelőnek bizonyulhat, akkor azt a helyettesítő alkalmazkodást kötelessége biztosítani. Nem teljesen tisztázott, hogy az észszerű alkalmazkodás hatékony-e, ugyanakkor valamilyen szinten magába kell, hogy foglalja azt, mert a nem megfelelő módosítás, változtatás nem segítené a fogyatékossgal élő személy korlátainak lebontását.⁸⁴²

A munkáltató a fogyatékossgal élő személy foglalkoztatása kapcsán nem hivatkozhat arra, hogy az ügyfeleit, a vásárlókat a fogyatékossgal élő emberekkel szemben támasztott előítéletek távol tartják, illetve, hogy más munkavállalók számára a fogyatékossgal élő személyek alkalmazása esetlegesen kellemetlenséget okoz. A kollegákkal kapcsolatosan egyedül a munkateher megosztásának, elosztásának kérdése vizsgálható. Például, ha egy munkavállaló mellrákból kifolyólag kemoterápiás kezelése alatt jelentősen fáradékonyabb és – érthető módon – csökken a teherbírása, melyet jelezve a munkáltató a lényegi feladatait nála hagyva, a marginálisakat átcsoportosítva munkatársára bízva azokat a kezelés idejére, mely által minimálisan nő a munkatárs

⁸⁴⁰ *U.S. Airways, Inc. v Barnett* 535 U.S. 391, 122 S.Ct. 1516 U.S. (2002)

⁸⁴¹ Az ügy eldöntésének nehézségét mutatja, hogy 5-4 arányban született meg a döntés, s tovább szűkítette az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét.

⁸⁴² *U.S. Airways, Inc. v Barnett* 535 U.S. 391, 122 S.Ct. 1516 U.S. (2002).

munkaterhe, ez észszerű alkalmazkodásnak minősül, mely semmilyen költségvonzattal nem jár, a munkáltató számára a rendes működésben zavart nem okoz. Ugyanakkor a munkáltatónak oda kell figyelnie a feladatok elosztásában, nehogy a munkatársat negatív hatás érje és ezáltal az egyenlő bánásmód elvét megsértse, s míg az egyik munkavállalót kedvező bánásmódban részesíti, a másikat hátrányosabb helyzetbe hozza.⁸⁴³

Az észszerű alkalmazkodás kérdésköre mellett kiemelkedően fontos a bizonyítás⁸⁴⁴ esetköre, mely a diszkriminációs esetek vonatkozásában még jelentősebb szereppel bír: alapvetően „fordított” a bizonyítási teher. A fogyatékkal kapcsolatos ügyekben először annak állítása szükséges, hogy az illető fogyatékosossággal él, vagy azzal egy tekintet alá esik. Ennek ellenére a munkáltató nem teljesítette a kötelezettségét és nem biztosította a munka lényegi ellátásához szükséges módosításokat. Erre reagálva a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy a módosításra vonatkozó kritérium lényegi és ennek következtében az igényelt módosítás jelentős teher a munkáltató számára.⁸⁴⁵ Amennyiben a munkavállaló nem tud közvetlen bizonyítékkal szolgálni, akkor az ADA alatt a közvetett diszkriminációra hivatkozhat, ahol az ún. McDonnell-teszt⁸⁴⁶ alkalmazják. Ez azt jelenti, hogy a munkavállalónak bizonyítania kell fogyatékoságát, vagyis, hogy rendelkezik a „védett tulajdonsággal”, s ezen felül tökéletesen megfelel ahhoz a pozíció betöltéséhez szükséges feltételeknek, amelyikről elutasították, s amely pozíció azóta is betöltetlen.

Ezután a bizonyítási teher megfordul és a munkáltatót terheli, akinek meg kell magyarázni az elutasítás okát, melyre a munkavállaló reagálhat, s minden „párbeszédben” az „utolsó szó” a „panaszost” illeti.⁸⁴⁷

(Érdeemes megemlíteni, hogy az ADA és esetjoga kellően kifejlődött, részleteket is tartalmazó a fogyatékos és az észszerű alkalmazkodás kapcsolatára vonatkozólag, melyre a luxemburgi bíróság esetjogával kapcsolatban a HK Danmark ügyben a főtanácsnoki indítvány 34. pontjában és a Kaltoft ügy főtanácsnoki indítványának 52. pontjában hivatkoztak.)

A következőben a vallási alapon történő észszerű alkalmazkodás egy precedens értékű ítéletét kívánom bemutatni, mely munkám szempontjából egyrészt azért kiemelkedő, mert megteremti annak példáját, hogy a stigmatizáció nélkül is kimondja, hogy szükség lett volna az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét teljesíteni, s nem lehetett volna hátrányosan megkülönböztetni a felvételi folyamatban az állásra jelentkezőt azért, mert fejkendő viselt, még akkor sem, ha nem jelezte és igényelte az észszerű alkalmazkodást. Másrészt pedig az Európai Unió számára is iránymutatásul szolgálhat az észszerű alkalmazkodás alkalmazásához, nemcsak a vallás, hanem a fogyatékos, illetve egyéb védett tulajdonságok kapcsán is.

⁸⁴³ *Turco v. Hoechst Celanese Corporation* 101 F.3d 1094. (1996).

⁸⁴⁴ „burden of proof”.

⁸⁴⁵ *Monette v Electronic Data Sys. Corp.*, 90 F.3d 1173, 1186 (6th Cir.1996) In: *Day v National Elec. Contractors Association* F.Supp.3d, 2015 WL 1222391 S.D. Ohio, 18 March 2015.

⁸⁴⁶ A teszt a *McDonnell Douglas Corp. v. Green* ügyből származik. (1973 411 U.S. 792.)

⁸⁴⁷ *Hedrick v W. Reserve Care Sys.*, 355 F.3d 444, 453 (6th Cir.2004) In: *Monette*, 90 F.3d. at 1186–87 and *Walsh v United Parcel Serv.*, 201 F.3d 718, 724–25 (6th Cir.2000)

IV.1.2. Kérés nélküli alkalmazkodás

Az amerikai Legfelső Bíróság egy botrányairól is híres nemzetközi ruházati céggel, az *Abercrombie & Fitch*-csel⁸⁴⁸ kapcsolatban 2015 nyarán kimondta, hogy hiába nem igényelt az állásra jelentkező, fejkendőt viselő személy észszerű alkalmazkodást, már az esetleges igény felismerésével és az emiatti elutasítással is diszkriminációt valósítottak meg. Az *Abercrombie & Fitch* egy nemzetközi divatcég, mely sajátos ún. 'Look Policy'-val rendelkezik: eszerint többek között a fejfedők nem megengedettek, ezen felül számos egyéb esettel kapcsolatban is köztudott,⁸⁴⁹ hogy csak „szép embereket” foglalkoztatnak és ilyeneknek is készítik a ruháikat.

Az EEOC által képviselt felperes, Samantha Elauf állásinterjún vett részt, melyen fejkendőt, a homlokot, arcot egyáltalán nem fedő hidzsabot viselt, vallási okokat nem említve, illetve erről őt nem is kérdezték. Látszólag rendben zajlott minden, azonban a kiválasztási eljárás során emiatt őt kevesebb ponttal értékelték és végül nem alkalmazták, habár képzettségét tekintve megfelelt volna a pozícióra. Emiatt pert indított a *Civil Rights Act VII. címének* megsértése miatt. A cég állítása szerint nem történt jogsértés, hiszen a jelentkező felperes nem kért észszerű alkalmazkodást, ezért nem is vonható felelősségre a munkáltató, hiszen nem diszkriminált az alapján, aminek nem volt tudatában.

Ezzel szemben az amerikai Legfelső Bíróság másképp gondolta, s kimondta, hogy elég, ha a jelentkezőn látszik, hogy (észszerű) alkalmazkodást kell nyújtania a munkáltatónak, vagyis elég, ha ez érzékelhető, és nem szükséges annak kifejezett ismerete, hogy a munkáltató felelős a döntéséért. Az alkalmazkodási kötelezettség felismerése ugyanis arra ösztönözheti a munkáltatót, hogy elutasítsa a jelentkezőt, melyet az is erősít, hogy – a fogyatékosággal élő személyekre vonatkozó szabályozással ellentétben, amely kifejezetten előírja, hogy a munkáltató tudjon az észszerű alkalmazkodás szükségességéről – a VII. cím nem tartalmazza kifejezetten az észszerű alkalmazkodás ismeretét.

A párhuzamos véleményben Alito bíró kiemelte, hogy habár a jelentkezőnek ki kell mutatnia az észszerű alkalmazkodás iránti szükségességét, ezt nem kell kifejezetten közölnie, mellyel a bíró annyiban nem ért egyet, hogy a tényleges közlés hiánya miatt a munkáltatónak jelentős nehézséget okozhat az észszerű alkalmazkodásra vonatkozó igényről történő tudomásszerzés.

Az *Abercrombie* ügy precedensértékű, hiszen egy szinte magától értetődő alkalmazkodást irányoz elő, anélkül, hogy az arra jogosultnak külön igényelnie kelljen azt. Mindez remélhetőleg példaértékkel bír majd a többi egyesült államokbeli ítélet számára is a fogyatékoság, mint védett tulajdonság vonatkozásában is, illetve az európai jogalkotásnak és jogalkalmazásnak is. Jelenleg azonban nemzetközi szinten, a

⁸⁴⁸ *Equal Employment Opportunity Commission v Abercrombie & Fitch* 527 U.S. _ (2015).

⁸⁴⁹ *Eduardo Gonzalez, et al. v. Abercrombie & Fitch Stores, Inc., et al.* (No. C03-2817) 2013 USA (végül kiegészítve, de hasonló kérdéskörrel volt szó, mint ebben az esetben), illetve Riam Dean esete, akit az Egyesült Királyságban fogyatékosága miatt nem foglalkoztattak „látható” helyen. Ld.: részletesebben: BBC: Woman wins clothes store tribunal. 2009. aug. 13. Internetes elérhetőség: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8200140.stm>

Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény keretén belül a fogyatékossg vonatkozásában jelenik meg az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége.

IV.2. Az észszerű alkalmazkodás fogalma a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága gyakorlatában

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény – egyik legjelentősebb vívmányaként – határozza meg nemzetközi szinten először az észszerű alkalmazkodás fogalmát, annak kötelezettségét, önálló jogként való létét. Ezzel kapcsolatban már az előkészítő hetedik ülésen⁸⁵⁰ látszott, hogy bár a meghatározások között a fogyatékos és a fogyatékossgal élő ember fogalma tartalmilag nem kerül kitöltésre, a fogyatékossg alapján történő hátrányos megkülönböztetés fogalmába beletartozik az észszerű alkalmazkodás is. A munkacsoport többsége egyetértett abban, hogy a fogalmát általánosan és rugalmasan kell meghatározni, hogy minél inkább alkalmazható legyen, például a foglalkoztatás, oktatás területén, figyelembe véve a különféle nemzeti jogi hagyományokat. Ezen felül kiemelendő volt, hogy az észszerű alkalmazkodás megítélési folyamata során figyelembe kell venni mind az egyént és szükségleteit, mind az észszerű alkalmazkodásra kötelezett entitást. Ugyanakkor az észszerűség kerete a válaszlehetőségeket megszorította, melyet az állami támogatások esetleges lehetőségével akartak ellensúlyozni, illetve azzal, hogy az észszerű alkalmazkodás hiányával már megvalósul a hátrányos megkülönböztetés.

Végső formájában a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény „*Meghatározások*”-ról szóló 2. cikk 4. pontja⁸⁵¹ szerint az észszerű alkalmazkodás:

*„elengedhetetlen és megfelelő módosításokat jelenti, amelyek nem jelentenek aránytalan és indokolatlan terhet, és adott esetben szükségesek, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő személy alapvető emberi jogainak és szabadságainak a mindenkit megillető, egyenlő mértékű élvezetét és gyakorlását.”*⁸⁵²

Ennek elmulasztása az 5. cikk 3. pontja szerint diszkriminációt, fogyatékossg alapján történő hátrányos megkülönböztetést jelent, melynek eltörlése érdekében és az egyenlőség előmozdítása céljából a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben részes államoknak minden megfelelő lépést meg kell tenniük.⁸⁵³

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kimondja, hogy az észszerű alkalmazkodás elmulasztása hátrányos megkülönböztetés, önálló diszkriminációs jogalap, kiemelt formájaként a polgári és politikai jogoknak, kötelezve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény részes feleit a megfelelő lépések megtételére, kivételesen széleskörű védelmet nyújtva. Ezzel szemben az európai uniós szabályozásban ez nem jelenik meg kifejezetten. A

⁸⁵⁰ Seventh Session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 16 January-3 February 2006.

⁸⁵¹ Ez még a harmadik ülésen a 7. cikk (4) bekezdésében, az egyenlőség és a hátrányos megkülönböztetés vonatkozásában szerepelt, melyhez a részes országok hozzáadták a saját fordításukat, értelmezésüket.

⁸⁵² Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. bekezdés.

⁸⁵³ Uo. 5. cikk 3. pont.

fogyatékossg alapján nyújtandó észszerű alkalmazkodási kötelezettség asszimmetrikusnak tekintett,⁸⁵⁴ melyre az uniós szabályozás még kifejezetten rá is erősít, hiszen más védett tulajdonság alapján észszerű alkalmazkodás nem igényelhető.

Így a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. pontja és az 5. cikk 3. pontja alapján az észszerű alkalmazkodás az egyenlőség megteremtésének és a hátrányos megkülönböztetés leküzdésének, speciálisan pedig a személy szabadsága és biztonsága,⁸⁵⁵ az oktatás⁸⁵⁶ és a foglalkoztatás,⁸⁵⁷ illetve valamelyest az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés⁸⁵⁸ eszközeként jelenik meg, áthatva az Egyezmény egészét, így annak legalapvetőbb eszközének is szokták tekinteni.⁸⁵⁹

Az észszerű alkalmazkodás azonban nem pozitív diszkrimináció,⁸⁶⁰ s nem egy átmenetileg alkalmazandó speciális kivétel az egyenlő bánásmód elve alól, hanem sokkal inkább az egyenlő bánásmód és az antidiszkrimináció elve által igényelt kötelezettség,⁸⁶¹ annak eszköze, hogy minél több fogyatékossgal élő ember az élet számos területén tudjon mindenki mással azonos módon részt venni. Megítélésem szerint az észszerű alkalmazkodás a pozitív diszkrimináció egy olyan fajtája, mely az egyenlő bánásmód és az egyenlőség biztosítását szolgálja, idővel a természetessé válás lehetőségét is magában hordozva., ugyanakkor a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény keretében jelenleg ez egyrészt a hátrányos megkülönböztetés egy formája, mely jelentősége azért is fontos, mivel ha csak pozitív diszkriminációként jelenne meg, nem lenne az állam részéről kikényszeríthető.

Az észszerű alkalmazkodás szoros kapcsolatban áll a hozzáférhetőséggel és az egyetemes tervezéssel, ugyanakkor a legfőbb különbség, hogy míg az észszerű alkalmazkodás ex nunc hatállyal bír, s az adott egyénhez kötődik, a hozzáférhetőség ex ante, általános jellegű, mindenki felé fennálló kötelezettsége a részes államoknak.⁸⁶² Az inkluzív oktatás kapcsán a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kifejtette és nyomatékosította, hogy az általános kötelezettség alól nincs kimentési lehetőség, s megvalósítása fokozatosan történhet.⁸⁶³

Ezen felül a hozzáférhetőség valamilyen mértékben magában foglalja az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét is, hiszen a hozzáférhetőség biztosítása révén a fogyatékossgal élő embereknek nemcsak a fizikai környezethez való hozzáférése valósul meg, hanem annál több is: számos joghoz való mindenkiel azonos módon történő hozzáférés kerül biztosításra, egyrészt teljesítve a hozzáférhetőség követelményeit, másrészt pedig az egyéni elvárásokat is magába foglalva az észszerű alkalmazkodást.

⁸⁵⁴ Disability. ERA Introductory Article. 2008. 4. Elérhetőség: <http://bit.ly/2rTRnNI>

⁸⁵⁵ Uo. 14. cikk (2) bekezdés.

⁸⁵⁶ Uo. 24. cikk (2) és (5) bekezdés.

⁸⁵⁷ Uo. 27. cikk (1) bekezdés i) pontja.

⁸⁵⁸ Uo. 13. cikk (1) bekezdés.

⁸⁵⁹ Rosemary Kayess – Philip French: Out of darkness into light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities *Human Rights Law Review*. Vol. 8. No. 1. (2008) 11.

⁸⁶⁰ 'affirmative action'.

⁸⁶¹ Jenny E. Goldschmidt: Reasonable accommodation in EU equality law in a broader perspective. *ERA Forum* Vol. 8. No. 1. (2007) 46.

⁸⁶² Ld.: részletesebben II.4.2.1. Hozzáférhetőség, egyetemes tervezés és észszerű alkalmazkodás című fejezetben.

⁸⁶³ UN CRPD Committee GC No.3.

Tökéletesen példázza mindezt egy fogyatékossgal, adott esetben kerekesszéssel élő munkavállaló azon kérése, hogy a bejáratot kiszélesítsék számára, mely alapesetben észszerű alkalmazkodást valósít meg, de a szélesebb ajtó révén hozzáférhetővé válik más fogyatékossgal élő, illetve kisgyerekes, csomaggal lévő emberek számára is, ezáltal az általános követelményt teljesítve, belevonva az egyetemes tervezés elveit is.⁸⁶⁴

A részes államok jelentései és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának általános ajánlásai egyre hangsúlyozottabban kezelik az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, s felhívva a figyelmet arra, hogy a részes államok az élet minden területére kiterjesztve tegyék kötelezővé alkalmazását, szankcionálva annak elmaradását.⁸⁶⁵ Ezt az élet egészére való kihatását erősíti meg az észszerű alkalmazkodás „Meghatározások” és az „Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség” című cikkek közötti elhelyezése, konkrétan pedig a 14. cikk, „A személy szabadsága és biztonsága”, a 24. cikk, „Oktatás”, a 27. cikk, „Munkavállalás és foglalkoztatás” kapcsán kerül kimondásra.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14., „A személy szabadságáról és biztonságáról” szóló cikke⁸⁶⁶ kimondja, hogy a részes államoknak, amennyiben egy eljárás során fogyatékossgal élő személyt megfosztanak a szabadságától, biztosítaniuk kell az észszerű alkalmazkodást.⁸⁶⁷ Ez egyrészt jelenti az eljárásba megfelelő módosítások beillesztését, másrészt pedig a börtön fizikai környezetének megfelelő alakítását, hogy a fogyatékossgal élő személy mindenkivel azonos módon gyakorolhassa jogait és alapvető szabadságát.⁸⁶⁸ A 24., „Oktatás”-ról szóló cikk 2. pont c) bekezdésében hangsúlyozzák, hogy a fogyatékossgal élő személyek számára az oktatás során gondoskodni kell az egyén igényeihez történő észszerű alkalmazkodás biztosításáról, illetve az 5. pont szerint az oktatás minden szintjén biztosítani kell az észszerű alkalmazkodást. A 27., „Munkavállalás és foglalkoztatás”-ra vonatkozó cikkben pedig, magyarul rosszul, „ésszerű elhelyezés”-t fordítva, a munkahelyi észszerű alkalmazkodás rögzített.

A fogyatékossgal alapján történő hátrányos megkülönböztetés a fogyatékossgal alapuló bármilyen különbségtételt, kizárást vagy korlátozást magába foglalja, amelynek célja vagy hatása valamennyi emberi jog és alapvető szabadság másokkal azonos alapon történő elismerésének, élvezetének vagy gyakorlásának csorbítása vagy semmibe vétele a politikai, a gazdasági, a szociális, a kulturális, a civil élet terén, vagy bármely egyéb területen.⁸⁶⁹ Az észszerű alkalmazkodás megvalósítása a részes államok számára kötelezettség, mind a munkáltatók, mind az oktatási és közintézmények számára a korlátok lebontása céljából, s ilyen lehet például a munkakörnyezet, az oktatási intézmény, az egészségügyi

⁸⁶⁴ Az alappéldát hozza: Waddington –Broderick –Poulos i.m. 74.

⁸⁶⁵ Ez a részes államok jelentésével kapcsolatos Zárószövegekben kerül újra és újra megerősítésre, más cikkek kapcsán is kimondásra. Lsd. pl. Concluding Observations of Ukraine, 10. pont.

⁸⁶⁶ E cikk kerül megidézésre a *Kuttner v. Austria* ügyben is (*Kuttner v. Austria*, ECHR, no. 7997/08. 2015.07.16.) a strasbourgi bíróság által. Lsd. bővebben: IV.3.1. Az észszerű alkalmazkodás az EJEE gyakorlatában. a) Fogvatartás és az észszerű alkalmazkodás megjelenése c. fejezetben.

⁸⁶⁷ Ennek hiánya merült fel többek között a *Semikhvostov v. Russia* ügyben, no. 2689/12. 2014. 07.07.

⁸⁶⁸ Manfred Nowak, *The Interim Report of the Special Rapporteur on the question of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*. A/63/175. 38., 54. pont. Hivatkozva: *Grimailovs v. Latvia*, ECHR, no. 6087/03, 2013.06.25., 79. pont.

⁸⁶⁹ Uo. 2. cikk, 3. bekezdés.

ellátórendszer vagy a tömegközlekedési szolgáltatás megfelelő módosítása, a korlátozó akadályok lebontása által, így biztosítva a mindenki mással azonos módon történő szolgáltatásokhoz való hozzáférést, tevékenységekben való részvétel lehetőségét.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az észszerű alkalmazkodás és a hozzáférhetőség kérdését több esetben is vizsgálta. Először a *H.M. v. Sweden ügyben*⁸⁷⁰ fordultak a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságához.⁸⁷¹ Ebben az esetben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának arról kellett döntenie, hogy adott esetben a fogyatékossgal élő személy érdeke, vagy a közérdek fontosabb-e. A kérelmező, H.M. számára egy hidroterápiás medence lett volna szükséges, az erre való igényét azonban elutasították, azzal érvelve, hogy a törvényt mindenkire egyenlő mértékben alkalmazzák, függetlenül attól, hogy az adott személy fogyatékos-e vagy sem, ezért nem lehet szó diszkriminációról.⁸⁷²

A Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága ezzel szemben felidézte a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó 2. cikk 3. bekezdését,⁸⁷³ s arra a következtetésre jutott, hogy hiába alkalmazzák a jogot semlegesen, ha vannak bizonyos körülmények, melyet nem vesznek kellőképpen figyelembe. A hátrányos megkülönböztetés tilalmához való jog és a Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény által garantált jogok élvezete is sérülhet, tényleges és észszerű indok nélkül,⁸⁷⁴ hiszen az is hiba, hogy ha különböző embereket, teljesen más szituációban egyformán kezelnek.

Így ebben az esetben az észszerű alkalmazkodást olyan megfelelő módosítás vagy változtatás jelenti,⁸⁷⁵ amely egy hidroterápiás medence építésének engedélyezése,⁸⁷⁶ amennyiben az nem jelent „indokolatlan és aránytalan terhet”,⁸⁷⁷ ennek jelzése hiányában azonban erre nem lehet hivatkozni. Ezt erősíti meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 25. cikkében az egészséghez való jog révén, az ellátás megfelelő színvonalát is garantálva, melynek eléréséhez a részes államoknak mindent meg kell tennie, illetve a rehabilitációt, rehabilitációt is biztosítani kötelesek.⁸⁷⁸

Ezek fényében a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága úgy találta, hogy a hidroterápiás medence iránti engedély elutasítása aránytalan és diszkrimináló hatású volt, megakadályozta egy fogyatékossgal élő személy egészséghez és rehabilitációhoz való jogát, ennek megfelelően a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5., „Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség”-ről szóló cikk (1), (3), az „Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás”-ről szóló 19. cikk (b), az „Egészségügy”-ről való 25., és a „Habilitáció és rehabilitáció”-ról szóló 26. cikk, valamint az „Általános

⁸⁷⁰ UN CRPD Committee *H.M. v. Sweden* CRPD/D/7/3/2011. 7th session (16-20 April 2012) 2012. május 21. (H.M. ügy)

⁸⁷¹ Ilze Grobbelaar-Du Plessis – Annelize Nienaber: Disability and reasonable accommodation: HM v Sweden Communication 3/2011 (Committee on the Rights of Persons with Disabilities) *South African Journal on Human Rights*. Vol. 30. No. 2. (2014) 367-390.

⁸⁷² H.M. ügy. 8.2.

⁸⁷³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 3. bekezdés.

⁸⁷⁴ 'objective and reasonable justification'.

⁸⁷⁵ 'appropriate modification and adjustment'.

⁸⁷⁶ H.M. ügy 8.5. pont.

⁸⁷⁷ 'disproportionate or undue burden'.

⁸⁷⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 26. cikk.

alapelvek” közül a 3. cikk (b), (d) és az „Általános kötelezettségek” 4. cikk (1) (d) sérelmét állapították meg.⁸⁷⁹

A hozzáférhetőség kapcsán a *Nyusti és Takács v. Hungary ügyel*⁸⁸⁰ kapcsolatban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az OTP ATM-ek hozzáférhetőségének hiányát, a vakokkal szembeni hátrányos megkülönböztetést vizsgálta, mivel azok önállóan nem voltak használhatóak.⁸⁸¹ A kérelmezők, Nyusti Szilvia és Takács Péter, mint bármelyik ügyfél, aki bankkártyával rendelkezik, bankautomatán keresztül szeretett volna készpénzt felvenni, mely azonban vakságukból adódóan segítség nélkül nem volt lehetséges, hiszen annak billentyűzete sem Braille írással nem volt ellátva, sem hang alapú szoftverrel nem rendelkezett a gép.

A bank azzal védekezett, hogy minden nagyobb városban található egy bank, mely mindenki számára hozzáférhető. Ezt azonban a felperesek sérelmezték, hiszen ezáltal csak külön, egy helyen tudták a szolgáltatást használni, s kérelmezték, hogy az összes automata legyen hozzáférhető, mely a bank éves bevételének mindössze 0,12 százalékos ráfordítását jelentené. A nemzeti fórumok kimerítése után a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságához való fordulás során kiemelték, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a nem állami szereplők számára is előírja a termékek és szolgáltatások hozzáférhetővé tételét, melyre nem elég pusztán a terv kidolgozása, hanem a megvalósítása is szükséges.⁸⁸²

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az elfogadhatóság tekintetében megállapította, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és a Fakultatív Jegyzőkönyv már hatályban volt, így a kérelem befogadható, s a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 4. cikk (1) bekezdés e) pontjával összhangban a részes államnak minden megfelelő intézkedést meg kell tennie a fogyatékosok alapján történő hátrányos megkülönböztetés felszámolása érdekében, akár magánszemélyről, akár intézményről vagy magánvállalkozásról legyen szó. A 9. cikkel összhangban pedig biztosítani kell a hozzáférhetőséget, melybe beletartozik a bankautomaták használatának garantálása. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága figyelembe vette, hogy Magyarország elismerte, a felmerült kérdés „valós probléma”, ugyanakkor kimondták a 9. cikk (2) bekezdés b) pontjának megsértését, mivel a részes állam nem tette meg a szükséges intézkedéseket, hogy a bank biztosítsa a mindenki mással azonos módon történő hozzáférést a bankautomatákhoz.

A *Mr. X. v. Argentina* ügyben,⁸⁸³ a strasbourgi bíróság eseteihez hasonlóan, a fogvatartással kapcsolatosan merült fel a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény sérelme. A kérelmező, tekintettel fogyatékoságára, friss gerincműtétére, illetve agyi infarktusra, mely eredményeképpen mind tudati, mind érzékszervi bizonytalanságokkal küzdött,

⁸⁷⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5(1), (3), 19(b), 25, 26, 3(b)(d) és 4(1)(d).

⁸⁸⁰ *Szilvia Nyusti, Péter Takács and Tamás Fazekas v Hungary* CRPD/C/9/D/1/2010. 9th Session (15-19 April 2013) 2013, Szilvia Nyusti and Péter Takács (represented by counsel Tamás Fazekas, Hungarian Helsinki Committee) CRPD/C/9/D/1/2010, 10th session (2 to 13 September 2013) 2013

⁸⁸¹ 7.5. pont.

⁸⁸² Oliver Lewis: *Nyusti and Takacs v. Hungary*: decision of the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *European Human Rights Law Review*. No. 4. (2013) 419.

⁸⁸³ *Mr. X. v. Argentina* CRPD/C/D/2/2010 (11th Session 31 March-11 April 2014) 2014.

kérelmezte a házi őrizet lehetőségét és a rehabilitáción való részvételének biztosítását. Ezt azonban elutasították és börtönbe zárták, ahol nem biztosították számára a megfelelő körülményeket. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kimondta, hogy sérült többek között a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 9. cikk (1) és (2) bekezdése, a „Hozzáférhetőség”, a 14. cikk (2) bekezdése, „A személy szabadsága és biztonsága”, és a 17. cikk, „Az egyén integritásának védelme”, mivel egy fogvatartási intézménynek is meg kell felelnie a hozzáférhetőségi követelményeknek, s biztosítania szükséges mind az észszerű alkalmazkodást, mind a rehabilitáció lehetőségét, összhangban a Fogyatékosjogi ENSZ-Egyezmény általános céljaival, a személy függetlenségét, önálló életvitelének gyakorlásához mindenkivel azonos jogát,⁸⁸⁴ különös tekintettel a személy helyzetére, megelőzve, hogy még súlyosabb állapotba kerüljön.⁸⁸⁵

A munkavállalással kapcsolatban került értelmezésre az észszerű alkalmazkodás a *Marie-Luise Jungelin v. Sweden* ügyben.⁸⁸⁶ Marie-Luise Jungelin súlyos látásproblémával küzdött, ebből kifolyólag nem tudott a megszokott, másokhoz hasonló módon állásinterjúkra jelentkezni és a kiválasztási folyamatban részt venni. Ezen felül az adott munkahelyén a megfelelő módosítás, változtatás hiánya miatt nem tudta kellően ellátni feladatait, amelyet azonban – sajnálatos módon – a helyi munkaügyi bíróság sem írt elő. Ennek következtében a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5., az „Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség” és 27., a „Munkavállalás és foglalkoztatás”-ről szóló cikkekre hivatkozva panasszal élt. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának többsége úgy ítélte meg, hogy nem történt jogsértés, mivel maga az eset⁸⁸⁷ a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Svédország általi aláírása és ratifikációja⁸⁸⁸ előtt történt.⁸⁸⁹ Habár tény, hogy mire az ügy lezárult, már Svédország is részesévé vált a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek, ez azonban még akkor sem jelent kötelezettséget.⁸⁹⁰ Ezen felül – ahogy a többség kiemelte⁸⁹¹ –, nem szabad elfeledkezni arról, hogy az ügy megtörténe és a döntési idő óta milyen technológiai fejlődés ment végbe, melynek fényében az akkori igények mostanra már elenyésző költséggel járnának. Megjegyzendő, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága vizsgálatát negatívan befolyásolta, hogy Marie-Luise Jungelin kevés bizonyítékot tudott szolgáltatni annak alátámasztására, hogy a nemzeti döntés önkényes volt.

Svédország védekezésül kifejtette, hogy az észszerű alkalmazkodás megvalósítása és az észszerűség kérdése a svéd jogban⁸⁹² összhangban áll a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben és a Foglalkoztatási Keretirányelvben előírtakkal, illetve hivatkozott a

⁸⁸⁴ *Mr. X. v. Argentina* ügy 8.5-8.7.

⁸⁸⁵ *Ibid.* 9. pont.

⁸⁸⁶ *Ms. Marie-Louise Jungelin v. Sweden* CRPD/C/12/D/5/2011. 12th session (15 September-3 October 2014) UN CRPD Committee, 14 November 2014. (Ms. Jungelin ügy)

⁸⁸⁷ 2006 augusztusában, és véglegessé akkor vált, amikor 2007. augusztus 30-án elutasították a fellebbezést. ‘State party’s observations on the admissibility’ 4.4. Hatályba lépésének ideje: 2008. december 15.

⁸⁸⁸ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és a Fakultatív Jegyzőkönyv aláírásának ideje: 2007. március 30.

⁸⁸⁹ A nemzetközi jog szabályai egyértelműen kimondják, hogy nincs a nemzetközi egyezménynek retroaktív, visszaható hatálya, így csak azon helyzetekre, cselekményekre érvényes, melyek a hatályba lépése után történtek. Ld.: pl. Ms. Jungelin ügy para 7.5., Hivatkozva *A.F. v. Italy* CRPD/C/13/D/9/2012. 13th Session (25 March-17 April 2015) 2015. No. 7.4.

⁸⁹⁰ Ms. Jungelin, State party’s observations on the admissibility 4.3.

⁸⁹¹ Mikola Orsolya: Interjú Lovász Lászlóval – az ENSZ fogyatékosügyi bizottságának tagjával. *Jogi Fórum* 2015.03.24.

⁸⁹² 1999 Act on the Prohibition of Discrimination in Working Life on Grounds of Disability, Sweden.

strasbourgi bíróság joggyakorlatára is,⁸⁹³ kiemelve, hogy a gazdasági relevanciával is bíró kérdéseket alapvetően nemzeti szinten lehet eldönteni.⁸⁹⁴ Ennek megítéléséhez egy, a nemzetközi jogon alapuló, négy lépésből álló analízis révén jutottak. E szerint először a szükséges kiadásnak a munkáltató által elfogadhatónak kell minősülnie. Másodszor mérlegelendő, hogy a módosításnak a fogyatékossgal élő személyre, illetve a munkakörnyezetre gyakorolt hatása milyen mértékű. Harmadszor pedig azt kell megítélni, hogy a szükséges módosítás mit jelent az adott személy munkavégzési képességével összefüggésben, s végül pedig, hogy előreláthatólag az eszközöket meddig fogják tudni majd használni.⁸⁹⁵ Ezeken alapulva úgy ítélték meg, hogy az alkalmazkodás, módosítás túlságosan komplikált, költséges és időigényes lenne,⁸⁹⁶ így Jungelin esetében a szükséges eszközök finanszírozásával kapcsolatos kiadások nem minősülnek észszerűnek, pusztán azon alapulva, hogy más munkavállalókkal azonos helyzetet teremtsenek számára.⁸⁹⁷

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának radikálisabbnak kellett volna lennie, melyet a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának tagjai ellenvéleményükben és az ezzel részben párhuzamos véleményben is kifejtettek. Elsődlegesen a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által felállított észszerű alkalmazkodási követelményeknek kell megfelelni, szem előtt tartva az észszerű alkalmazkodás távolra mutató hatását és azt, hogy annak megítélése egyéni mérlegelésen alapul, esetről esetre változik. Ezeket a szempontokat a nemzeti bíróság nem vette figyelembe, hiszen az észszerű alkalmazkodás nemcsak közvetlenül a fogyatékossgal élő személy viszonylatában, hanem a munkatársak vonatkozásában is hatással bír. A részben csatlakozó ellenvélemény ezen felül kiemelte, hogy a svéd bíróság nem helyesen alkalmazta az észszerű alkalmazkodás lehetőségét és nem megfelelően élt az észszerűség és arányosság mérlegelésével. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának döntése, bár jogkövető volt, mégsem használta ki a lehetőséget, hogy kiemelje az észszerű alkalmazkodás jelentőségét, hosszan tartó hatását, ezen felül nem vizsgálta a közvetlen kiadás-költség viszonyát, általános hatását a foglalkoztatásra.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága legutóbb a *Mr. F. vs. Austria*⁸⁹⁸ ügyben állapította meg jogsértést, mely során a kérelmező, egy vak személy, a Nyusti és Takács üggyhöz hasonlóan, nem tudott a megfelelő információhoz hozzáférni, nem tudta megfelelően használni a tömegközlekedés digitális audió rendszerét, mely segítségével nyomon tudta volna követni a tömegközlekedést a 2011-es villamosvonal-fejlesztést követően. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 5., az „Egyenlőség és hátrányos megkülönböztetéstől való mentesség” és a „Hozzáférhetőség”-ről szóló 9. cikkének sérelmét állapította meg, mivel nem biztosították a megfelelő hozzáférést az információhoz, bár a részes állam azzal próbált védekezni, hogy lehetőség van egy applikáció letöltésére.

⁸⁹³ *Handyside v. the United Kingdom*, no. 5493/72. 1976.12.07., 58. bek.

⁸⁹⁴ Ms. Jungelin ügy 8.11.

⁸⁹⁵ Ms. Jungelin ügy 8.5.

⁸⁹⁶ Ms. Jungelin, Appendix Joint opinion of Committee members Carlos Rios Espinosa, Theresia Degener, Munthian Buntan, Silvia Judith Quan-Chang and Maria Soledad Cisternas Reyes (dissenting) Point 4.

⁸⁹⁷ Ms. Jungelin ügy 8.18.

⁸⁹⁸ *F. v. Austria* CRPD/C/14/D/21/2014. 12th session (17 August-4 September 2015) UN CRPD Committee, 21 September 2015. (*F. v. Austria* ügy)

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény észszerű alkalmazkodásának fogalma az elengedhetetlen és megfelelő módosítások kapcsán tartalmazza, hogy a módosításoknak az észszerűségi keretek között hatékonyak is kell lenni, s az aránytalan és indokolatlan teher jelenti az egyedüli mentesülési okot. E vonatkozásban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a Ms. Jungelin v. Sweden ügy kapcsán csak az eljárásjogi problémákat vette figyelembe, nem mérlegelve a döntésnek és magának az észszerű alkalmazkodásnak a hatását. Minimális lépésként a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egészével összhangban megfelelő lépések megtételét kellett volna javasolni a megvalósítás biztosításának céljából.⁸⁹⁹

⁸⁹⁹ Valentina Della Fina – Rachele Cera – Giuseppe Palmisano: *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. A Commentary*. Springer, 2017. 116.

IV.3. Az Európai Tanács eseteinek észszerű alkalmazkodási irányai

Az alábbiakban az EJEE és az ESZK eseteinek észszerű alkalmazkodással kapcsolatos jogértelmezése kerül bemutatásra. Az EJEE a fogyatékosághoz hasonlóan az észszerű alkalmazkodásra vonatkozólag sem tartalmaz kifejezetten rendelkezést, azonban a strasbourgi bíróság az észszerű alkalmazkodás kérdéseit esetjogán keresztül több viszonyrendszerben értelmezi.

Egyrészt a klasszikus gyökerekig visszanyúlók a vallásgyakorlással kapcsolatos észszerű alkalmazkodás kérdése vonatkozásában,⁹⁰⁰ másrészt a fogyatékosággal kapcsolatban, több esetben hivatkozva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre. Nagyobb részben az észszerű alkalmazkodás kérdése a fogvatartással,⁹⁰¹ kisebb részben pedig lakhatással, a hozzáférhetőséggel, oktatással kapcsolatban jelenik meg.

A strasbourgi bíróság az észszerű alkalmazkodás szükségét és kötelezettségét a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez hasonlóan széles területekkel kapcsolatosan jeleníti meg, szemben az európai uniós szabályozással, mely jelenleg csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán írja elő az észszerű alkalmazkodást. A több szempontból is precedens értékű esetet a – már említett – *Glor v. Switzerland* ügy jelentette, melyben egyrészt először hivatkoztak kifejezetten az EJEE 14. cikkére, a „*Megkülönböztetés tilalmá*”-ra a fogyatékosággal kapcsolatban, másrészt először idézték a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, harmadrészt pedig először mondták ki, *inter alia*, hogy az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét nem teljesítették. Szintén kiemelendő eset a *Guberina v. Croatia*⁹⁰² ügy, mely tökéletes példája a bírói párbeszédnek és a „*normatív ozmózisnak*”: az ügyben az EJEB hivatkozott mind az uniós *Coleman* ügyre, mind a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, értelmezve az akadálymentesítés és észszerű alkalmazkodás

⁹⁰⁰ Kifejezetten megjelenik: *Eweida and others v. United Kingdom*, ECHR no. 48420/10, 59842/10, 51671/10 és 36516/10. 2013.01.15., mely ügyben az EJEE 9. és 14. cikkének megsértését Eweida esetén állapították meg. Ld.: részletesebben: Katayoun Alidadi: Reasonable Accommodation for Religion and Belief: Adding Value to Article 9 ECHR and the European Union's Anti-Discrimination Approach to Employment? *European Law Review*. 6. 2012., Ronan McCrea: Religion in the workplace: Eweida and Others v. United Kingdom. *Modern Law Review*. Vol. 77. No. 2. (2014) 277-307. Az alábbi eset kiválasztása csak egy a strasbourgi bíróság releváns esetjoga közül, de elemzésem szempontjából ezt véltem kiemelendőnek. Megjegyzendő például, hogy az Achbita és Bougnaoui eset kapcsán megidézésre kerül a *S.A.S. v. France* ECHR no. 43835/11. 2014. július 1-ei ítélet., *Leyla Sahin v. Turkey* ECHR no. 44774/98. 2004. június 29-ei ítélet., *Dahlab v. Switzerland* ECHR no. 42393/98. 2001. február 1-ei ítélet. Ld. részletesen: Lános Petra Lea: A hidzsáb az Európai Bíróság előtt. *ArsBoni*. 2016.10.15.

⁹⁰¹ Hasonló eset volt *Arutyunyan v. Russia* ECHR no. 48977/09. 2012. január 10-ei ítélet., *Zarzycki v. Poland*, ECHR no. 15351/03. 2013. március 12-ei ítélet., *Grimailovs v. Latvia* ECHR no. 6087/03. 2013. június 25-ei ítélet., *Farbutuhs v. Latvia* ECHR no. 4672/02. 2004. december 2-ai ítélet., *D.G. v. Poland* ECHR no. 45705/07. 2013. február 12-ei ítélet., *Semikhvostov v. Russia* ECHR no. 2689/12. 2014. február 6-ai ítélet., *Asalya v. Turkey* ECHR no. 43875/09. 2014. április 15-ei ítélet., *Helhal v. France* ECHR no. 10401/12. 2015. február 19-ei ítélet., *Zhnalová and Zehnal v. Czech Republic* ECHR no. 38621/97. 2002. február 14-ei ítélet., *Molka v. Poland* ECHR no. 56550/00. 2006. április 11-ei ítélet.

⁹⁰² *Guberina v. Croatia* ECHR no. 23682/13. 2016. március 22-ei ítélet.

kapcsolatát a lakhatáshoz való jog vonatkozásában. Ezek mellett a SZJEB esetjogában is megjelenik az észszerű alkalmazkodás, elsősorban az inkluzív oktatás kapcsán.

<i>ügy</i>	<i>fogyatékossg megjelenése</i>	<i>észszerű alkalmazkodás (éa) megjelenése</i>	<i>terület</i>	<i>jogsértés</i>
<i>Price v. UK</i>	fizikai fogy. négyvégtag bénulás, kerekesszék, májproblémák	pozitív intézkedések szükségessége	fogvatartás	jogsértés, 3. (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előtt)
<i>Glor v. Swizerland</i>	diabétesz	adómentesség		jogsértés, először hivatkozzák a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt
<i>Z.H. v. Hungary</i>	többszörösen fogyatékossgal élő, siketnéma, írástudatlan, a jelnyelv használatára nem képes, pszichoszociális fogyatékossgal	éa definíciója, eljáráshoz való hozzáférés	fogvatartás	jogsértés: 3, 5(2), kifejezetten beidéri az éa definícióját
<i>Kuttner v. Austria</i>	pszichoszociális fogyatékossg	éa egyéni igényen alapuló kötelezettségét	fogvatartás	jogsértés, 5(4), szorgalmazták az emberi jogi modell bevezetését
<i>Semikhvostov v. Russia</i>	fizikai fogyatékossg (paraplég, kerekesszékes, gyengénlátó)	akadálymentesítés hiánya (mosdó, fürdő, könyvtár, orvosi szoba) – segítő személyzet hiánya, pótolta: rabtársak segítsége	fogvatartás	jogsértés: 3, 13.
<i>Gerghina v. Romania</i>	fizikai fogyatékossg, gyermek	fizikai akadálymentesítés hiánya	oktatás	elutasítva, nem merítette ki a nemzeti fórumokat
<i>Çam v. Turkey</i>	fizikai fogyatékossg, vak	figyelmen kívül hagyták az éa kötelezettségét	oktatás	jogsértés, 14, 1. Kieg. Jkv. 2.
<i>Botta v. Italy</i>	fizikai fogyatékossg, kerekesszék használata		szabadidő, hozzáférhető -ség	nincs jogsértés (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előtt)
<i>Zehnal v. Czech Republic</i>	fizikai fogyatékossg, kerekesszék használata		középületek megközelíthetlensége	nincs jogsértés (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előtt)
<i>Sentges v. Netherlands</i>	fizikai fogyatékossg		robotikus művégtag igénylése	nincs jogsértés (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előtt)
<i>Guberina v. Croatia</i>	fizikai fogyatékossg		hozzáférhető -ség, lakás	jogsértés, 14. cikk 1. jkv. 1., hivatkozik a Coleman ügyre is

A táblázatot a szerző készítette.

IV.3.1. Az észszerű alkalmazkodás az Emberi Jogok Európai Egyezménye gyakorlatában

a) Fogvatartás és az észszerű alkalmazkodás megjelenése

Számtalan eset⁹⁰³ kapcsolódik a börtönben való fogvatartáshoz, hiszen ugyanúgy kell bánni minden fogvatartottal, akár fogyatékossgal él, akár nem. Bizonyos esetben szükséges néhány pozitív előírás teljesítése az állam részéről, hogy biztosítva legyen az alapvető emberi méltóság, melyre a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény is kitér a 14., „*A személy szabadsága és biztonsága*” című cikkében,⁹⁰⁴ mely kapcsán maga az egyenlőség elve, egyenlő bánásmód követelménye kiemelendő.⁹⁰⁵

A *Price v. the United Kingdom*⁹⁰⁶ ügyben, mely még a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt megelőzően, 2001-ben volt a strasbourgi bíróság előtt, már megjelenik közvetetten, nem kimondottan az észszerű alkalmazkodás hiánya a pozitív intézkedések nem teljesítésén keresztül.

Price esetén a fogvatartás feltételei és körülményei nem voltak megfelelőek egy fizikai fogyatékossgból kifolyólag önmaga ellátására képtelen nő számára az átmeneti fogvatartása alatt. Price a kerekesszékekben kényszerült aludni, hidegben, s a toalettet is csak férfi őrk segítségével tudta használni.⁹⁰⁷ A strasbourgi bíróság az EJEE 3., a „*Kínzás tilalmá*”-ról szóló cikk sérelmét állapította meg, hiszen hiányzott minden olyan intézkedés, mely biztosította volna Price számára a szükséges alkalmazkodást. Jóllehet, szándékosan nem kívánták embertelen, megalázó bánásmódban részesíteni, a kifejezett intézkedések hiánya miatt azonban a jogsértés megállapítható volt, így az EJEB tudatosította és kiemelte, hogy pozitív intézkedések lettek volna szükségesek ahhoz, hogy az EJEE megsértését ne lehessen megállapítani.⁹⁰⁸ Jóllehet, ekkor még nem lehetett elvárni az észszerű alkalmazkodás fogalmának ismeretét és használatát, a gyökerei megjelentek már, s konkrétan a korábban ismertetett *Glor v. Switzerland* ügyben⁹⁰⁹ használták először, hivatkozva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre.

⁹⁰³ Úgy, mint pl. *Topekhin c. Russia* ECHR no. 78774/13. 2015. május 10-ei ítélet., *Gramailovs v. Latvia*, ECHR, no. 6087/03. 2013. június 25-ei ítélet., *Čuprakovs v. Latvia* ECHR no. 8543/04. 2012. január 18-ai ítélet.; *Turzynski v. Poland* ECHR no. 61254/09. 2012. április 17-ei ítélet.; *D.G. v. Poland* ECHR no. 45705/07., 2013. február 12-ei ítélet, kifejezetten említi: 138. pont; *Todorov v. Bulgaria* ECHR no. 8321/11. 2013. február 12-ei ítélet.

⁹⁰⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14. cikk 2. pont.

⁹⁰⁵ Colm O’Cinneide: *Extracting Protection for the Rights of Persons with Disabilities*. In: Arnardóttir – Quinn i.m. 189.

⁹⁰⁶ *Price v. the United Kingdom* ECHR no. 33394/96. 2001. július 10-ei ítélet.

⁹⁰⁷ Karen Reid: *A Practitioner’s Guide to European Convention on Human Rights*. (4. ed) Cambridge, Sweet & Maxwell, 2012. 639.

⁹⁰⁸ Hasonló volt a megközelítési mód a *Keenan v. United Kingdom* (ECHR, no. 27229/95, 2001. április 03-ai ítélet.) ügyben is, azonban egyik helyen sem hivatkozott a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre és az általa teremtett kötelezettségre.

⁹⁰⁹ Lsd. III.3.2. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének fogyatékosjogi védelme.

A *Z.H. v. Hungary* ügyben⁹¹⁰ is kifejezetten hivatkoztak a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, s a strasbourgi bíróság mind a 3., mind az 5. cikk (2) bekezdésének megsértését megállapította. A siketnéma, írástudatlan, a jelnyelv használatára nem képes, pszichoszociális fogyatékossgal élő személy számára nem biztosították a megfelelő elhelyezést fogvatartása közben, s az édesanyjával, az egyetlen személlyel, akivel képes volt kapcsolatot tartani, a kommunikáció lehetőségét nem garantálták. Az illetékes hatóságok semmilyen lépést nem tettek az észszerű alkalmazkodás nyújtásáért, pedig ennek hiánya a fogvatartás közben még inkább növeli a kihasználás, erőszak, bántalmazás lehetőségét, mely ellen az államnak cselekvési kötelezettsége van a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény alapján.⁹¹¹ A strasbourgi bíróság külön be is idézte az észszerű alkalmazkodás definícióját,⁹¹² illetve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 13. cikkére hivatkozva felhívta a figyelmet az életkornak való megfelelő alkalmazkodás biztosítására az eljárás során, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés garantálása céljából. Emellett utalnak a *Kiss Alajos v. Hungary* ügyre, kiemelve, hogy Z.H. egy különösen sérülékeny csoporthoz tartozik, így az embertelen vagy megalázó bánásmód elkerülése céljából a hatóságoknak észszerű lépéseket kellett volna tennie.⁹¹³ Bár a részes állam hivatkozott arra, hogy tettek szükséges lépéseket a korlátok lebontására, a strasbourgi bíróság ezeket nem találta kellően hatékonyak.⁹¹⁴

Hasonló hangsúllyal jelent meg az észszerű alkalmazkodás a *Kuttner v. Austria*⁹¹⁵ ügyben is. Kuttner édesanyja súlyos testi bántalmazása miatt több év börtönbüntetésre ítélték, melyet pszichés állapotából kifolyólag mentálisan sérült emberek között kellett töltenie. Kérése arra irányult, hogy az intézetből börtönbe bocsássák. A strasbourgi bíróság megállapította az EJEE 5. cikk (4) bekezdés⁹¹⁶ megsértését. Részben párhuzamos, részben eltérő véleményében Albuquerque bíró az észszerű alkalmazkodással kapcsolatban kifejtette, hogy a fogyatékossgal-alapú letartóztatás, fogvatartás, bebörtönözés a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14. cikk (1) bekezdésének b) pontját sérti, mely a továbbiakban kimondja a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, beleértve az észszerű alkalmazkodás egyéni igényen alapuló kötelezettségét azért, hogy a fogvatartott személy⁹¹⁷ is mindenkivel azonos módon élvezhesse és gyakorolhassa emberi jogait és alapvető szabadságát.⁹¹⁸ Ebből kifolyólag az államnak kötelezettsége észszerű alkalmazkodást nyújtani a fogyatékossgal élő fogvatartottak számára is, melynek hiánya

⁹¹⁰ *Z.H. v. Hungary* ECHR no. 28973/11. 2012. november 8-ai ítélet. Ezt megelőzően a *Jasinskis v. Latvia* ügyben egy érzékszervi, siketnéma személyt tartottak fogva, aki végül elhunyt. Ebben az esetben az EJEE 2. cikke sérült.

⁹¹¹ Manfred Nowak: *The Interim Report of the Special Rapporteur on the question of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*. A/63/175. 38., 54. pont. Szintúgy hivatkozva *Jasinskis v. Latvia* ECHR no. 45744/08. 2010. december 21-ei ítélet.

⁹¹² Z.H. ügy para 19.

⁹¹³ Ibid, para 31.

⁹¹⁴ Ibid.

⁹¹⁵ *Kuttner v. Austria*, ECHR no. 7997/08. 2015. július 16-ai ítélet.

⁹¹⁶ EJEE 5. cikk: „Szabadsághoz és biztonsághoz való jog”, 4. bek.: „Szabadságától letartóztatás vagy őrizetbe vétel folytán megfosztott minden személynek joga van olyan eljáráshoz, melynek során őrizetbe vételének törvényességéről a bíróság rövid határidőn belül dönt, és törvényellenes őrizetbe vétele esetén szabadlábra helyezését rendeli el.”

⁹¹⁷ Ennél még specifikusabb a General Assembly, The protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care. A/RES/46/119. 1991. dec. 17.

⁹¹⁸ Uo. 1. cikk 2. pont.

esetén embertelen és megalázó bánásmódról kell beszélni. Az ügyel kapcsolatban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága még hozzá is tette, hogy a részes államnak szükséges lenne a fogyatékos ember jogi modelljén alapuló rendszert bevezetnie.⁹¹⁹

Tárgyában hasonló a *Semikhvostov v. Russia* ügy,⁹²⁰ mely esetén egy parapleg, kerekesszékekhez kötött, súlyosan gyengénlátó embert egy olyan büntetőintézetben tartottak évekig fogva, melyben sem az akadálymentesítés, a mosdóhoz, fürdőhöz, könyvtárhoz, orvosi szobákhoz való hozzáférés, sem a segítő személyzet nem volt biztosítva, a mindennapi szükségletei ellátása is csak a rabtársak segítségével volt megvalósítható, melynek következtében a kérelmező elkülönítéstől és megbélyegezéstől szenvedett.

A strasbourgi bíróság a 3. és a „*Hatékony jogorvoslathoz való jog*”-ról szóló 13. cikk megsejtését állapította meg, tekintettel arra, hogy az államnak kötelezettsége a fogvatartás alatt is a megfelelő körülményeket biztosítani, s ezt nem háríthatja a rabtársakra, nem jelölhet ki másokat arra, hogy ezt a funkciót betöltsék, hiszen ezzel nem valósítják meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben is előírt kötelezettségüket,⁹²¹ a környezeti és szemléletbeli korlátok lebontását, hanem csak fokozzák a mindennapi tevékenységekből való részvétel lehetőségének kizárásával a szegregációt és a stigmatizációt.

A kérelmező legtöbb hozzáférhetőségi problémája észszerű fejlesztésekkel, sok esetben költségmentesen is egyszerűen megoldható lett volna, mely helyett a hatóságok reakciója a helyzetet a legtöbb esetben fokozta, hiszen csak időleges rámpákat, széket helyeztek el, melyek nem garantálták a kérelmező személyes autonómiáját, fizikai és pszichoszociális integritását, mely a fogvatartás hosszú ideje alatt dehumanizáló hatásokkal is járt. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a 14., „*A személy szabadsága és biztonság*”-áról szóló és 15. cikkében mondja ki a fogvatartással kapcsolatos esetre is vonatkozó észszerű alkalmazkodási kötelezettséget.

Ezzel kapcsolatban harmadik félként nemzetközi fogyatékosjogi szervezetek kifejtették, hogy a személyes szabadság még a börtönkörülmények között is biztosítandó, hiszen előfeltétele a méltóságteljes életnek, fokozza az egyén részvételének másokhoz azonos lehetőségét, s erre vonatkozó kötelezettsége van az államoknak, a szabadság megvonásának teljes folyamatában, s észszerű alkalmazkodás biztosítására vonatkozó kötelezettség terheli őket, mindaddig, míg a változtatások nem jelentenek észszerűtlen és aránytalan terhet. Ennek hiánya vagy elutasítása olyan körülményeket is teremthet, mely rossz bánásmódot és kínzást valósít meg.⁹²² Ezen felül emlékeztették a strasbourgi bíróságot arra, hogy az észszerű alkalmazkodásnak a fő elemét a részes államnak kell teljesítenie. Habár valóban van egy észszerűségi elem a kötelezettségben, akkor sem lehet igazolni a megvalósításának hiányát egy fogyatékossgal élő fogvatartott esetén a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmében.

⁹¹⁹ Committee Convention on the Rights of People with Disabilities, Concluding observations on the initial report of Austria, adopted by the Committee at its tenth session, 2-13 September 2013, CRPD/C/AUT/CO/1, 13 September 2013, paragraphs 29.

⁹²⁰ *Semikhvostov v. Russia* ECHR no. 2689/12. 2014. július 7-ei ítélet.

⁹²¹ Oroszország 2012. szeptember 25-én ratifikálta a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt. Fakultatív Jegyzőkönyve még nem került ratifikálásra.

⁹²² *Semikhvostov v. Russia* Uo. 56. pont.

b) Az oktatáshoz való jog és az észszerű alkalmazkodás

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a 24., „Oktatás”-ról szóló cikkében külön is kiemeli az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, egyrészt azért, hogy kimondja, hogy a részes államoknak gondoskodniuk kell az egyén igényeihez történő észszerű alkalmazkodásról,⁹²³ s garantálniuk kell a fogyatékossgal élő személy számára a hátrányos megkülönböztetés nélküli, másokkal azonos alapon történő hozzáférést az általános felsőfokú oktatáshoz, a szakképzéshez, felnőttoktatáshoz és az élethosszig tartó tanuláshoz, az észszerű alkalmazkodás biztosításával.⁹²⁴

A *Gherghina v. Romania*⁹²⁵ ügyben egy fizikai fogyatékossgal élő hallgató fordult a strasbourgi bírósághoz, arra hivatkozással, hogy az egyetem megfelelő ellátásai hiánya miatt nem tudja a tanulmányait folytatni, ezen felül az egyetem és az egyéb középületek hozzáférhetetlensége miatt nem tud kapcsolatokat teremteni, s elsősorban az EJEE 1. Kiegészítő Jegyzőkönyvének 2. cikkére hivatkozott.

A strasbourgi bíróságnak azonban érdemben nem volt lehetősége a kérdést megvizsgálni, mivel a kérelmező nem merítette ki a hazai jogorvoslati lehetőségeket, ezért elutasították a kérelmet, miközben nagyon fontos elemek megjelenítésére lett volna lehetőség: egyrészt a hozzáférhetőség, akadálymentesítés szempontjából az épületek hozzáférhetősége vonatkozásában, mely Gherghina esetén mind tényleges fizikai, mind kapcsolatteremtési korlátokat jelentett, másrészt pedig az oktatás vonatkozásában nem voltak az eszközök biztosítottak számára, mely az egyéni igényen alapuló észszerű alkalmazkodási kötelezettséget is megjeleníti. Bár az EJEB ilyen jellegű kifejtésére nem nyílt lehetőség, az alap világosan látszik.

Ennél tovább jutottak a *Çam v. Turkey* ügyben,⁹²⁶ amikor a strasbourgi bíróság a 14. cikk és az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikkének sérelmét megállapította, mivel a nemzeti zeneakadémia vaksága miatt visszautasította a kérelmező beiratkozását. A kérelmező képzettségét tekintve maximálisan megfelelt a zeneakadémia elvárásainak, s a szükséges orvosi vizsgálat során is megállapították, hogy minden olyan órához tud csatlakozni, mely nem igényeli a látást, ennek ellenére az oktatási intézmény úgy ítélte meg, hogy nincs olyan terület, amelyhez ne lenne nélkülözhetetlen, s kérték az orvosi felülvizsgálatot, mely később az egyetem negatív válaszával összeesengett, s visszautasították a beiratkozás iránti igényt. Çam kérelmében hivatkozott egyrészt arra, hogy az állam nem biztosítja a mindenkori másnak garantált oktatáshoz való jogot, s az azonos lehetőséget, sértve az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkét, illetve vaksága alapján hátrányosan különböztették meg, sértve a 14. cikket.

⁹²³ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 24. cikk. 2. c) pont.

⁹²⁴ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 24. cikk 5. pont.

⁹²⁵ *Gherghina v. Romania* ECHR no. 42219/07. 2015. szeptember 18-ai ítélet.

⁹²⁶ *Çam v. Turkey* ECHR no. 51500/08. 2016. február 23-ai ítélet.

A strasbourgi bíróság megvizsgálta, hogy habár maga a szabályozás nem volt diszkriminatív, az egyetem azon előírása, mely orvosi igazolást igényelt arra vonatkozólag, hogy a hallgató fizikai állapota lehetővé teszi az órákon való részvételt, hatását tekintve korlátozó volt. Ezen felül Çam fizikai állapotát tekintve megfelelő volt, egyedül vaksága jelentett egy olyan körülményt, amelyre hivatkozva a elutasításra került. Habár az egyetem az orvosi vizsgálattal akarta megalapozottnak feltüntetni a hallgató beiratkozásának elutasítását, illetve az újbóli felülvizsgálat nem teljesítésére hivatkozva, ténylegesen csak a vaksága volt az oka az elutasításának. Az oktatási intézmény nem kívánta az infrastrukturális hiányosságait pótolni és visszautasította az észszerű alkalmazkodás követelményét. Így a strasbourgi bíróság a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban megállapította, hogy a nemzeti hatóságok meg sem kísérelték megállapítani Çam igényeit, szükségleteit, az egyetem figyelmen kívül hagyta észszerű alkalmazkodási kötelezettségét.⁹²⁷

c) Fizikai környezethez való hozzáférés

A fizikai környezethez való hozzáférés kérdése jelenik meg két, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatályba lépése előtti ügyben. A *Botta v. Italy* esetben a kérelmező kifogásolta, hogy nem tudja a tengerpartot, a strandot kerekesszékekkel megközelíteni, s az EJEE 8. cikk megsértését állította. Ehhez hasonlóan a *Zehnalová and Zehnal v. Czech Republic*⁹²⁸ ügyben egy fizikai fogyatékossgal rendelkező nő és a férje kérték a hátrányos megkülönböztetés megállapítását, arra tekintettel, hogy a legtöbb középület nem elérhető számukra, ezáltal az EJEE 8. cikk és a 14. megsértésére hivatkoztak.

A strasbourgi bíróság egyik esetben sem állapított meg jogsértést és a kérelmeket elfogadhatatlannak ítélte, a *ratione materiae* hiányára tekintettel, mivel nincs meg a közvetlen és szoros kapcsolat⁹²⁹ a kérdéses épületek hozzáférhetőségének hiánya és a hivatkozott, magánélet sérelme, mert nem egyértelműsíthető, hogy azokat a kérelmező napi rendszerességgel használta volna, s szükséges is lett volna azok használata. Ezen felül a strasbourgi bíróság azt is méltányolta, hogy az adott körülmények jelentősen változtak és fejlődtek az eltelt időszakban.

A strasbourgi bíróság elé kerülő ügyekkel kapcsolatban tett megállapításokról elmondható, hogy közvetlenül a fogyatékossgal élő személyek igényeire nem reagál: nem marasztalja el közvetetten az államot akár a hozzáférhetőség hiányára, akár egyéb, közvetetten az EJEE rendelkezései által felhívható problémákra tekintettel. A strasbourgi bíróság csak akkor tekinti az EJEE sérelmét megállapíthatónak, ha az kifejezetten a legfontosabb, lényegi, „esszenciális” részét érinti a magán és családi élet tiszteltben

⁹²⁷ Joseph Damamme: Disability discrimination because of denial of “reasonable accommodations”: a very positive connection between the ECHR and the UNCRPD in *Çam v. Turkey*. *Strasbourgobserver.com* 2016.04.01.

⁹²⁸ *Zehnalová and Zehnal v. Czech Republic* ECHR no. 38621/97. 2002. február 14-ei ítélet.

⁹²⁹ ‘direct and immediate link’. Ezt a *Botta* ügyben mondták ki. 34. pont.

tartásának,⁹³⁰ elvárja a közvetlen és szoros kapcsolatot ezen joggal, s mely kérelem ezen túlterjeszkedik, elutasításra kerül.

Ennek egy kiemelkedő és szélsőséges példája a *Sentges v. Netherlands* ügyben robotikus művégtag igénylése volt. Habár a strasbourgi bíróság elismerte, hogy fennáll a tényleges és közvetlen kapcsolat a magánélet és az igényelt robotikus kar között, azonban a részes állam szélesjogú mérlegelési körrel rendelkezik, figyelembe véve a közérdeket, beleértve az ilyen jellegű egészségügyi ellátásnak a költségét, nem lehet jogsértésről beszélni.⁹³¹ Habár ezzel az eszközzel biztosítva lenne a fogyatékossgal élő személy nagyobb mértékű függetlensége, illetve a környezete ellátási kötelezettsége is csökkenne, az állami egészségügyi rendszerre aránytalanul nagy költséget róna. Az EJEE 8. cikk nem minden esetben alkalmazandó, ahol az adott személy mindennapi élete sérül, csak azon esetekben lehet az államot elmarasztalni, ha a kötelezettségei teljesítésének hiányában az adott személy egyéni fejlődéséhez, a más személyekkel való kapcsolattartáshoz való joga sérül. Ebben az esetben ez a szoros kapcsolat is megállapítható, azonban az egyéni és összédek összeütközése vonatkozásában az állam mérlegelési joga erősebb. A kérelmező alapvető joga az egészségügyi ellátás iránt nem sérült, hiszen biztosítottak számára elektromos kerekesszéket, irányítópulttal, s habár a strasbourgi bíróság nem akarja a kérelmező mindennapi nehézségeit és a robotikus kar által okozott változást lebecsülni, ez nem érinti a személyes autonómia kérdését, s a más személyekkel való kapcsolattartás lehetőségét.

Fogyatékossg és a hozzáférhető otthonok észszerű alkalmazkodáson keresztüli garatálása volt a fő kérdése a *Guberina v. Croatia* ügynek, mely során felidézésre került a *Coleman* ügy is, a kapcsolat alapú fogyatékosjogi védelem vonatkozásában, hiszen ebben az esetben a súlyosan és többszörösen fogyatékossgal élő gyermek édesapja akadálymentesített, hozzáférhető, új otthonba költözésükkor igényelte a nemzeti jog alapján járó adómentességet. Ezt a kérelmét azonban a nemzeti fórumok elutasították, arra hivatkozással, hogy a korábbi lakás is el volt látva a szükséges közüzemi rendszerrel, azt azonban nem vették figyelembe, hogy az többek között lifttel sem rendelkezett, így a kérelmező gyermeke számára nem volt biztosítva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által is megerősített hozzáférhetőség.⁹³²

A strasbourgi bíróság az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikkének és a 14. cikknek a sérelmét is megállapította, s kimondta, hogy a nemzeti fórumok nem vették figyelembe a kérelmező gyermekének fogyatékossgát és a nemzetközi szerződésekből, többek között a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményből fakadó észszerű alkalmazkodási kötelezettségeit.

Maga a fogyatékossg az EJEE-ben az „egyéb helyzet” keretén belül kerül értelmezésre, de semmiképpen sem szűkítően értelmezendő, egy-egy személyhez kötöten, ennek fényében, habár maga a kérelmező nem tartozik egyetlen hátrányos csoporthoz sem, hiszen ő maga nem rendelkezik fogyatékossgal, hivatkozhat az EJEE 14. cikkére, mely keretében gyermeke fogyatékossga alapján hátrányos megkülönböztetésben részesült, vagyis egy egyént kevésbé kedvező bánásmódban részesítenek egy másik személy

⁹³⁰ Colm O’Cinneide: *Extracting Protection for the Rights of Persons with Disabilities*. In: Arnadóttir – Quinn i.m. 182.

⁹³¹ Uo. A. pont.

⁹³² Mikola Orsolya: *Kapcsolat alapú fogyatékossg – A strasbourgi bíróság ítélete a Guberina v. Croatia ügyben. Jogi Fórum*. 2016.06.20.

állapotából kifolyólag, hivatkozva a Coleman ügyre,⁹³³ melyben kiterjesztették a Foglalkoztatási Keretirányelv hatályát a fogyatékossgal élő gyermeket ellátó édesanyára is.

A nemzeti kormány az eljárás során azzal érvelt, hogy az adóhatóság számára objektív, nem változtatható feltételek alapján kell megítélni, hogy egy ingatlan megfelelő-e vagy sem. A strasbourgi bíróság azonban megállapította, hogy a nemzeti jog egyéb rendelkezése kimondja, a fogyatékossgal élő emberek számára való hozzáférhetőségi kötelezettség, különösen egy lift, alapfeltétel, mely ellenére Guberina esetében figyelmen kívül hagyták az erre vonatkozó jogszabályokat, többek között a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt, s az észszerű alkalmazkodás, a hozzáférhetőség kötelezettségét, illetve a fogyatékossgal élő emberekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmát, tekintettel a számukra minél szélesebb körben biztosítandó, az élet minden területére kiterjedő egyenlő feltételrendszerre.

Ezzel kapcsolatban a beavatkozó felek kiemelték, hogy a hozzáférhetőség, a hátrányos megkülönböztetés tilalma és az észszerű alkalmazkodás együtt értelmezendő, s a hozzáférhetőség és az észszerű alkalmazkodás szorosan összekapcsolódik, hiszen azonos céllal bírnak: a mindenki mással azonos alapon élvezhető jogokat biztosítani. Ugyanakkor különböző alapokon nyugszanak: az általános akadálymentesítés alapvetően a fogyatékossgal élő személyek hozzáférhetőségi szükségleteinek előrelátásán nyugszik, míg az észszerű alkalmazkodás kifejezetten az adott személy igényeit kívánja kielégíteni. Mindemellert egy nem akadálymentesített ház lehetlenné teszi a közösségi életben való részvételt, izolál és szegregál, s nemcsak az adott fogyatékossgal élő személyt, hanem az egész családját. Ennek fényében a strasbourgi bíróság kimondta, hogy a nemzeti hatóság egy igen szűk megközelítést alkalmazott az alapvető infrastrukturális követelmények mérlegelése során, ami egy fogyatékossgal élő személy esetén más, ezen felül nem megfelelően használták az észszerű alkalmazkodás követelményét sem. Így a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban⁹³⁴ kimondták és megerősítették, hogy az észszerű alkalmazkodás elutasítása a hátrányos megkülönböztetés egyik formája,⁹³⁵ s sérti az EJEE 14. cikkét és az Első kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkét.⁹³⁶ Ez a strasbourgi bíróság részéről kiemelkedően jelentős lépés, mivel értelmezi és alkalmazza az észszerű alkalmazkodás és a hozzáférhetőség fogalmát.

⁹³³ *Guberina* 41. és 56. pont. Ld.: részletesebben: III.4.3. Az Európai Unió fogyatékosjogi védelme és az ENSZ-egyezmény a) A kapcsolat alapján történő diszkrimináció.

⁹³⁴ Bár megjegyzendő, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ekkor még nem volt hatályban, hiszen a kérelmező panaszolt elutasítása 2004-ben történt.

⁹³⁵ *Çam v. Turkey* 67. pont.

⁹³⁶ Damamme, Joseph: Disability discrimination because of denial of “reasonable accommodations”: a very positive connection between the ECHR and the UNCRPD in *Çam v. Turkey*. *Strasbourgobserver.com* 2016.04.01. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2raGRQP>.

IV.3.2. Az észszerű alkalmazkodás a Szociális Jogok Európai Bizottságának gyakorlatában

A Módosított Szociális Karta Bizottságának, a Szociális Jogok Európai Bizottságának esetjogában az észszerű alkalmazkodás kifejezetten csak az oktatással kapcsolatban jelenik meg a *European Action of the Disabled (AEH) v. France* ügyben.⁹³⁷ Az említett ügy során a kérelemben egy civil szervezet azt panaszolta, hogy Franciaország nem biztosítja az oktatáshoz és a szakképzéshez való jogot az autizmussal élő gyermekek számára, megsértve ezzel a Módosított Európai Szociális Karta 10. és 15. cikkét, beleértve a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló E) cikket.

A szervezet hivatkozott a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 7., fogyatékossgal élő gyermekekről, és a 24., az oktatásról szóló cikkére, ennek összefüggésében az észszerű alkalmazkodásra.⁹³⁸

A SZJEB végül a 15. cikk 1. bekezdésének megsértését egyöntetűen megállapította, azonban az E) cikk vonatkozásában eltérő nézetek jelentek meg a jogsértéssel kapcsolatban, mely vonatkozásában egy ellenvélemény megfogalmazásra is került. Két bizottsági tag úgy vélte, habár egyetértenek, hogy nem igazolható az, hogy az autizmussal élő gyermekek számára nem biztosítanak észszerű alkalmazkodást a fogyatékossgukra reflektálva, így hátrányosan megkülönböztetik őket, nem értenek egyet azzal, hogy a jelen ügyben a SZJEB többsége ezt kifejezetten fogyatékossg alapján történő hátrányos megkülönböztetésnek tartsa. Elsősorban azért nem, mert kérdéses, hogy ki az ügyben egy megfelelő, összehasonlítható helyzetben lévő személy, hiszen az összehasonlítás fontos alapja a hátrányos megkülönböztetés kérdésének, ellenben a többséggel szemben úgy vélték, hogy nem valósul meg a közvetlen hátrányos megkülönböztetés.⁹³⁹

Kiemelendő eset az *International Federation of Human Rights v. Belgium*⁹⁴⁰ ügy, melyben különösen kiszolgáltatott fogyatékossgal élő személyek számára nyújtott szegényes szolgáltatások kérdése merül fel, hivatkozva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 19. cikkének és a Módosított Európai Szociális Karta számos cikkének megsértésére. Belgium arra hivatkozott, hogy a gazdasági keretek között mindent biztosítottak a fogyatékossgal élő személyek számára, ezt az érvet a SZJEB azonban nem fogadta el. Bár konkrétan nem kerül kimondásra az észszerű alkalmazkodás fogalma, a szükséges alkalmazkodás megjelenik és ezzel összefüggésben kimondják, hogy a gazdasági körülmények nem jelentenek mentesülést.

⁹³⁷ *European Action of the Disabled (AEH) v. France*, ESC, Complaint no. 81/2012. 2013. szeptember 11-én hozott döntés.

⁹³⁸ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 24. cikk 2. c), 5.

⁹³⁹ *AEH v. France* ügyben Lauri Leppik és Monika Schlachter ellenvéleménye.

⁹⁴⁰ *International Federation for Human Rights (FIDH) v. Belgium*, ECS, Complaint no. 75/2011 2013. március 18-án hozott döntés.

IV.4. Az észszerű alkalmazkodás fogalma az Európai Unió jogában

Az Európai Unió szabályozásában a hátrányos megkülönböztetés tilalmával kapcsolatos irányelvek közül egyedül a Foglalkoztatási Keretirányelv tartalmazza az észszerű alkalmazkodás fogalmát, ebből kifolyólag csak a foglalkoztatás és munkavégzés vonatkozásában és csak a fogyatékossgal élő személyek kapcsán lehet igényelni.⁹⁴¹

A Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikkében kimondja, hogy

„Az egyenlő bánásmód elvének a fogyatékos személyekkel kapcsolatban történő végrehajtása céljából *ésszerű intézkedéseket* kell bevezetni.

Ez azt jelenti, hogy a munkaadóknak meg kell tenniük a *megfelelő és az adott esetben szükséges intézkedéseket*, hogy a fogyatékos személy számára lehetővé váljon a munkához jutás, a munkában való részvétel, az előmenetel, az át- vagy továbbképzés, kivéve, ha az ilyen intézkedés *aránytalanul nagy terhet* ró a munkaadóra.

Ezt a terhet nem lehet aránytalanul nagyra tekinteni, amennyiben az adott tagállam fogyatékgügyi politikájának intézkedései ezt kielégítően ellensúlyozzák.”⁹⁴²

Ezzel a meghatározással a Foglalkoztatási Keretirányelv iránymutatást ad az uniós tagállamok számára, melyek pontosítása és tartalommal megtöltése végső soron a tagállamok felelőssége, melynél szigorúbb rendelkezéseket is alkalmazhatnak.⁹⁴³

Ugyanakkor a Preambulumban megjelenik egyfajta iránymutatás, hogy a munkáltatók egyrészt milyen (potenciális) munkavállalót nem kötelesek alkalmazni, anélkül, hogy sértének a fogyatékos személyek érdekében hozott megfelelő intézkedéseket. Ennek megfelelően „nem kívánják meg olyan személy felvételét, előléptetését, továbbfoglalkoztatását vagy képzését, aki nem alkalmas, nem képes vagy nem vehető igénybe az adott állás alapvető feladatainak ellátására vagy a megfelelő képzés elvégzésére.”⁹⁴⁴ Ezen megfelelő intézkedések is pontosításra kerülnek, mintegy azonosítottak a hatékony és gyakorlati intézkedésekkel, melyek célja, hogy a fogyatékossgal élő személyek igényeinek megfelelően alakítsák ki.⁹⁴⁵ Erre példalozó jelleggel felsorolásra kerül az épületek, munkaeszközök átalakítása, a munkaidő beosztása és a feladatok szétosztása, tekintettel a fogyatékossgal élő személyek igényeire, illetve a képzés és a beilleszkedés biztosítása is kiemelendő helyen szerepel.⁹⁴⁶

⁹⁴¹ Ez a *Coleman* ügyben is megerősítésre kerül.

⁹⁴² Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikke.

⁹⁴³ Foglalkoztatási Keretirányelv 8. cikkének megfelelően. Erről szóló részletes elemzés készült: Lisa Waddington – Andrea Broderick – Anne Poulos: *Disability law and reasonable accommodation beyond employment. A legal analysis of the situation in EU Member States*. European Commission, 2016.

⁹⁴⁴ Foglalkoztatási Keretirányelv (17) Preambulumbekezdése. Megerősíti: Chacón Navas ügyben hozott ítélet 49. pont.

⁹⁴⁵ Foglalkoztatási Keretirányelv (20) Preambulumbekezdésének első fele.

⁹⁴⁶ Foglalkoztatási Keretirányelv (20) Preambulumbekezdésének második fele.

Ezen felül az észszerű alkalmazkodás észszerűségi oldala is kirajzolódik, mely a munkáltató számára egyfajta mérlegelési lehetőséget biztosít. Kimondásra kerül, hogy ennek az aránytalan tehernek a mérlegelése során figyelembe kell venni a felmerülő pénzügyi és egyéb költségeket, a szervezet vagy az adott vállalkozás nagyságát, pénzügyi erőforrásait, valamint a köz- vagy bármely más támogatások lehetőségét,⁹⁴⁷ visszautalva az alapmeghatározásra, mely figyelembe veszi a fogyatékosügyi politika sajátosságait.

Az észszerű alkalmazkodás azonban nem azonos egy pozitív intézkedéssel, mely különbségtétel különösen azért fontos, mert az észszerű alkalmazkodás észszerű keretek között kötelező a munkáltató számára, a pozitív intézkedés megtétele opcionális.⁹⁴⁸ Ebben a meghatározásban és pontosításban tükröződik az ADA szabályozása⁹⁴⁹ és az amerikai egyesült államokbeli gyakorlat is.⁹⁵⁰ Fontos megjegyezni, hogy a Fogyatékosjogi Keretirányelvben az észszerű alkalmazkodás hiánya nem kimondottan, nem egyértelműen⁹⁵¹ jelenti a hátrányos megkülönböztetés megvalósítását,⁹⁵² mint ahogy ez mind az ADA, mind a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény esetén történik. Ezt azonban már az „új szelek”, a 2008-as irányelv-tervezet is reformálni kíván, mind személyi, mind tárgyi hatályát tekintve a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos irányelvek egységesítésével, és az észszerű alkalmazkodás hiányának a hátrányos megkülönböztetés egyik formájává tételével.⁹⁵³ A 2008-as irányelv tervezete az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét kiterjeszti a munkavállalás mellett a szociális védelemre – ide értve a szociális biztonságot és egészségügyi ellátást –, az oktatásra, az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés⁹⁵⁴ területére, mind a köz-, mind a magánszektorban, együtt szabályozva a fogyatékossgal kérdését a vallással, életkorral és szexuális irányultsággal.⁹⁵⁵

Az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége azonban nem szerepel kimondottan a hátrányos megkülönböztetési formák között. Bár kétségtelen, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv céljával összhangban értelmezve az egyenlő bánásmód biztosítása céljából szükséges az

⁹⁴⁷ Foglalkoztatási Keretirányelv (21) Preambulumbekzdése.

⁹⁴⁸ Lisa Waddington: *Implementing and Interpreting the Reasonable Accommodation Provision of the Framework Employment Directive: Learning from Experience and Achieving Best Practice*. EU Network Experts on Disability Discrimination. 2007.

⁹⁴⁹ Egyetértő álláspont és hivatkozás: Hadi i.m. 67.

⁹⁵⁰ Gerard Quinn – Eilionor Flynn: Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 42.

⁹⁵¹ Halmos Szilvia: Fizikai akadálymentesítés a munka világában. *Esély*. 2009/2. 29.

⁹⁵² A Foglalkoztatási Keretirányelv előkészítése során erre irányultak a törekvések, azonban a Tanács az előkészítő folyamat során úgy látta, hogy a megfogalmazását tekintve nem lenne optimális a diszkrimináció definícióját alapspecifikus normákkal megtűzdelni, ezért végül szétválasztásra került a hátrányos megkülönböztetés és az észszerű alkalmazkodás fogalmi meghatározása a Foglalkoztatási Keretirányelv 2. és 5. cikkére. Ezek kezdeti összetartozása tükröződik az 5. cikk megfogalmazásán, szóhasználatán. Ld.: Gerard Quinn – Eilionor Flynn: Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 41.

⁹⁵³ 2008-as irányelv-tervezet.

⁹⁵⁴ Csak szakmai vagy kereskedelmi tevékenységekre kiterjedően.

⁹⁵⁵ Ezek a védett tulajdonságok külön irányelvekben kerültek szabályozásra, a 2000/43., 2000/78 és a 2004/113/EK irányelvek keretében. Utóbbi, korábban még nem került említésre, ez a Tanács 2004/113/EK irányelve a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód elvének az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint azok értékesítése, illetve nyújtása tekintetében történő végrehajtásáról. 2004. december 13-án elfogadott irányelv. HL L 373., 2004.12.21. 37.o.

észszerű alkalmazkodás nyújtása, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez hasonló diszkriminációt nem mond ki. Elméletben annak hiánya mind közvetlen, közvetett és *sui generis* diszkriminációt is jelenthet. Az alábbiakban az észszerű alkalmazkodás luxemburgi esetjogi megjelenését és változását kívánom bemutatni.

IV.4.1. Az észszerű alkalmazkodás fogalom uniós esetjogi fejlődésének kezdete

Már a *Coleman* ügy kapcsán megjelenik az észszerű alkalmazkodás: egyrészt maga a felperes hivatkozik a nemzeti bíróság előtt arra, hogy az elbocsátása helyett az ő esetében is lehetőség lett volna a munkaidő megfelelő alakítására, majd a *Chacón Navas* ügyben a főtanácsnok felveti az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, melyet a munkáltatónak az elbocsátás helyett alkalmaznia kellett volna, hiszen csak abban az esetben nem jogellenes egy felmondás, hogy ha a munkáltató élt minden olyan eszközzel, amely révén a munkavállaló fogyatékoságából eredő hátrányokat enyhíteni, kompenzálni tudja annak érdekében, hogy a fogyatékossgal élő személy megtarthassa a munkáját. Ez az eszköz azonban észszerű keretek között, a kapcsolódó költségek arányossága, a mérséklendő hátrányok, illetve más munkahelyhez való hozzáférés függvényében értékelendő.⁹⁵⁶ Az Európai Unió Bírósága, felidézve a Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikkét, mely az egyenlő bánásmód elvének végrehatása céljából kimondja, hogy a fogyatékossgal élőkkel kapcsolatos megvalósítás céljából észszerű intézkedések bevezetése szükséges, kiemeli, hogy a munkaadónak minden megfelelő és az adott esetben szükséges intézkedést meg kell tennie, hogy a fogyatékossgal élő személy számára lehetővé váljon a munkához jutás, mindaddig, amíg az aránytalan nagy terhet nem ró rá.⁹⁵⁷ Az észszerű alkalmazkodás fogalmának kardinálisan fontos értelmezését a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikálása után a *HK Danmark* ügyben született ítélet jelentette.

a) A munkaidő csökkentése, mint észszerű alkalmazkodás

A *HK Danmark* ügy a fogyatékossg fogalmának a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek megfelelő, a szociális, társadalmi modellt tükröző ábrázolásában és az észszerű alkalmazkodás kapcsán is újat hozott: értelmezte és példát hozott az észszerű alkalmazkodás tartalommal való megtöltésére.

Már *Ring* esetén, az ügy utóélete vonatkozásában megjelent egy lehetséges alkalmazkodási modell: elbocsátása után részmunkaidőben, állítható magasságú asztal biztosításával sikerült elhelyezkednie. Az ügy pikantériájaként korábbi munkáltatója – aki *Ring* esetén nem kínált alternatívát – maga is átalakította a munkakörnyezetet, biztosított állítható magasságú asztalokat és részmunkaidős állást is meghirdetett.

A dán bíróság az észszerű alkalmazkodás kapcsán azt kérdezte az Európai Unió Bíróságától, hogy:

⁹⁵⁶ *Chacón Navas* ügyben készült főtanácsnoki indítvány 82. pont.

⁹⁵⁷ Ld.: Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikk.

(III) A Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikke szerinti intézkedések közé tartozik-e a munkaidő csökkentése?

(IV) A Foglalkoztatási Keretirányelvvel ellentétes-e a nemzeti jog azon előírásának alkalmazása, (...) hogy a munkáltató nem alkalmazott a különös helyzetnek megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy a fogyatékos személy el tudja végezni a munkáját?

A Foglalkoztatási Keretirányelv előírja, hogy a munkáltatónak meg kell tennie a megfelelő intézkedéseket a fogyatékos személy munkához jutásának, munkavégzésének megkönnyítéséért,⁹⁵⁸ azonban kifejezetten a munkáltatók által alkalmazott munkaidő-csökkentés, munkaidő-beosztás nem szerepel a felsorolásban. A munkáltatók érvelése szerint a megfelelő intézkedések meghozatala, mint előírás, olyan elemekre vonatkozik, mint a munkaidő-beosztás, a munkatempó, a szünetek átszervezése, annak érdekében, hogy a fogyatékos munkavállaló helyzetét minél inkább megkönnyítse, hátrányát minél jobban csökkentse.

Ugyanakkor a Foglalkoztatási Keretirányelv egyik pontjából sem következik, hogy a „munkaidő-beosztás” fogalma kizárólag az ilyen elemekre lenne korlátozva, illetve ebből ki lenne zárva a munkaidő kialakítása, különös tekintettel arra a lehetőségre, hogy a teljes munkaidős munkavégzésre nem képes fogyatékos személyek munkájukat részmunkaidőben végezhessék.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény észszerű alkalmazkodás fogalmából világosan kiderül, hogy annak célja az alkalmazkodás fogalmának minél szélesebb kitérítése, ezért tehát nem szabad szűkítőleg értelmezni, hanem általánosságban olyan intézkedéseket kell tennie a munkáltatónak, amelyek célja azon akadályok megszüntetése, amelyek korlátozzák a fogyatékos személyt a teljes, hatékony, más munkavállalókkal egyenlő szerepvállalásban. Amennyiben tehát a munkaidő beosztása kifejezésen azt a tempót is érteni lehet, amellyel a munkavállaló a munkát elvégzi, nem zárható ki, hogy a munkaidő csökkentése a Foglalkoztatási Keretirányelv szerinti, megfelelő alkalmazkodási intézkedésnek minősülhet.

Ugyanakkor ki kell hangsúlyozni, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv nem kívánja meg⁹⁵⁹ olyan személy felvételét vagy – ebben az esetben – továbbfoglalkoztatását, aki nem képes az adott állás alapvető feladatainak ellátására a fogyatékos személyek érdekében hozott megfelelő intézkedések megtételére vonatkozó kötelezettség sérelme nélkül.

Az intézkedések észszerűsége ezzel együtt magában foglalja azt a követelményt is, hogy azok a munkáltató számára *nem jelenthetnek aránytalan terhet*. Figyelembe kell venni az ilyen intézkedésekkel összefüggésben a munkáltató oldalán felmerülő költségeket, kiadásokat, a vállalkozás nagyságát, pénzügyi erőforrásait, likviditását és az esetlegesen – akár a fogyatékos személy foglalkoztatásával összefüggően – elérhetővé váló támogatások,

⁹⁵⁸ Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikk, ill. (20) Preambulumbekezdés.

⁹⁵⁹ Foglalkoztatási Keretirányelv (17) Preambulumbekezdés.

adókedvezmények lehetőségét is.⁹⁶⁰ A dán kormány ezzel összefüggésben az eljárásban jelezte, hogy a nemzeti jog szerint van lehetőség arra, hogy a vállalkozások állami támogatásban részesüljenek a fogyatékos személyek munkaerőpiachoz való hozzáféréseinek megkönnyítésére irányuló intézkedésekért cserébe.

Ring esetében már említett lényeges körülmény, hogy közvetlenül a munkavállaló elbocsátását követően a munkáltató álláshirdetést jelentetett meg, részmunkaidős állásra. Arra azonban, hogy ezt az állást miért nem tölthette volna be az elbocsátott munkavállaló, illetve miért nem ajánlották ezt fel neki, miért kellett ehhez feltétlenül egy új alkalmazott felvétele, nem adtak magyarázatot.

Mindezek fényében a luxemburgi bíróság a Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikkét úgy értelmezte, hogy a munkaidő csökkentése megfelelő alkalmazkodási intézkedésnek minősülhet, ugyanakkor annak megvizsgálása, hogy ennek az intézkedésnek az alkalmazása aránytalan terhet jelent-e a munkáltató számára, a nemzeti bíróság feladata.⁹⁶¹ Ebből kifolyólag megítélésem szerint a luxemburgi bíróság sajnálatos módon nem viszi végig teljes mértékben következetesen gondolatmenetét, s az ítélet akkor lenne teljes, ha a luxemburgi bíróság ítéletében kimondta volna, hogy minden olyan hasonló rendelkezés, amely nem tesz egyértelműen különbséget fogyatékos és nem fogyatékos munkavállaló között, magában foglalja a közvetett diszkrimináció lehetőségét. Különösen igaz lenne ez egy olyan területen, mint a munkajogi jogviszony, ahol a felek alá-fölérendelt viszonyban állnak és a jogaiban megsértett fél a hagyományosan alárendelt szereplő.

A IV. kérdés második felében lényegében azt kérdezik az Európai Unió Bíróságától, hogy a Foglalkoztatási Keretirányelv munkáltató számára előírt észszerű alkalmazkodási kötelezettségével ellentétes-e, ha a munkáltató ennek nem tett eleget és a munkavállaló ezért betegszabadságra kényszerül, mely a rövidebb felmondási idő lehetőségét megalapozza.⁹⁶²

Ennek megvizsgálása szintén a nemzeti bíróság⁹⁶³ kötelezettsége, *arányossági teszt* keretében – melynek során a fogyatékos munkavállaló és munkáltatója érdekeinek egymáshoz való viszonyítása útján megállapításra kerül –, hogy a meghozandó intézkedések a munkáltatótól reálisan elvárhatóak-e. Amennyiben a munkáltató nem hajtja végre ezeket a tőle elvárható, észszerű intézkedéseket, nem felel meg kötelezettségének, mulasztásából kifolyólag semmilyen jogi előnyre – például rövidebb felmondási idő – nem tehet szert. E kötelezettség ugyanis értelmét vesztené, ha az észszerű intézkedések

⁹⁶⁰ Foglalkoztatási Keretirányelv (21) Preambulumbekezdés.

⁹⁶¹ Fontos ebben a körben arra is emlékeztetni, hogy a tagállamokat széles autonómia illeti meg mind a foglalkoztatáspolitikai célkitűzések, mind azok elérése érdekében alkalmazott eszközök meghatározása tekintetében. Ld.: továbbá: C-141/11. sz. *Torsten Hörmfeldt kontra Posten Meddelande AB* ügyben 2012. július 5-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2012:421] 32. pont; ill. C-152/11. sz. *Johann Odar kontra Baxter Deutschland GmbH* ügyben 2012. december 6-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2012:772].

⁹⁶² Ld.: részletesebben: Mikola Orsolya: A fogyatékossgal élő személyek munkaerőpiaci kiszolgáltatottságáról és a munkáltatók észszerű alkalmazkodási kötelezettségének hiányáról – az EuB HK Danmark ügyének ismertetése. *De iurisprudencia et iure publico* 2015/1.

⁹⁶³ C-335/11 és C-337/11. sz. egyesített ügyek. *Jette Ring nevében eljáró HK Danmark kontra Dansk almennyttigt Boligselskab és Lone Skouboe Werge kontra Dansk Arbejdsgiverforening képviselőtében Pro Display A-S*. 2013. április 11-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2013:222]

elmulasztása a fogyatékos munkavállalóval szembeni hátrányos bánásmódot igazolhatná.⁹⁶⁴

b) Megtorpanás: az észszerű alkalmazkodás előírásának hiánya

Az Európai Unió Bírósága a korábban ismertetett Kaltoft ügyben hozott ítéletében – melynek értelmében, amennyiben a túlsúly a mindennapi életben jelentős korlátozottságot okoz, fogyatékossgnak minősül – kiemelten megjelenik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szociális, emberi jogi modellje. Ugyanakkor nemcsak önmagában okozhat korlátozottságot a túlsúly, hanem betegségek, fogyatékossgok forrásaként is megjelenhet, összemosva a túlsúly, betegség, fogyatékossg fogalmait.⁹⁶⁵ A luxemburgi bíróság elsődlegesen arra fókuszál, hogy a korlátozottságot szenvedő munkavállalót védje, melyre jelenleg csak a fogyatékossg fogalmába való tartozás jelent megoldást, hiszen, csak akkor kerülhet a Foglalkoztatási Keretirányelv hatálya alá.

A megközelítés tekintetében úgy vélem, hogy a fogyatékossg fogalmának ilyen irányú kitágítása helyett a HK Danmark ítélethez hasonlóan a munkáltató észszerű alkalmazkodási kötelezettségét, annak természetességét kellett volna a luxemburgi bíróságnak kiemelnie. Habár ennek a kérdése ebben az esetben kifejezetten nem merül fel, mivel a munkáltató a csökkenő gyereklétszáma hivatkozva mond fel neki, ennek ellenére fontos a túlsúlyal kapcsolatos észszerű alkalmazkodás kötelezettségéről beszélni, mely túlsúlyos személy esetén megnyilvánulhat például nagyobb teherbírású, szélesebb ülőfelületű ülőalkalmatosságokban, amennyiben szükséges, a mozgást segítő eszközökben, vagy akár az ajtónyílás kiszélesítésében.

c) Az észszerű alkalmazkodás további értelmezése

A *Z. v. A Government Department and the Board of Management of a Community School* esetében a luxemburgi bíróság elsősorban az anyaság, szülési szabadság kapcsán a béranyaság és a társadalmi ellátások kérdését vizsgálta, ugyanakkor az észszerű alkalmazkodás vonatkozásában is kiemelt jelentőségű megállapításokat tett. Z. sérelmezte, hogy az ő „gyermekvállalása” nem jár hasonló társadalmi ellátásokkal, neme, családi állapota és fogyatékossga miatt diszkriminálják, s munkáltatója nem tesz eleget az észszerű alkalmazkodási kötelezettségnek.

Ezzel kapcsolatban a luxemburgi bíróság úgy ítélte meg, hogy az a fogyatékossgal élő személy és a munkáltató érdekét kívánja egyensúlyba hozni. Ennek módszere, megoldása a Foglalkoztatási Keretirányelvben csak általános jelleggel van meghatározva, s ahogy a HK Danmark ügyben is hangsúlyozásra került, a munkaidő csökkentése révén megvalósulhat az észszerű alkalmazkodás.

⁹⁶⁴ HK Danmark ügyben Kokott főtanácsnok indítványa 78. pont.

⁹⁶⁵ Ld.: a kritikus elemzését: Mikola Orsolya: Túlsúly mint fogyatékossg. A Bíróság C-354/13. sz. ügyben hozott ítélete. *MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet*. 2015.01.07.

Így egyrészt e meghatározás foglalkoztatáspolitikai következményei messzire mutatnak, hiszen megerősítést nyer, hogy a fogyatékossgal élő emberek esetében nem alkalmazható ugyanaz a mérce sem a munkaidő, sem a betegszabadság tekintetében; másrészt pedig a fogyatékossgal élők foglalkoztatása érdekében a munkáltatónak megfelelő, arányos intézkedéseket kell tennie, hogy a munkavállaló munkavégzésében ne szenvedjen hátrányt.

V. RÉSZ

A FOGYATÉKOSSÁG ÉS AZ ÉSZSZERŰ ALKALMAZKODÁS KAPCSOLATA – A TOVÁBBFEJLŐDÉSE ELŐTTI KIHÍVÁSOK

Az észszerű alkalmazkodás és fogyatékoság relációja az Európai Unióban központi szerepet élvez, az Amerikai Egyesült Államok esetjogára és az ENSZ ajánlásokra tekintettel számos kérdést felvetve, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból.

E fejezet célja az észszerű alkalmazkodás fogyatékosággal való kapcsolatának megjelenítése, értékelése és továbbfejlesztése, illetve a hazai, magyarországi megjelenésének bemutatása és értékelése.

V.1. A fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás kapcsolata

A fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás kéz a kézben jár. Nemzetközi szinten a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény használja és értelmezi először az észszerű alkalmazkodás fogalmát, mint az egyenlőség megvalósításának eszközét, s a szociális modell keretében a társadalmi, környezeti korlátok lebontásának egy aktív, kötelező eszköze. *Ratione materiae* tekintetében tágan, nemcsak a foglalkoztatásra és munkavégzésre vonatkoztatva, hanem kifejezetten megnevezi még az oktatással, szabadságvesztéssel kapcsolatban is, az általános rendelkezések között elhelyezve, ezáltal az élet minden területére alkalmazva, kötelezettségként előírva, mely megvalósításának hiánya esetén hátrányos megkülönböztetés történik. Az észszerű alkalmazkodás révén az egyén igénye, szükséglete, személyre szabottan kerül előtérbe, annak megvalósításával megteremtve az egyenlő feltételeket. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a hátrányos megkülönböztetés egy fajtájaként kezeli az észszerű alkalmazkodás hiányát, a diszkriminációs okok közé emelve azt.

Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény – észszerű alkalmazkodás

feltétel: fogyatékossgal

területe: élet egésze, kifejezetten említve az alábbi cikkekben: oktatás, munkavállalás, szabadságvesztés hiánya esetén: diszkrimináció

A táblázatot a szerző készítette.

A Foglalkoztatási Keretirányelv azonban ezt nem mondja ki és épp ez a hiány az, melyen a 2008-as irányelv-tervezet módosítana, kiterjesztve hatályát a foglalkoztatás és munkavégzés területén kívül az oktatásra, egészségügyre, termékek és szolgáltatásokhoz való hozzáférésre, a fogyatékossgal mellett a vallás, kor és szexuális hovatartozás kapcsán a köz- és a magánszektorra is. Emellett a 2008-as irányelv-tervezet exemplifikatív módon meghatároz olyan tényezőket, melyek a teher mérlegelésekor figyelmet érdemelnek. Ilyen faktort jelent az adott intézmény mérete, bevételi forrásai és jellege, az alkalmazkodás becsült költsége, a szükséges áru és szolgáltatás élettartama, ciklusa és az intézkedés „jótékony” hatása.⁹⁶⁶ Ugyanakkor nem jelent aránytalan terhet a kötelezettség, amennyiben tagállami szinten megfelelő ellensúlyozás, forrás áll rendelkezésre.⁹⁶⁷

Az észszerű alkalmazkodás eredetét tekintve közvetlenül az egyesült államokbeli fogyatékosjogi szabályozásból, az *Americans with Disabilities Act*-ből táplálkozott, mely az észszerű alkalmazkodást szintén kötelezővé teszi a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában, követve a vallás alapján történő észszerű alkalmazkodás példáját, ahol már az 1970-es években megkövetelték az észszerű alkalmazkodást, elsősorban a munkavállalás vonatkozásában.⁹⁶⁸

⁹⁶⁶ 2008-as irányelv-tervezet.

⁹⁶⁷ 2008-as irányelv-tervezet, 4. cikk: „A fogyatékossgal élőkkel való egyenlő bánásmódról”, 2. pont.

⁹⁶⁸ Ld.: részletesebben: IV.1.1. Az észszerű alkalmazkodás amerikai egyesült államokbeli eredete.

Amerikai Egyesült Államokbeli szabályozás – észszerű alkalmazkodás
(Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény gyökere)

feltétel: fogyatékos
területe: fogyatékos (és vallás), kifejezetten: munkavállalás
hiánya esetén: diszkrimináció

A táblázatot a szerző készítette.

Az Európai Unió szabályozása a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel szemben szűken, csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán tartalmaz az észszerű alkalmazkodással kapcsolatos szabályozást a Foglalkoztatási Keretirányelv révén,⁹⁶⁹ s csak a fogyatékossgal élő emberre vonatkozólag.

Jóllehet maga a Foglalkoztatási Keretirányelv *ratione personae* tágabb, több védett tulajdonságra is tartalmaz rendelkezést, úgy, mint a vallás, lelkiismereti meggyőződés, életkor, szexuális irányultság, az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét csak a fogyatékossgal kapcsolatban írja elő.

Foglalkoztatási Keretirányelv – észszerű alkalmazkodás

feltétel: fogyatékos
(Bár maga a Foglalkoztatási Keretirányelv más védett tulajdonságokra is vonatkozik)
területe: foglalkoztatás, munkavégzés
hiánya esetén: nincs meghatározva diszkriminációs okként, de implicite az

A táblázatot a szerző készítette.

Ehhez képest a strasbourgi bíróság, bár az EJEE szövegszerűen nem tartalmazza az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, esetjogán keresztül foglalkozik vele, kiterjesztett területeken, harmóniában a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel. Mivel alapvetően csak az EJEE-ben foglaltak vonatkozásában értelmezhető az észszerű alkalmazkodás követelménye, elsősorban nem a munkavállalással, hanem általában a szabadságvesztéssel, mentális fogyatékossgal kapcsolatban alkalmazzák a fogalmát,⁹⁷⁰ az észszerűség kérdését a strasbourgi bíróság mérlegelési modelljével vizsgálva.

Emberi Jogok Európai Egyezményének esetjoga – észszerű alkalmazkodás

feltétel: fogyatékos
de megjelenik a vallás, mint védett tulajdonság kapcsán is
területe: élet egésze, kifejezetten: oktatás, munkavállalás, szabadságvesztés
hiánya esetén: diszkrimináció

A táblázatot a szerző készítette.

Fontos kiemelni, hogy a fogyatékossgal kapcsolatos esetek mellett megjelenik a vallással⁹⁷¹ kapcsolatos észszerű alkalmazkodás értelmezése is, mely mintegy felvázolja és sürgeti az Európai Uniót az észszerű alkalmazkodás szélesebb körű alkalmazására, felhívva a figyelmet a változásokra, hiszen az Amerikai Egyesült Államokban a vallásszabadság vonatkozásában, a munkavállalás terén eljutottak már odáig is, hogy nem

⁹⁶⁹ Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikk.

⁹⁷⁰ Ld.: részletesebben: IV.3. Az Európai Tanács eseteinek észszerű alkalmazkodási irányai.

⁹⁷¹ Erre először az *Eweida* ügyben került sor.

szükséges valakinek kimondottan az észszerű alkalmazkodást igényelni, annak elmaradása esetén is megvalósul a hátrányos megkülönböztetés, ahogy ezt az *Abercrombie* ügyben az amerikai Legfelső Bíróság kimondta.

Ezzel szemben az Európai Unió csak a foglalkoztatással kapcsolatban és csak a fogyatékossgal való kapcsolatában értelmezi az észszerű alkalmazkodást, részletekbe menően először a *HK Danmark* ügyben. Ebben az alapvetően előremutató és precedensértékű ítéletében sajnálatos módon a luxemburgi bíróság nem tölti meg még mélyebb tartalommal és a tagállamok számára kötelezettséggel az észszerű alkalmazkodás fogalmát, tiszteletben tartva a tagállamok szuverenitását.⁹⁷² Úgy értelmezi az észszerű alkalmazkodást az uniós bíróság, mint egy, a korlát lebontásaként is felfogható intézkedést. Ez kerül még pontosabb meghatározásra a *Kaltoft* ügyben, ahol kimondják, hogy az észszerű alkalmazkodás révén *Kaltoft* továbbra is el tudná látni munkáját⁹⁷³ úgy, ahogy előtte is, melyre – amennyiben a nemzeti bíróság úgy ítéli meg –⁹⁷⁴ joga is lehet korlátozottságot okozó túlsúlya, mint fogyatékossgal alapján. Az Európai Unió a jelenlegi Foglalkoztatási Keretirányelv keretében nem mondja ki, hogy az észszerű alkalmazkodás hiánya a hátrányos megkülönböztetés egyik formája és diszkriminatív.

E rövid metszet révén kirajzolódik az észszerű alkalmazkodás helyzete és fogyatékossgal való kapcsolata. Helyzetét és helyét tekintve az észszerű alkalmazkodás jelenleg szűkíti alkalmazhatóságát, hiszen a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény meghatározása szerint az észszerű alkalmazkodás egyrészt a fogyatékossgal élő személy számára biztosítandó, másrészt elengedhetetlen és megfelelő módosítást és változtatást jelent, mely addig kötelező, ameddig nem jelent aránytalan és indokolatlan terhet, s adott esetben szükséges, az alapvető emberi jogok és szabadságok mindenkit megillető, egyenlő mértékű élvezetéhez, gyakorlásához.⁹⁷⁵ Célja a fogyatékos személyek igényeihez való észszerű intézkedések bevezetése, mely a munkához jutást, az abban való részvételt, előmenetelt, át- vagy továbbképzést segíti, kivéve, ha aránytalanul nagy terhet jelent a munkaadóra, melyet nem lehet aránytalanul nagynak tekinteni, ha a tagállam fogyatékosügyi politikája ezt kellően egyensúlyozza.⁹⁷⁶ Általánosságban elmondható, hogy két megoldás különböztethető meg az észszerű alkalmazkodás terén: a technikai eszközöket nyújtó,⁹⁷⁷ úgy, mint az állítható magasságú asztal,⁹⁷⁸ az olvasószoftver,⁹⁷⁹

⁹⁷² Nigel Meager – Peter Beates – Sally Dench – Sheila Honey – Matthew Williams: Employment of Disabled People: Assessing the Extent of Participation. *Research Brief*. No. 69. (1998) 1-4.

⁹⁷³ Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a már munkaviszonyban lévők, hanem az adott állásra jelentkezők is védve van a hátrányos megkülönböztetés ellen. Katy Ferris – James Marson: Does disability begin at 40? *Karsten Kaltoft v Kommunernes Landsforening (KL), acting on behalf of the Municipality of Billund (Advocate General's Opinion)* *European Journal of Current Legal Issues*. Vol. 20. No. 3. (2014)

⁹⁷⁴ Az elsőfokú nemzeti bíróság végül nem ítélte hátrányos megkülönböztetésnek a kérdést, mert nem látta bizonyítottnak, hogy *Kaltoft* az elbocsátása idején betegségtől szenvedett. Túlsúlyát azért nem ítélték annak, mert az előtte fennálló tizenégy évben el tudta látni feladatait. Ezen felül elfogadták a csökkenő gyerekszámra való hivatkozást, mivel azt a gazdasági körülmények alátámasztották. Mia Boesen – Soren Narv Pedersen: *Denmark: Judgment in the 'Kaltoft case' regarding obesity considered as a handicap*. Lexology, 2016.04.11.

⁹⁷⁵ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 2. cikk 4. bekezdés.

⁹⁷⁶ Megjegyzendő, hogy ez az elem végül nem került bele a Fogyatékosügyi ENSZ-egyezménybe, de helyet kapott az uniós szintű szabályozásban.

⁹⁷⁷ Delia Ferri – Anna Lawson: *Reasonable accommodation for disabled people in employment. A legal analysis of the situation in the EU Member States, Iceland, Liechtenstein and Norway*. European Commission, 2016.

illetve a szervezeti megoldások, mint a munkaidő másképp történő felosztása,⁹⁸⁰ a rugalmas munkavégzés lehetősége, más pozíció betöltése.

Foglalkoztatási Keretirányelv esetjoga – észszerű alkalmazkodási megoldások

munkarend adaptálása: pl. munkaidő módosítása
fizikai környezet alakítása: pl. állítható magasságú asztal

A táblázatot a szerző készítette.

Az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének korlátja, kontrollja maga az észszerűség és az alkalmazkodás fogalma, hiszen azáltal, hogy az észszerűségi feltétel lehetőséget biztosít a kötelezetteknek, nem lehet általánosítható kötelezettségről beszélni.

V.2. Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség „kontrollja”

Az észszerű alkalmazkodás elsődleges kontrollja a fogyatékosággal való kapcsolata: annak megléte az észszerű alkalmazkodásra való jogosultság előfeltétele. Jóllehet, maga az észszerű alkalmazkodás eszköz kéne, hogy legyen, egyrészt az emberi jogi megközelítés által a társadalmi egyenlőség megvalósításához, másrészt az egyenlő lehetőségek megteremtéséhez. Jelentősége és nívója az egyén igényeihez való alkalmazkodás, az „egyenre szabottság”. Míg a hozzáférhetőség általánosságban jelenik meg, akár az egyetemes tervezés elveit követve, az észszerű alkalmazkodás az emberi sokféleséget, diverzitást képviseli, hiszen nincs két egyforma ember, egyforma igény.⁹⁸¹

Az észszerű alkalmazkodás a fogyatékoság vonatkozásában a munkaviszonnyal összefüggésben kiemelt jelentőséggel és szereppel bír: lehetővé teszi a szociális modell jegyében a társadalomban való teljes részvétel lehetőségét, kilépve a paternalisztikus helyzetből, önállóságot biztosítva a fogyatékosággal élő ember számára. Ugyanakkor az, aki a jelenlegi értelmezési körben jogosult az észszerű alkalmazkodásra, az az egyén fogyatékosággal élő kell, hogy legyen, hiszen az alapján igényelheti az alkalmazkodást, mely kategorizálás, stigmatizáló jelleg pont az ellen hat, ami ellen küzdeni kívánunk: az adott személynek meg kell magát bélyegeznie, hogy igényelhesse az észszerű alkalmazkodást.

A tagállamok jogához legközelebb eső értelmezést, a luxemburgi bíróság esetjogát végiggondolva az a következtetés vonható le, hogy az észszerű alkalmazkodás átformálja a mai értelemben vett fogyatékoság-fogalmat. Hiszen azáltal, hogy észszerű alkalmazkodás csak a fogyatékosággal élő személynek jár, fogyatékosággal élőknek kell lenni, ugyanakkor, akinek az észszerű alkalmazkodás eszköze tényleges segítséget jelent,

⁹⁷⁸ Mint a *HK Danmark* ügyben Ring esetén.

⁹⁷⁹ Mint a *Jungelin* ügyben is felmerült.

⁹⁸⁰ Ld.: a) A munkaidő csökkentése, mint észszerű alkalmazkodás.

⁹⁸¹ Ugyanakkor metszhetik is egymást, hiszen például egy egyéni igény teljesítését szolgáló változtatás, mely észszerű alkalmazkodási kötelezettséget teljesít az egyén oldaláról, a „többiek” szempontjából akadálymentesítést jelent(het).

nem azonos a fogyatékossgal élő emberek jelentős részével. Ezáltal a fogyatékossg-észszerű alkalmazkodás kapcsolatrendszer abszolút fennállása az észszerű alkalmazkodás eszköz-léte és egyenlő lehetőségek megteremtését szolgáló célja a stigmatizáció miatt megkérdőjeleződik.

A *fogyatékossg fennállása* mellett személyi oldalról érthető, mégis kimentési utat jelent a munkavállalás kapcsán a szakmai megfeleléség,⁹⁸² mely bizonyíthatóság szempontjából kérdéses és nehézkes kritérium, és amely erősíti az észszerű alkalmazkodási kötelezettség relatív jellegét. Az észszerű alkalmazkodási kötelezettség másik kontrollja maga az *észszerűségi* kritérium, mely lehetőséget biztosít a kötelezett számára a mérlegelésre, elsődlegesen, hogy az adott kötelezettség jelentene-e számára jelentős hátrányt, aránytalan terhet.⁹⁸³

Az ENSZ a *jelentős teher* fokmérőjének nevezi egyrészt a változtatások praktikus voltát, azok költségét, annak finanszírozásának esetleges támogatottságát, a változtatások természetét; az entitás oldaláról figyelembe veszi annak méretét, bevételi forrásait; a foglalkozás-egészségügyi és biztonsági előírásait, illetve az észszerű alkalmazkodás megvalósulása esetén annak mind egyéni, mind kollektív hatásait.⁹⁸⁴ A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény sem konkretizálja a jelentős hátrányt, nem mondja ki az észszerűtlenség anyagi vonzatát. Ennek tág értelmezése a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának gyakorlatából és az uniós esetekből rajzoldódott ki. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának engedékeny értelmezése a *Ms. Jungelin* ügyben nyilvánult meg, amikor is nem találták a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt sértőnek az állam azon intézkedésének hiányát, mellyel Ms. Jungelin munkavégzését lehetővé tették volna.

A közelebbi értelmezést és mintát a luxemburgi bíróság a Foglalkoztatási Keretirányelv keretében értelmezett esetjoga adja, mely hangsúlyozza, hogy az észszerű alkalmazkodás teljesítése során az egyén számára szükséges feltételeket biztosítani szükséges,⁹⁸⁵ mely megvalósulhat például a szükséges eszköz biztosításával, a munkaidő megfelelő módosításával, a megfelelő feladatelosztással, tréningbiztosítással.⁹⁸⁶ Az egyértelmű, hogy a kötelezettség a munkavállalás folyamatának teljes egészére kiterjed, egészen a jelentkezéstől kezdve, ugyanakkor a konkrét teljesítési módja nincs lehatárolva: hatékony és gyakorlatilag megfelelő alkalmazkodást célszerű nyújtani,⁹⁸⁷ párbeszédet folytatva a munkavállalóval. Egészen addig, ameddig aránytalan terhet nem jelent.

Az aránytalan teher feltételét a pénzügyi és egyéb költségek, az adott szervezet nagysága, erőforrása és támogatás függvényében határozza meg,⁹⁸⁸ mely a gyakorlatot tekintve behatárolhatatlanná és megfoghatatlanná teszi az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, ugyanakkor az állami források léte esetén ennek a kimentése nem alkalmazható. Egyes

⁹⁸² Foglalkoztatási Keretirányelv (17) Preambulumbekezdés.

⁹⁸³ 'disproportionate burden', 'undue hardship'.

⁹⁸⁴ UN Handbook i.m. 62.

⁹⁸⁵ Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikk.

⁹⁸⁶ Foglalkoztatási Keretirányelv (20) Preambulumbekezdés.

⁹⁸⁷ Foglalkoztatási Keretirányelv (20) Preambulumbekezdés.

⁹⁸⁸ Foglalkoztatási Keretirányelv (21) Preambulumbekezdés.

országokban az aránytalan teher⁹⁸⁹ fennállása az észszerű alkalmazkodási kötelezettség alóli mentesülést jelenti,⁹⁹⁰ míg máshol a mentesülés vizsgálata során a szükséges költségek alapulvételével differenciálnak,⁹⁹¹ vagy a jelentős hátrány vagy észszerűség⁹⁹² tesztjét alkalmazzák. Illetve van olyan észszerű alkalmazkodási szükséglet, ahol a kötelezettség az észszerűség kategóriájába tartozik, azonban a munkavállalással kapcsolatban meg lehet vizsgálni a szükségességét. Harmadrészt pedig az észszerűség magába foglalhatja mind a hatékony alkalmazkodást,⁹⁹³ mind a még elfogadható kiadást.⁹⁹⁴

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az Európai Unió Foglalkoztatási Keretirányelve által értelmezett foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán csak egy ügyben vizsgálódott, a *Ms. Jungelin v. Sweden* esetben, ahol nem állapított meg jogsértést. Az ügyben alapvetően egy olyan munkavállalói kérdéssel találkoztunk, mely jelenleg még bőven az észszerűségi keretek közötti alkalmazkodást jelenti, s a kérés alapfeltétele, vagyis a fogyatékoság nem is kérdéses.

Ezzel szemben a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán a luxemburgi bíróság esetjoga két példát, alkalmazkodási lehetőséget vet fel: a munkaidő megfelelő módosítását és a fizikai környezet adaptálását. Mindkettő esetben a fogyatékoság megállapítása, mint előfeltétel kérdéses, mely kapcsán hangsúlyozandó, hogy az uniós releváns esetjog esetén a hosszan tartó betegség, maga a fogyatékoság az élet körforgása folyamán alakult ki, s annak meghatározása kifejezetten a fogyatékoság változó fogalmának az értelmezését igényli.

Ezzel a kérdéssel szorosan összekapcsolódik az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége, mely több lépésre osztható. Az egyik a személyi, igénylői, a másik a kötelezeti oldalra vonatkozik. Először is az alapkérdés, hogy az adott személy esetén fennáll-e a fogyatékoság. Ennek eldöntése, betegségtől való elhatárolása több esetben is bíróság előtti kérdés volt, a szociális modell fényében azonban már a korlátozottság oldala kerül középpontba, vagyis, hogy jelent-e ez tényleges korlátozottságot, illetve, ez a korlátozottság akadályozza-e az élet jelentősebb tevékenységeiben.

⁹⁸⁹ 'disproportionate burden'.

⁹⁹⁰ Így van ez Ausztria, Belgium, Csehország, Hollandia, Horvátország, Portugália, Spanyolország és Szlovénia esetén is.

⁹⁹¹ Írországban, s az oktatás vonatkozásában hasonló a rendszer Bulgáriában is.

⁹⁹² Az Egyesült Királyságban, Finnországban és Svédországban, mely mellett Svédországban figyelembe veszik a jelentős hátrányt is.

⁹⁹³ 'effective accommodation'. [Equal Treatment Commission (Commissie Gelijke Behandeling (CGB)), ETC 2010-35 and ETC 2011-30.] Hollandiában is a hatékony alkalmazkodás a kötelezettség, mindaddig, ameddig aránytalan terhet nem jelent. A hatékonyság fokmérője két lépés: egyrészt, hogy a kért alkalmazkodás megfelelő-e, valóban segíti-e a fogyatékosággal élő személy munkavégzését; másrészt, hogy szükséges-e, előfeltétele-e a munkavégzésnek. 'appropriate' és 'necessary'. Netherlands, Explanatory Memorandum to the Act on Equal treatment on grounds of disability or chronic illness.

⁹⁹⁴ A három kategóriát Lisa Waddington különbözteti meg. Ld.: Lisa Waddington: *Reasonable Accommodation*. In: Schiek – Waddington – Bell i.m. 635., 669-670.

Észszerű alkalmazkodás

Előfeltétel:

Jogosulti oldalról: fogyatékoság / Kötelezetti oldalról: alkalmazkodás észszerűsége

Felmerülő kérdés: szükséges-e a kötelezett számára a fogyatékoság ismerete – ennek meghatározása tagállami hatáskör

Alkalmazkodás észszerűsége

Jogosulti oldalról: megfelelő, szükséges, hatékony módosítás / Kötelezetti oldalról: még nem jelent aránytalan terhet

Megoldási lehetőségek:

Eszközök (pl. felolvasószoftver, állítható magasságú asztal) – Munkarend módosítása (pl. munkaidő változtatása, otthoni munkavégzés biztosítása)

Észszerűségi tényezők:

Jogosulti oldalról: szakmai megfelelés / Kötelezetti oldalról: vállalat nagysága, szervezetre gyakorolt hatása

A táblázatot a szerző készítette.

A nemzetközi és az uniós jog is a tagállamokra bizza az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének tartalmi megtöltését és tisztázását, figyelembe véve az abban rögzített elveket és minimumkövetelményeket. A nemzeti jog különféle módon⁹⁹⁵ reagál a fogyatékoság kérdésének eldöntésére. Egyrészt a bíróságra bizza annak eldöntését, hogy az adott személy fogyatékosággal élők minősül-e vagy sem. Másik megoldásként a Foglalkoztatási Keretirányelv általi meghatározást alkalmazzák, ugyanakkor megjegyzendő, hogy sok esetben még a *Chacón Navas* ügyben követett orvosi modell szerint, mely nem felel meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek. Harmadik útként pedig néhány esetben meghatároznak egy rendszert, melyben az észszerű alkalmazkodás igényelhető, ezáltal még szűkebben értelmezve a fogyatékoság fogalmát és számos embert kirekesztve az észszerű alkalmazkodás igényelésének lehetősége alól.

Logikus kérdésként merül fel, hogy a kötelezettnek kell-e tudnia a jogosult fogyatékoságáról, mely az *Abercrombie* ügyet látva is kiemelt fontossággal bír. Erről mind a nemzetközi, mind az európai uniós szabályozás hallgat, s a legtöbb nemzeti szabályozás sem rendelkezik róla, ugyanakkor három megközelítés különböztethető meg. Az egyik szerint szükséges a kötelezett fogyatékoságról való ismerete. A másik szerint csak akkor szükséges, ha az észszerű alkalmazkodás kérésével a fogyatékosággal élő ember a kötelezethez fordul. A harmadik szerint pedig egy harmadik szereplő közbeiktatásával szükséges értesülni a kötelezettségről. Megjegyzendő, hogy az utóbbi két szemléletmódban nem tükröződik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény szemlélete.

Az észszerűség vonatkozásában a jelentős, aránytalan teher megítélésében jelentősége van az alkalmazkodás költségvonzatának, mely mellett egyéb tényezők is szerepet játszhatnak, úgy, mint a szervezet nagysága, az átalakítás szervezetre való hatása. Kötelezően követendő iránymutatások nem kerültek meghatározásra, ezért az államoknak jelentős mérlegelési joguk van az észszerű alkalmazkodás nyújtásának eldöntésében.

⁹⁹⁵ Az alábbiakban csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán kerül bemutatásra az észszerű alkalmazkodás és a fogyatékoság kapcsolata, ugyanakkor általánosíthatósága miatt csak a jogosult és a kötelezett fogalmakat használom.

V.3. Lehetséges út: az észszerű alkalmazkodás, mint emberi jog

Az észszerű alkalmazkodás emberi jogi szempontból az egyenlőség megteremtésének eszköze, azonos lehetőséget biztosít, specifikusan, egyénre szabva. Ebből kifolyólag általánosságban, „kipipálható” listaként nem lehet felsorolni, hogy milyen intézkedéseket, eszközöket ölel fel. Típusára nincs egységes leírás, annak megítélése esetről esetre történik.⁹⁹⁶

Gazdasági szempontból az észszerű alkalmazkodás az emberrel való relációjában motiváló tényező: először is inspirál, mert az észszerű alkalmazkodást nyújtó szempontjából mindenképpen egy tevéleges, aktív magatartást igényel, mellyel a jogosult érzi megbecsültségét, újabb teljesítményre ösztönöz, az esetlegesen csökkenő teljesítményt kiegyensúlyozza és fokozza.

Kérdésként merül fel, hogy milyen módon, kell-e egyáltalán bizonyítani a jogosult személy fogyatékoságát, s az azzal kapcsolatos észszerű alkalmazkodási szükségletet. Amennyiben erre a válasz az igen, akkor kérdéses, hogy nem a orvosi modell reminiszenciája-e. Megjegyzendő, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az inkluzív oktatás kapcsán kifejtette, hogy nem lehet „orvosi papír” függvényévé tenni az alkalmazkodást.⁹⁹⁷ Azonban amennyire erre a válasz a nem, akkor túlzóan azt is lehet mondani, hogy a munkavállaló észszerű keretek közötti igényekkel léphet fel a munkáltató felé.

Így már az igény bejelentésekor megjelenik az észszerűség, mint keret, mely anélkül, hogy az igény alapját megkérdőjeleznék, fontos szereppel bír: a munkáltató számára mérlegelésre ad lehetőséget, mely során figyelembe veszi, figyelembe kell vennie a kért alkalmazkodás költségét, az esetleges támogatásokat, megoldási lehetőségeket. A jogalkotó minden szinten csak addig határozza meg-e kereteket, ameddig számára is észszerű. Bár e végpont meghatározásának elmaradása a gyakorlat szempontjából irrelevánsnak is mondható, hiszen ha valamire nincsen keret, akkor annak megvalósítása, még ha emberi jogi szempontból kötelező is, gazdasági szempontból lehetetlen. Arra, hogy az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége *ratione personae* a fogyatékoság mellett más védett tulajdonságra, illetve *ratione materiae* a foglalkoztatás mellett a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez hasonlóan az élet többi területére is elérjen, uniós szinten a 2008-as irányelv-tervezet, illetve a nemzeti gyakorlatok sejtetnek pozitív irányt, hiszen az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét kiterjesztené az oktatás, egészségügy és szolgáltatás vonatkozásában is, ugyanakkor még mindig csak a fogyatékoság, mint védett tulajdonság vonatkozásában.⁹⁹⁸

⁹⁹⁶ A további okfejtésben alapvetően az Európai Unió keretei között jelenleg szabályozott példát, a fogyatékosággal élő munkavállaló észszerű alkalmazkodási igényét elemzem.

⁹⁹⁷ UN CRPD Committee, General comment No.3. (2016) Art. 24.: Right to inclusive education. CRPD/C/GC/4 26 Aug 2016.

⁹⁹⁸ Az Európai Unióra való kiterjesztés vonatkozásában Ld.: Lisa Waddington – Andrea Broderick – Anne Poulos: *Disability law and reasonable accommodation beyond employment. A legal analysis of the situation in EU Member States.* European Commission, 2016.

Az észszerű alkalmazkodás értelmezésére és alkalmazására a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény alapot és keretet ad: az élet minden területén le kell bontani a korlátokat, megteremtve az egyenlőséget, melynek individualizált eszköze az észszerű alkalmazkodás. Ennek értelmezése az uniós jogalkotás szintjén a munkavállalás területére van szűkítve, ugyanakkor felveti az igényt a személyi kör kiterjesztése iránt, vagyis, hogy az észszerű alkalmazkodás ne csak a fogyatékossgal és ne csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán kerüljön értelmezésre. Mint utópikus megoldás, emberi jogi szempontból az észszerű alkalmazkodás értelmezhető a *tényleges, szubsztantív egyenlőség megteremtésének eszközeként*, melyben az emberi méltóság megalapozza azt, annak mérlegelése nélkül.

Egy, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény paradigmaváltásához hasonló nézetbeli különbségre lenne szükség annak felismerésével, hogy mindenki számára – szándékosan nem kiemelve az egyes védett tulajdonságokat – szükség lehet alkalmazkodásra, melynek többnek kell lennie, mint jószándékon nyugvó megértő hozzáállásnak. Az egyetemes tervezés, mint koncepció immanens részét átemelve elgondolható és kikerülhető az észszerű alkalmazkodás „gordiuszi csomója”, a stigmatizáció a jogosult, és a kimentési lehetőség a kötelezett részéről.

Többszintű és többoldalú intézkedések lennének szükségesek, melyeket *de lege ferenda* javaslatként az alábbiakban foglalnék össze.

Először is szükséges az észszerű alkalmazkodás hiányának, mint diszkriminációnak a kimondása. Másodsorban szükséges lenne az észszerű alkalmazkodás, hozzáférhetőség és egyetemes tervezés koncepcióinak lényegével kapcsolatosan a tudatosságnövelés, megértve annak integráló és összetársadalmi szintű jótékony hatását. Ezt mindenképpen megfelelő jogszabályi keretekkel kell biztosítani. Harmadsorban abból a célból, hogy nehezebb legyen az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége alóli kibúvás, pontos célok, keretek meghatározása, illetve egy, az előzőekkel összehangolt szemléletváltás, annak jogszabályi keretek között garantált tudatosságnövelő és érzékenyítésre vonatkozó javaslat szükséges: annak felismerésével, hogy az egyenlőség mindenkinek jó, s az észszerű alkalmazkodás sosem észszerűtlen összetársadalmi szinten.

Ennek gyakorlati megvalósulása, hogy a kötelezettséget minden tulajdonság, mind a fogyatékossgal, vallás, nem kapcsán ki kell terjeszteni, s az élet minden területére, nemcsak a foglalkoztatásra és munkavégzésre. Ezáltal a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény elérné és meg is haladná a célját, hiszen a társadalmi korlátok lebontódnának, s a fogyatékossgal élő személyek ténylegesen a társadalom részévé válhatnak.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény mindhárom generációs jogokat magába foglalja a fogyatékossgal élő ember vonatkozásában, áthatva az élet egészét, kifejezetten a fogyatékossgal élő személyek számára garantálva a jogokat, melynek egy eszköze, de önálló jog is az észszerű alkalmazkodás. Bár keletkezését és rendszerét tekintve harmadik generációs jognak tekinthető, alapjai vonatkozásában nem kifejezetten besorolható és felöleli az első és második generációs jogokat is. Más aspektusból azonban, önálló jogként a polgári és politikai jogok közé tartozik, melyet erősít az is, hogy a részes állam azonnal teljesíteni köteles az igényét. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény révén valamelyest önálló jogként is megjelenik, mely emberi jogi kontextusba helyezve emberi jognak is tekinthető lenne, fogyatékossgától, mint védett tulajdonságtól függetlenül, az

élet egészére kiterjesztve. Az észszerű alkalmazkodás egyrészt meghatározható alapvető emberi jogként, másrészt pedig össztársadalmi érdekként. Ennek felismerése a köz- és magánszféra számára egyaránt szükséges, a kötelezettségkenti meghatározottságot pedig nemzetközi szinten is terjesztett jó gyakorlatokkal, tanulmányokkal kell motiválni. E mellett megjelenik a hátrányos megkülönböztetés tilalma, mellyel kapcsolatban azt már a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előkészítő folyamatai során hangsúlyozták, hogy a törvény által teremtett egyenlőség szigorú antidiszkriminációs szabályozás által érhető el, míg maga a tényleges egyenlőség egy társadalmi cél, mely megvalósításával egyenlő lehetőségek jönnek létre.

V.4. Kitekintés a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás magyarországi helyzetére

Magyarország a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményt elsőként, 2007. március 30-án, annak Fakultatív Jegyzőkönyvét másodikként, 2007. július 20-án ratifikálta, s a 2007. évi XCII. törvénnyel hirdette ki, ezáltal az abban foglaltak megvalósítását és ellenőrzését elfogadta. Érdekességként meg kell említenem, hogy az észszerű alkalmazkodást kezdetben éjszakai szálláshelynek fordították és mind a mai napig a magyar fordításban a munkavállalással kapcsolatos kötelezettségek között észszerű elhelyezés, s nem az észszerű alkalmazkodás kifejezése szerepel.⁹⁹⁹

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 35. cikkével összhangban Magyarországnak 2011. június 28-án kellett az első, átfogó jelentését benyújtania,¹⁰⁰⁰ melynek megfelelően az első átfogó felülvizsgálat 2012-ben zárult, az újabb pedig 2017-ben kezdődött.

Az első felülvizsgálat során a Zárószövegben¹⁰⁰¹ a fogyatékossgal fogalma kapcsán aggodalmát fejezte ki a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága, mivel a Fogyatékos személyek jogairól szóló 1998. évi XXVI. törvényben (Fot.) 2013. június 1-je előtt az abszolút orvosi modellt tükröző meghatározással élt, mely szerint „fogyatékos személy: az, aki érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során”.¹⁰⁰² Ezt a Zárószövegekre hatására módosítani kellett, így a jelenlegi fogyatékossgal-fogalom már inkább tükrözi a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény emberijogi modelljét. Ennek megfelelően fogyatékos személy az, „aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja”.¹⁰⁰³

A fogyatékossgal fogalma mellett az észszerű alkalmazkodás¹⁰⁰⁴ vonatkozásában is találunk a Fot.-ban kapaszkodót, ugyanakkor kifejezetten az észszerű alkalmazkodás

⁹⁹⁹ Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 27. cikk „Munkavállalás és foglalkoztatás” i) pont.

¹⁰⁰⁰ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Initial report submitted by States parties under article 35 of the Convention. Hungary CRPD/C/HUN/1. 28 June 2011. 2011-es magyar jelentés.

¹⁰⁰¹ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities (17-28 September 2012) Concluding observations on the initial periodic report of Hungary, adopted by the Committee at its eighth session (17-28 September 2012) (CRPD/C/HUN/1) concerning Articles 1 to 33 of the Convention. CRPD/C/HUN/CO/1 22 Oct 2012. (Zárószövegekre)

¹⁰⁰² Fot. 4.§ (a) 2013. június 1-je előtt.

¹⁰⁰³ Fot. 4.§ (a).

¹⁰⁰⁴ Az egyetemes tervezés fogalma – többek között az érdekvédelmi szervezetek lobbijának hatására – bekerült 2017. június 1. napjától a közbeszerzési eljárásokban az alkalmasság és a kizáró okok igazolásának, valamint a közbeszerzési műszaki leírás meghatározásának módjáról szóló 321/2015. (X. 30.) Korm.

fogalma a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban csak a Munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényben (Mt.) és a Közszolgálati tisztségviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvényben (Kttv.)¹⁰⁰⁵ jelenik meg. A Fot. a 15.§ (2)-(4) bekezdésében lényegében kimondja a foglalkoztatás kapcsán az észszerű alkalmazkodást, annak fogalmi használata nélkül. Eszerint:

„15. § (...)

(2) A foglalkoztatást biztosító munkáltató köteles biztosítani a munkavégzéshez szükséges mértékben a munkahelyi környezet, így különösen a munkaeszközök, berendezések megfelelő *átalakítását*. Az átalakítással kapcsolatos költségek fedezésére a központi költségvetésből támogatás igényelhető.

(3) A munkáltató a fogyatékos személy munkához jutásának elősegítése érdekében - a felvételi eljárás során - köteles biztosítani az egyenlő eséllyel hozzáférhető környezetet.

(4) A munkáltatót a (3) bekezdésben foglalt kötelezettség abban az esetben terheli, amennyiben

a) a megüresedett álláshelyet nyilvánosan meghirdette,

b) az álláshelyre a fogyatékos személy oly módon jelentkezett, hogy *jelzte a meghallgatáshoz szükséges speciális igényeit*, és

c) azok *biztosítása a munkáltató számára nem jelent aránytalanul nagy terhet*. Aránytalanul nagy tehernek minősül az, ha a kötelezettség teljesítése a munkáltató *működését ellehetetleníti*.”

Az Mt. 51.§ (5) bekezdésének keretében az „*Alapvető kötelezettségek*” között jelenik meg a munkáltató kötelessége, mely szerint a fogyatékossgal élő személy foglalkoztatása során gondoskodni kell az észszerű alkalmazkodás feltételeinek biztosításáról.¹⁰⁰⁶ Így a Foglalkoztatási Keretirányelvvel összhangban az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége csak a foglalkoztatás területére vonatkozik, a fogyatékossgal alapján. A Foglalkoztatási Keretirányelv 5. cikkén keresztül, a Fot. fényében az Mt. rendelkezéseit nézve a munkaadók számára az észszerű alkalmazkodás a foglalkoztatás egészét, tehát a munkához jutást, munkában való részvételt, az előmenetelt, az át- vagy továbbképzést is magába foglalja. A Fot. megfogalmazásában úgy tűnik, mintha a Foglalkoztatási Keretirányelvnél magasabb lenne a küszöb, hiszen azt mondja ki, hogy akkor jelent aránytalanul nagy terhet az észszerű alkalmazkodás, ha az a munkáltató működését lehetetlenné teszi.

Az észszerű alkalmazkodás fogalmával kapcsolatosan alapvetően technikai, de annál jelentősebb probléma a nem megfelelő és konzekvens fogalomhasználat. Ez egyrészt megjelenik a Fot.-ban is, másrészt alapvetően tükröződik a Fogyatékosjogi ENSZ-

rendelet 47. § (2) bekezdésébe: „Minden olyan beszerzési tárgy esetében, amelyet természetes személyek - akár a nyilvános felhasználásra, akár az ajánlatkérő szerv alkalmazottai - általi felhasználásra szánnak, az indokolt esetektől eltekintve a műszaki leírást úgy kell meghatározni, hogy az figyelembe vegye a fogyatékossgal élő személyek számára való hozzáférhetőség és a valamennyi felhasználó számára alkalmas kialakítás, illetve a 2007. évi XCII. törvénnyel kihirdetett, a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény második cikke szerinti egyetemes tervezés elveinek szempontjait.”

¹⁰⁰⁵ Kttv. 75.§ (3). A Kttv. az észszerű alkalmazkodás követelményét a megváltozott munkaképességű személyekre vonatkozólag is kimondja.

¹⁰⁰⁶ Mt. 51.§ (5). E révén a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény 2.§ (3) is előírja az észszerű alkalmazkodás követelményét.

egyezményt kihirdető törvény hivatalos magyar nyelvű fordításában, melynek a 27. cikk i) pontja „észszerű elhelyezés biztosítását” írja elő, észszerű alkalmazkodás helyett.

Bár az észszerű alkalmazkodás fogalmával él az Mt., a tartalmi követelmények pontos meghatározása elmaradt, melyben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény és a korábban ismertetett európai uniós esetjog nyújt eligazodást.¹⁰⁰⁷ A 2011-es magyarországi jelentésben az észszerű alkalmazkodás kapcsán megfogalmazásra került, hogy annak meghatározása az akkor kidolgozás alatt álló, későbbi Foglalkoztatási Keretirányelvvel összhangban fog állni, mely a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménynek megfelelően fogja meghatározni az észszerű alkalmazkodás fogalmát. A nemzeti joganyaggal kapcsolatban pontos hivatkozás nélkül kimondták, hogy az észszerű alkalmazkodás követelményét a Fot. tartalmazza és arra kötelezi a munkáltatót, hogy a fogyatékossgal élő személy igényének megfelelően módosítsa a munkakörnyezetet, úgy, hogy mindenkiel azonos módon tudjon a fogyatékossgal élő személy már a kiválasztási folyamaton keresztül menni, amennyiben az állás nyilvánosan meg van hirdetve, a munkáltató előre tájékozódott a speciális szükségletekről és az nem jelent számára aránytalan, jelentős terhet. Utóbbiról akkor lehet beszélni, hogy ha a mindennapi működést lehetetleníti el az adott alkalmazkodás.¹⁰⁰⁸ Ezen felül maga az egyetemes tervezés fogalma sem meghatározott.¹⁰⁰⁹

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a kérdései¹⁰¹⁰ között az észszerű alkalmazkodás kapcsán a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény 14. cikkével, „*A személy szabadsága és biztonsága*” kapcsán kérdezett rá arra, hogy a fogvatartott fogyatékossgal élő személyek száma mennyi és biztosítva van-e számukra az észszerű alkalmazkodás követelménye.¹⁰¹¹ Emellett a 24. cikk, az „*Oktatás*” vonatkozásában kérdezték, hogy milyen észszerű alkalmazkodás és támogatás biztosított az oktatási rendszerben a 24. cikk 2. pontjával összhangban.¹⁰¹²

A szóbeli meghallgatások során is kiemelték, hogy az észszerű alkalmazkodás elutasítását a hátrányos megkülönböztetés egyik formájának kellene minősíteni,¹⁰¹³ ezen felül szükséges lenne annak tartalmi pontosítása és megfelelő alkalmazása.¹⁰¹⁴ Magyarország válaszként kiemelte, hogy az oktatási intézményekben az észszerű alkalmazkodáshoz

¹⁰⁰⁷ Ld. részletesebben: Halmos Szilvia: Az ésszerű alkalmazkodás követelménye a magyar munkajogban. *Magyar Munkajog E-folyóirat*. 2014/1. 132-148.

¹⁰⁰⁸ 2011-es magyar jelentés 19-20.

¹⁰⁰⁹ 2011-es magyar jelentés 21.

¹⁰¹⁰ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities (Seventh session, 16-20 April 2012) Implementation of the Convention on the Rights of Disabilities. List of issues to be taken up in connection with the consideration of the initial report of Hungary (CRPD/C/HUN/1) concerning articles 1 to 33 of the Convention. CRPD/C/HUN/Q/1 16 May 2012. (Kérdések listája)

¹⁰¹¹ Kérdések listája 11.

¹⁰¹² Kérdések listája 21.

¹⁰¹³ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Eighth session. Summary record of the 81th meeting. Held at the Palais des Nations, Geneva, on Thursday, 20 September 2012. CRPD/C/SR.81 12 December 2012. 9. pont.

¹⁰¹⁴ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Eighth session. Summary record of the 81th meeting. Held at the Palais des Nations, Geneva, on Thursday, 20 September 2012. CRPD/C/SR.81 12 December 2012. 9. pont.

szükséges költséget fedezik, s a szülők számára nem jelent jelentős terhet. Az adott szükségletek felmérése az iskolai beiratkozás során megtörténik.¹⁰¹⁵

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottság a Záróészrevételekben számos helyen megfogalmazta észrevételeit egyrészt a fogyatékoság fogalma, másrészt pedig az észszerű alkalmazkodás kapcsán. Előbbi vonatkozásában felhívta arra a figyelmet, hogy a Fot. általi meghatározás elsősorban a fogyatékosággal élő személy fogyatékoságára, korlátaira fókuszál, nem tükrözve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény emberi jogi szemléletét.¹⁰¹⁶ Az észszerű alkalmazkodás vonatkozásában észrevételt tett egyrészt az egyenlőség és hátrányos megkülönböztetés vonatkozásában, másrészt a személyek szabadsága és biztonsága, az önálló életvitel és közösségbe való befogadás, az oktatás és a foglalkoztatás kapcsán. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kiemeli, hogy a nemzeti törvények szerint az észszerű alkalmazkodás hiánya nem jelent hátrányos megkülönböztetést és felhívja Magyarország figyelmét, tegye meg a szükséges lépéseket, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban kifejezetten írja elő, hogy az észszerű alkalmazkodás hiányával hátrányos megkülönböztetés valósul meg.¹⁰¹⁷ A 14. cikkel kapcsolatban, reagálva a részes állam jelentésére, elismerték Magyarország azon törekvését, hogy a szabadságuktól megfosztott fogyatékosággal élő személyek számára igyekeznek az észszerű alkalmazkodást biztosítani. A 19. cikk kapcsán hangsúlyozásra került, hogy a helyi közösségekbe való befogadáshoz az észszerű alkalmazkodás eszköze is jelentős segítséget nyújthat.

Az észszerű alkalmazkodás kérdése az oktatás és a foglalkoztatás kapcsán különösen hangsúlyozottan szerepelt. Az oktatás vonatkozásában különösen problémásnak értékelt, hogy a diákok számára nem biztosított az észszerű alkalmazkodás, mely még inkább elősegítené az inkluzív oktatást, melyre megfelelő forrásokat szükséges biztosítani. Ezen felül, az oktatás kapcsán is hangsúlyozott, hogy az észszerű alkalmazkodás hiányát hátrányos megkülönböztetésnek kell tekinteni és mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a fogyatékosággal élő roma és nem roma gyermekek egyéni igényei alapján biztosítsák az észszerű alkalmazkodást.¹⁰¹⁸ A munkavállalás kapcsán pedig elismerték, jelentős előrelépés, hogy az Mt. tartalmazza az észszerű alkalmazkodás fogalmát, ugyanakkor általánosságban a fogyatékosággal élő személyek foglalkoztatása továbbra is igen alacsony. Az észszerű alkalmazkodás egy hatékony eszközt jelenthet a fogyatékosággal élők nyílt munkaerőpiacon való foglalkoztatására.¹⁰¹⁹

Magyarország 2014. február 24-én az egyszerűsített jelentéstételi eljárást választotta az időszakonkénti jelentések megtételének módjával, melynek keretében csak a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága által feltett kérdésekre kell megadnia a választ. E jelentésmódnak a célja a hatékony beszámolás lehetőségének biztosítása.

¹⁰¹⁵ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Eighth session. Summary record of the 82th meeting. Held at the Palais Wilson, Geneva, on Friday, 21 September 2012. CRPD/C/SR.82 9 October 2012. Nagy válasza.

¹⁰¹⁶ Záróészrevételek A. pont első bekezdés.

¹⁰¹⁷ Záróészrevételek: B. pont.

¹⁰¹⁸ Záróészrevételek: 24. cikk.

¹⁰¹⁹ Záróészrevételek: 27. cikk.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága felé Magyarországnak elsőként kell az új eljárásrendet követve megválaszolni a kérdéseit,¹⁰²⁰ melyek 2017 májusában a civil meghallgatást követően néhány héttel megfogalmazásra is kerültek. Ebben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága az észszerű alkalmazkodás fogalmát az 5. cikk, a 19. cikk, a 24. cikk kapcsán kérdezi, a 20. cikk vonatkozásában pedig megjelenik az egyetemes tervezés elve is.

Sajnálatos módon az előzőekhez hasonlóan az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének hiánya, mint a hátrányos megkülönböztetés kifejezett formája, továbbra sem jelent meg a nemzeti jogrendszerben, erre a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kifejezetten rá is kérdez, külön kitérve a fogyatékossgal élő gyermekekre,¹⁰²¹ majd az oktatás kapcsán a nekik nyújtott észszerű alkalmazkodás kapcsán. Ezen felül a 19. cikkben ismételtelen megjelenik az észszerű alkalmazkodás közösségi életben való részvétel lehetőségét biztosító szerepe.

Az, hogy mint a diszkrimináció egyik formája, az észszerű alkalmazkodás hiánya nem jelenik meg, annak kikényszerítése miatt különösen problémás: Magyarországon, mivel nincsen kifejezetten garantálva az észszerű alkalmazkodási kötelezettség, csak levezethető, látható módon gyakorlattal sem rendelkeznek a nemzeti bíróságok.¹⁰²² Az észszerű alkalmazkodás kötelezettségével kapcsolatos teendők az Mt. általános magatartási követelményeiből vezethetők le.¹⁰²³ Maga az észszerű alkalmazkodás minden munkáltató számára kötelező, amennyiben tud a munkavállaló fogyatékossgáról, s ennek megfelelően kell figyelembe venni a szükséges intézkedést is.

Mivel Magyarország a Fakultatív Jegyzőkönyvhöz is csatlakozott, az egyéni panasztétel keretében elfogadta, hogy a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága kivizsgálja az állítólagos jogsértéseket. Ez Magyarország vonatkozásában két esetben, a *Szilvia Nyusti, Péter Takács and Tamás Fazekas v. Hungary*¹⁰²⁴ és a *Zsolt Bujdosó and five others v. Hungary* ügyben vizsgáltak, melyek a korábbi fejezetekben ismertetésre kerültek.

Magyarország vonatkozásában mindenképpen szükséges az észszerű alkalmazkodás fogalmának konzekvens használata és a fogalom tartalommal való megtöltése, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezménnyel összhangban, melynek egy fő eszköze lenne, ha tagállami szinten kimondanánk, hogy az észszerű alkalmazkodás meg nem valósításával hátrányos megkülönböztetés történik.

¹⁰²⁰ Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities List of issues prior to submission of the combined second and third periodic reports of Hungary. CRPD/C/HUN/QPR/2-3 1 May 2017. Előzetes kérdések.

¹⁰²¹ Előzetes kérdések B. rész 4. pont.

¹⁰²² A munka írásának idején nincs olyan bírósági ítélet, mely az észszerű alkalmazkodás fogalmát használta volna. Ezt támasztja alá: Ferri – Lawson i.m. 86. A Magyarországra vonatkozó részt Dr. Kádár András készítette. Ezzel kapcsolatosan készült interjú: Mikola Orsolya: Interjú Dr. Kádár András Kristóffal – Az észszerű alkalmazkodásról. *Jogi Fórum*. 2016.12.28.

¹⁰²³ Mt. 6.§.

¹⁰²⁴ Lsd. részletesebben: 880. lbj.

B E F E J E Z É S

1. Általános következtetések

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény egy összetett, „erős”¹⁰²⁵ egyezmény, mely elismeri és garantálja az egyenlőséget, méltóságot, autonómiát, függetlenséget, hozzáférhetőséget és befogadást, mint a teljes és mindenki mással azonos módon történő élet előfeltételeit. A XXI. század első, fogyatékossgal élőkről és fogyatékossgal élőknek szóló emberi jogi dokumentuma, mely jogi kötőerővel rendelkezik, s mely létrehozásában kulcsszerepet játszottak a fogyatékossgal élő személyek. Lényegét tekintve a polgári, politikai és gazdasági, társadalmi és kulturális jogokat összekapcsolja és biztosítja a fogyatékossgal élő személyek számára, ugyanakkor új jogot, jogokat is teremt: az észszerű alkalmazkodáshoz, hozzáférhetőséghez.

Kutatásom fő iránya és kérdéseim több szintre oszthatóak: elsődlegesen a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény jelentőségét, szerepét kívántam – a fogyatékossgal és az észszerű alkalmazkodás fogalmait elhelyezve – középpontba állítani. Másodsorban a fogyatékossgal és észszerű alkalmazkodás változási és fejlődési ívét kívántam megjeleníteni, kiemelve a 2006-os Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatását. Harmadik szintként különös figyelmet fordítottam az egyes területek, esetjogok, fórumok egymással folytatott párbeszédére, az esetjog egymásra hatására. Fontosnak vélem azonban leszögezni, hogy a bírói párbeszéd és a „normatív ozmózis” nézeteim szerint nem teljesen azonos, nem felcserélhető fogalmak. Előbbi az egyes fórumok párbeszédét hangsúlyozza, mely inkább egy, az adott bírói irány alátámasztását szolgáló, megerősítő hivatkozás. Míg utóbbi, a „normatív ozmózis” a normák átterjedését érzékelteti, mely mind az esetjogi, mind az egyes dokumentumok szintjén megjelenik. Ez a fogalom a fogyatékossgal tudomány és fogyatékossgal élő személyek jogvédelme szempontjából különös jelentőséggel is bír, hiszen a biológiai, kissé már orvosi megközelítést alkalmazza. Negyedik szintként pedig az észszerű alkalmazkodás megjelenési formái és kihívásai kapcsán a fogyatékossgal fogalmáról vontam le következtetéseket. Belső és egyik fő irányító kérdésem, hogy indokolt-e az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége szempontjából a fogyatékossgal, mint előfeltétel.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény fogyatékosember-központúsága és az észszerű alkalmazkodás, mint válasza, az Amerikai Egyesült Államok jogi szabályozásából ered. Míg ott már 1990-ben az *Americans with Disabilities Act*-ben megjelent a fogyatékossgal élő ember és az észszerű alkalmazkodás fogalma, nemzetközi szintre ez 2006-ra konkretizálódott. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény létrehozása, majd a részes államok általi ratifikálása megteremtett egy olyan keretet, mely a fogyatékossgal élő személy jogvédelmét jelenti, áthatva a regionális szervezetek joggyakorlatát is. Ez a felerősítés még jelentősebb és látványosabb az Európai Unió esetén annak 2010-es csatlakozása óta, hiszen nemcsak közvetve, hatása tekintetében, de kimondottan is megjelenik a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény, illetve visszanyúlnak az amerikai egyesült államokbeli eredetig és gyakorlatig.

Mind a *HK Danmark*, mind a *Kaltoft* ügyben a főtanácsnokok utalnak a *U.S. Airways v. Barnett* ügyre, mely kiemelkedő a fogyatékossgal fogalmának értelmezésében. Ezen felül a

¹⁰²⁵ Jennifer Lynch: *Preface*. In: Arnardóttir – Quinn i.m.

Chacón Navas ügyben hasonló kérdések merültek fel a betegség és a fogyatékoság kapcsán, mint szintén az amerikai Legfelső Bíróság által tárgyalt *Brandon v. Abbott* és a strasbourgi bíróság által tárgyalt *Glor v. Svájc* ügyben. Utóbbi a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény vonatkozásában azért is kiemelkedő jelentőségű, mert először hivatkozik arra, illetve először használja az észszerű alkalmazkodás koncepcióját. Ez a hivatkozás azonban kölcsönös, hiszen megjelenik az európai uniós esetjog a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának *Jungelin v. Sweden* ügyében is, amikor is az észszerű alkalmazkodás fontosságát fejt ki, továbbá itt utalnak az uniós Foglalkoztatási Keretirányelv által támasztott követelményekre is.

Ez a bírói párbeszéd, vagy a fogyatékosjoggal kapcsolatosan megfogalmazott „normatív ozmózis” látható, követhető a fogyatékosággal kapcsolatos esetjogban: a fogyatékoság maga is egy folyamatosan, állandóan alakuló, változó fogalom. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben sincs konkrétan lehatárolva, definiálva, csak a szociális, emberi jogi modellt tükrözve a környezet által teremtett korlátokra helyezik a hangsúlyt. A fogyatékosággal kapcsolatosan megnevezésre kerül a fizikai, értelmi, szellemi és érzékszervi károsodás, mely az egyéb akadályokkal együtt jelent fogyatékoságot, ugyanakkor alanyi oldalról a többi esetjogi területen is kiindulópontot jelent. Ugyanakkor az egyes fórumok, bár már a legtöbb esetben megjelenítik a fogyatékoságra adott választ az észszerű alkalmazkodásra utalva, annak konkrét formáját, értelmezését nem valósítják meg.

2. A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás fogalmának értelmezése a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatására

Az elemzett platformokon a fogyatékoság számos típusa, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény változó fogyatékoság „fogalmának” megfelelően, minden területen jelentkezik, melyek esetén a felmerülő területek és válaszok, adott esetben az észszerű alkalmazkodás szükségessége és milyensége jelent további kérdéseket.

Az észszerű alkalmazkodás a fogyatékoság fogalmától jelenleg sem európai, sem nemzetközi szinten nem különválasztható: előfeltétele a fogyatékoság az észszerű alkalmazkodásnak. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény hatására azonban a orvosi modelltől elindulva már a szociális, emberi jogi modell fényében, elsősorban a mindennapi életben való korlátozottságon keresztül dől el, hogy az adott személy fogyatékosággal él-e.

Területét tekintve a legszélesebb körben a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmezi és alkalmazza az észszerű alkalmazkodást. Bár az EJEE keletkezésének idején a formális egyenlőségi és orvosi modell volt jellemző, a strasbourgi bíróság esetjogán keresztül a fogyatékoság fogalmát és a fogyatékosággal élő személyek életében való kihívásokat a szociális és emberi jogi modellen keresztül kezdték értelmezni, így a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény értelmezéséhez hasonló a strasbourgi bíróság esetjoga is, míg a luxemburgi bíróság csak a foglalkoztatásra és munkavégzésre fókuszál. Az Amerikai Egyesült Államokban az észszerű alkalmazkodás kötelezettsége szintúgy a munkavállalás vonatkozásában elsődleges. Fontos különbség azonban, hogy míg az Európai Unió esetén

az észszerű alkalmazkodás hiánya nem jelent kimondottan hátrányos megkülönböztetést, az amerikai szabályozás és a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kimondja ezt.

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét az élet egész területére vonatkoztatja, kifejezetten és kiemelve az oktatás, foglalkoztatás területét, illetve a személy szabadságát és biztonságát. Ezek a területek már a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának eseteiben is megjelennek, esetjoga révén túllépve ezeken, kitérve az információhoz való hozzáférésre, mind a tömegközlekedés, mind a bankautomaták esetén, illetve a kapcsolatos rehabilitáció szükségességére. A strasbourgi bíróság esetjoga (is) az élet számos területével kapcsolatosan tartalmaz az észszerű alkalmazkodásra vonatkozó döntést, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény tükrében, az oktatás, fogvatartás és a fizikai környezethez való hozzáférés kapcsán.

Míg az észszerű alkalmazkodás előfeltétele a fogyatékossg, annak igénylése számos kérdést vet fel: egyrészt a fogyatékossg megléte, másrészt az észszerű alkalmazkodás módja és szükségessége miatt. Az Európai Unióban, ahol az észszerű alkalmazkodás csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán merül fel, a fogyatékossg, mint előfeltétel kardinális, miközben az észszerű alkalmazkodási biztosítása alapvetően minimális változtatásokat jelent.

Értekezésemben az I. rész keretein belül a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény elméleti megalapozásaként világossá vált az a fejlődés, paradigmaváltás, amely egy ilyen szintű és hatású, a fogyatékossgal élő emberekről és embereknél szóló nemzetközi egyezményt létrehoz. A szociális modellt követve, a fogyatékossgot a társadalom korlátaiból eredeztetve, annak lebontásaként megjelenítve az észszerű alkalmazkodás eszközt, elérve az emberi jogi modellt, mely túllép az azonos bánásmódon, s az egyenlő lehetőségek esélyét kívánja megteremteni. Az észszerű alkalmazkodás eszköze az egyéni igényen alapulva teremti meg az egyenlőséget, szemben a orvosi modellel, ahol a fogyatékossg egyéni probléma. Ez a paradigmaváltás és az emberi jogi megközelítés alapozta meg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményt.

A II. rész kontextusba helyezte a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény nemzetközi közjogi jelentőségét, kiemeli azt a hosszú, egyéb nemzetközi szerződéseken keresztül vezető utat, mely előkészítette a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény létrejöttét, a fogyatékossgal élő emberek védelmére fókuszált jogvédelmét. Nemzetközi közjogi szempontból a szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi Egyezményen, a többi, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Preambulumában felidézett, nemzetközi dokumentummal való kapcsolatán és az előkészítő munkákon, *travaux préparatoires*-on keresztül hangsúlyozódik a fontossága. Jóllehet, már évtizedekkel korábban is megteremtődött az igény egy nemzetközi jogi, a fogyatékossgal élő embereket védő dokumentumra, a tényleges lépések csak a XXI. század hajnalán, a 2000-es évek elején kezdődtek, intenzív diskurzust eredményezve, bevonva a fogyatékossgal élő embereket is, a „semmit rólunk, nélkülünk” elvet követve. Az előzmények és az általános keret után a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény tartalma kerül *lex lata* ismertetésre, kiemelt figyelemmel az észszerű alkalmazkodással is kapcsolatban álló cikkekre, melyek mellett fontos szerepe van az ellenőrző mechanizmusoknak, hiszen hiába ratifikálná számtalan állam, ha nem lenne a végrehajtásuk ellenőrizve.

Az III. és IV. részben a munkám két pillére került elemzésre: a fogyatékos és az észszerű alkalmazkodás relációja, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményből kiindulva, annak egyesült államokbeli gyökereire és mintáira kitérve, majd a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának, a strasbourgi és luxemburgi bíróság eseteinek vizsgálatával.

A vizsgált esetek közül, a „normatív ozmóvizist” szemléltetőleg a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága a *Ms. S.C. v. Brazil* ügyben, míg a luxemburgi bíróság a *Chacón Navas* ügyben is vizsgált, betegség-fogyatékos meghatározást, elhatárolást tartalmaz. A kérelmezőt, S.C.-t, hosszabb ideig tartó betegszabadsága után lefokozták, mely hátrány minősítése miatt S.C. betegségét a fogyatékos fogalmába tartozónak kívánta minősíteni. Ezzel azonban a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága nem értett egyet, mivel úgy vélték, hogy akadályoztatottsága nem ássa alá a társadalmi részvételét, s maga a fogyatékos nem a betegség „milyenségén”, hanem annak minőségén és fokán múlik. Ugyanakkor egy egészségügyi korlátozottság, mely kezdetben betegségnek minősül, fogyatékos állapotot is eredményezhet tartósságából vagy krónikusságából kifolyólag. Az emberi jogi modell tükrében a fogyatékossgal élő személyek sokféleségét figyelembe kell venni, a lehetséges akadályokkal együtt.

A strasbourgi bíróság is számos esetben vizsgálja a fogyatékossg kérdését egyes jogok vonatkozásában, a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez hasonlóan az élet széles spektrumára kiterjedve. A fogyatékossg szempontjából kiemeltem azokat az eseteket, melyben egyrészt valamilyen formában megjelenik a fogyatékossg, másrészt pedig azokat, amelyek bemutatják a fogyatékossgal élő emberek kiszolgáltatottságát, problémáit az élet minden területén, kapcsolatban állva a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény cikkeivel. A strasbourgi bíróság foglalkozik a sterilizáció, abortusz kérdésével, mely a fogyatékossgal élő személyek esetén központi kérdés, illetve a halálhoz, s sok esetben a politikai részvételhez való joggal. Különös jelentőséggel a *Glor v. Switzerland* ügy bír, mellyel kapcsolatban először állapították meg a fogyatékossg sérelmét az EJE 14. cikk „egyéb helyzetének” keretében, itt hivatkoztak először a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményre, illetve itt használták először az észszerű alkalmazkodás koncepcióját.

A fogyatékossg fogalmának értelmezése regionális szinten az Európai Unió keretein belül a luxemburgi bíróság által valósult meg. Kezdetben még a orvosi modellt követve, a *Chacón Navas* ügyben, majd az Európai Unió Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény ratifikációja után a luxemburgi bíróság által is paradigmaváltás valósult meg, s a *HK Danmark* ügyben a fogyatékossg kérdésének megítélése már a szociális modellt, emberi jogi szemléletet követte. Ezekben az esetekben alapvetően a fogyatékossg megléte volt szükséges a Foglalkoztatási Keretirányelv védelméhez, mely a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán nyújt védelmet. A *Coleman* ügy vertikálisan kitégította a fogyatékossg fogalmát, hiszen a fogyatékossgal rendelkező gyermek édesanyját is védte.

A fogyatékossg, mint az észszerű alkalmazkodás előfeltétele alapvetően az Amerikai Egyesült Államok vallásszabadságának biztosításával kapcsolatosan alakult ki, majd került átvételre a fogyatékosjogi szabályozás által. Az amerikai Legfelső Bíróság a fogyatékossg kapcsán az észszerű alkalmazkodás kérdését először az *U.S. Airways, Inc. v. Barnett* ügyben vizsgálta, melyben gerincprobléma miatti más pozícióban való munkavégzés, mint észszerű alkalmazkodás volt kérdéses. Az amerikai Legfelső Bíróság

úgy ítélte, hogy habár valóban teher lehet a munkáltató számára, nem minősül jelentősnek az észszerű alkalmazkodás. Az észszerű alkalmazkodás értelmezése az *Abercrombie* ügyben azonban példaértékűen túllép az alkalmazkodás előfeltételén, hiszen nem kívánja meg az igénylést.

Az észszerű alkalmazkodás a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben meghatározott, s a foglalkoztatás, oktatás, igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a személy szabadsága és biztonsága kapcsán kimondott, áthatva az Egyezmény egészét. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága számos esetben vizsgálja az észszerű alkalmazkodás fogalmát, akár a *Nyusti és Takács v. Hungary* bankautomatákhoz, akár *Mr. F. v. Austria* tömegközlekedési információkhoz való hozzáférhetősége kérdése kapcsán, vagy a munkavállalás vonatkozásában a *Ms. Jungelin* ügyben, s a strasbourgi bíróság előtti hasonló esetjogi kérdés merült fel a fogvatartás kapcsán a *Ms. X. v. Argentina* ügyben is. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága által vizsgált első eset azonban még most is kiemelendő: a *H.M. v. Sweden* ügyben egy hidroterápiás medence iránti igény jogosságát ismerte el a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága, progresszív módon irányt mutatva a társadalom által teremtett, fogyatékossgot eredményező korlátok lebontására.

A strasbourgi bíróság az észszerű alkalmazkodás kapcsán elsősorban a fogvatartás, az oktatás és a fizikai környezethez való hozzáférés vonatkozásában rendelkezik, melyből az egyik legutóbbi, *Guberina* ügy kiemelendő, hiszen a strasbourgi bíróság is kimondta az észszerű alkalmazkodás kötelezettségét, összekötve az akadálymentesítéssel, biztosítva a megfelelő életminőséget. Ezen felül a strasbourgi bíróság az amerikai Legfelső Bírósághoz hasonlóan rendelkezik vallásszabadsággal kapcsolatos kérdésekről az észszerű alkalmazkodás tárgyában.

Az Európai Unió az észszerű alkalmazkodás kérdését a Foglalkoztatási Keretirányelv révén határozza meg, csak a foglalkoztatás és munkavégzés vonatkozásában, csak a fogyatékossg alapján. A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményhez képest nem mondja ki, hogy az észszerű alkalmazkodás követelményének nem teljesítése diszkrimináció. Esetjoga alapján egyrészt szembesülünk a fogyatékossg fogalmába való tartozás, mint előfeltétel szükségességével, másrészt az észszerű alkalmazkodás gyakorlati kérdéseivel, megvalósításával, például az állítható magasságú asztal, munkaidő csökkentése által.

A fogyatékossg globális kérdés, mely mindenkit érint. Ahogy a szociális modell kifejezi a társadalom szerepét és azt, hogy a fogyatékossg nem egyéni probléma, s ahogy az egyes nemzetközi, illetve „puha jogi” dokumentumokban is kifejezetten említésre került a fogyatékossg, mint védett tulajdonság, nyilvánvalóvá vált a nemzetközi, átfogó védelem, konkrét és átfogó lépések megtételének szükségessége.

A fogyatékossg fogalma és meghatározhatósága kérdéses, s a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által kimondottan is egy „változó”, mely tartósságát épp a meghatározhatatlansága adja, teret adva a mindenkori kihívásoknak. Maga a fogyatékossg kérdése, annak aktualitása állandó, az élet lüktetése és körforgása újabb és újabb helyzeteket teremt, melyre a jog által teremtett keretek között megoldás keresendő, és amely nemcsak a formális egyenlőséget biztosítja, hanem egyenlő lehetőségeket is kíván teremteni.

Az V. fejezetben pedig a konklúziók levonására, az észszerű alkalmazkodás kötelezettségének emberi jogi kontextusba helyezésére kerül sor. A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás elemzésére szeparáltan, egyes esetekben a jogesetek gondolatiságát kettébontva került sor, melynek célja volt annak bemutatása, hogy a fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás milyen relációkban és milyen élethelyzetekben – utóbbi az előbbit feltételezve – merül fel.

3. A fogyatékoság és az észszerű alkalmazkodás viszonyának kihívásai

A fő kérdésként feltett fogyatékoság-fogalommal kapcsolatos feltevés az, hogy az észszerű alkalmazkodás és a fogyatékoság kapcsolata uniós szinten rossz irányba tágul: azért, hogy a kérelmező alkalmazkodásra jogosult legyen, fogyatékosággal kell, hogy éljen. Miközben a luxemburgi esetjogot végiggondolva azt láthatjuk, hogy adott esetben egy állítható magasságú asztal megteremti az azonos feltételeket, fogyatékosággal élőknek kell minősülni ahhoz, hogy egyáltalán ezt igényelni lehessen.

Míg az észszerű alkalmazkodás eszköze az egyén számára nem általános kötelezettségként, reaktívan, *ex nunc* teremti meg az előfeltételeket, a hozzáférhetőség *ex ante*, általános és fokozatosan teljesítendő kötelezettség. Bár sok esetben a két fogalom nehezen elhatárolható,¹⁰²⁶ összeér, mégis más irányú változtatásról lehet beszélni: az észszerű alkalmazkodás *ex nunc*, előfeltétele egy egyéni igény, mely az adott tulajdonságon, fogyatékoságon alapul, nem feloldva és rugalmatlanná téve a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelmet, mivel miközben az egyenlőségért küzdünk, annak eléréseért először igénnyel kell élnünk. Úgy vélem, a magyar terminológiában egyetemes tervezésként használt koncepció számos esetben megoldást jelenthetne, mivel annak lényege, hogy külön adaptálás nélkül minden ember számára a lehető legnagyobb mértékben hozzáférhető a környezet,¹⁰²⁷ s ebben az értelmezésben megjelenne az emberi jogi modell mellett az egyetemes megközelítés elve is, mely ebben az értelmezésben a mindenki számára való alkalmazkodás biztosítását jelenti.

Ezen elv általános követésének számos előnye lenne. Egyrészt elkerülhetnénk a hátrányos megkülönböztetést, amelyet már önmagában ez a rendelkezés megvalósít, másrészt pedig feloldaná a védett tulajdonságon belüli diverzitást is: hiszen a fogyatékosággal élő emberek is igen sokfélék.¹⁰²⁸ Így nem szerepelne a megbélyegző „fogyatékos vagyok”-alapú igény, az első korlátozó tényező lebontódna, mely mellett ugyanakkor még mindig fennállna az észszerű alkalmazkodás második kontrollfaktorja, maga az észszerűség. Az alkalmazkodásra kötelezett mérlegelheti, hogy számára észszerű-e még az adott alkalmazkodást teljesíteni, mely nyilvánvaló kibúvót jelent a kötelezettség alól. Érthető módon ezért is kezd elmozdulni a jogértelmezés az általános hozzáférhetőség irányába.

¹⁰²⁶ Ld.: pl. *Guberina v. Croatia* ügy, lásd az 902. lábjegyzetet, illetve a 2008-as irányelv-tervezetet.

¹⁰²⁷ Ld.: II.4.2.1. Hozzáférhetőség, egyetemes tervezés és észszerű alkalmazkodás.

¹⁰²⁸ Ehhez hasonló a vallási észszerű alkalmazkodás értelmezése is, hiszen, ahogy azt Sharpston főtanácsnok is megfogalmazta a Bougnaoui ügyben, a valláshoz kötődő szokások is egyéneenként változnak.

Számomra az észszerű alkalmazkodás egyfajta utópikus értelmezésén keresztül a jelenlegi értelemben vett, s elsősorban a munkaviszony vonatkozásában értelmezett fogyatékossgal élő ember képét teljesen átalakítja, hiszen egyrészt az alkalmazkodás révén értelmét veszti a fogyatékossg, másrészt pedig a képesség kerül előtérbe. Ezt nemcsak személyi köre, hanem tárgyi hatálya vonatkozásában is kitágítandónak vélem, kiterjesztve a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben garantáltak szerint az élet minden területére. Így hosszútávon a jelenlegi esetjog által felvázolt és körülhatárolt fogyatékossg eltűnik, s az észszerű alkalmazkodás által megoldható fogyatékossg megszűnik. S lehet az emberre is koncentrálni.

4. Észszerű alkalmazkodással a tényleges egyenlőségért

Ha az észszerű alkalmazkodás emberi jog lenne, megoldódna mind a fogyatékossg, mind a hozzáférhetőség-észszerű alkalmazkodás problémája: nem kéne a fogyatékossgal élő ember kategóriájába tartozni, hogy egy adott módosításra jogosulttá váljunk, illetve nem kellene az észszerűtlenségi kritériumokat részletezni. Ezen felül nemcsak a fogyatékossg, mint védett tulajdonság vonatkozásában, hanem a munkavállalás mellett az élet más területén és más védett tulajdonság vonatkozásában is alkalmazni kéne.

Jövőbeni kutatásnak jelent(het) táptalajt a foglalkoztatás és munkavégzés mellett az oktatás és a fogvatartás kapcsán az észszerű alkalmazkodás érvényesülése, illetve a védett tulajdonságok vonatkozásában a vallás¹⁰²⁹ és a nem alapú igényhez történő alkalmazkodás.

Más szempontból ezáltal hosszú távon fejlődést érhetnénk el, mind szociális, mind gazdasági szinten: a fogyatékossgal élő személy termelne, önmagát is hasznosnak érezve és hasznot hozva, alamizsna helyett dolgozva, s a társadalom is több munkaerővel gazdagodna, főképp, ha még jobban kitágítjuk az alanyi kört, beleértve a többi védett tulajdonságot is.¹⁰³⁰

Megítélésem szerint a tényleges egyenlőség megvalósításának az észszerű alkalmazkodás tökéletes eszköze, melyet nem szabad a fogyatékossgal élőkre, és csak a munkavállalás területére leszűkíteni, hanem alkalmazását ki kell terjeszteni az egyetemes tervezés elveit követve a nőkre, férfiakra, gyermekesekre, idősekre, vallási okokból indokolt helyzetekre, az észszerűségi keretet közösen meghatározva, ahelyett, hogy a fogyatékossg fogalmát értelmezzük át.

Munkám a fogyatékossgtudomány és a kritikai fogyatékossgtudomány határán, az ezzel kapcsolatos fogyatékossgal élő személyek jogaival foglalkozó rendszerben helyezkedik el: a fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatos esetek kritikai kiválasztásán keresztül a fogyatékossg fogalmát, annak változását vizsgálom és a kritikai

¹⁰²⁹ Ld. például: Katayoun Alidadi: *Religion, Equality and Employment in Europe: The Case for Reasonable Accommodation*. London, Bloomsbury Publishing, 2017.

¹⁰³⁰ Ezáltal az interszekcionalitás problematikáját is megszüntetnénk.

fogyatékoságtudomány lencséjén keresztül nézve, az észszerű alkalmazkodás kapcsán mindenképpen szükségtelennek vélem.

Maga a fogyatékoság fogalma leszűkít és kategorizál, miközben éppen a stigmák, megbélyegzés ellen küzdünk. Felesleges a fogyatékosággal élő személyek közé tartozónak „erőszakolni” magát az embernek azért, hogy észszerű alkalmazkodást igényelhessen. A kritikai fogyatékoságtudomány szempontjából, mely fogyatékoság technológiai fejlesztések általi lebontását is vizionálja, maga az észszerű alkalmazkodás is ennek eszköze. Egyrészt az egyén, a fogyatékosággal élő ember külső igényeinek megvalósítása révén, mely a környezet személyre szabott adaptálását jelenti, másrészt pedig a jelenleg még csak egy-egy esetben megjelenő technológiai változások révén, melyek idővel a személyes igényeket, amit adott esetben egy motorikus kéz jelent, észszerű alkalmazkodásnak tekintik.

Ahogy a Korintusiaknak írt II. levélben is szerepel: a „fogyatkozás” pótlása által elérhető az egyenlőség.¹⁰³¹ Munkám során céлом a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény nemzetközi közjogi elhelyezésével nemzetközi szerepének és hatásának hangsúlyozása volt, felvázolva azt, hogy az észszerű alkalmazkodás, mint általa az európai jogrendbe is bevezetett egyenlőséget megvalósító „eszköz” milyen lehetőségeket tartalmaz. A jelenlegi fogyatékosággal és vallással kapcsolatos alkalmazása során fel kívántam hívni a figyelmet arra, hogy az élet számos területén alkalmazható megoldásról van szó, mely a jelenlegi keretek között problematikus, hiszen, bár a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem során használatos eszköz, az arra jogosultság és biztosítás megítélése szabályozatlan. Az észszerű alkalmazkodás, kiterjesztve az élet számos területére, emberi jogként alkalmazva, paradigmaváltással azonban egy jelentős lépést jelentene a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemben.

5. Zárógondolatok és remények

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény által nemzetközi szinten is megjelenített észszerű alkalmazkodás fogalma számomra többet jelent, mint csak a fogyatékoság alapján és azzal összefüggésben fennálló kötelezettség. Az észszerű alkalmazkodás alapvető szükség, melyet jelenleg még az Európai Unió vonatkozásában csak a foglalkoztatás és munkavégzés kapcsán tudok felemlíteni, sajnálatos módon még azt sem kikényszeríthető módon. Az észszerű alkalmazkodás, bár már a horizonton látszó és egyre többször emlegetett fogalom, még nem értett és nem teljesen kihasznált, miközben olyan lehetőségeket rejt magában, mellyel az egyenlőség láthatatlanul és kérdőjelek nélkül megvalósulna.

Akár a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottsága, akár a luxemburgi bíróság esetjogát szemléljük, a munkavállalás vonatkozásában bátortalan és erőtlen: még mindig a fogyatékoságra fókuszál, ahelyett, hogy az adott személy számára szükséges módosítást biztosítaná. Bár a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény a korlátok lebontását célozza, ezen a

¹⁰³¹ *Korintusiaknak írt II. levél 8,13-14.*

területen még tovább lehet és még tovább kell lépni: az élet minden területén alkalmazható az egyéni igény, szükséglet figyelembe vétele, a konkrét igénynek a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény kontextusába való helyezése nélkül, csak az emberre fókuszálva.

Ebből az aspektusból már nem is a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményről, nem is a foglalkoztatásról, hanem az élet egészéről beszélünk, visszatérve az előregedő társadalomhoz, a fiatalokhoz, gyerekesekhez, nőkhöz és különböző vallásúakhoz, egyéni igényeikhez. Mert a fogyatékossgal élő emberek és maguk az emberek is sokfélék, sokszínűek, különböző igényekkel, melynek egy válasza a fogyatékossgal kapcsán megjelenített észszerű alkalmazkodás.

De mit jelent az észszerű alkalmazkodás a fogyatékossgal és nem fogyatékossgal élő személyek számára a gyakorlatban:

„Számomra egyszerűbb ügyintézés, s azt, hogy ha valamit építenek vagy átalakítanak, akkor valóban kikérik a fogyatékossgal élő ember tanácsait véleményeit”

(Veronika)

„Az észszerű alkalmazkodás véleményem szerint azt jelenti, hogy meg kell teremteni annak feltételeit, hogy mindenkit azonos mércé szerint lehessen mérni. Ehhez

észszerű együttműködésre és kölcsönös toleranciára van szükség: a fogyatékos személytől nem várható el olyan teljesítmény, melyre objektíve képtelen, vagy azt csak aránytalan erőfeszítéssel tudná elérni; ugyanakkor a fogyatékos személy sem várhat el olyasmint embertársaitól, ami túlmegy az általában elvárható segítségnyújtás határain.”

(Boldizsár)

„A körülményekhez és lehetőségekhez mérten a lehető legnagyobb rugalmassággal viseltessünk egymás iránt. A munkahelyek biztosítsanak rugalmasabb munkaidőbeosztást, mely a bizalmat és lojalitást erősítse a munkavállaló és a munkáltató között. Ez mindenki számára sokat jelentene, nemcsak a fogyatékossgal élő személyek, hanem például a családosok vagy idősebbek számára. A legjobb a motivált munkaerő, és ez nem elsősorban anyagi kérdés.”

(Ábel)

„Mint annyi minden más, az észszerű alkalmazkodás is az empátiára, mások nézőpontjának felvételére épül: arra, hogy egy munkahelyi környezet, munkaidő, szakmai események és struktúrák, közösségi használatú terek/eszközök/eljárások és sok más kialakításában képesek legyenek a tervezők érdemben végiggondolni e kérdéseket: -Másoknak, akik nem illenek a kockaformába, ez milyen lenne?, - Hogyan lehetne az ő nézőpontjaikat is optimálisan szem előtt tartani?. És nyitottan, rugalmasan, megoldásközpontúan meghallgatni, felmérni, számításban venni sokféle, sokrétű választ a várható résztvevőktől: fogyatékkal élő emberektől, kisgyerekesektől, kisgyerekes dolgozó anyáktól, gyermekeiket egyedül nevelőktől, családtagokat ápolóktól, idősebbektől – a kockaformán kívül esőktől. Mert –

lássuk be – tipikusan a kockaforma igencsak szűkre szabott: munkahelyi kontextusban például egy fehér, ép testű, átlagos testalkatú heteroszexuális férfit jelent, aki vagy gyerektelen, vagy a felesége vállal elsődleges szerepet a gyereknevelésben és a háztartásban. Ha alapvetően, mereven ezekre a férfiakra szabnánk a munkahelyeket, akkor másodosztályú alkalmazott válna mindenikből – a társadalom többségéből – aki a kockaformán kívül esik. És a múltban ez számtalan módon történt így. Az észszerű alkalmazkodás révén csökken a kockaelőny.”

(Zsófia)

„Az észszerű alkalmazkodás számomra egyenlő esélyt jelent másokkal. Hogy a munkám közben csak a feladatra koncentrálnék, s másokhoz hasonlóan nekem, fogyatékos személynek sem kell olyan környezethez alkalmazkodnom, amely nem veszi figyelembe az igényeimet.”

(Erzsébet)

BIBLIOGRÁFIA *

* A szakirodalmi források kronologikus sorrendben, az egyéb források pedig a legfrissebttől a korábbi keltezésű felé haladva kerülnek feltüntetésre.

Hivatkozott magyar nyelvű könyvek

Bayer Judit – Kállai Gábor: *Az emberi jogok alapjai*. Budapest, L'Harmattan-Zsigmond Király Főiskola, 2012. 129, 158.

Bruhács János: *A kisebbségek védelmének nemzetközi jogi szabályozása az ENSZ keretében*. In: Szalayné Sándor Erzsébet: *Tanulmányok a nemzeti kisebbségek védelméről*. Pécs, JPTE-ÁJTK, 1988. 175-251.

Buergenthal, Thomas: *Nemzetközi emberi jogok*. Budapest, Helikon, 2001. 39.

Csapó Zsuzsanna: *Nemzetközi jogi védőháló a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek oltalmára*. Doktori értekezés, Pécs, 2009. 132.

Drinóczi Tímea: *Többszintű alkotmányosság működésben – alkotmányos párbeszéd Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Pécs, 2015. 43.

Fogyatékoság-politikai szakismeretek. Szöveggyűjtemény. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 2009. 25.

Földesi Erzsébet: *Ésszerű alkalmazkodás a foglalkoztatásban*. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar. 2010. 10.

Frivaldszky János: *Az emberi jogok természetjogi megalapozásának kortárs problémáiról: A legújabb olasz jogfilozófiai irodalom tükrében*. In: Orosz András Lóránt (szerk.): *Emberi jogok a Katolikus Egyház életében és jogában*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 30.

Gárdos Attila – Vajda Éva: *A gyermek jogainak védelme a nemzetközi jogban*. In: Trencsényi László: *Jelentés a gyerekek helyzetéről Magyarországon. 1993*. Budapest, 1994. 11-81.

Grád András – Weller Mónika: *A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve*. Budapest, HVG-Orac, 2011. 18-77.

Gurbai Sándor – Kovács Melinda: *Gondolatok a fogyatékosággal élő emberek jogairól, az ENSZ Egyezmény 12. cikkéről és a vonatkozó magyar jogszabályokról*. Budapest, ÉFOÉSZ, 2007.

Gurbai Sándor: *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2014. 50.

Gyulavári Tamás – Könczei György: *Európai szociális jog*. Budapest, Osiris, 2000.

Hadi Nikolett: *A fogyatékossgal élő személyek alapjogai*. Doktori értekezés. Pécs, PTE ÁJK, 2013. 67.

Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2008. 365-370.

Jakab András: *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég, 2009. 52.

Jakab Nóra: *A cselekvőképesség elméleti háttere és munkajogi kérdései*. Doktori értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem ÁJK, 2011. 19, 22-24, 25, 28-33, 215-223.

Jakab Nóra: *A munkavállalói jogalanyiság munkajogi és szociális jogi kérdései, különös tekintettel a megváltozott munkaképességű és fogyatékos személyekre*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2014.

Halmos Szilvia: *A fogyatékossg orvosi és társadalmi modelljének szintézise, különösen a munkajog területén*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2016.

Kardos Gábor: *Üres kagylóhéj? A szociális jogok nemzetközi védelmének egyes kérdései*. Budapest, Gondolat, 2003.

Kálmán Zsófia – Könczei György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest, Osiris, 2002. 82.

Kárpáti József – Bihary László – Kádár András Kristóf – Farkas Lilla: *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény magyarázata*. Budapest, Másság Alapítvány, 2006. 6.

Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex, 2014. 459., 491.

Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2016. 380. 664. pont.

Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. 162. 345. pont.

Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris, 1996. 36-40.

Könczei György (szerk.): *A Fogyatékossg definíciói Európában: Összehasonlító Elemzés*. Fogyatékossgtudományi Tanulmányok III. Budapest, ELTE-BGGYK, 2009. 23.

Könczei György – Hernádi Ilona: *A fogyatékossgtudomány „térképei”*. In: *A felelet kérdései között – Fogyatékossgtudomány Magyarországon*. ELTE BGGYK, Budapest, 2015.10-32.

Környei Ágnes: *Regionalizmus az egyetemessé váló emberi jogokban, különös tekintettel az Amerikai Államok Szervezetére*. Acta humana studiosorum – Fiatalkutatók Emberi Jogi Tanulmányai. Budapest, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, 1999. 362.

Lovász László: „Semmit rólunk, nélkülünk!” – *A Fogyatékos emberek jogi helyzete Európában, különös tekintettel a fogyatékos emberekre vonatkozó nemzetközi, amerikai egyesült államokbeli és európai uniós jog fejlődésére*. Doktori értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem ÁJK, 2006.

Raisz Anikó: *Az emberi jogok fejlődése az Emberi Jogok Európai és Amerikai Bíróságának kölcsönhatásában*. Miskolc, Novotni, 2010. 144-167.

Sándor Judit: *Az eutanázia mint politikai kérdés*. In: Filó Mihály: *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*. Budapest, Literatura Medica, 2011. 89-95.

Sonnevend Pál: *Az emberi jogok európai egyezménye mint Európa emberi jogi alkotmánya*. In: *Viva vox iuris civilis: tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szt. István Társulat, 2012. 326-341.

Szemesi Sándor: *A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában*. Budapest, Complex, 2009. 25, 29.

Weller Mónika: *Emberi jogok és európai integráció*. Budapest, Athenaeum, 2000. 249.

Hivatkozott magyar nyelvű cikkek

A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény. *Fogyatékoság és Társadalom*. 2009/1. 23.

Baka András: *Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a kisebbségek nemzetközi jogi védelme*. *Acta Humana*. 1992/8. 4.

Bán Tamás – Bárd Károly: *Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a magyar jog*. *Acta Humana*. 1992/6-7. 3-162.

Bán Tamás: *Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet együttműködése az emberi jogok nemzetközi védelmében*. *Acta Humana*. 1996/22-23. 63-73.

Bérces Kamilla: *Az Európai Szociális Karta*. *Munkaügyi Szemle*. 1998/6. 7-10.

Bokorné Szegő Hanna: *A gyermek védelme a nemzetközi jogban*. *Acta Humana*. 1992/9. 3-15.

Bruhács János – Bokorné Szegő Hanna: *A kisebbségek védelme és a nemzetközi jog*. *Acta Humana*. 1993/12-13. 64-81.

Fiala János: A fogyatékossgal élő személyek választójogának kérdései a Kiss Alajos kontra Magyarország döntés tükrében. *Fundamentum*. 2010/3. 109-117.

Finszter Géza: Nemzetközi törvény az emberi jogokról. *Belügyi Szemle*. 1989/4. 73-78.

Gombos Gábor: *A Fogyatékos Személyek Jogairól Szóló Egyezmény*. 2006. December 13. Internetes elérhetőség: http://www.ncsszi.hu/download.php?file_id=1146

Gombos Gábor – Könczei György – Bíró Endre – Kovács Melinda – Gurbai Sándor – MDAC: Bizonyítási kísérlet és kommentár a 12. cikkelyhez, avagy a cselekvőképesség problémája. *Fogyatékossg és társadalom*. 2009/1. 49-55.

Gurbai Sándor: A gondnokság alá helyezett személyek választójogának vizsgálata az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Kiss v. Magyarország ügyben meghozott ítélete alapján. *Közjogi Szemle*. 2010/4. 33-41.

Haász Veronika: Nemzeti Emberi Jogi Intézmények Európában – Pódiumbeszélgetés. *Európai Tükör*. 2010/3. 102-109.

Haász Veronika: A nemzeti emberi jogi intézmények akkreditációja. *Miskolci Jogi Szemle*. 2012/2. 124-134.

Halmos Szilvia: Fizikai akadálymentesítés a munka világában. *Esély*. 2009/2. 29.

Halmos Szilvia: Az ésszerű alkalmazkodás követelménye a magyar munkajogban. *Magyar Munkajog E-folyóirat*. 2014/1. 120-148.

Herczegh Géza: A nemzeti kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. *Magyar tudomány*. 1990/4. 376-384.

Herczegh Géza: A kisebbségek védelmének kérdése a nemzetközi jogban. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*. 1991/1. 88-93.

Hoffman István: A jogtudomány mint a fogyatékossgtudomány „szolgálóleánya” – jogtudományi kutatások a fogyatékossgtudomány komplex vizsgálatának szolgálatában. *Carissimi*. 2016/4. 10-11.

Jobbágyi Gábor: Eutanázia (Kívánatra ölés). *Magyar Bioetikai Szemle*. 2010/1-2. 37-44.

Kardos Gábor: A nemzetközi emberi jog diszkrét bája. Ötvenéves az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. *Fundamentum*. 1998/4. 5-9.

Kardos Gábor: A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az Emberi Jogok Európai Bíróságának, illetve Bizottságának gyakorlatában. *Jogtudomány Közöny*. 1992/1. 29-33.

Kecskeméti Edit: A gyermek jogairól szól egyezmény végreajhtása. *Acta Humana*. 1992/9. 16-24.

Kisida Erzsébet: A gyermek jogairól szóló egyezmény érvényesítése. *Magyar Közigazgatás*. 1994/2. 113-116.

Kozmáné Szigeti Andrea: A szociális jogok európai egyezménye és magyarországi végrehajtása. Tanulmányok. *DFK-online.sze.hu*. 2009/4. 93-123.

Könczei György: Mi is az Európai Szociális Karta? *Fundamentum*. 1998/3. 135-142.

Könczei György – Komáromi Róbert – Keszei Roland – Vicsek Lilla: A fogyatékos és megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásáról a TOP 200 adatbázis alapján. *Munkaügyi Szemle*. 2002/12. 21-23.

Kukorelli István: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának jelentősége, mai üzenete. *Acta Humana*. 1999/34. 4-10.

Marton Kinga – Szauer Csilla: Az Európa Tanács tízéves akcióterve a befogadó társadalom megteremtéséért, valamint a dokumentum hatása a tagállamokra. 1. és 2. rész *Gyógypedagógiai Szemle*. 2007/3-4., 182-189. és 261-273.

Marton Tamás: Az Európai Szociális Karta. *Munkaügyi Szemle*. 2005/5. 38-42.

Mavi Viktor: Az Európa Tanács és az emberi jogok. *Buksz*. 1994/2. 227-230.

Mikola Orsolya: Közvetett diszkrimináció – Az Európai Bíróság kitágította a hátrányos megkülönböztetés fogalmát – A C-38/14. sz. ügy margójára. *Jogi Fórum*. 2015.09.28.

Mikola Orsolya: Az Európai Bíróság döntése a fogyatékossgal fogalmáról – A túlsúly mint fogyatékossgal. *Jogesetek Magyarázata*. 2015/2. 73-79.

Mikola Orsolya: A fogyatékossgal élő személyek munkaerőpiaci kiszolgáltatottságáról és a munkáltatók észszerű alkalmazkodási kötelezettségének hiányáról – az EuB HK Danmark ügyének ismertetése. *De iurisprudencia et iure publico*. 2015/1.

Mikola Orsolya: Túlsúly mint fogyatékossgal. A Bíróság C-354/13. sz. ügyben hozott ítélete. *MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet*. 2015. január 7. Internetes elérhetőség: <http://jog.tk.mta.hu/blog/2015/01/fogyatekkalelok>.

Mikola Orsolya: Kapcsolat alapú fogyatékossgal – A strasbourgi bíróság ítélete a Guberina v. Croatia ügyben. *Jogi Fórum*. 2016.06.20.

Raisz Anikó: Az Európa Unió hatása az Európa Tanács emberi jogvédelmi rendszerére. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*. 2006/24. 313-327.

Somfai Balázs: A Gyermekek jogairól szóló egyezmény egyes rendelkezései hazai jogszabályokban. *Jura*. 2010/1. 155-161.

Szalayné Sándor Erzsébet – Kende Péter – Bretter Zoltán – Matei Liviu: Kisebbségvédelem: önrendelkezés. *Kisebbségkutatás*. 1994/1. 70-73.

Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségi kérdés előzményei és összefüggései a nemzetközi jogrendben. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*. 1998/1. 129-150.

Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 11-15.

Weller Mónika: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége. *Állam- és Jogtudomány*. 1998/3-4. 317-330.

Weller Mónika: Az Európai Szociális Karta megerősítése. *Acta Humana*. 1999/37-38. 157-162.

Hivatkozott idegen nyelvű könyvek

Adams, Rachel – Reiss, Benjamin – Serlin, David: *Keywords for Disability Studies*. New York, NYU Press, 2015. 122.

Alidadi, Katayoun: *Religion, Equality and Employment in Europe: The Case for Reasonable Accommodation*. London, Bloomsbury Publishing, 2017.

Allain, Jean: *Treaty Interpretation and the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Belfast, School of Law Queen's University of Belfast on behalf of Disability Actions's Centre on Human Rights of People with Disabilities, 2009. 9., 17.

Albrecht, Gary L.: *American Pragmatism, Sociology and the Development of Disability Studies*. In: Colin Barnes – Mike Oliver – Len Barton: *Disability Studies Today*. Cambridge, Polity 2002. 18-38.

Albrecht, Gary L. – Seelman, Katherine D. – Bury, Michael: *Handbook of Disability Studies*. Thousand Oaks, Sage, 2001.

Alston, Philip – Crawford, James (ed.) *The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 383-402.

Aristotle, Nicomachean Ethics, V.3. 1131a10-b15; Politics, III.9.1280 a8-15, III. 12. 1282b18-23 (Pontos hivatkozás: Stanford Encyclopedia of Philosophy) Internetes elérhetőség: <http://plato.stanford.edu/entries/equality/>

Arnadóttir, Oddný Mjöll: *Equality and Non-Discrimination under the European Convention on the Human Rights*. The Hague, Nijhoff, 2002. 35.

Arnadóttir, Oddný Mjöll – Quinn, Gerard (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009. xvi

Arnardóttir, Oddny Mjöll: A Future of Multidimensional Disadvantage Equality? 33, 41. In: Oddny Mjöll Arnardóttir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009.

Barnes, Colin: *Disabled People in Britain and Discrimination*. London, Hurst and Co., 1991.

Barnes, Colin – Oliver, Mike – Barton, Len: *Disability Studies Today*. Cambridge, Polity 2002. 18-38.

Barnes, Colin – Mercer, Geof: *Disability*. Cambridge, Polity, 2004. 1, 2.

Bárd Petra: *The rights of persons living with physical disabilities: United States, the European Union and Germany – A comparative analysis*. Budapest, Central European University, 2007. 91-119., 259.

Bell, Mark: *Anti-Discrimination Law and the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 211.

Bell, Mark: *The Principle of Equal Treatment: Widening and Deepening*. In: Craig and De Burca (ed.): *The Evolution of EU Law*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 611. Hivatkozva: Evelyn Ellis – Philippa Watson: *EU Anti-Discrimination Law* (2nd ed.) Oxford, Oxford University Press, 2005. 374.

Bickenbach, Jerome: *Minority rights of universal participation: The politics of disablement*. In: Melinda Jones – Lee Ann Basser Marks (ed.): *Disability, Divers-Ability and Legal Change*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1999.

Björgvinsson, David Pór: The Protection of the Rights of Persons with Disabilities. In: Oddny Mjöll Arnardóttir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009.159.

Black, Edwin: *War against the weak: Eugenics and America's Campaign to Create a Master Race*. New York, Dialog, 2012. 63-86.

Bob, Clifford (ed.): *The International Struggle for New Human Rights*. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2009. 83-92.

Boerefijn, Christina: *Temporary Special Measures: Accelerating De Facto Equality of Women under Article 4 (1) UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Antwerp, Intersentia, 2003. 115.

Bowe, Frank: *Handicapping America: Barriers to Disabled People*. New York, Harper Collins, 1978.

Bösl, Elsbeth – Klein, Anne –Waldschmidt, Anne: *Disability History. Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte. Eine Einführung*. Bielefeld, Transcript, 2010.

Broderick, Andrea: *The Long and Winding Road to Equality and Inclusion for Persons with Disabilities, The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. The Netherlands, Intersentia, 2015. 35., 61-62.

Bruun, Niklas – Lörcher, Klaus – Schoemann, Isabelle: *The Lisbon Treaty and Social Europe*. Oxford, Hart Publishing, 2012. 61-104.

Burgogue-Larsen, Laurence: *Les Cours régionales des droites de l'homme. Conclusions Pour une coopération interrégionale renforcée*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 2002. 231.

Bury, Michael – Gabe, Jonathan: *Sociology of Health and Illness: A Reader*. London, Routledge, 2003. 286.

Byrnes, Andrew: *Article 1* In: Marsha A. Freeman – Christine Chinkin – Beate Rudolf (ed.): *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*. New York, Oxford University Press, 2012. 56.

Clements, Luke – Read, Janet: The dog that didn't bark: The issue of access of rights under the European Convention of Human Rights by Disabled People. In: Anna Lawson – Caroline Gooding (ed.): *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*. Oxford, Hart Publishing, 2005. 21-35.

Craig, Paul – de Búrca, Gráinne: *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 3-6.

Dashwood, Alan – O'Leary, Siofra (ed.): *The Principle of Equal Treatment in EC Law*. Cambridge, Sweet & Maxwell, 1997. 180.

Davis, Alison: *A Disabled Person's Perspective on Euthanasia*. Internetes elérhetőség: <http://dsq-sds.org/article/view/512/689>

Davis, Lennard J.: *The Disability Studies Reader*. New York, Routledge, 2006.

Degener, Theresia – Koster-Dreese, Yolan: *Human Rights and Disabled Persons. Essays abd relevant human rights instruments*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1995. 147.

Detric, Sharon: *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1999.

Eide, Arne H. – Ingstad, Benedicte: *Disability and Poverty. A global challenge*. Bristol, Policy, 2011.

Ellis, Evelyn: *The Principle of Equality of Opportunity Irrespective of Sex: Some Reflections on the Present State of European Community Law and Its Future Development*. In: Alan Dashwood – Siofra O'Leary: *The Principle of Equal Treatment in EC Law*. Cambridge, Sweet & Maxwell, 1997. 180.

Ellis, Evelyn – Watson, Philippa: *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford University Press, 2005. 374.

Ellis, Evelyn – Watson, Philippa: *EU Anti-Discrimination Law*. Oxford University Press, 2012. 130, 478.

Feldman, David (ed.): *English Public Law*. Oxford, Oxford University Press, 2004. 581-668.

Ferri, Delia – Lawson, Anna: *Reasonable accommodation for disabled people in employment. A legal analysis of the situation in the EU Member States, Iceland, Liechtenstein and Norway*. European Commission, 2016. 86.

Field, Marilyn J. – Jette, Alan M.: *The Future of Disability in America*. Washington, D.C, The National Academies Press, 2007. 455.

Fina, Valentina Della – Cera, Rachele – Palmisano, Giuseppe: *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. A Commentary*. Springer, 2017. 116.

Fleischer, Doris Zames – Zames, Frieda: *The Disability Rights Movement: From Charity to Confrontation*. Philadelphia, Temple University Press, 2012.

Forsythe, David P.: *Encyclopedia of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2003. 30.

Fredman, Sandra: *Discrimination law*. Oxford, Hart Publishing, 2002. 14.

Fredman, Sandra: *Beyond the Dichotomy of Formal and Substantive Equality: Towards a New Definition of Equal Rights*. In: Christina Boerefijn: *Temporary Special Measures: Accelerating De Facto Equality of Women under Article 4 (1) UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Antwerp, Intersentia, 2003. 115.

Fredman, Sandra: *Disability Equality and the Existing Paradigm*. In: Anna Lawson – Caroline Gooding (ed.): *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*. Oxford, Hart Publishing, 2005. 204-205.

Fredman, Sandra: *Human Rights Transformed – Positive Rights and Positive Duties*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 178.

Fredman, Sandra: *Intersectional discrimination in EU gender equality and non-discrimination law*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2016. 63.

Gardiner, Richard: *Treaty Interpretation*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 37-38.

Goodley, Dan – Van Hove, Geert: *Another Disability Studies Reader? People with Learning Difficulties and a Disabling World*. Antwerpen, Grant 2005.

Goodley, Dan – Hughes, Bill – Davis, Lennard: *Disability and Social Theory: New Developments and Directions*. New York, Palgrave Macmillan, 2012. 174.

Hammarberg, Thomas: *The Rights of Disabled Children – The UN Convention on the Rights of the Child*. In: Theresia Degener – Yolán Koster-Dreese: *Human Rights and Disabled Persons. Essays and relevant human rights instruments*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1995. 147.

Harris, David – Darcy, John: *The European Social Charter*. New York, Transnational, Ardsley, 2001.

Hendriks, Aart: *The UN Disability Convention and (Multiple) Discrimination: Should EU Non-Discrimination Law be Modeled Accordingly?* In: Gerard Quinn – Lisa Waddington (ed.): *European Yearbook of Disability Law* (2rd) Antwerp, Intersentia, 2010. 7-28.

Hoefmans, Alexander: *The EU Disability Framework under Construction: New Perspectives through Fundamental Rights Policy and EU Accession to the CRPD* In: Lisa Waddington – Gerard Quinn – Eilíonoir Flynn: *European Yearbook of Disability Law* (3rd) Antwerp, Intersentia, 2012. 35-58, 287.

Hunt, Paul: *Stigma: The experience of disability*. London, Geoffrey Chapman, 1966. 146. In: Colin Barnes *The Social Model of Disability: Valuable or Irrelevant?* In: Nick Watson – Alan Roulstone – Carol Thomas: *The Routledge Handbook of Disability Studies*. London, Routledge, 2012. 12-29.

Ippolito, Francesca – Sánchez, Sara Iglesias (ed.): *Protecting Vulnerable Groups: The European Human Rights Framework*. Oxford, Hart, 2015. 76.

Jacobs, White and Ovey. Bernadette Rainey – Elizabeth Wicks – Clare Ovey: *The European Convention on Human Rights*. (6th ed.) Oxford, Oxford University Press, 2014. 567.

Jerzy Jaskiernia (ed.): *Influence on Development of Democracy and Protection of Human Rights*. Warsaw, Wydawnictwo Sejmowe, 2013. 295-307.

Johnstone, David: *An Introduction to Disability Studies*. London, David Fulton, 2001.

Kanter, Arlene S.: *The Development of Disability Rights under International Law: From Charity to Human Rights*. New York, Routledge, 2014.

Keller, Helen – Ulfsteint, Geiler – Grover, Leena: *UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 22.

Keown, John – George, Robert P.: *Reasons, Morality, and Law: The Philosophy of John Finnish*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 303.

Keown, John: *Euthanasia, Ethics and Public Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 193-285.

Lamichhane, Kamal: *Disability, Education and Employment in Developing Countries*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

Lawson, Anna: *Disability and Equality Law in Britain*. Oxford, Hart Publishing, 2008. 5., 18., 28.

Lawson, Anna: *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and European Disability Law: A catalyst for cohesion?* In: Oddny Mjöll Arnardóttir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009. 103.

Lawson, Anna – Gooding, Caroline (ed.): *Disability Rights in Europe: From Theory to Practice*. Oxford, Hart Publishing, 2005. 204-205.

Lehoczkyné Kollonay Csilla: *The Lisbon Treaty and the Charter of Fundamental Rights of the European Union*. In: Niklas Bruun – Klaus Lörcher – Isabelle Schoemann: *The Lisbon Treaty and Social Europe*. Oxford, Hart Publishing, 2012. 61-104.

Lewis, Oliver: *The Expressive, Educational and Proactive Roles of Human Rights: An Analysis of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. In: Bernadette McSherry – Penelope Weller (ed.): *Rethinking Rights-Based Mental Health Laws*. Oxford, Hart Publishing, 2010. 98.

Liisberg, Maria Ventegodt: *Disability and Employment: A Contemporary Disability Human Rights Approach Applied to Danish, Swedish and EU Law and Policy*. The Netherlands, Intersentia, 2011. 28-29. In: Andrea Broderick: *The Long and Winding Road to Equality and Inclusion for Persons with Disabilities, The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. The Netherlands, Intersentia Publishers, 2015. 35.

Liisberg, Maria Ventegodt: *Flexicurity and Employment of Persons with Disability in Europe in a Contemporary Disability Human Rights Perspective*. In: Lisa Waddington – Gerard Quinn – Eilionoir Flynn: *European Yearbook of Disability Law*. (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 146-147.

Longmore, Paul K.: *Why I burned my book and other essays on disability*. Philadelphia, Temple University Press, 2003. 39.

Lord, Janet E.: *Disability Rights and the Human Rights Mainstream: Reluctant Gatecrashers?* In: Clifford Bob (ed.): *The International Struggle for New Human Rights*. Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2009. 83-92.

Lord, Janet E. – Brown, Rebeca: *The Role of Reasonable Accommodation in Securing Substantive Equality for Persons with Disabilities: The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. (2009) 1 Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slkC8t>

Lord, Janet E. – Brown, Rebecca: *The Role of Reasonable Accommodation in Securing Substantive Equality for Persons with Disabilities: The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* In: Marcia H. Rioux – Lee Ann Bassar – Melinda Jones (ed.):

Critical Perspectives on Human Rights and Disability Policy. The Hague, Martinus Nijhoff, 2011. 277.

Loucaides, Loukis G.: *The European Convention on Human Rights. Collected Essays*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2007. 95.

Macdonald, Ronald – Matscher, Franz – Petzold, Herbert (ed): *The European System for the Protection of Human Rights*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1993. 583.

Meenan, Helen: *Disability and Age: Achieving Freedom for All*. The Human Rights of People with Disabilities: Extending Freedom to All, London School of Economics Center for the Study of Human Rights, London, 2006.

Meenan, Helen: *Equality Law in an Enlarged European Union. Understanding the Article 13*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 342.

McCrudden, Christopher: *Equality and Non-Discrimination*. In: David Feldman (ed.): *English Public Law*. Oxford, Oxford University Press, 2004. 581-668.

McSherry, Bernadette – Weller, Penelope (ed.): *Rethinking Rights-Based Mental Health Laws*. Oxford, Hart Publishing, 2010. 98.

Mukherjee, Amrita: *Special Issue: Torture Prevention and Disability*. New York, Routledge, 2012.

Müller, Amrei: *Judicial Dialogue and Human Rights*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

Nielsen, Kim E.: *A Disability History of the United States*. Beacon, 2012.

Normandin, Henri-Paul: Ambassador of Canada, 'Statement to the General Assembly on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities', 2006. december 13.

Nussbaum, Martha C.: *Women and Human Development*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. 5.

O'Conneide, Colm: *Extracting Protection for the Rights of Persons with Disabilities*. In: Oddny Mjöll Arnardóttir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009. 172, 182, 189.

Pap András László: *Dogmatism, Hypocrisy and the Inadequacy of Legal and Social Responses Combating Hate Crimes and Extremism*. In: Stewart Michael: *The Gypsy 'Menace': Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London, Columbia University Press, 2012. 295-311.

Partsch, Karl Josef: Discrimination In: Ronald Macdonald – Franz Matscher – Herbert Petzold (ed): *The European System for the Protection of Human Rights*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1993. 583.

Quinn, Gerard: *Resisting the 'Temptation of Elegance': Can the Convention on the Rights of Persons with Disabilities Socialise States in Rights Behaviour?* In: Oddny Mjöll Arnardottir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009. 215, 224–229.

Quinn, Gerard – Waddington, Lisa (ed.): *European Yearbook of Disability Law* (2nd) Antwerp, Intersentia, 2010. 7-28.

Quinn, Gerard – Waddington, Lisa – Flynn, Eilionoir (ed.) *European Yearbook of Disability Law*. (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 190.

Reid, Karen: *A Practitioner's Guide to European Convention on Human Rights*. (4. ed) Cambridge, Sweet & Maxwell, 2012. 639.

Rieser, Richard: *Disability Equality – Medical and Social Model*. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjgGps>

Rioux, Marcia H. – Basser, Lee Ann – Jones, Melinda (ed.): *Critical Perspectives on Human Rights and Disability Policy*. The Hague, Martinus Nijhoff, 2011. 277.

Smith, Rhona K. M.: *Text and Materials on International Human Rights*. New York, Routledge, 2003. 184.

Schiek, Dagmar – Waddington, Lisa – Bell, Mark (ed.): *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Non-Discrimination Law*. Oxford, Hart Publishing, 2007. 166-167, 635, 669-670.

Sen, Amartya: *Equality of What?* Stanford University: Tanner Lectures on Human Value, Delivered at Stanford University, May 22, 1979.

Shakespeare, Tom: *Disability Rights and Wrongs*. London, Routledge, 1999. 28.

Shakespeare, Tom: *The social model of disability*. In: Lennard J. Davis (ed.): *Disability Studies Reader*. London, Routledge, 2013. 214-221.

Shapiro, Joseph P.: *No Pity. People with Disabilities Forging a New Civil Rights Movement*. New York, Three Rivers Press, 1993.

Shelton, Dinah: *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 315.

Stein, Michael Ashley – Lord, Janet E.: *Future Prospects of the United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. In: Oddny Mjöll Arnardottir – Gerard Quinn (ed.): *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2009. 23.

Stiker, Henri-Jacques: *A History of Disability*. Michigan, University of Michigan Press, 1997.

Szalay-Sándor Erzsébet: *EU and ECHR – de Facto and Formal Accession of the EU to the European Convention on Human Rights*. In: Jerzy Jaskiernia (ed.): *Influence on Development of Democracy and Protection of Human Rights*. Warsaw, Wydawnictwo Sejmowe, 2013. 295-307.

Tridimas, Takis: *The General Principles of EU Law*. Oxford, Oxford University Press, 2007.

Traustadóttir, Rannveig: Disability Studies, the Social Movements and Legal Developments 9-16. In: Gerard Quinn – Oddny Mjöll Arnardóttir: *Introduction* xxii, Oddny Mjöll Arnardóttir – Gerard Quinn (ed.), *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: European and Scandinavian Perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2008.

UN Handbook: *From Exclusion to Equality. Realizing the rights of persons with disabilities. Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol*. Geneva, 2007. 9, 41, 62, 66-67, 77, 79, 82-83.

Uvin, Peter: *Human Rights and Development*. Bloomfield, Kumarian, 2004. 140.

Vandenhoe, Wouter: *Non-Discrimination and Equality in the View of the UN Human Rights Treaty Bodies*. Antwerp/Oxford, Intersentia. 2005. 2.

Vanhala, Lisa: *Making Rights a Reality? Disability Rights Activists and Legal Mobilization*. Cambridge, Cambridge University Press. 2011.

Waddington, Lisa: *Implementing and Interpreting the Reasonable Accommodation Provision of the Framework Employment Directive: Learning from Experience and Achieving Best Practice*. EU Network Experts on Disability Discrimination. 2007.

Waddington, Lisa: *Equal to task? Re-examining EU Equality Law in Light of the United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. In: Lisa Waddington – Gerard Quinn – Eilionoir Flynn (ed.) *European Yearbook of Disability Law* (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 190.

Waddington, Lisa – Quinn, Gerard – Flynn, Eilionoir (ed.) *European Yearbook of Disability Law* (3th) Antwerp, Intersentia, 2012. 35-58., 287.

Waddington, Lisa – Quinn, Gerard – Flynn, Eilionoir (ed.) *European Yearbook of Disability Law* (4th) Antwerp, Intersentia, 2013. 190.

Waddington, Lisa – Broderick, Andrea – Poulos, Anne: *Disability law and reasonable accommodation beyond employment. A legal analysis of the situation in EU Member States*. European Commission, 2016. 10, 74.

Watson, Nick – Roulstone, Alan – Thomas, Carol: *Routledge Handbook of Disability Studies*. New York, Routledge, 2012. 12-29.

Wiesbrock, Ajna: Disability as a Form of Vulnerability under EU and CoE law: Embracing the 'Social Model?' In: Francesca Ippolito – Sara Iglesias Sánchez (ed.): *Protecting Vulnerable Groups: The European Human Rights Framework*. Oxford, Hart, 2015. 76.

Hivatkozott idegen nyelvű cikkek

Aichele, Valentin: Die UN-Behindertenrechtskonvention und ihr Fakultativprotokoll, Ein Beitrag zur Ratifikationsdebatte. Deutsches Institut für Menschenrechte, *Policy Paper*. Berlin, No. 9. (2008) 4.

Allain, Jean: Treaty Interpretation and the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. (2. ed) *Legal Reports*. Disability Action's Centre on Human Rights for People with Disabilities. (2009) 17.

Bagenstos, Samuel R.: The Americans with Disabilities Act as Welfare Reform. *William & Mary Law Review*. Vol. 44. No. 3. 2003. 930-936.

Bagenstos, Samuel R.: Disability, life, death, and choice. *Harvard Journal of Law & Gender*. Vol. 29. 2006. 425-453.

Balkin, Jack M.: Plessy, Brown and Grutter: A Play in Three Acts *Cardozo Law Review*. Vol. 26. No. 5. (2005) 102.

Behuniak, Susan M.: Death with „dignity”: the wedge that divides the disability rights movement from the right to die movement, *Politics Life Science*. Vol.30. No 1. 2011. 17-32.

Bell, Mark: Advancing EU Anti-Discrimination Law: the European Commission's 2008 Proposal for a New Directive. *Equal Rights Review*. Vol. 3. (2009) 7.

Betsch, Nathalie: The Ring and Skouboe Werge Case: A Reluctant Acceptance of the Social Approach of Disability. *European Labour Law Journal*. Vol. 4. No. 2. (2013) 135-143.

Bielefeldt, Heiner: *Zum Innovationspotential der UN-Behindertenrechtskonvention*. *Deutsches Institut für Menschenrechte*, Essay No. 5. (2009) 4.

Boesen, Mia – Pedersen, Soren Narv: *Denmark: Judgment in the 'Kaltoft case' regarding obesity considered as a handicap*. Lexology, 2016.04.11. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rE0KkB>

Butler, Mark: Obesity as a disability: The implications of Kaltoft. *European Journal of Current Legal Issues*. Vol. 20. No. 3. (2014)

Chronowski, Nóra – Csatlós, Erzsébet: Judicial Dialogue or National Monologue? The International Law and Hungarian Courts. No. 1. *ELTE Law Journal*. (2013) 7-29.

Crenshaw, Kimberle: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*. Vol. 1989. No. 1. (1989) 139.

Damamme, Joseph: *Disability discrimination because of denial of “reasonable accommodations”*: a very positive connection between the ECHR and the UNCRPD in *Çam v. Turkey*. *Strasbourgobserver.com* 2016.04.01. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2raGRQP>

De Burca, Grainne: The EU in the negotiation of the UN Disability Convention *European Law Review* Vol 35. No. 2. (2010)

Degener, Theresia: Welche legislativen Herausforderungen bestehen in Bezug auf die nationale Implementierung der UN-Behindertenkonvention in Bund und Ländern? *Behindertenrecht, Fachzeitschrift für Fragen der Rehabilitation*. Vol. 2. No. 34. (2009) 36-51.

Degener, Theresia: *Challenges and Compliance of the UN CRPD*. In: Dorothy Estrada-Tanck (ed.): Human Right of Persons with Disabilities in International and EU law. *EUI Working Papers AEL*. No. 1. (2016) 9.

Dhanda, Amita: Constructing a new human rights lexicon: Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Sur. Revista Internacional de Derechos Humanos*. Vol. 5. No. 8. (2008) 44.

Emens, Elisabeth F.: Disabling Attitudes: U.S. Disability Law and the ADA Amendments Act *American Journal of Comparative Law* Vol. 60. No. 205. (2012) 101,105, 123, 205.

Feldblum, Chai R.: Definition of Disability Under Federal Anti-Discrimination Law: What Happened? Why? And What Can We Do About It? *Berkeley Journal of Employment and Labor Law* Vol. 21. No. 1. (2000) 91-165.

Ferris, Katy – Marson, James: Does disability begin at 40? *Karsten Kaltoft v Kommunernes Landsforening (KL)*, acting on behalf of the Municipality of Billund (Advocate General’s Opinion) *European Journal of Current Legal Issues*. Vol. 20. No. 3. (2014)

Fredman, Sandra: Providing equality: Substantive equality and the positive duty to provide. *South African Journal of Human Rights*. Vol. 21. No. 2. (2005) 167.

Gearty, Conor: Can Human Rights Deliver Real Equality? 5th Annual LAG Lecture, London, 2007. november 19. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slrAKH>

Goldschmidt, Jenny E.: Reasonable accommodation in EU equality law in a broader perspective. *ERA Forum* Vol. 8. No. 1. (2007) 46.

Grant, Evadre: Dignity and Equality, *Human Rights Law Review*. No. 2. (2007) 300.

Grobelaar-Du Plessis, Ilze – Nienaber, Annelize: Disability and reasonable accommodation: HM v Sweden Communication 3/2011 (Committee on the Rights of Persons with Disabilities) *South African Journal on Human Rights*. Vol. 30. No. 2. (2014) 367-390.

Hendriks, Aart: Disabled persons and their right to equal treatment: allowing differentiation while ending discrimination. *Health and Human Rights*. Nr. 2. (1995) 157-159.

Heymann, Jody – Ashley, Michael – Moreno, Gonzalo: *Disability and Equity at Work*. Oxford, Oxford University Press. 2014.

Hosking, David L.: Fat rights claim rebuffed: *Kaltoft v Municipality of Billund*. *Industrial Law Journal*. Vol. 44. No. 3. (2015) 460-471.

Howard, Erica: The Case for a Considered Hierarchy of Discrimination Grounds in the EU Law. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* Vol. 13. No. 4. (2007) 445-470.

Howard, Erica: EU Equality Law: Three Recent Developments. *European Law Journal*. Vol. 17., No. 6. (2011) 785.

Kanter, Arlene S.: The Promise and Challenge of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Syracuse Journal International Law & Commerce* Vol. 34. No. 287. (2007) 288., In: 'Comprehensive and Integral International Convention to Promote and Protect the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', G.A. Res 56/168, U.N. Doc. A/56/583/Add.2 (Dec. 21, 2001). 292. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2sd28aS>

Kanter, Arlene S.: The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Implications for the Rights of Elderly People Under International Law *Georgia State University Law Review* Vol. 25. No. 3. (2008) 554.

Kanter, Arlene S.: Rights of Elderly under International Law. *Georgia State University Law Review*. Vol. 25. No. 3. (2009) 549.

Kayess, Rosemary – French, Philip: Out of darkness into light? Introducing the Convention on the Rights of Persons with Disabilities *Human Rights Law Review*. Vol. 8. No. 1. (2008) 10, 11.

Lahuerta, Sara Benedi: Wearing the veil at work: Achbita and Bougnaoui - Can a duty to reasonable accommodation be derived from the EU concept of indirect discrimination? *Eulawanalysis.blogspot.hu* 2016.03.15.

Lewis, Oliver: Nyusti and Takacs v. Hungary: decision of the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. *European Human Rights Law Review*. No. 4. (2013) 419.

Liebenberg, Sandra – Goldblatt, Beth: The interrelationship between equality and socio-economic rights under South Africa's transformative constitution. *South African Journal of Human Rights*. Vol. 23. No. 2. (2007) 342.

Marcosson, Samuel A.: Of Square Pegs and Round Holes: The Supreme Court's ongoing Title VII-zation of the Americans with Disabilities Act. *Journal of Gender, Race and Justice*. Vol. 8. 361. (2004)

Mayerson, Arlene B. – Yee, Sylvia: The ADA and Models of Equality. *Ohio State Law Journal* Vol. 62. No. 291 (2001).

McCrea, Ronan: Religion in the workplace: Eweida and Others v. United Kingdom. *Modern Law Review* Vol. 77. No. 2. (2014) 277-307.

McTigue, Peter: From Navas to Kaltoft: The European Court of Justice's evolving definition of disability and the implications for HIV-positive individuals. *International Journal of Discrimination and the Law*. Vol. 15. No. 4. (2015) 241-255.

Meager, Nigel – Beates, Peter – Dench, Sally – Honey, Sheila – Williams, Matthew: Employment of Disabled People: Assessing the Extent of Participation. *Research Brief*. No. 69. (1998) 1-4.

O'Brien, Claire – O'Flaherty, Michael: Reform of UN Human Rights Treaty Monitoring Bodies: A Critique of the Concept Paper on the High Commissioner's Proposal for a Unified Standing Treaty Body. *Human Rights Law Review*. Vol. 7. No. 1. (2007) 141, 144.

O'Connell, Rory: Cinderella Comes to the Ball: Article 14 and the Right to Non-Discrimination in the ECHR *Legal Studies* Vol. 29. No. 2. (2009) 211.

O'Meara, Noreen – Baade, Björn: Discrimination by association in EC law – Case C-303/06, Coleman v. Attridge *Law Bulletin of International legal developments*. Vol. 19. (2008) 219-220.

Perry, J. W.: Study Finds Employers Win Most ADA Title I Judicial and Administrative Complaints. *Mental and Physical Disability Law Reporter*. Vol. 22. No. 3. (1998) 403-407. In: Marilyn J. Field – Alan M. Jette: *The Future of Disability in America*. Washington, D.C, The National Academies Press, 2007. 455.

Quinn, Gerard: Closing: Next Steps -Towards a United Nations Treaty on the Rights of Persons with Disabilities, In: Peter David Blanck (ed.): *Disability Rights*. Burlington, VT: Ashgate Pub., 2005. 519, 541.

Quinn, Gerard: *The Human Rights Frame on Disability – Key Concepts, Definitions and Principles*. 2016. Peking, munkaanyag. 39.

Quinn, Gerard – McDonagh, Maeve – Kimber, Cliona: Disability Discrimination Law in the United States, Australia and Canada. *Dublin University Law Journal*. Vol. 15. (1993) 274.

Quinn, Gerard – Flynn, Eilionor: Transatlantic Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *American Journal of Comparative Law*. Vol. 60. No. 23. (2012) 31., 36., 41., 42.

Roig, F. Javier Ansuátegui: Human Rights and Judicial Dialogue between America and Europe: Toward a new model of law? *The Age of Human Rights Journal*. 2016. No. 6. 24-41.

Singal, Nidhi: Introduction. Disability, poverty and education: implications for policies and practices. *International Journal of Inclusive Education*. Vol. 15. No. 10. (2011) 1047.

Sunstein, Cass R.: Cost-Benefit Analysis without Analyzing Costs or Benefits: Reasonable Accommodation, Balancing, and Stigmatic Harms. *University of Chicago Public Law and Legal Theory Working Paper* Nr. 149. 2007.

Stein, Michael Ashley: Jacobus tenBroek: Participatory Justice, and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities *Texas Journal on Civil Liberties & Civil Rights* Vol. 13. (2010) 167.

Stein, Michael Ashley – Stein, Penelope J.S.: Beyond Disability Civil Rights. *Hastings Law Journal* Vol. 58. No. 1203. (2007) 1203, 1205–06.

Stein, Michael Ashley – Lord, Janet E.: Monitoring the Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Innovations, Lost Opportunities, and Future Potential. *Human Rights Quarterly*. Vol. 32 No. 689. (2010) 18.

Thomasevski, Katarina: Globalizing what: Education as a Human Right or as a Trade Service? *Indian Journal of Global Legal Issues*. Vol. 12. No. 1. (2005) 1-79.

Waddington, Lisa: From Rome to Nice in a Wheelchair. The Development of a European Disability Policy. *European Law Publishing*. (2006) 178.

Waddington, Lisa: Case C-13/05, Chacón Navas v. Eurest Colectividades SA' (2007) 44 *Common Market Law Review* Vol. 44. No. 2. (2007) 487–499.

Waddington, Lisa: When it is Reasonable for Europeans to be Confused: Understanding When a Disability Accommodation is “Reasonable” from a Comparative Perspective. *Comparative Labor Law and Policy* Vol. 29. No. 3. (2008) 318., 333.

Waddington, Lisa: Future prospects for EU equality law: lessons to be learnt from the proposed equal treatment directive. *European Law Review*. Vol. 36. No. 2. (2011) 163.

Waddington, Lisa: Saying all the Right Things and Still Getting It Wrong: The Court of Justice's Definition of Disability and Non-Discrimination Law. *Maastricht journal of European and comparative law*. Vol. 22, No. 4. (2015) p. 576-591.

Whittle, Richard: The Framework Directive for equal treatment in employment and occupation: an analysis from a disability rights perspective. *European Law Review* Vol. 27. No. 3. (2002) 303-326.

Wollheim, Richard – Berlin, Isaiah: Equality. *Proceedings of the Aristotelian Society*. Nr. 56. (1956) 281.

Hivatkozott ENSZ források

Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: *Thematic study on the rights of persons with disabilities to education*. A/HRC/25/29 2013. 70.

UN Report of the Special Rapportur on torture, Manfred Nowak. A/63/175. 2008. július 28.

Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (ICPPED). Elfogadva: 2006. december 20., G.A. Res. 61/177, U.N. GAOR, 61st Sess., U.N. Doc. A/RES/61/177 (2007) (Erőszakos körülmények között eltűnt személyek védelméről szóló nemzetközi egyezmény) Magyarország még nem ratifikálta.

UN General Assembly, Convention on the Rights of Persons with Disabilities: resolution / adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106 (CRPD)

UN General Assembly, Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 13 December 2006, A/RES/61/106, Annex II (CRPD OP)

Magyarország a Fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyvet a 2007. évi XCII. törvénnyel hirdette ki. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjIECI> (Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény)

Expert Paper on Existing Monitoring Mechanisms, Possible Relevant Improvements and Possible Innovations in Monitoring Mechanisms, U.N. OHCHR, Ad Hoc Comm. on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 7th Sess., U.N. Doc. A/AC.265/2006/CRP.4 (2006)

Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, U.N. Doc. A/AC.265/2006/2 (Feb. 13, 2006)

Proposal on Monitoring Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, Asia Pacific Forum of National Human Rights Institutions, 6th Sess., Ad Hoc Comm. (2005) (Asia Pacific Tervezet)

Monitoring Implementation of the International Human Rights Instruments: An Overview of the Current Treaty Body System, U.N. OHCHR, Ad Hoc Comm. on a Comprehensive

and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 5th Sess., U.N. Doc. A/AC.265/2005/CRP.2 (2005)

General Assembly, *'Report of the Working Group to the Ad Hoc Committee'*, General Assembly, 2004. január 27., A/AC.265/2004/WG/1 15. pont. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qzCyzF>

Draft Art. 25, Monitoring: National Implementation Framework Report, U.N. OHCHR, Ad Hoc Comm. on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, U.N. Doc. A/AC.265/2004/WG/CRP.4/Add.1, Add.2, Add.4, Add.5 (2004) 112. számú lábjegyzet.

Ralph F. Boyd (United States Assistant Attorney General for Civil Rights) Statement, Second Session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and promotion of the Rights of Persons with Disabilities. New York, 2003. június 16-27. 7. bekezdés.

'Ad Hoc Committee on a comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly Resolution 57/229, 2002. dec. 18

General Assembly, *'Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities'*, General Assembly 2002. aug. 27. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjizmb>

Comprehensive and Integral International Convention to Promote and Protect the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, Working Paper by Mexico, U.N. GAOR, Ad Hoc Comm., 1st Sess., U.N. Doc. A/AC.265/WP.1 (2002)

UN General Assembly, *'Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities'*, General Assembly Resolution 56/168., 2001. dec. 19. 1. pont.

General Guidelines regarding the Form and Contents of Initial Reports U.N. Doc. CRC/C/5, 30 Oct. 1991; General Guidelines regarding the Form and Content of Periodic Reports, U.N. Doc. CRC/C/58 (11 Oct. 1996)

Általános szabályok a fogyatékossgal élő emberek azonos lehetőségeinek biztosításáért, 'Standard Rules on Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities', General Assembly Resolution 48/96, 1993. dec. 20., Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qzvfIm> (Általános Szabályok)

UN General Assembly, *'Principles relating to the status of national institutions'*, UN Doc. A/Res/48/134. 1993. dec. 20. (Párizsi Alapelvek)

UN General Assembly, *'Vienna Declaration and Programme of Action'* (12 July 1993) A/CONF.157/23 para 5, 63.

UN General Assembly, '*International Day of Disabled Persons*', A/Res/47/3., 1992. okt. 14. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2sd8N4U>

UN General Assembly, The protection of persons with mental illness and the improvement of mental health care. A/RES/46/119. 1991. dec. 17.

UN General Assembly, '*International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*', 18 December 1990, A/RES/45/158, Hatályba lépésének ideje 2003. július 1. (CMW)

Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qAp56R> (Migráns munkások és családtagjaik jogainak védelméről szóló nemzetközi egyezmény) Magyarország nem ratifikálta az egyezményt.

Effective Implementation of International Instruments on Human Rights, Including Reporting Obligations Under International Instruments on Human Rights, U.N. GAOR, 44th Sess., U.N.Doc. A/44/688 (1989)

UN General Assembly, '*Convention on the Rights of the Child*' 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3. Hatályba lépésének ideje: 1990. szeptember 2. (CRC)

Magyarország a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezményt az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdette ki. (Gyermekegyezmény)

CRC Committee, General Comment No. 16. on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights. CRC/C/GC/16 15 March 2013 para 58.

'*ILO Convention concerning Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons)*', 1983, No. 159. ILC, Hatályos: 1985. jún. 20-tól. (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 159. sz. egyezmény).

UN General Assembly, '*Implementation of the World Programme of Action concerning Disabled Persons*', Res/37/53., 1982. dec. 3. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rn6A9e>

UN General Assembly, '*World Programme of Action concerning Disabled Persons*', Res/37/52. 1982. december 3. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qzvNhf> 25. bekezdés.

UN General Assembly, '*Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*', 10 December 1984, United Nations, Treaty Series, vol. 1465, p. 85. Hatályba lépésének ideje: 1987. június 26. (CAT)

Magyarország a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezményt az 1988. évi 3. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (Kínzás elleni egyezmény)

UN General Assembly, '*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*', 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13. Hatályba lépésének ideje: 1981. szeptember 3. (CEDAW).

Magyarország a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezményt az 1982. évi 10. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (Nőjogi antidiszkriminációs egyezmény)

UN General Assembly, '*International Year of Disabled Persons*', Res/34/154., 1979. dec. 17. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjiX46> 1. pont.

UN General Assembly, '*Implementation of the Declaration on the Rights of Disabled Persons*', Res/31/82., 1976. dec. 13. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qFmhEt>

UN General Assembly, '*Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons*', Res/2856 (XVI), 1971. dec. 20. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qzGIYg>

United Nations, '*Vienna Convention on the Law of Treaties*', 23 May 1969, United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331.

Magyarország a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződést az 1987. évi 12. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (1969. évi Bécsi egyezmény a szerződések jogáról)

UN General Assembly, '*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*', 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3. Hatályba lépésének ideje: 1976. január 3. (ICESCR)

Magyarország az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát az 1976. évi 9. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (GSZJNE)

UN General Assembly, '*International Covenant on Civil and Political Rights*', 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171. Hatályba lépésének ideje: 1976. március 23. (ICCPR)

Magyarország az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (PPJNE)

UN General Assembly, '*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*', 21 December 1965, United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195, Hatályba lépésének ideje: 1969. január 4. (CERD)

Magyarország a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezményt az 1969. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdette ki. (Faji antidiszkriminációs egyezmény)

'*ILO Discrimination (Employment and Occupation) Convention*', 1958, No. 111. ILC, Hatályos: 1960. jún. 15-től (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 111. sz. egyezmény).

'*International Covenants on Human Right*', UN General Assembly, Draft International Covenant on Human rights and measures of implementation: future work of the Commission on Human Rights, 4 December 1950, A/RES/421.

Magyarország az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet az 1993. évi XXXI. törvénnyel hirdette ki.

UN General Assembly, '*Universal Declaration of Human Rights*', 10 December 1948, 217 A (III). (Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata)

United Nations, 'Charter of the United Nation', 24 October 1945, 1 UNTS XVI (Egyesült Nemzetek Alapokmánya)

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságával kapcsolatos dokumentumok

Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities List of issues prior to submission of the combined second and third periodic reports of Hungary. CRPD/C/HUN/QPR/2-3 1 May 2017. (Előzetes kérdések.)

CRPD Committee, General comment No.4. (2016) Art. 24.: Right to inclusive education. CRPD/C/GC/4 26 Aug 2016.

CRPD Committee, General comment No.3. (2016) Art. 6.: Women with disabilities. CRPD/C/GC/3 26 Aug 2016.

UN CRPD Committee: 'Concluding observation on the initial report of the European Union. Committee on the Rights of Persons with Disabilities.' CRPD/C/EU/CO/1. 2015. október 2. 6-7., 19. pont.

UN CRPD Committee: *List of issues in relation to the initial report of the European Union.* 15 May 2015. CRPD/C/EU/Q/1.

UN CRPD Committee: *List of issues in relation to the initial report of the European Union. Replies of the European Union to the list of issues.* 8 July 2015.

UN CRPD Committee: *Consideration of reports submitted by States parties under the article of the Convention. Initial report of States parties due in 2012 European Union.* 3 December 2014. CRPD/C/EU/1 9. oldal 17. pont.

UN CRPD Committee: *Rules of procedure.* Rule 40. CRPD/C/1. 2014. június 5.

UN CRPD Committee, General comment No.2. (2014) Art. 9.: Accessibility. CRPD/C/GC/2 11 April 2014.

UN CRPD Committee, General comment No.1. (2014) Art. 12.: Equal recognition before the law. CRPD/C/GC/1 19 May 2014.

UN CRPD Committee: *Consideration of reports submitted by States parties under the article of the Convention. Initial report of States parties due in 2012 European Union.* 3 December 2014. CRPD/C/EU/1 9. oldal 17. pont.

Committee on the Rights of People with Disabilities, Concluding observations on the initial report of Austria, adopted by the Committee at its tenth session, 2-13 September 2013, CRPD/C/AUT/CO/1, 13 September 2013, paragraphs 29-3.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Eighth session. Summary record of the 81th meeting. Held at the Palais des Nations, Geneva, on Thursday, 20 September 2012. CRPD/C/SR.81 12 December 2012.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Committee on the Rights of Persons with Disabilities (Seventh session, 16-20 April 2012) Implementation of the Convention on the Rights of Disabilities. List of issues to be taken up in connection with the consideration of the initial report of Hungary (CRPD/C/HUN/1) concerning articles 1 to 33 of the Convention. CRPD/C/HUN/Q/1 16 May 2012. (Kérdések listája.)

Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Initial reports submitted by States parties under article 35 of the Convention. Hungary CRPD/C/HUN/1. 28 June 2011.

UN General Assembly, '*Comprehensive and integral international convention to promote and protect the rights and dignity of persons with disabilities*', General Assembly Resolution 56/168., 2001. dec. 19., Internetes elérhetőség: [ht http://bit.ly/2swBABR](http://bit.ly/2swBABR)

Egyéb emberi jogi jelentések

Conference of States Parties to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities: *National Implementation and Monitoring. Note by the Secretariat: Matters relating to the Implementation of the Convention.* New York, 10-12 June 2014.

'*Report of the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerancia.*' A/COND.189/12. I. fejezet.

'*Human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms*', 2001. dec. 19., Agenda item 119 (b).

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény előkészítésével kapcsolatos ülések dokumentumai

'*Report of the Working Group to the Ad Hoc Committee*', General Assembly 2004. jan. 27. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qzCyzF>

'*Report of the third session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities*', General Assembly, 2004. június 9. A/AC.265/2004/5 Internetes elérhetősége: <http://bit.ly/2rTzYEt>

'Report of the fourth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly, A/59/360 Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slzqE2>

'Report of the fifth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly, 2005. február 23., A/AC.265/2005/2 Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2ranKWY>

'Report of the sixth of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', General Assembly, respectively Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2raHWrR>

'Report of the seventh sessions of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', respectively A/AC.265/2006/2 Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qFmLup>

'Report of the eighth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', A/AC.265/2006/4 and Add.1. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2sllQAG>

'Final Report of the eighth session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities', A/61/611 Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2sdezfn>

A Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény Bizottságának ülései és döntései

Mr. F. v. Austria CRPD/C/14/D/21/2014. 12th session (17 August-4 September 2015) CRPD Committee, 21 September 2015. (Mr. F. v. Austria ügy)

A.F. vs. Italy CRPD/C/13/D/9/2012. 13th Session (25 March-17 April 2015) 2015.

CRPD Committee, Concluding observations on the initial report of Germany CRPD/C/DEU/CO/01 2015. május 13. 22. pont.

Liliane Gröninger v. Germany CRPD/C/D/2/2010 (11th Session 31 March-11 April 2014) 2014.

Ms. Marie-Lousie Jungelin v. Sweden CRPD/C/12/D/5/2011. 12th session (15 September-3 October 2014) CRPD Committee, 14 November 2014. (Ms. Jungelin ügy)

Ms. Jungelin, Appendix Joint opinion of Committee members Carlos Rios Espinosa, Theresia Degener, Munthian Buntan, Silvia Judith Quan-Chang and Maria Soledad Cisternas Reyes (dissenting) Point 4.

Zsolt Bujdosó and five others v. Hungary CRPD/C/10/D/4/2011. 10th Session (2-13 September 2013) 2013. október 16.

H.M. v. Sweden CRPD/D/7/3/2011. 7th session (16-20 April 2012) 2012. május 21. (H.M. ügy)

Szilvia Nyusti, Péter Takács and Tamás Fazekas v. Hungary CRPD/C/9/D/1/2010. 9th Session (15-19 April 2013) 2013, Szilvia Nyusti and Péter Takács (represented by counsel Tamás Fazekas, Hungarian Helsinki Committee) CRPD/C/9/D/1/2010, 10th session (2 to 13 September 2013) 2013.

Mr. X. v. Argentina CRPD/C/D/2/2010.

UN CRDP Committee, *Kenneth McAlpine v. The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* CRPD/C/8/D/6/2011. 8th session (17-28 September 2012) 2012

Mr. S.C. vs. Brazil CRPD/C/12/10/2013 (12th Session, 15 September-3 October 2014) 2014.

Gemma Beasley v. Australia, CRPD/C/15/D/11/2013.

A.M. v. Australia, CRPD/C/13/D/12/2013.

Michael Lockrey v. Australia, CRPD/C/15/D/13/2013.

Marlon James Noble v. Australia, CRPD/C/16/D/7/2012.

Kenneth McAlpine v. The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland CRPD/C/8/D/6/2011. 8th session (17-28 September 2012) 2012

Seventh Session of the Ad Hoc Committee on a Comprehensive and Integral International Convention on Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities, 16 January - 3 February 2006.

Ad Hoc Committee 7th Session: „*Chair’s closing remarks*”. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2raybK7>

Ad Hoc Committee 4th Session, Volume 5(10), 3 September 2004. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rEcSC6>

A Gazdasági, szociális és kulturális jogok Bizottságával kapcsolatos dokumentumok

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General comment No.20.: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/GC/20. 2009. július 9.

'*Commission on Human Rights, Economic and Social Council Resolution*' 2000/51. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qF7f1N>

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 5: Persons with Disabilities, 9 December 1994, E/1995/22. 9. pont.

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23. 1. pont.

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3. on the nature of States parties' obligation E/1991/23. 1990. 3. para 9.

'*Resolutions and Decisions of the Economic and Social Council*' 1990/26 Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slAOXj>

Az Európa Tanács hivatkozott dokumentumai

Council of Europe, Explanatory report to the Protocol No. 12. to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series, Rome, 4.XI.2000 para 10.

Európa Tanács, Rec. (99) No. 4. cselekvőképtelen felnőttek jogainak védelméről.

Council of Europe, '*European Social Charter: Committee of Independent Experts*'. 1998. 63.

Council of Europe, '*European Social Charter (Revised)*', 3 May 1996, ETS 163. (Európai Szociális Karta, ESCR) Magyarország a 2009. évi VI. számú a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről szóló törvénnyel hirdette ki.

European Action of the Disabled (AEH) v. France, ESC, Complaint no. 81/2012. 2013. szeptember 11-én hozott döntés.

International Association Autism-Europe v. France, ESC, Complaint no. 13/2002, 2003. november 7-én hozott döntés.

International Federation for Human Rights (FIDH) v. Belgium, ECS, Complaint no. 75/2011 2013. március 18-án hozott döntés.

Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. Rec(92) 6. Of the Committee of Ministers to Member States on a Coherent Policy for People with Disabilities.

Európa Tanács, Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. (1992) ETS No. 148.

Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről, Council of Europe, 'European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms', 4 November 1950, ETS 5, Internetes elérhetőség: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html> (Emberi Jogok Európai Egyezménye, EJEE)

A strasbourgi bíróság döntései

Pilav v. Bosnia and Herzegovina ECHR no. 41939/07. 2016. június 9-ei ítélet.

Blokhin v. Russia ECHR no. 47152/60. 2016. március 23-ai ítélet.

Guberina v. Croatia ECHR no. 23682/13. 2016. március 22-ei ítélet.

Çam v. Turkey ECHR no. 51500/08. 2016. február 23-ai ítélet. 67. pont

Gherghina v. Romania, ECHR GC. no. 42219/07. 2015. szeptember 18-ai ítélet.

Kuttner v. Austria ECHR no. 7997/08. 2015. július 16-ai ítélet.

Topekhin c. Russia ECHR no. 78774/13. 2015. május 10-ei ítélet.

Helhal v. France ECHR no. 10401/12. 2015. február 19-ei ítélet.

Gross v. Switzerland ECHR no. 67810/10. 2014. szeptember 30-ai ítélet.

CLR on behalf of Valentin Campeanu v. Romania ECHR no. 2014. július 17-ei ítélet.

Zornic v. Bosnia and Herzegovina ECHR no. 3681/06 2014. július 15-ei ítélet.

S.A.S. v. France ECHR no. 43835/11. 2014. július 1-jei ítélet.

Asalya v. Turkey ECHR no. 43875/09. 2014. április 15-ei ítélet.

Semikhvostov v. Russia ECHR no. 2689/12. 2014. február 6-ai ítélet.

I.B. v. Greece ECHR no. 552/10. 2013. október 3-ai ítélet.

Grimailovs v. Latvia ECHR no. 6087/03. 2013. szeptember 25-ei ítélet. 79. pont.

Maktouf and Damjanovic v. Bosnia and Herzegovina ECHR no. 2312/08 and 34179/08. 2013. július 18-ai ítélet.

Eweida and others v. United Kingdom ECHR no. 48420/10, 59842/10, 51671/10 és 36516/10. 2013. január 15-ei ítélet.

Zarzycki v. Poland ECHR no. 15351/03. 2013. március 12-ei ítélet.

D.G. v. Poland ECHR no. 45705/07. 2013. február 12-ei ítélet.

Todorov v. Bulgaria ECHR no. 8321/11. 2013. február 12-ei ítélet.

Gauer and Others v. France ECHR no. 61521/08. 2012. november 23-ai döntés.

Z.H. v. Hungary ECHR no. 28973/11. 2012. november 8-ai ítélet.

Spyra and Kranczkowski v. Poland ECHR no. 19764/07. 2012. október 25-ei ítélet.

R.P. and Others v. the United Kingdom ECHR no. 38245/08. 2012. október 9-ei ítélet.

Koch v. Germany ECHR no. 497/09., 2012. július 12-ei ítélet.

Turzynski v. Poland ECHR no. 61254/09, 2012. április 17-ei ítélet.

D.D. v. Lithuania ECHR no. 13468/06. 2012. február 14-ei ítélet.

Čuprakovs v. Latvia ECHR, no. 8543/04 2012. január 18-ai ítélet.

Stanev v. Bulgaria ECHR GC no. 36760/06 2012. január 17-ei ítélet.

Arutyunyan v. Russia ECHR no. 48977/09. 2012. január 10-ei ítélet.

Bah v. United Kingdom ECHR no. 56328/07. 2011. szeptember 27-ei ítélet.

Haas v. Switzerland ECHR no. 31322/07. 2011. június 20-ai ítélet.

R.R. v. Poland ECHR no. 27617/05. 2011. május 26-ai ítélet.

Jasinskis v. Latvia ECHR no. 45744/08. 2010. december 21-ei ítélet.

Savez Crkava „Rijec Zivota” and others v. Croatia ECHR no. 7798/08 2010. december 9-ei ítélet.

Farcas v. Romania ECHR no. 32596/04 2010. szeptember 14-ei ítélet.

Alajos Kiss v. Hungary ECHR no 38832/06. 2010. április 20-ai ítélet. 44. pont

Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina ECHR no. 27996/06 and 34836/06. 2009. december 22-ei ítélet.

Glor v. Switzerland ECHR no. 13444/04 2009. április 30-ai ítélet.

Andrejavia v. Latvia ECHR no. 55707/00. 2009. február 18-ai ítélet.

Burden v. United Kingdom ECHR no.13378/05. 2008. április 29-ei ítélet. 69. bek.

Shtukaturvov v. Russia ECHR no. 44009/05 2008. március 27-ei ítélet.

Kafkaris v. Cyprus ECHR no. 21906/04. 2008. február 12-ei ítélet.

DH and others v. Czech Republic ECHR no. 57325/00. 2007. november 13-ai ítélet. 175. és 184. bek.

Evans v. United Kingdom ECHR no. 6339/05. 2007. április 10-ei ítélet.

Tysiac v. Poland ECHR no.5410/03. 2007. március 20-ai ítélet.

Zarb Adami v. Malta ECHR no. 17209/02. 2006. június 20-ai ítélet. 71. bek.

Stec and Others v. United Kingdom ECHR no. 65731/01 és 65900/01, 2006. április 12-ei ítélet. 51. bek.

Molka v. Poland ECHR no. 56550/00. 2006. április 11-ei ítélet.

Farbtuhs v. Latvia ECHR no. 4672/02. 2004. december 2-ai ítélet.

H.L. v. the United Kingdom ECHR no. 45508/99. 2004. november 5-ei ítélet.

Leyla Sahin v. Turkey ECHR no. 44774/98. 2004. június 29-ei ítélet.

Aziz v. Cyprus ECHR no. 69949/01. 2004. június 22-ei ítélet. 35. bek.

Sentges v. Netherlands ECHR no. 27677/02. 2003. július 18-ai ítélet.

Sommerfield v. Germany ECHR no. 31871/96. 2003. július 8-ai ítélet. 92. bek.

Posti and Rahko v. Finland ECHR no. 27824/95. 2002. szeptember 24-ei ítélet.

Pretty v. United Kingdom ECHR no. 2346/02. 2002. április 29-ei ítélet.

Zhnalová and Zehnal v. Czech Republic ECHR no. 38621/97. 2002. február 14-ei ítélet.

Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany ECHR no. 42527/98. 2001. július 12-ei ítélet. 91. bek.

Price v. the United Kingdom ECHR no. 33394/96. 2001. július 10-ei ítélet.

Keenan v. United Kingdom ECHR, no. 27229/95, 2001. április 3-ai ítélet.

Dahlab v. Switzerland ECHR no. 42393/98. 2001. február 1-jei ítélet.

Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France ECHR no. 27417/95. 2000. június 27-ei ítélet. 86. bek.

Thlimmenos v. Greece ECHR no. 34369/97. 2000. április 6-ai ítélet. 40. bek.

Petrovic v. Austria ECHR no. 20458/92. 1999. július 8-ai ítélet. 22. bek.

Rekvényi v. Hungary ECHR no. 25390/94. 1999. április 20-ai ítélet. 67. bek.

Chassagnour and others v. France ECHR no. 25088/94, 1999. április 29-ei ítélet.

Botta v. Italy ECHR no. 21439/93. 1998. február 24-ei ítélet.

Van Raalte v. the Netherlands no. 20060/92. 1997. február 21-ei ítélet. 33. bek.

Karlheinz Schmidt v. Germany no. 13580/88. 1994. július 18-ai ítélet 22. bek.

Fredin v. Sweden no.12033/86. 1991. február 19-ei ítélet. 60. bek.

Inze v. Austria no. 8695/79. 1987. november 28-ai ítélet. 36. bek.

Abdulazizs, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom ECHR no. 9214/80., 9473/81., 9474/81., 1985.05.28. 71-72. bek.

Rasmussen v. Denmark ECHR no. 8777/79. 1984. november 28-ai ítélet. 29. bek.

Van der Mussele v. Belgium ECHR no. 8919/80. 1983. november 23-ai ítélet. 43. bek.

Dudgeon v. United Kingdom ECHR no. 7525/76. 1981. november 22-ei ítélet.

Marckx v. Belgium ECHR no. 6833/74. 1979. június 13-ai ítélet. 32. bek.

Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark ECHR no. 5095/71. 1976. január 7-ei ítélet.

Handyside v the United Kingdom ECHR no. 5493/72. 1976. december 7-ei ítélet. 58. bek.

National Union of Belgian Police v. Belgium ECHR no. 4464/70. 1975. november 27-ei ítélet. 44. bek.

Tyrer v United Kingdom ECHR no. 5856/72. 1978. április 25-ei ítélet.

Belgian Linguistic case (No. 2) 1 EHRR 252 1968. július 23-ai ítélet.

Európai uniós jogforrások

Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. 2012/C 326/01. HL C 326/1., 26.10.2012. (EUSZ és EUMSZ, Lisszaboni Szerződés)

2012/C 326/02 Az Európai Unió Alapjogi Chartája OJ C 326, 26.10.2012, 391–407.

A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az Európai fogyatékosügyi stratégia 2010-2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt COM(2010) 636 final.

2010/C 340/08 Code of Conduct between the Council, the Member States and the Commission setting out internal arrangements for the implementation by and representation of the European Union relating to the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities OJ C 340, 15.12.2010, p. 11–15

A Tanács 2010/48/EK határozata (2009. november 26.) a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló Fogyatékosjogi ENSZ-egyezmény az Európai Közösség által történő megkötéséről. HL L 23, 2010.01.27. 35-36.

Javaslat: A Tanács Irányelve a személyek közötti, vallásra vagy meggyőződésre, fogyatékosagra, életkorra vagy szexuális irányultságra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról. Bizottság, COM(2008) 426. 2. (2008-as irányelv-tervezet)

Commission Legislative and Work Programme 2008 COM (2007) 640. 25-26. pontja.

Az Európai Parlament és a Tanács 2006/54/EK irányelve (2006. július 5.) a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról. (átdolgozott) OJ L 204/23, 26/07/2006 23-26. (Esélyegyenlőségi Irányelv)

Tanács 2004/113/EK irányelve (2004. december 13.) a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód elvének az áruhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint azok értékesítése, illetve nyújtása tekintetében történő végrehajtásáról. OJ L 373, 21.12.2004, p. 37–43.

'Recommendation Towards full social inclusion of people with disabilities' Recommendation 1592 (2003)

'Towards concerted efforts for treating and curing spinal cord injury' – Parliamentary Assembly Recommendation 1560 (2002)

'Towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new technologies' Resolution, ResAP(2001)3

A Tanács 2000/78/EK irányelve (2000. november 27.) a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról OJ L 303, 2.12.2000 16-22. (Foglalkoztatási Keretirányelv)

A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.) a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról HL L 180, 19/07/2000 22-26. (Faji Irányelv)

'Recommendation on the Situation of the Mentally Ill' (EC Recommendation No. 818)

'Recommendation on Rehabilitation Policies for the Disabled' (EC Recommendation No. 1185)

'Recommendation on a Coherent Policy for the Rehabilitation of People with Disabilities' (EC Recommendation No. (92) 6)

'Resolution on a Charter on the Vocational Assessment of People with Disabilities' ResAP (1995) 3.

Announcement, 'EU ratification of Disability Treaty sends strong signal to Member States', Internetes elérhetőség: <http://humanrights.ie/announcements/eu-ratification-of-disability-treaty-sends-strong-signal-to-member-states/>

Hivatkozott uniós ítéletek, főtanácsnoki indítványok

C-83/14 *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD kontra Komisia za zashtita ot diskriminatsia*. 2015.07.16. [ECLI:EU:C:2015:480]

C-363/12. *Z. kontra A Government Department és The Board of management of a community school* 2014. március 18-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:159] (Z., -ügy)

C-354/13 *Karsten Kaltoft* nevében eljáró *Fag og Arbejde (FOA)* és a *Billund Kommune* nevében eljáró *Kommunernes Landsforening (KL)*. 2014. december 18-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:2463] (Kaltoft, -ügy)

C-354/13 *Karsten Kaltoft* nevében eljáró *Fag og Arbejde (FOA)* és a *Billund Kommune* nevében eljáró *Kommunernes Landsforening (KL)*. 2014. július 17-én kelt *Jääskinen* főtanácsnok indítványa. [ECLI:EU:C:2014:2106] (Kaltoft ügyben készült főtanácsnoki indítvány)

C-335/11 és C-337/11. sz. egyesített ügyek. *Jette Ring nevében eljáró HK Danmark kontra Dansk almennyttigt Boligselskab és Lone Skouboe Werge kontra Dansk Arbejdsgiverforening képviselőjében Pro Display A-S.* 2013. április 11-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2013:222] (HK Danmark, -ügy)

C-335/11 és C-337/11. sz. egyesített ügyek. *Jette Ring nevében eljáró HK Danmark kontra Dansk almennyttigt Boligselskab és Lone Skouboe Werge kontra Dansk Arbejdsgiverforening képviselőjében Pro Display A-S.* 2012. december 6-án kelt Kokott főtanácsnok indítványa. [ECLI:EU:C:2012:775] (HK Danmark ügyben készült főtanácsnoki indítvány)

C-206/13. sz. ügy *Cruciano Siragusa kontra Regione Sicilia.* 2013. március 6-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2014:126] 24. pont.

C-152/11. sz. *Johann Odar kontra Baxter Deutschland GmbH* ügyben 2012. december 6-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2012:772]

C-141/11. sz. *Torsten Hörnfeldt kontra Posten Meddelande AB* ügyben 2012. július 5-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2012:421] 32. pont

C-366/10. sz. *Air Transport Association of America és társai kontra Secretary of State for Energy and Climate Change* ügyben 2011. december 21-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2011:864] 50. pont.

C-303/06. sz. *S. Coleman kontra Attridge Law és Steve Law.* 2008. július 17-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2008:415] (Coleman, -ügy)

C-303/06. sz. *S. Coleman kontra Attridge Law és Steve Law.* 2008. január 31-én kelt Maduro főtanácsnok indítványa. [ECLI:EU:C:2008:61] (Coleman ügyben készült főtanácsnoki indítvány)

C-13/05. sz. *Sonia Chacón Navas kontra Eurest Colectividades SA* ügyben 2006. július 11-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2006:456] (Chacón Navas, -ügy)

C-13/05. sz. *Sonia Chacón Navas kontra Eurest Colectividades SA* ügyben 2006. március 16-án kelt Geelhoed főtanácsnok indítványa. [ECLI:EU:C:2006:184] (Chacón Navas ügyben készült főtanácsnoki indítvány)

C-144/14. sz. *Mangold v. Helm* ügyben 2005. november 22-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2005:709] 74. pont.

C-27/00. és C-122/00. sz. *Omega Air és társai* egyesített ügyekben 2002. március 12-én hozott ítélet. [ECLI:EU:C:2002:161]

C-104/81 *Hauptzollamt Mainz v. C.A. Kupferberg & Cie KG a.A.* 1982. október 26-án hozott ítélet. [ECLI:EU:C:1982:362] para. 13.

Hivatkozott magyar jogforrások

Közbeszerzési eljárásokban az alkalmasság és a kizáró okok igazolásának, valamint a közbeszerzési műszaki leírás meghatározásának módjáról szóló 321/2015. (X. 30.) Korm. rendelet. 47. § (2)

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény. (Mt.)

A közszolgálati tisztségviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Kttv.)

A fogyatékos személyek jogairól szóló 1998. évi XXVI. törvény. (Fot.)

A közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény. (Ktv.)

Hivatkozott észak- és dél-amerikai jogforrások

ADA Amendments Act of 2008. 42 USCA § 12101. Hatályos: 2009. január 1-jétől. Pub. L. No. 110-325, 122 Stat. 3553 (2008) Codified at 42 U.S.C. § 12101 et seq. (ADAAA).

Organization of American States (OAS), *'Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities'*, 7 June 1999, AG/RES. 1608 (XXIX-O/99), Internetes elérhetőség: <http://www.refworld.org/docid/3de4cb7d4.html> (Amerika-közi egyezmény a fogyatékosokkal élő személyekkel szembeni mindenfajta diszkrimináció leküzdése céljából)

Organization of American States (OAS), *'American Convention on Human Rights'*, 'Pact of San Jose', Costa Rica, 22 November 1969, Internetes elérhetőség: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b36510.html> (Amerikai Emberi Jogi Egyezmény)

Organization of American States (OAS), *'Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights'* (Protocol of San Salvador), 16 November 1999, A-52, Internetes elérhetőség: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3b90.html> (San Salvadore-i jegyzőkönyv)

Advisory Opinion on Juridical Condition and Rights of the Undocumented Migrants, OC-18/03, Inter-American Court of Human Rights (IACrHR), 17 September 2003 para. 83.

Americans With Disabilities Act of 1990. Pub. Law 101-336. § 1. 108th Congress, 2nd session. 1990. július 26-ától hatályos. (ADA).

136 Cong. Rec. H2475 (1990), In point The U.S. Equal Employment Opportunity Commission, 'Notice Nr. 915.002' (eoc.gov 17 October 2002) 121. Internetes elérhetőség: http://www.eeoc.gov/policy/docs/accommodation.html#N_115_

Individuals with Disabilities Education Act (IDEA), Pub.L. 101-476, 104 Stat. 1142. 1989.

Rehabilitation Act of 1973 Pub.L. No. 93-112., 87 Stat. 355. 1973. szeptember 26-ától hatályos. Codified as 29 U.S.C. § 701 et seq. Section 504.

Fair Housing Act (Title VIII of the Civil Rights Act of 1968) 42 U.S.C. 3601-3618.

EEOC Guidelines on Discrimination Because of Religion, 29 CFR §1605.1 (b) 1967. július 10-étől hatályos.

Voting Rights Act of 1965. Pub.L. 89-110., 79 Stat. 437.

Civil Rights Act. Pub.L. 88-352, 78 Stat. 241. 1964. július 2-ától hatályos. (Polgári Jogi Törvény)

2 May 1948, Internetes elérhetőség: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3710.html>
(*Emberek Jogairól és Kötelezettségeiről Szóló Amerikai Deklaráció*)

Hivatkozott amerikai egyesült államokbeli ítéletek

Equal Employment Opportunity Commission v. Abercrombie & Fitch 527 U.S. (2015). (Abercrombie ügy).

Day v National Elec. Contractors Association F.Supp.3d, 2015 WL 1222391 S.D.Ohio, 18 March 2015.

Eduardo Gonzalez, et al. v. Abercrombie & Fitch Stores, Inc., et al. (No. C03-2817) 2013

Fisher v. University of Texas, 570. U.S. (2013)

Webb v. City of Philadelphia, 562 F.3d 256 (3rd Cir. 2009)

Hedrick v W. Reserve Care Sys., 355 F.3d 444, 453 (6th Cir.2004)

Toyota Motors Mfg., Ky., Inc. v. Williams 534 U.S. 184. (2002)

Tenafly Eruv Association v. Borough of Tenafly, 309 F.3d 144, 157 (3rd Cir. 2002)

U.S. Airways, Inc. v Barnett 535 U.S. 391, 122 S.Ct. 1516 U.S. (2002)

Walsh v United Parcel Serv., 201 F.3d 718, 724–25 (6th Cir.2000)

Sutton v. United Airlines Inc. 527 U.S. 471. (1999)

Murphy v. United Parcel Service 527 U.S. 516 (1999)

Olmstead v. L.C. 527 U.S. 581 (1999)

Bragdon v. Abbott 524 U.S. 624 (1998)

Monette v Electronic Data Sys. Corp., 90 F.3d 1173, 1186 (6th Cir.1996)

Turco v. Hoechst Celanese Corporation 101 F.3d 1094. (1996).

Vande Zande v Wisconsin Dep't of Administration 44 F.3d 538 7th Cir. (1995)

B(R) v. Children's Aid Society of Metropolitan Toronto (1995) 1 SCR 315

United States v. Board of Education for School District of Philadelphia, 911 F.2d 882, 886 (3rd Cir. 1990)

Ansonia Board of Education v. Philbrook (1986) 479 U.S. 60

R v. Big M Drug Mart Limited (1985) 1 U.S. 295

McDonnell Douglas Corp. v. Green (1973) 411 U.S. 792

Buck v. Bell (1927) 274 U.S. 200

Egyéb források

WIPO Diplomatic Conference: Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons who are blind, visually impaired, or otherwise print disabled. VIP/DC/8 REC. Marrakesh, Marokkó, 17-28, 2013. 2016. szeptember 30. napjától hatályos.

1999 Act on the Prohibition of Discrimination in Working Life on Grounds of Disability, Sweden.

B(R) v. Children's Aid Society of Metropolitan Toronto (1995) 1 SCR 315

R v Big M Drug Mart Limited (1985) 1 SCR 29 Equal Treatment Commission (Commissie Gelijke Behandeling (CGB), ETC 2010-35 and ETC 2011-30.

Netherlands, Explanatory Memorandum to the Act on Equal treatment on grounds of disability or chronic illness.

Interneten elérhető, illetve saját források

Az értelmileg akadályozott gyermekről és felnőttéről alkotott mentális kép történeti, kulturális változásai az elzáró intézményrendszer fejlődéstörténetének tükrében. Jgypk.hu
Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slb5yb>

BBC: Woman wins clothes store tribunal. 2009. aug. 13. Internetes elérhetőség: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8200140.stm>

Daily summary of discussions related to Article 3: Definitions. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slmuOC>

Daily Summary. 2004. augusztus 23. Internetes elérhetőség: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahc4sumtitle.htm>

Disability Rights: EU and the Ratification of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Press Release. MEMO/10/198. 2010. május 18. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjkffe>

Disability. ERA Introductory Article. 2008. 4. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rTRnNI>

EDF: Alternative Report to the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. Brussels, 2014. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/1QJy4ZK>

First election of the members of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities - Elections 2008. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qF1Ojg>

Gombos Gábor: 'Article 28: Adequate Standard of Living and Social Protection' c. előadása, mely 2016. június 10. napján hangzott el az EDF (European Disability Forum) 'Work forum on the implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities in the EU and the Member States' fórumán Brüsszelben.

IDA factsheet on the Optional Protocol to the CRPD. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rnDSox> <http://bit.ly/2rnDSox>

Láncos Petra Lea: A hidzsáb az Európai Bíróság előtt. *ArsBoni*. 2016.10.15. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qNbxUO>

Lucy-Ann Buckley, Galway-ban elhangzott prezentációja, 2015. május 2.

MDAC: *European Court of Human Rights upholds the right to vote of persons with disabilities*. 2010. május 20. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2qA4T54>

MDAC: Three disability 'firsts' in a European Court of Human Rights Case. 2009. június 2. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2sdceZs>

Mikola Orsolya: Interjú Dr. Kádár András Kristóffal – Az észszerű alkalmazkodásról. *Jogi Fórum*. 2016. december 28.

Mikola Orsolya: Interjú Dan Goodley-val – A kritikai fogyatékoságtudomány nemzetközi szakértőjével. *Jogi Fórum*. 2016. március 3.

Mikola Orsolya: Interjú Verdes Tamással – A Társaság a Szabadságjogokért fogyatékosügyi programjának koordinátora – Fókuszpontokról és segítő újdonságokról. *Jogi Fórum*. 2015. november 5.

Mikola Orsolya: Interjú Földesi Erzsébettel – Az ETIKK és a FESZT vezetőjével az egyetemes tervezés koncepciójáról. *Jogi Fórum*. 2015. december 3.

Mikola Orsolya: Interjú Borza Beátával – az ABJH Esélyegyenlőségi Főosztályának vezetője - A rászorulóknak méltóságáért - Célokról és megvalósítási lehetőségekről. *Jogi Fórum*. 2015. augusztus 26.

Mikola Orsolya: Interjú Lovászy Lászlóval – az ENSZ fogyatékosügyi bizottságának tagjával. *Jogi Fórum*. 2015. március 24.

Interjú Köncei Györggyel – professzorral, az ELTE oktatója a fogyatékoság társadalmi elfogadottságáról és jogi szabályozottságról. *Jogi Fórum* 2015. február 16.

Nicolas Huchet: Disability & Technology, TEDxCibeles 2015. augusztus 25. Internetes elérhetőség: <https://www.youtube.com/watch?v=0SurSYqPB0U>

„Possible Definition of Disability: Discussion Text Suggested by the Chair”. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rDC7EG>

‘Some facts about persons with disabilities’. 1. pont Internetes elérhetőség: <http://www.un.org/disabilities/convention/facts.shtml>

ohchr.org: ‘States parties reports’. Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjjJhB>

OECD Sickness, disability and work. OECD, 2010. november 24.

‘Overview of International Legal Frameworks For Disability Legislation’ UN enable. Internetes elérhetőség: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm>

UN Enable, Factsheet on Persons with Disabilities. Internetes elérhetőség: <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=13&pid=150>

Tom Harkin. Lsd. a 2016. június 20-án elhangzott, ‘Keynote Address: Disability Rights – Looking Back: A US Invention brought about by American Civil Society’ című előadás leiratának 13. oldalát.

traeties.un.org: Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2rjr9Bn>

Viviane Reding által, European Commission Vice-President Reding, Press Release, EU ratifies UN convention on disability rights, 5 January 2011, Internetes elérhetőség: <http://bit.ly/2slr7bB>

A kézirat lezárásának és az interneten elérhető linkek lehívásának ideje:

2017. év július hó 2. napja